

TOLLAM SZIVÁRVÁNYBA MÁRTOM

**(FORRÁSOK AZ EURÓPAI NŐTÖRTÉNET KÖRÉBŐL
AZ ÓKORTÓL A 20. SZÁZADIG)**

**SZERKESZTETTE:
DR. KÉRI KATALIN**

**KÖZREMŰKÖDÖTT:
AMBRUS ATTILA JÓZSEF**

**Jelen válogatás, mind elektronikus, mind pedig nyomtatott formában,
csak a szerkesztő előzetes engedélyével terjeszthető!**

Pécs, 1999. március 29.

TARTALOM

BEVEZETÉS

CLAUDE FOHLEN: A NŐ A TÁRSADALOMBAN

VÉLEMÉNYEK A NŐKRŐL

HÉSIODOS: MUNKÁK ÉS NAPOK
MÓZES ELSŐ KÖNYVE A NŐ TEREMTÉSÉRŐL
MÓZES ELSŐ KÖNYVE A BŰNBEESÉSRŐL
EURIPIDÉSZ: MÉDEIA
EURIPIDÉSZ: HIPPOLÜTOSZ
EURIPIDÉSZ: ANDROMAKHÉ
ARISZTOPHANÉSZ: A NŐK ÜNNEPE
ARISZTOTELÉSZ POLITIKA CÍMŰ MŰVE A NŐRŐL
STRABÓN: GEÓGRAPHIKA
SZENT PÁL AZ ISTEN ELŐTTI EGYENLŐSÉGRŐL
SZENT PÁL A NŐI VISELKEDÉSÉRŐL
TERTULLIANUS VÉLEMÉNYE A NŐRŐL
RÓMAI SZENT KELEMEN MÁSODIK LEVELE A KORINTHUSIAKHOZ
BERNARD DE MORLAS, CLUNY SZERZETES A NŐKRŐL
KÖZÉPKORI KÖZMONDÁSOK A NŐRŐL
BOCCACCIO A NŐKRŐL
ANDRÉ MISOGYNE (NŐGYŰLÖLŐ ANDRÉ) KÖLTEMÉNYE
CHAUCE A NŐI VÁGYAKRÓL
AENEAS SILVIUS PICCOLOMINI A NŐKRŐL
ALVARO PELAYO, FERENCES SZERZETES A NŐK HIBÁIRÓL
IV. SIXTUS PÁPA A SZŰZANYA TISZTELETÉRŐL
MALLEUS MALEFICARUM (BOSZORKÁNYOK PÖRÖLYE)
CORNELIUS AGRIPPA DE NETTESHEIM: A NŐK NAGYSÁGA ÉS FELSŐBBRENDŰSÉGE
JEAN BODIN A NŐKRŐL
TOMMASO CAMPANELLA: VITÁS KÉRDÉSEK A LEGJOBB KÖZTÁRSASÁGRÓL
JACQUETTE GUILLAUME A HÖLGYES KIVÁLÓSÁGÁRÓL
MONTESQUIEU A NŐK SZABADSÁGÁRÓL
DIDEROT A NŐKRŐL
DE SADE MÁRKI VÉLEMÉNYE A NŐI NEMRŐL
HEGEL A NŐK KÉPESSÉGEIRŐL
NIETZSCHE AZ ÖREG ANYÓKÁRÓL ÉS A FIATAL NŐRŐL
JOHN STUART MILL VÉLEMÉNYE A NŐKRŐL
BEBEL A NŐI JELLEMVONÁSOKRÓL
BEAUVOIR A NŐI SORSRÓL

A NŐK JOGAI

KRÉTA - GORTYNA TÖRVÉNYTÁBLÁK
MÓZES NEGYESIK KÖNYVE A LEÁNYÁGI ÖRÖKSÖDÉSÉRŐL
A RÓMAI XII. TÁBLÁS TÖRVÉNYEK TÖREDÉKEI
DEMOSTHENÉS: SZÓNOKLAT APHOBUS ELLEN
PLATÓN: TÖRVÉNYEK
LIVIUS: A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL
STRABÓN: GEÓGRAPHIKA
GELLIUS A HÁZASSÁGTÖRÉS BÜNTETÉSÉRŐL
KORAI ANGOLSZÁSZ TÖRVÉNYEK
LÜBECK VÁROS TÖRVÉNYE A NŐI TULAJDONJOGRÓL
AZ ÁLLAMPOLGÁR MEGHATÁROZÁSA A FRANCIA ENCIKLOPÉDIÁBAN
BEBEL A NŐI JOGOKRÓL
MARX-AVELING A NŐK JOGAIRÓL

NŐNEVELÉS

PLATÓN A NŐNEVELÉSRŐL
XENOPHÓN A SPÁRTAI LÁNYNEVELÉSRŐL
SZENT JEROMOS A KERESZTÉNY LEÁNYNEVELÉSRŐL
CHRISTINE DE PISAN: NŐK VÁROSA
LUTHER MÁRTON A NŐI MŰVELTSÉGRŐL
BRAUNSCHWEIGI ISKOLAI SZABÁLYZAT
ROGER ASCHAM LEÍRÁSA LADY JANE GREY NEVELÉSÉRŐL
ROGER ASCHAM LEVELE
PEUTINGER, NÉMET HUMANISTA A MŰVELT NŐRŐL
AEGIDIUS ALBERTINUS A LÁNYNEVELÉSRŐL
COMENIUS A NEVELÉSRŐL
FÉNELON: A LEÁNYOK NEVELÉSE
HOGYAN NEVELJÜK A LÁNYOKAT?
ROUSSEAU: EMIL
MARY WOLLSTONECRAFT: A NŐK JOGAINAK KÖVETELÉSE
STENDHAL A NŐK TANÍTTATÁSÁRÓL
SARAH BERNHARDT: AZ INTERNÁTUSBAN
BEBEL A LÁNYNEVELÉSRŐL

MAGÁNÉLET, HÁZASSÁG

HOMÉROSZ: ÍLIÁSZ
HOMÉROSZ: ODÜSSZEIA
MÓZES NEGYEDIK KÖNYVE
MALAKIÁS KÖNYVE
PLATÓN A NŐ- ÉS GYERMEKKÖZÖSSÉGRŐL
EURIPIDÉSZ: MÉDEIA
EURIPIDÉSZ: ANDROMAKHÉ
ARISZTOPHANÉSZ: LYSISTRATE
DEMOSTHENÉS: SZÓNOKLAT NEAERA ELLEN
PLAUTUS A FÉRFI ÉS NŐ EGYENLŐSÉGÉRŐL
SZENT PÁL A HÁZASSÁGRÓL
OVIDIUS A SZERELEMÉRŐL
IUVENALIS SZATÍRÁI
PLUTHARKOSZ TIBERIUS GRACCHUS ELJEGYZÉSÉRŐL SZÓLÓ LEÍRÁSA
PLUTARKHOSZ A HÁZASSÁGI ESKÜRŐL
PLUTARKHOSZ AZ ESKÜVŐI SZOKÁSOKRÓL
ROGER DE CAEN A HÁZASSÁGRÓL
ALICE PERE YORKBAN
PIERRE DE ROUBAIX, BURGUNDI NEMES A FELESÉG JOGAIRÓL, KÖTELESSÉGEIRŐL
AZ ELSŐ ÉJSZAKA JOGÁRÓL SZÓLÓ NORMANDIAI RENDELKEZÉS
ALBERT SCHEURL BOROSZLÓI (WROCLAW) POLGÁR FELESÉGÉNEK LEVELE
ALBERTI: A CSALÁDRÓL SZÓLÓ KÖNYVEK
NAVARRAI MARGIT TÖRTÉNETE A HÜTTLEN ASSZONYRÓL
LUTHER A JÓ FELESÉGRŐL
EGY ANGOL MŰ A HÁZASSÁGRÓL
GRIFFITH CSALÁDI KALAUZA ANGLIÁBAN
KATEKIZMUS FÉRJHEZ ADANDÓ LEÁNYOKNAK
DIDEROT A HÁZASSÁGI TÖRVÉNYEKRŐL
JOHN STUART MILL A HÁZASSÁGRÓL
BEBEL A HÁZASSÁGRA NEVELÉSRŐL
MARX-AVELING A HÁZASSÁGRÓL
II. JÁNOS PÁL PÁPA LEVELE

ANYASÁG

SÁMUEL ELSŐ KÖNYVE
OVIDIUS: HŐSNŐK LEVELEI - CANACE MACAREUSNAK
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK

FICHTE AZ ANYASÁGRÓL
GEORGE SAND VALLOMÁSAI
CHARLOTTE PERKINS GILMAN: A NŐ GAZDASÁGI HELYZETE
ELLEN KEY: A GYERMEK ÉVSZÁZADA
II. JÁNOS PÁL PÁPA AZ ANYASÁGRÓL ÉS SZÜZESSÉGRŐL

ERKÖLCS, PROSTITÚCIÓ

EURIPIDÉSZ: ANDROMAKHÉ
CORNELIUS NEPOS A RÓMAI ERKÖLCSÖKRŐL
SENECA A VÁLÁSRÓL ÉS A TISZTESSÉGRŐL
PETRONIUS EGY BORDÉLYHÁZRÓL
IUVENALIS SZATÍRAI
SUETONIUS AUGUSTUS NŐÜGYEIRŐL
GELLIUS AZ ISZÁKOS NŐKRŐL
BARBERINO AZ ERKÖLCSÖS VISELKEDÉSÉRŐL
VESPASIANO DA BISTICCI A NŐK HELYES VISELKEDÉSÉRŐL
MARIVEAUX A PÁRIZSI POLGÁROK ERKÖLCSEIRŐL
FICHTE A NŐK ERKÖLCSEIRŐL
MARX ÉS ENGELS: A KOMMUNISTA PÁRT KIÁLTVÁNYA
BEBEL A PROSTITÚCIÓRÓL
MARX-AVELING A NEMISÉGRŐL
MARX-AVELING A PROSTITÚCIÓRÓL

NŐGYÓGYÁSZAT, EGÉSZSÉG, BETEGSÉG

MÓZES HARMADIK KÖNYVE A SZÜLŐ NŐRŐL
HIPPOKRATÉSZ A NŐI TESTRŐL
CARUS A FOGAMZÁSRÓL
AZ ANGOL „TROTULA”
LAURENT JAUBERT, III. HENRIK TANÁCSADÓJA ÉS ORVOSA A NŐKRŐL
ANNA, SZÁSZ VÁLASZTÓFEJEDELEMNÉ A SZÜLÉSÉRŐL
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK
MADAME SÉVIGNÉNÉ GRIGNANNÉNAK 2.
ENGELS AZ ANGOL NŐK EGÉSZSÉGÉRŐL
BEBEL A PROSTITUÁLTAK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁRÓL
MARX-AVELING A NŐI BETEGSÉGEKRŐL

NŐI MUNKA

HOMÉROSZ: ODÜSSZEIA
HÉSIODOS: MUNKÁK ÉS NAPOK
PÉLDABESZÉDEK KÖNYVE
PLATÓN A NŐI MUNKÁRÓL
XENOPHÓN A HÁZTARTÁSRÓL
STRABÓN: GEÓGRAPHIKA
CARUS A NŐI MUNKÁRÓL
CHRÉTIEN DE TROYES: YVAIN VAGY AZ OROSLÁNOS LOVAG
FRANCISCA, KÖZÉPKORI SEBÉSZNŐ ENGEDÉLYE
ANGLIAI RENDELET A NŐK MUNKAVÉGZÉSÉRŐL
FITZHERBERT EGY ANGOL GAZDASSZONY TEENDŐIRŐL
AZ „ANGLIA TÜKÖRE” (SPECULUM BRITANNIAE) A NŐI MUNKÁRÓL
LADY HOBY, ANGOL NEMESASSZONY NAPI MUNKÁI
BEBEL A NŐI MUNKÁRÓL
CHARLOTTE PERKINS GILMAN A NŐI MUNKÁRÓL
ELLEN KEY A NŐI MUNKAVÉGZÉSÉRŐL

SZABADIDŐ

HOMÉROSZ: ODÜSSZEIA
A RÓMAI „SPORTLADY”
SUETONIUS A RÓMAI SZÓRAKOZÁSOKRÓL
JEAN BOUCHET A NŐK SZABADIDEJÉRŐL

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE BUSSY RABUTIN GRÓFNAK
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 1.
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 2.
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 3.

DIVAT

RUHAVISELET

ARISZTOPHANÉSZ: LYSISTRATE
PLAUTUS A NŐI RUHÁKRÓL
OVIDIUS A „MODERN” SZÉPSÉGIDEÁLRÓL
STRABÓN: GEÓGRAPHIKA
SENECA AZ ÉKSZEREKRŐL ÉS RUHÁKRÓL
APULEIUS A BÁLI ÖLTÖZÉKRŐL
NŐI RUHAVISELET A RÉGI RÓMÁBAN A DIGESTA SZERINT
MENYASSZONYI ÖV A RÉGI RÓMÁBAN
THANGMAR LEÍRÁSA THEOPHANU HERCEGNŐ RUHÁJÁRÓL
HARTMAN VON ANE A DIVATRÓL
NÜRNBERGI RENDELET
IV. HENRIK ANGOL KIRÁLY RENDELETE
CATERINA STROZZI KELENGYÉJE - MARCO PARENTE NAPLÓJA ALAPJÁN
ALESSANDRO PICCOLOMINI A DIVATRÓL
MENYASSZONYI RUHA ANGLIÁBAN
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 3.
GEORGE SAND VALLOMÁSAI

HAJVISELET

OVIDIUS A NŐI HAJVISELETRŐL
MENYASSZONYI HAJVISELET A RÉGI RÓMÁBAN
SEBASTIAN BRANDT A HAJÁPOLÁSRÓL
CASOLA MILÁNÓI PAP NAPLÓBEJEGYZÉSE A HAJVISELETRŐL
VECELLIO A HAJÁPOLÁSRÓL
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 1.
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 2.
LA TROCHE-NÉ LEVELE MADAME SÉVIGNÉNEK
MADAME SÉVIGNÉ LEVELE

SZÉPSÉGÁPOLÁS

PLAUTUS A SZÉPÍTKEZÉSRŐL
OVIDIUS „KOZMETIKAI TANÁCSAI”
ALESSANDRO PICCOLOMINI A SZÉPSÉGÁPOLÁSRÓL
EMILIA PIA LEVELE ISABELLA D’ESTÉHEZ

NŐKÉRDÉS

EGY „EMANCIPÁLT NŐ” AZ ÓKORI RÓMÁBAN
CHODERLOS DE LACLOS A NŐKRŐL
FEMINISTA NYILATKOZAT A 17. SZÁZADI ANGLIÁBAN
OLYMPE DE GOUGES: NŐI JOGOK NYILATKOZATA
BEBEL A NŐKÉRDÉSRŐL
MARX-AVELING: A NŐKÉRDÉS
ELLEN KEY A NŐKÉRDÉSRŐL

BEVEZETÉS

Mottó:

„Amikor az ember nőkről ír, tollát szivárványba kell mártania, és a sorokra pillangók porát kell szórnia.”

(Diderot)

A nőtörténeti kutatásokról

Jóllehet, a történelem során mindig a nők tették ki az emberiség felét, a gazdaság-, politika- és eszmetörténeti kutatások alkalmával az ő történetüknek feltárása mégis háttérbe szorult.¹ A különböző történetírói irányzatok és iskolák képviselői a haladás antropocentrikus képét dolgozták ki, és a nők történeti helyzetének evolúcióját is ebből a szempontból vázolták.² A nők történetének megismerése csakis oly módon képzelhető el, hogy fel kell tárni azokat a - hagyományosan nem vizsgált - területeket, ahol a nők „előtűnnek”. Miként a francia Annales iskola tagjai előirányozták, a magánszféra vizsgálata is szükséges például ahhoz, hogy a nők történetét feltárjuk. Világszerte az 1960-as évektől bontakoztak ki efféle történetírói törekvések, és ma is tart a megfelelő metodológia és az értelmezési keretek kidolgozása, illetve a források számbavétele és értelmezése.

Miként a barcelonai történésznő, Mary Nash írta, az egyik lehetséges kutatási irány a - valamilyen szempontból - híres nők történetének összefoglalása. A környezetükből kiemelkedett, koruk asszonyainak életútjától eltérő sorsot megélt nők története mindenkor nagy érdeklődésre tartott számot az olvasók körében. E kutatások ugyan fontosak és érdekes eredményekkel szolgálnak, ám csak kevésbé alkalmasak arra, hogy egy-egy korszak nőiről *általában* információkat szerezzünk.³ Az egy-egy nő részletes életrajzát érintő kutatások jelentik a nőtörténeti kutatások másik irányát, de ennek ugyanazon hátrányait emelhetjük ki, mint az előbbi törekvéseknek.

Nyugaton az 1960-as évekig, Magyarországon esetenként napjainkig (általánosan a 80-as 90-es évek fordulójáig) dominált a hagyományos nőtörténet-írás, amelyben domináns volt a politikai fókuszálás. A nőnevelés, a választójogi mozgalom és a női munka történetének vizsgálata sorolható ide. Később az ú. n. *kontributív* irányzat bontakozott ki (Gerda Lerner kifejezésével élve), amely során a történészek azt próbálták feltárni, mivel járultak hozzá a nők a történelmi fejlődéshez. A nőmozgalmak, női jogokért vívott harc leírása tartozott ide például.

Napjainkban az egyre több történész által követett új irányzat a nők történetének feltárását más, megújult történeti tárgyú diszciplínák eredményeiből és módszereiből merítve, az antropológiával szoros kapcsolatban végzi. A nő mint társadalmi kategória jelenik meg e keretek között, és az interdiszciplináris kutatások a nő helyzetét a maga komplexitásában

¹ Grimal, P.: Introduction à l'histoire mondiale de la femme, I. k. Paris, 1965. 7. l.

² Nash, M.: Nuevas perspectivas sobre la mujer. Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 1982. 19. l.

³ Fohlen, C.: A nő a társadalomban. In: Világtörténet, 1982/1. 88. l.

mutatják be, kiemelt figyelmet fordítva a férfi-nő kapcsolat különböző árnyalataira, megjelenési formáira.⁴

A nőtörténet forrásairól

A nőtörténet kutatásának újabb, interdiszciplináris megközelítése teljesen új helyzetet idézett elő a források számbavételét és értelmezését illetően is. Míg korábban elsősorban a mindenkori szellemi és/vagy hatalmi elit által írott források elemzése adta a nőtörténet-írás alapját, újabban a forrásfeltárás kapcsán is érzékelhető bizonyos „tudományköziség”. Ez nem jelent mást, mint azt, hogy korunk nőtörténettel foglalkozó kutatói szélesebb kútforrásból merítve, férfiak és nők által írott, műfajilag és felfogásbelileg meglehetősen eltérő forrásokat vizsgálnak. A jogi, teológiai és filozófiai szövegek mellett helyet kapnak az új kutatásokban az irodalmi, pedagógiai, szociológiai, orvosi és egyéb szövegek is, amelyek segítségével lehetővé válik a magánélet, a női hétköznapiok történetének vizsgálata is.

Jelen forrásgyűjtemény jellemzése

Ez a válogatás az első átfogó magyar nyelvű kísérlet arra vonatkozóan, hogy az ókortól a 20. századig áttekintést nyújtson a nőkkel kapcsolatos írott források tartalmából. A források európai keletkezésűek, kivéve a Biblia részleteit, melyek viszont vitathatatlanul nagy szerepet játszottak (játszanak) kontinensünk gondolkodásának történetében - így kerülhettek ebbe az európai nők történetét bemutató gyűjteménybe. A válogatás több alfejezetre bomlik. Claude Fohlen egyik irányt mutató tanulmányát követően (mely 1982-ben jelent meg magyarul) a nők történetével kapcsolatos, tematikusan elrendezett szövegek olvashatóak, témánként általában több tucatnyi szerző tollából, különböző korokból. A nő női mivoltát (anyaság, nőgyógyászat), magánszféráját (házasság, szabadidő, erkölcsök, divat), a nőnevelést, a női jogokat és a női munkavégzés történetét megvilágító, felelevenítő szövegek sorakoznak a gyűjteményben. Ezt egészíti ki egy, a nőkről a történelem során született véleményeket felvonultató illetve a nőkérdés történetét láttató fejezet.

Nem volt könnyű feladat a szövegek tematikus rendbe állítása, hiszen számos átfedés figyelhető meg. Egy-egy adott forrás végleges helye aszerint került megválasztásra, hogy milyen téma teszi ki a nagyobbik részét. Bizonyos szerzők műveinek részletei több helyen is szerepelnek (pl. Homérosz, Platón, Luther, Sévigné, Bebel stb.), a könyvek bibliográfiai adatait mindenütt jelöltük.

A mű elkészítését számos körülmény nehezítette. Először is az, hogy Magyarországon a nőtörténet forrásainak jelentős része **semmilyen nyelven** nem található meg illetve nem hozzáférhető. Így a válogatás nélkülöz néhány, a nőtörténet szempontjából igen fontos forrást vagy csak kis részletet közöl azokból (pl.: Malleus Maleficarum). További probléma, hogy egyes szövegek nem az eredeti nyelvről kerültek lefordításra, hanem egy fordított változat fordításai (pl. egy latin nyelvű munka francia változata került átültetésre magyar nyelvre.) Ezt megpróbáltuk a szerkesztés során jelezni.

A forrásközlés során minden esetben megjelöltük a fordítót, ha neve ismeretes volt. Az egyes alfejezeteken belül törekedtünk az időrendi sor betartására, és ahol az eredeti műben feltüntetett volt a megjelenés évszáma, ott ezt válogatásunkban is közöltük. A válogatásban található

⁴ Uott. 22-25. l.

szövegek a címekben illetve a bibliográfiai leírásokban szereplő műveknek általunk kiemelt **részletei**, így ezt külön nem jelöltük. A szövegközi kihagyások feltüntetése (...) -tal történt.

Terveink szerint ez a válogatás - jelentős terjedelme ellenére - csak kiindulópont az európai nő történet forrásgyűjteményének összeállításához. További gyűjtemény-bővítést tervezünk, melynek során a válogatást a magyar nő történet forrásaival is szeretnénk kiegészíteni. Célunk - ezen válogatással és a további szemelvényekkel kapcsolatosan is - az, hogy minél inkább elősegítsük a nő történet kutatását és megismerését, hogy fókuszpontba helyezzük a nők életét érintő különböző jellegzetességeket. Tesszük mindezt azért, mert hisszük, hogy az emberiség, kontinensünk és hazánk lakóinak története éppoly teljes egész volt, mint amilyen jelenünk. Nem csaták és hadvezérek, nem eszmények és ideológusok története, hanem ünnepek és hétköznapiak, nehéz órák és vidám pillanatok története. Férfiak, nők és gyerekek, idősek és fiatalok históriája. Múltunk minél teljesebb megismeréséhez a nő történet - ezt segítő, ezen forrásválogatás - értelmezése reményeink szerint közelebb vihet.

Pécs, 1999. március 29.

Kéri Katalin
szerkesztő

CLAUDE FOHLEN: A NŐ A TÁRSADALOMBAN

(Comité international des sciences historiques - XVe Congrès international des sciences historiques
Bucarest, 10-17 aout. 1980. Rapports I. Grands thèmes et méthodologie, 340-378.)

A nőt sajátos módon mellőzték a klasszikus történetírásban; ezt a hagyományt örökölte a 20. század is. E század második felére esik, hogy újra elfoglalja helyét a történeti kutatások programjában.

I. A nő visszatérése a történelembe

Ez a közelmúltban történt visszatérés három tényező egybeesésének következménye:

(a) A társadalomtudományok befolyása. Ha a nő alakja nehezen, vagy egyáltalán nem emelkedik is ki a történeti kutatások forrásanyagában, segítségünkre lehetnek a szomszédos diszciplínák; a pszichológia, a szociológia, a pedagógia, a társadalompszichológia, a politológia eredményei. A nőről szóló tanulmányok legtöbbször összekapcsolódva a társadalomtudományok valamelyik szektorával, messze túllépi a szorosan vett történelem határait. Tudomásul kell venni, hogy a nő helyét és alakját a történelemben csak interdiszciplináris megközelítés tudja híven rekonstruálni. Részben éppen a társadalomtudományok eredményei magyarázzák a nőkkel foglalkozó tanulmányok megsokasodását.

(b) A nőmozgalmak befolyása, melyek a 60-as évek vitáiban kiemelkedő helyet foglaltak el. E vonatkozásban a legszembeszökőbb az Egyesült Államok példája, ahol a nőmozgalmak mögött már régi tradíció áll, amely visszanyúlik a 19. sz. közepéig, a Lucy Stone-féle American Woman Suffrage Association és a Susan B. Anthony-vezette National Woman Suffrage Association nevű szervezetekre. E két, idővel egymásbaolvadó mozgalom elsősorban a nők politikai emancipációjáért harcolt, melyet végül az 1918-as 19. törvénycikk biztosított is, és amelyet 1920-ban ratifikáltak. A 60-as évek női küzdelmei azonban más irányban hatottak: a gazdasági és társadalmi jogok egyenlőségének elérésére. Rolande Ballorain⁵ kifejezésével élve új feminizmus alakult ki, két fő irányzattal: az egyik az amerikai tradíció vonalán haladó, törvénytisztelő, reformista Woman's Rights Movement követője, a Betty Friedmann-féle National Organization of Women (NOW) volt, a másik a forradalmibb szellemű, radikális csoportokból alakult Women's Liberation Movement (Woman's Lib), mely az 1968-as chicagói egyezményrel vált hivatalos intézménnyé. Az Egyesült Államokban lángolnak fel leghevesebben a nők küzdelmei, ezer és ezer harcos résztvevő várakozásának megfelelően, de a mozgalom, némi változásokkal, más országokban is éreztette hatását.

Ezek a női harcok két fő irány felé fejlődtek. Küzdelem folyt a valódi jogegyenlőségért a munkában, az alkalmazásokban, a javak birtoklásában és öröklésében. Az iparosított országokban ez a harc a bankok, a vállalkozások, a közigazgatás felelős állásaiért folyt. A régi jelszót, „egyenlő munkáért egyenlő fizetést” felváltotta az „egyenlő képességek, egyenlő felelősség” elve. Végül igényként a nők kvótát követeltek maguknak az előttük mindaddig elzárt szektorokban. Másrészt testük szabadságáért is harcoltak, és ez főleg az abortuszhoz való jogot jelentette. Így Franciaországban küzdelem indult az 1920-as tilalmi törvény eltörléséért (amely az abortuszt bűnnek tekintti), és a Veil-törvénnyel való felváltására, mely a terhesség első 12 hetében engedélyezi az abortuszt. Bizonyos feminista szervezetek még

⁵ Rolande Ballorain, *Le nouveau féminisme américain*, Paris, 1972.

liberálisabb intézkedéseket követeltek, a konzervatívak viszont, Pierre Chaunu nyomán, az abortusz teljes eltörléséért harcoltak.

(c) A nőkről szóló tanulmányok fellendülése. Némileg a társadalomtudományok előtérbe kerülésére és a feminizmus befolyására lehet visszavezetni a nőkről szóló tanulmányoknak a 60-as évek közepe óta bekövetkezett robbanásszerű sokasodását. Úgy látszik, elsősorban az Egyesült Államoknak volt úttörő szerepe ezen a területen, bár Nagy-Britannia elsőbbségre hivatkozhat az első világháború után közvetlenül megjelent munkáival.⁶

Az amerikai egyetemeken Women Studies alakulnak, melyek a nők kérdés különböző vonatkozásairól tartanak kurzusokat (történelem, nevelés, szociológia) és dokumentációt gyűjtenek. Az American Historical Association évenkénti kongresszusain 1974-től kezdve a nők történetét önálló területnek ismeri el. 1973 óta évenként rendszeresen megtartják a nők történetével foglalkozó konferenciákat, melyek nagyszámú résztvevőt vonzanak (általában több mint 1000 főt, férfit és nőt egyaránt). A chicagói egyetem nyomdája 1975 óta speciális folyóiratot ad ki: *Signs, Journal of Women in Culture and Society*. Tény, hogy itt a nők története olyan nagy történészek pártfogását nyerte el, mint David Potter és Carl Degler, akik az 50-es évek óta felszínre hozták az amerikai történelem specifikus női tényezőit.⁷ Jelenleg a Berkeley egyetem *Woman's History Research Center*-e mintájára több egyetemnek van a nők történetével foglalkozó kutatási központja, így San Francisco, Cambridge (Mass.), Ann Arbor, Chicago, Toronto... egyetemeinek. Ezek nem szorítkoznak az amerikai nő tanulmányozására, kutatási területüket más kontinensekre és kiterjesztették, ahogy Natalie Z. Davis munkáiban is történt.⁸

Némi késedelemmel Franciaországra is hatott az Amerikából érkező kezdeményezés. Néhány éven belül számos kutatási központ alakult. Vidéken főleg Aix en Provence-ben, Daniel Armogathe-tel és Yvonne Knibiehlerrel (egyikük szociológus, másikuk történész), és Lyonban (Université de Lyon, II), ahol megalapították a *Centre de Liaison des Etudes Féminines*-t (CLEF). Párizsban több egyetemen (Jussieu, Vincennes) és az *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales* keretében folyik a nők történetére központosított tevékenység; Jussieu-ben Michelle Perrot 1976 óta havonta kétszer szemináriumot vezet a tárgyról; Vincennes-ben Madeleine Rebérioux 1978-ban konferenciát rendezett „A nők és a munkásosztály” témája körül. E két egyetemen elsősorban irodalmi érdeklődésű csoportok működnek. Egy kollektív kutatási kampány is megindult, az E.H.E.S.S., az egyedülálló nőről, azzal a céllal, hogy jobban kiemeljék a női cölibátus fontosságát. E kutatások eredményeit először az általános

⁶ Alice Clark, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, London, 1919. (új kiad. 1968); Ivy Pinchbeck, *Women Workers and the Industrial Revolution (1750-1850)*, 1930 (új kiad. 1968). Szembetűnő, hogy e munkák mindegyikét a hatvanas évek végén adták ki újra. Az e munkák megfelelőit nem találjuk meg Franciaországban, ahol a kutatások a feminizmus vizsgálatára korlátozódnak. (ld. Léon Abensour, *Le féminisme sous la Monarchie de Juillet et en 1848*, 1913) és a nő szerepére a szocializmusban (ld. Marguerite Thibert, *Le féminisme dans le socialisme français de 1830 à 1850*, 1926).

⁷ David Potter, *American Women and the American Character*, Stetson University Bulletin, vol. 62, n 1, 1969; Carl Degler, *Is there a History of Women* Oxford, 1957. A problematika egészére ld. Barbara Sicherman, *Review Essay: American History Signs: Journal of Women in Culture and Society*, I. 1975.

⁸ Natalie Zemon Davis, *Society and the Sexes in Early Modern Europe, 15th-18th Centuries*, 1973 (bibliográfiai megközelítéssel); Uő: *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford, 1975 (Cikkgyűjtemény, közte néhány, különböző folyóiratokban már előzőleg megjelent tanulmánnyal); Uő: *Women's History in Transition: the European Case*, *Feminist Studies*, 3., 1976.

érdeklődésű folyóiratokban adták közre, mint amilyen pl. a Mouvement Social, melynek 1978-as utolsó számát teljes egészében a 19. sz.-i franciaországi női munkának szentelték. Újabban ezek a csoportok és központok specializált kiadványokra törekednek, mint a Bulletin d'information des Etudes Féminines (B.I.E.F.), vagy a Pénélope, melyek tájékoztatnak a folyamatban levő kutatásokról és ugyanakkor az első eredményekről is. A közeljövőben valószínűleg szocializálódni fognak „A nő a történelemben és a társadalomban” c. téma tudományos vizsgálatára.

E két példa nem elszigetelt eset: Nagy-Britanniában az ország régi tradícióját folytatva évek óta előrehaladott kutatásokat folytatnak ugyanezek a területeken.

A Német Szövetségi Köztársaságban és Olaszországban számos egyetemi csoport alakult e területen. Svédországban a gothenburgi egyetem nyitotta ki először kapuit a nők kérdésének tanulmányozása előtt, többek között katalógus összeállítása van folyamatban a svéd könyvtárak és levéltárak nőkre vonatkozó anyagának feltérképezésére. Elegendő adat áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy az e témákkal foglalkozó intézmények és kiadványok mérlegét fel tudjuk állítani a szocialista országokban és a fejlődőben levő országokban. Tény, hogy számos országban lehetünk tanúi a nőkre vonatkozó tanulmányok egészen új fellendülésének.

II. A jelenlegi problematika

A nő betörése tehát a történészek területére egészen új dolog, szorosan kapcsolódik a hatvanas évek robbanásaihoz és az új irányok felé törekvő kíváncsiság megnövekedéséhez. Grimal joggal írhatta: „A történészek csak a férfiak történetéről tudnak... Felhasználják azt a kettőséget, hogy sok nyelv ugyanazzal a névvel jelöli az emberi nem képviselőit általában, mint a hímneműeket, és azon a címen, hogy az „emberek” történetét mesélik el, a férjek, fivérek, fiúk és apák történetére szorítkoznak. A lányok, asszonyok, nővérek és anyák csendben jelen lehetnek, mint titkos utasok; csak mellőztetésük által léteznek. Vannak ugyan közöttük olyanok, akik helyet kaptak az emberiség évkönyveiben, de azok máris gyanúsak, hogy hűtlenek lettek nőiességükhöz. Jeanne d'Arc-ot egy kicsit azért is égették el, mert makacsul férfiruhát hordott.”⁹

A kérdések ilyen módon való megközelítése híven tükröz bizonyos történeti koncepciót, s ezt követi az a munka is, ahonnan ez az idézet származik. A nők „egyetemes története” húsz évvel ezelőtt elképzelhető volt, ma már a kutatásokban tett előrehaladások ellenére kevésbé az. Először is, egy ilyen fajta történet az idők teljességére vonatkozna, a történelem előtti korszaktól kezdve napjainkig, és minden országra, Japántól Amerikáig, felölelve Afrikát és Európát is. A szerzők történeti összefüggéseiben elszigetelték a nőt, a kimagasló alakokat, a királynőket, az előkelő hölgyeket, a kurtizánokat emelve ki. Sokkal nehezebb megfogni a közönséges asszony figuráját, a mindennapi anyát vagy feleséget. Ahogy Arlette Higonet írja: „A koraközépkor évkönyvírói és krónikásai, az egyházi emberek vagy a fejedelmek szolgálatában álló hivatalnokok általában keveset törődtek az asszonyokkal, akár a köznéphez tartoztak, akár hercegnők voltak vagy királynők. Csak a legelőkelőbb hölgyekkel vagy magukkal a királynőkkel tettek kivételt, akik politikai szerepet játszottak, és azokkal, akiknek

⁹ Pierre Grimal, Introduction à l'histoire mondiale de la femme, vol. 1. 7. A munka 4 kötetből áll: 1.: Östörténet és ókor, 1965, 499 l.; 2.: A nyugat, a keltáktól a reneszánszig, 1966, 503 l.; 3.: A Kelet, Fekete Afrika, Ázsia, Óceánia és a Columbus előtti Amerika, 1967, 575 l.; 4.: Az újkori és mai társadalom, 1966, 585 l. - Paris. - Nagyon szép illusztrációs anyaggal.

az uralkodók házassági terveiben volt szerepük.”¹⁰ Mindennapi tevékenysége közepette a nő kevésbé megfogható. Így a céh-szabályzatok többsége „semleges”, olyan mértékben, hogy nem tesznek különbséget a nemek között, ami azt látszik jelenteni, hogy mindegy volt, hogy a munkát nők vagy férfiak végezték el. Lilleben a kézművesekre vonatkozó 1421-es szabályzatok az iparosokat női és férfi voltukban egyaránt felsorolják és a nők számára mindig bizonyos megkötéseket írnak elő, nem mindig érthető okokból. Ezzel szemben Toulouse-ban a szabályzatok vonatkozása mindig meghatározatlan, vagy hímnemű.¹¹ Ezek a példák rávilágítanak az effajta nőtörténet törekvéseire és arra, mennyi akadályt kell leküzdeni ahhoz, hogy a nő alakját ki tudjuk emelni a mindig férfi-túlsúlyú egésszből.

Pillanatnyilag a történészek szándékai sokkal korlátozottabbak. A fent felsorolt kutatási központok tipológiát dolgoztak ki és néhány adott tárgykörre álltak rá. Nem annyira arról van itt szó, hogy elszigeteljék a nőt a társadalomban, mint inkább arról, hogy néhány specifikus tevékenységét tanulmányozzák. Az idő inkább kedvez a meghatározott kronológiai határokon belüli pontos kutatásoknak, mint a nagy, összefoglaló tanulmányoknak, vagy szintéziseknek, melyeknek még nem jött el az ideje. Ezek a kutatások mindenesetre megindultak, és változást jelent az is, hogy a csoportok többsége nőkből áll. A nők azonban nem állnak itt egyedül, és sok területet nagy számban kutatnak férfiak is: a családtörténet terén meg kell jegyeznünk Philippe Ariès, Peter Laslett, Edward Shorter, Raphaél Samuel nevét, akik pionírmunkát végeztek.¹² Főleg az ő ösztönzésükre történt, hogy a történészek kutatni kezdték a családot és itt olyan körben találták meg újra a nőt, ahol jelentős befolyást gyakorolt. Nekik köszönhető, hogy a család többé már nem elvont képzet, hanem élő fogalommal vált, minden összetevője számára pontosan kijelölt hellyel. Ez az eredmény a legújabb irányzat egyik jellemzője.

1. A nő és jogai

Ezen a területen a jogászok végeztek jelentős munkát, különösen a családjog területén, sokszor csak arra szorítkozva, hogy számba vették a változásokat, anélkül, hogy magyarázatukkal foglalkoztak volna. Ahogy Gunnar Qvist jegyzi meg beszámolójában: „a nők emancipációja főleg a nevelés, a liberalizmus eredményének volt tekinthető és annak, hogy a nők maguk igényelték több igazságosságot”. Svédországban ezzel a kérdéssel fontos munkák foglalkoztak, maga Gunnar Qvist munkássága, és másoké is.¹³

Ezekből a tanulmányokból kiderül, hogy a nők jogegyenlőségre való törekvései kevésbé politikai háttérűek (szavazási jog), mint amennyire gazdasági, társadalmi vagy kulturális

¹⁰ Histoire mondiale de la femme, t. 2., 135.

¹¹ i. m. t. 2., 135.

¹² Philippe Ariès, L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime, Paris, 1960; Peter Laslett, The World We Have Lost, London, 1971. (Jav. kiad.); Uő: Household and Family in Past Time, N. Y., 1962 (Esszégyűjtemény), Edward Shorter, The Making of Modern Family, N. Y., 1975 (eredeti és izgalmas, bár vitatható); Raphael Samuel, Szerk., Village Life and Labour, London, 1975. Hivatkozzunk a kitűnő, sok újat hozó munkára: Philip Greven, Four Generations: Population, Land and Family in Colonial Andover, Massachusetts, Ithaca, 1970.

¹³ Gunnar Qvist, Kvinnofrågan i Sverige, 1809-1846, 1960; Uő: Frederika Bremer och kvinnans emancipation, 1969; Uő: On Kvinnohistorisk forskning. Resultat och problem, in Beretning, Foredrag og forhandlingar vet det nordiske historikermøde i Kobenhavn, 1971; Sten Carlsson, Kvinnoöden i Mälardalen under 1800-talet - en jämförelse mellan och stad, 1978. Uő., Fröknar, mamseller, jungfrur och piger. Ogifta Kvinner i det svenska ståndssamhället, 1977.

ösztönzőkkel rendelkeznek. Svédország példáján lemérhető ez az összefüggés. Itt a nők jogainak kérdése már a 18. sz. második felében előtérbe kerül. A nő akkoriban, ahogy a többi nyugati ország legtöbbszörében is, gyámság alá volt helyezve. A javak átruházásában a polgárság és a papság birtokainál a két nemnek egyenlő jogai voltak, amíg a nemesség és parasztság körében a férfiak kétszer annyit örököltek, mint az asszonyok. A munka piacán a közélet és a mesterségek teljesen el voltak zárva a nők elől, kivéve néhány egyszerűbb foglalkozást, melyeknél alkalmassági vizsgát kellett tenniük.

Az első követelések több szabadságot igényeltek a nők számára, hogy dolgozhassanak. Két fontos reform nyitotta meg előttük az utat. Az első, 1845-ben, teljes jogot biztosított a nőknek az öröklésben. Gunnar Qvist szerint ebben az volt az érdekes, hogy a reformban a feministák nyomásának semmi szerepe nem volt, hanem teljesen a nem nemes osztályok törekvéseinek eredményeként jött létre. Ezzel kialakult egy egalitáriusabb társadalom, aminek haszonélvezője a nő volt. A második reform a munka szabadságára irányult, melyet 1846-ban biztosítottak, amikor eltörölték a céheket. A nők előtt megnyílt a foglalkozások nagy része, a kereskedelmen belüli némi kivétellel, s az utóbbi is eltűnt 1858 és 1864 között. Az alkalmassági vizsgát megszüntették. Úgy tűnik, e reformokban kevés szerepe van a feminista mozgalmaknak. Qvist szerint a 19. sz. elején a születések számának emelkedése magával hozta a férjhez nem mentek arányának növekedését, ez arra kényszerítette a nőket, hogy dolgozzanak; innen eredt a munkában való egyenlőség, amit az új törvényhozás biztosít. A közép- vagy felsőbb osztályok női (ahol a férjhez nem mentek száma a legnagyobb volt) így biztosítani tudták maguknak, hogy függetlenül éljenek, maguk választotta foglalkozásuk révén. Az alsóbb osztályok számára viszont két lehetőség volt: vagy a prostitúció, vagy a szegénység.

A kezdeti reformokat továbbiak egészítették ki. 1853-ban megnyílt a nők előtt az elemi iskolákban való tanítás útja. 1858-63-ban a férjhez nem ment nők számára 25 éves korban állapították meg a nagykorúság határát. 1859-64-ben tanítóképzőket alapítottak a nők számára. A 60-as évek folyamán dolgozni kezdtek a posta- és távirati irodákban. 1862-ben jogot kaptak rá, hogy részt vegyenek a községi választásokban, ami csak egy már kialakult szokást kodifikált.

Ezek a reformok kiindulópontját jelentették a nők jogaiban egészen napjainkig folytatódó átalakulásoknak. A nő csak 1920-ban vált teljesjogú polgárrá, noha 1974 óta szabadon rendelkezhetett keresetével. Közvetve hasznot húzott a társulásokra vonatkozó új törvényekből, melyek a tönkremenés vagy egyéb kockázat ellen biztosították. A közéletben viszont hosszú ideig alacsonyabb állásokra szorították vissza. Csak 1920 után juthatott magasabb elhelyezkedéshez, azonos fizetést pedig gyakorlatilag 1925 óta kapott.

Gunnar Qvist megjegyzi, hogy úgy látszik, a női emancipációt főleg materiális tényezők határozták meg, a tőke és a munkapiac megváltozott igényei szerint. A kiindulópont az akadályok ledöntése volt, nem a férfiak és nők közötti egyenlőség létrehozása. „Az igazi egyenlőség nem szerepelt a célkitűzések között... A női emancipáció egy férfiak által uralt társadalomban jött létre, a férfiak feltételei alapján, a férfiak által kézben tartott eredményekkel.” A feminizmus svédországi apostolának, Frederika Bremernek csak kevés befolyása volt ezekre az átalakulásokra.¹⁴ Ha első regényét 1928-ban, a nagy reformok korszaka előtt adta is ki, legismertebb munkája, a *Hertha* már utánuk íródott, 1856-ban. Ebben rajzolódik ki legvilágosabban a feminista program, főleg a női nagykorúság kérdésében. Mégis, Qvist szerint, az 1858-as reformnak semmi köze nincs a *Hertha*-hoz. „Frederika Bremer felfogását a

¹⁴ Gunnar Qvist, *Ett perspektiv på den kvinnoemancipationen i Sverige*, Historisk Tidskrift, 1977.

nőkről, mint a világ megmentőiről, nehezen lehetett politikai gyakorlattá átváltani.” Eszméi inkább a feminista mozgalmat befolyásolták, mint a politikai világot. Végül is, folytatja Qvist, sem a szociáldemokrata párt, sem a szakszervezetek nem támogatták igazán a feminista mozgalmat, sőt ellenkezőleg: e korszak végén egyik is, másik is úgy tekintette a nőket, mint „fél-részeseket”, akiknek csökkentett kvóta jár és fél-segélyt kaphatnak sztrájk, betegség vagy munkanélküliség esetén.

Ezekről a következtetésekről még lehet vitázni, de mindenképpen megmutatják, hogy túl lehet lépni az egyszerű jogi nézőpontra, és az egyenlőség győzelmét egy tágabb társadalmi, gazdasági és kulturális összefüggésbe illeszthetjük. E különböző pontokra vonatkozó kutatások az egyes országokban egyenlőtlenül fejlődtek, más területeken viszont kiszélesedtek.

Qvist férfi-szempontra utaló eredményei teljes egészükben érvényesnek bizonyultak Franciaországban is, amint ezt Odile Dhavernas új munkája is bizonyítja¹⁵: a női egyenlőség kivívása párhuzamosan haladt a férfiak hatalmának megerősödésével. Olyan okok alapján, melyek miatt a házaspárok a testi elválasztást kérték, majd, az 1884-es törvény után a válást, Bernard Schnappernek a bűnügyi igazságszolgáltatás évi statisztikáira támaszkodó tanulmánya kimutatja, milyen túlnyomó számban vannak a nők a válni kívánó felek között (az 1837 és 1914 közötti korszak egészében 80%).¹⁶ Okaik: kegyetlenkedés, tettegesség, nem pedig a regény- és drámaírókat olyan gyakran inspiráló hűtlenség. „A válást nem a megcsalt feleség, hanem a megvert feleség kéri” - vonja le a következtetést a szerző. Ezt a vonalat tovább kellene követni, hogy jobban értékeljük a nők jogainak fejlődését Franciaországban és másutt is.

Ehhez a jogi kérdéshez kapcsolódó két másik vonal érdekli jelenleg a kutatókat. Az egyik az abortusz története, melyhez az 1920-as választási törvény és az 1976-os új, módosító törvény társul, rendkívül bőséges és egyáltalán nem szenvedélymentes irodalom kíséretében.¹⁷ Az abortusszal kapcsolatos törvénykezés alakulása éppoly jellemző egy társadalom fejlődésére, mint a nő szerepére és a feminista szervezetek nyomására. Ott van aztán a csecsemőgyilkosság, amiről sok szó esik ugyan a romantikus irodalomban, de lényegét tekintve kevésbé ismert, főleg az utolsó két század vonatkozásában.¹⁸ Ez a tárgy eddig tabu volt, pedig ez is rávilágít a nő helyzetére a társadalomban: a századok során nem akasztották-e fel, vagy kínozták-e meg az asszonyokat, akik megölték gyermeküket, mert képtelenek voltak táplálni és felnevelni őket? Végül a 18. sz. vonatkozásában sokat lehet meríteni Arlette Farge könyvéből, aki további munkákat is jelez még az utcánőkről, a rendőri jelentések vizsgálatából kiindulva.¹⁹

Úgy tűnik, a nők jogainak kérdése nem indított el ennyi kutatást az Egyesült Államokban, ahol inkább a társadalomtudományok módszerei alapján dolgoznak és inkább a nőknek a társadalomban betöltött szerepére és a behaviorisme befolyására, a magatartások, viselkedések vizsgálatára koncentrálnak figyelmüket. Jogok terén úgy látszik, az érdeklődés középpontjában

¹⁵ Odile Dhavernas, *Droit des femmes, pouvoir des hommes*, Paris, 1978.

¹⁶ Bernard Schnapper, *La séparation de corps de 1837 à 1914. Essai de sociologie juridique*, *Revue historique*, 1978 ápr.-jún.

¹⁷ R. H. Guerrand, *Libre maternité*, Paris, 1971; J. P. Ronsin, *Mouvements et courants néo-malthusiens en France, 1880-1920*, (Sajtó alatt, megjelenik 1980, Paris).

¹⁸ Brissaud, *L'infanticide au Moyen Age*. *Revue historique de droit français et étranger*, 1972. A párizsi egyetemen (VII) több munka van folyamatban Michelle Perrot irányításával, a női bűnözésről.

¹⁹ Arlette Farge, *Vivre dans la rue à partir du XVIIIe siècle*, Paris, 1979.

a szavazati jog maradt, vagyis az 1920-as 19. törvényjavaslat. A klasszikus, bár már kissé elavult munka még mindig Eleanor Flexneré,²⁰ központi témája a szavazati jog hősi kivívása. Az elmúlt években a hatvanas évek feminista mozgalmainak fényénél alaposan megvitatták a jog elnyerésének eredményeit és következményeit. A legújabb időkben több munka és cikk jelent meg a szavazati jogról. Aileen Kraditornál a győzelem hősi jellege elhalványul, szerinte a szavazati jog egyszerűen megkoronázza a jogi területen elért korábbi győzelmeit. A szavazati jog fontos szimbólum, az amerikai egyenlőség szimbóluma. Ezzel szemben Ellen Dubois úgy tekinti ezt a győzelmet, mint a radikalizmus három fontos célkitűzésének (a nők, a feketék és a munkásmozgalom) egyikében elért eredményt. Ha a feketék megkapták a szavazati jogukat a rekonstrukció során, miért ne kapták volna meg a nők a maguk részéről? Ezért van, hogy a nők természetes szövetségesei az abolicionisták (a rabszolgatartás eltörléséért harcolók) voltak, és a munka világa.²¹

Ha az amerikai történészek vitáinak középpontjában a 19. törvényjavaslat következményei állnak, ma már az a nézet kezd megszilárdulni, hogy a nők jogi helyzete szempontjából kevés előnyt jelentett a nyereség, bár egyesek még mindig döntő fontosságúnak tekintik.²²

A feminista mozgalom több ágra oszlik, különben nagyon körülhatárolt érdekeiktől vezettetve, annyira, hogy egészen a hatvanas évekig semmi komolyabb reformot nem sikerült keresztülvinniük. Még a jogegyenlőséggel kapcsolatos törvényjavaslat (Equal Rights Amendment) megszövegezésével sem tudtak közös nevezőre jutni, úgy hogy az még most is vita tárgya. Sokan attól tartottak, hogy ha a törvényjavaslatot megszavazzák, elvesztik azokat az előnyöket, melyekhez eddig nő-voltuk juttatta őket. Úgy látszik, ezek a félelmek továbbélnek, annyira, hogy miattuk függőben van az E.R.A. jövője is...

A szocialista országokban a nők jogainak kivívása közvetlenül kapcsolódik az egalitárius demokrácia bevezetéséhez. A szovjetunióbeli V. N. Szelunszkaja szerint „a nők, a társadalom és az állam közötti kapcsolatok komplex társadalmi, gazdasági, politikai, etikai problémái egész sorára radikális megoldásokat léptettek életbe.” Ahogy Lenin mondja: „A szovjet köztársaságokban a legkisebb nyoma sem maradt azoknak a törvényeknek, melyek alávetett helyzetben akarták tartani a nőket.” A nyolcórás munkaidőről szóló 1917. okt. 29-i határozat különös gondot fordít a női munka védelmére. A szovjet törvényhozás sietve törölte el a nők alacsonyabbrendűségének megalázó nyomait, legyen az a család, az öröklési jog, a tulajdonjog, a hivatásválasztás, a tanulási jog területén. Az 1918-as első alkotmány megerősítette az 1917-es forradalom által a nők számára követelt egyenlő polgári és politikai jogokat. Főképp a férfi és női fizetések egyenlősége valósult meg, amire Lenin oly büszke volt, amikor összehasonlítást tett a liberális országokkal. E győzelmek nyomán a nők szerepe egyre fontosabbá vált a szovjet társadalomban: mind nagyobb számban vettek részt a vidéki és városi szovjetekben, ahogy a szakszervezeti szövetségekben is. Mindazonáltal, a régi iszlám-tradíciókat követő keleti köztársaságokban ez a haladás lassúbb ütemű volt.

²⁰ Eleanor Flexner, *Century of Struggle The Woman's Rights Movement in the United States*, N. Y., 1959 (Új kiad. 1975).

²¹ Carl N. Degler, *Revolution without Ideology the Changing Place of Woman in America*, in Robert Jay Lifton, *The Woman in America*, Boston, 1964; Aileen S. Kraditor, *The Ideas of the Woman Suffrage Movement, 1890-1920*, N. Y., 1965; William L. O'Neill, *Everyone Was Brave A History of Feminism in America*, Chicago, 1969; Ellen Carol Dubois, *Feminism and suffrage, The Emergence of an Independent Women's Movement in America, 1848-1869*, Ithaca, N. Y., 1978.

²² J. Stanley Lemons, *The Woman Citizen: Social Feminism in the 1920's*, Urbana, (Illinois), 1973.

A fejlődés ugyanez Bulgáriában is, bár későbbi keletű. Nem sokkal az antifasiszta győzelem, 1944. szept. 9-e után történt, hogy kihirdették a bolgár nők polgári és politikai jogegyenlőségét, mely az 1944. okt. 16-i törvénnyel lépett életbe. A politikai jogokon kívül a nők jogot kaptak maguk választotta foglalkozásuk gyakorlására és különös védelmet biztosítottak számukra munkájukkal kapcsolatban. Ezeket az intézkedéseket beiktatták a Bolgár Köztársaság alkotmányába.

2. A nő és a család

E területen a kutatás pionírmunkája már vagy húsz éve megkezdődött Philippe Ariès már idézett művével a gyermekről és a családi életről az Ancien Régime idején. Azóta sokasodtak a munkák, mind a pontos részkutatások, mind a szintézisek területén. Az Annales 1972-es speciális számában²³ képet kapunk azokról a fő irányzatokról, melyek vonalán a kutatások elindultak. A programba vett legfontosabb kutatási témák: a családok nagyságrendje, a javak öröklésével kapcsolatos szokások fontossága, a szövetségi rendszerek, házassági stratégia, szexuális kapcsolatok, fogamzásgátlás, szerelmi élet. Ugyanakkor azonban gyakran előfordul, hogy a nő némileg eltűnik a család mögött és a szexuális élet sincs eléggé megvilágítva. André Burguière és főleg Jean-Louis Flandrin legújabb munkái választ adnak néhány, a házassággal és a házasságon kívüli élettel kapcsolatban felvethető kérdésre.²⁴ Új megvilágításban mutatják be a nő helyét a házasságban, különösen férjével szembeni alávetettségét, mely jóval hangsúlyozottabbá vált a 19. században, mint az előző századokban. Magyarázatra vár, mi az oka, hogy a liberalizálódás korszakában a nő leigázottsága (függő helyzete) fokozottabbá vált, mint az erősebben érvényesülő tradíciók korszakában.

Edward Shorter kitűnő munkái felfrissítették a kérdés problematikáját. A modern család megszületéséről szóló munkájában Shorter vizsgálja a tradicionális család átmenetét a modern korszakba, nagyjából a 12-18. századtól a 20. századig, az iparosodás és az agrárelvándorlás ösztönző hatására. A család elvágta a közösséghez fűződő kötelékeit és felborította kapcsolatait a közeli vagy távoli rokonsággal. A nő új fontosságra tett szert, abban a mértékben, amelyben a munkapiac önálló tagjává vált. Ezzel a férfinél jobban felszabadult a hagyományos alávetettségek alól, megszerezte függetlenségét és új helyet vívott ki magának a család keblén belül. Shorter nem fogadja el a sztereotip klisé a családnak a nő külső elfoglaltsága következtében elindult felbomlásáról. „A nők közelmúltban bekövetkezett hozzájárulása a gazdasági forrásokhoz kétségtelenül módosította a családon belüli erőviszonyokat, mivel az asszony olyan anyagi ütőkártyához jutott, amilyenre azelőtt nem volt példa.” De semmi nem bizonyítja, hogy ez az új gazdasági szerep önmagában véve bármivel is hozzájárult volna ahhoz, amit az újságírók szeretnek úgy nevezni, mint „a család összeomlása”.²⁵ A család nem olyan megingathatatlan már, ez igaz, mert a nő jobban fel van fegyverezve ahhoz, hogy megvédje jogait; bizonyíték erre a válások növekvő száma. Shorter szerint tény, hogy a család új alapokra épül: az érzelem és a szexualitás foglalta el a gazdasági kérdések (a vagyon), a társadalmi állás (a rokonság) és a származás hagyományos kötelékeinek helyét. Ez az átalakulás új

²³ Különszám: Famille et société, Annales E.S.C., 1972. júl.-okt.

²⁴ Jean-Louis Flandrin, *Les Amours paysannes*, Paris, 1975; ld. uő cikkei az Annales 1969 és 1972-es számaiban; ld. még J. Sole, *Passion charnelle et société urbaine d'Ancien Régime*, Annales de la faculté des sciences humaines de Nice, 1969, No. 9-10; ld. még J. Depauw, *Amour illégitime et société à Nantes au XVIIIe siècle*, Annales, id. különszám (No. 20.)

²⁵ Edward Shorter, *Naissance de la famille moderne* (francia kiad. 14.)

kapcsolatokat hozott magával a szülők és a gyermekek között: az ellenőrzés tradicionális eszközei eltűntek, mivel a maguk részéről a fiatalok egyre fiatalabb korban maguk is kivívták függetlenségüket.

Ezeket az optimista és kicsit általános következtetéseket még pontosabb kutatásokkal kell majd tovább csiszolni.

Ebbe az irányba haladnak Louise Tilly és Joan Scott Franciaországban és Angliában folytatott kutatásai,²⁶ amelyek a munka és a család egymáshoz kapcsolódó területeit vizsgálják. Szerintük a női munkát a demográfiai változások épp annyira befolyásolták, mint a gazdaságiakat. A női munka története egyben a család története is kell, hogy legyen. A két utolsó század folyamán a nők anya-szerepe szorosan összefügg a családszervezet új struktúráival. A nők, a munkapiac megváltozott feltételeire válaszolva, „stratégiát” dolgoztak ki. Az ipari forradalom előtt egy családi jellegű gazdaságban a nő szorosan kapcsolódott a termeléshez, anélkül, hogy fizetést kapott volna, és nagyszámú gyermeke volt. A fizetésen alapuló családi gazdaságban („family wage economy”), mely a múlt században általános volt, a férjes asszony csak bizonyos időszakokban dolgozhatott, olyankor, amikor gyermekeire nem volt gondja. A férjhez nem ment nő viszont a termelés fontos kereke. A 20. században a fogyasztói családi gazdaságban („family consumer economy”), a termékenység erősen csökkent és a család gazdasági szükségletei erősen fokozódtak. A nők nagyobb számban dolgoztak, főleg a harmadik szektorban, hogy a család jövedelmeihez ők is hozzájáruljanak. Nem a háborúk lökték a nőket a munkapiacra, ahogy mondani szokták, hanem az új családszervezet. A fejlődés tehát távolról sem egyenes vonalú, ahogy Shorter állította, hanem kanyargós, mert sok tényezőhöz kapcsolódik.

Tilly és Scott eredményei csak a munkáscsaládokra alkalmazhatók. Mi a helyzet a középosztály és az arisztokrácia családjaiban? Egyelőre még kevés erre vonatkozó munka áll rendelkezésünkre, kivéve Angliát. Egy egyetemes, a 19. sz. előtti korszakra vonatkozó munkában L. Stone leírja azt a jelenséget, melyet ő „érzelmi individualizmusnak” nevez a 18. században, Shorter felfogásától nem nagyon eltérő meghatározások alapján.²⁷ Ahogy az előbbi, ő is hajlik arra, hogy az egész társadalomra csak egyetlen osztályra illő modelleket alkalmazzon. A viktoriánus középosztály női számos munka tárgyát képezték.²⁸ Patricia Branca szerint, aki adatait az oktatási és háztartási kézikönyvekből meríti, a középosztály asszonyainak kevés szabad idejük volt, még ha voltak is alkalmazottaik. Többet foglalkoztak másokkal - férj, szülők, gyermekek - mint önmagukkal. Elképzelhető, hogy a források természete kicsit elferdítette a szerző végkövetkeztetéseit. Mindenesetre a viktoriánus asszony többnyire még férje árnyékában élt.

A családhoz kapcsolódik az anyaság kérdése, azaz a gyermekek számáé és a születésszabályozásé is. Most nem térhetünk ki a demográfiai vonatkozásokra, melyekkel érdekes munkák foglalkoznak.²⁹ A viktoriánus család még sok családtagból áll, legalábbis 1870

²⁶ Louise A. Tilly és Joan W. Scott, *Women, Work and Family*, N. Y. 1978. Id. Louise A. Tilly, *Individual Lives and Family Strategies in the French Proletariat*, sajtó alatt a *Journal of Family History*-ban.

²⁷ Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England, 1550-1880*, London, 1977.

²⁸ Patricia Branca, *Silent Sisterhood*, London, 1975; Mary Hartman, *Victorian Murderesses*, London, 1977.

²⁹ Az egyetlen, aki a nő problémával foglalkozik, E. Van de Valle, *The Female Population of France in the Nineteenth Century*, Princeton, 1974.

körül, ezután a családonkénti gyermekek száma csökken. Vajon ez a csökkenés a fogamzásgátlás és a születésszabályozás gyakorlata elterjedésének tudható-e be? Lehetséges, és annál is valószínűbb, mert Charles Bradlaugh és Annie Besant pereinek 1877-78-ban nagy visszhangjuk volt és népszerűsítették a fogamzásgátlás gyakorlati módozatait. Ez mindenesetre olyan kérdés, mely lekötötte a történészek érdeklődését.³⁰ E terület azonban még felderítetlen marad, mert a tanúk és a szereplők némák és a történésznek találékonyságához kell folyamodnia, hogy e bizalmas területre behatolhasson. Úgy látszik, a két leggyakoribb módszer a coitus interruptus és az abortusz lehetett, legalábbis a népi osztályokban. A. McLaren szerint az abortuszt annál is inkább gyakorolták, mert ez teljesen női módszer volt, férfi-közreműködés nem volt hozzá szükséges.

Az anya-gyermek kapcsolatokban egy vonatkozás felkeltette néhány történész figyelmét, a csecsemők dajkaságba adása. Ez a szokás különösen Párizsban volt elterjedve, amint G. Sussman kimutatta.³¹ Ügynökségek foglalkoztak a csecsemők vidéki dajkáknál való elhelyezésével. A szerző szerint ez a szokás főleg a kézműves-családokban honosodott meg, kétségkívül azért, mert az asszony segített férjének és nem szentelhette a szükséges időt a gyermekek táplálására. Ez a megállapítás annál érdekesebb, mert ellentmond a 19. sz. irodalmában a középosztály asszonyairól elterjedt képnek, akik azért szabadultak volna meg újszülötteiktől, hogy függetlenségüket megőrizték. A 19. sz. utolsó harmadában a vidéki dajkához adás gyakorlata csökkenőben van, a női munka számára alakult új feltételekkel és a tej sterilizálásának bevezetésével. A cuculisüveg gyakorlata felszabadította a nőt.

3. A nő és a nevelés

Michelle Perrot a nők történetének kidolgozásánál a vizsgálendő kérdések között 1975-ben felvetette a „leánynevelés széleskörű problémáit, elméletét, gyakorlatát és eredményeit (mikor és hogyan vált általánossá a nők írni-olvasni tudása)”. Azóta számos munkát adtak közre, melyek hozzájárultak legalábbis Franciaországban³² ismereteink bővítéséhez.

Az írni-olvasni tudás együttesére ez ország vonatkozásában hivatkozni lehet Furet és Ozouf munkájára.³³ A nevelés speciálisabb munkák tárgyát képezte, közülük érdekes bepillantást nyújt az Ancien Régime szokásaiba Chartier, Julia és Compère munkájának egyik fejezete. A leánynevelés történetét teljesen új alapokra helyezték Francoise Mayeur két kötetben megjelent munkái, az egyik szorosan a tárgyra specializálódva, vizsgálatait a nők elemi oktatására koncentrálna a harmadik köztársaság idején, a másik általánosabb területet ölelve fel, a 19.

³⁰ William Langer, *Origins of the Birth Control Movement in England in the early 19th century*, *Journal of the Interdisciplinary History*, 1974-75; Angus McLaren, *Contraception and the Working Classes: The Social Ideology of the English Birth Control Movement in its Early Years*, *Comparative Studies in Society and History*, 1976; régebbi J. A. és O. Banks, *Feminism and Family Planning in Victorian England*, Liverpool, 1964.

³¹ George Sussman, *The Wet-Nursing Business in Nineteenth Century France*, *French Historical Studies*, 1975; Anne Martin-Fugier, *La fin des nourrices*, *Le mouvement social*, no. 105, 1978.

³² R. Chartier, M. M. Compère, D. Julia, *L'éducation en France du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris, 1976; Françoise Mayeur, *L'enseignement secondaire des jeunes filles sous la IIIe République*, Paris, 1977; uő: *L'éducation des filles en France au XIXe siècle*, Paris, 1979; ld. még Maurice Crubellier, *L'enfant et la jeunesse en France au XIXe siècle*, Paris, 1979.

³³ Francois Furet et Jacques Ozouf, *Lire et écrire, alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, Paris, 2. vol. 1977.

sz.-i leánynevelést. A leánynevelést hosszú ideig elhanyagolták, mert egy régi tradíció szerint jobb, ha a lányok tudatlanok maradnak. Amellett, ha az állam el is ismerte, hogy a férfiakkal kapcsolatban némi kötelességei vannak, kényelmesebb volt számára, ha a női nevelést ráhagyja a katolikus egyházra, vagy magánintézetekre. Az iparosodással, mely nagy mértékben bevonta a nőket a termelés műhelyébe, felmerült a gondolat, hogy a népi osztályok leányai számára elemi oktatást kellene biztosítani, hogy valami szakmára készítse fel őket, de ezt az oktatást el kell zárni a polgárság leányai elől, akiknek az a hivatásuk, hogy az uralkodó osztályok feleségei és anyái váljanak belőlük. A katolikus egyház a maga részéről viszont lehetőséget látott benne, hogy a leányok nevelése révén befolyást tarthasson meg magának, melyet a férfiakra vonatkozóan kezdett elveszteni. Ide vezethető vissza a harc az egyház és az állam között egy igen fontosnak tartott szektor megszerzéséért, Victor Duruy kudarca a második császárság alatt, és a nők elemi iskolai oktatásának Camille See és Jules Ferry által történt késői keresztülvitele, mely a 20. sz. első évtizedeiben indult csak meg. Ez az elemi iskolai oktatás azonban specifikus maradt annyiban, hogy a nők kevesebbet tanultak, mint a férfiak, másképp, mint a férfiak és rövidebb ideig, mint a férfiak. Tényleg arról volt itt szó, hogy megvédjék a női sajátosságokat? Nem inkább arról, hogy fenntartsanak egy bizonyos, férfiuralmon alapuló társadalmat?

A leánynevelés más országokban is sok gondot okozott. A kemáli Törökországban egy 1924-es törvény biztosította az oktatás egységesítését a két nem között; fiúk és leányok ugyanazokba az intézményekbe jártak és a lányok arányszáma kezdett növekedni. Svédországban a nők oktatása a 19. sz.-ban alapvető probléma volt.³⁴ A kormány sokáig őrizkedett attól, hogy beavatkozzon a kérdésbe, többek között azért is, mert rendkívül költséges lett volna számára, ha ebből részt vállal. Főleg a középosztályok (kereskedők, kézművesek, alkalmazottak) küldték a gyermekeiket iskolába. Ezzel főleg azt várták az iskoláktól, hogy a jövőbeli családanyáknak magasabb képzettséget adjanak, ami humán kultúrát és műveltséget jelentett, valami minimális mennyiségűtannal és némi, egy háziasszony számára nélkülözhetetlen természetudománnyal. De a munkapiac alakulása arra kényszerítette, hogy a leányok számára egyre inkább specializált és kevésbé formális nevelést vezessenek be. A programok felállításánál mindig szem előtt tartották a fiúiskolák mintáját, bár általában azért eltértek azoktól. Fokozatosan egyre jobban közeledtek hozzájuk, míg végül azonos feltételeket biztosítottak a leányoknak is. A 19. században a kormány nem vállalta a leányiskolák fenntartásának költségeit, úgy ítélve meg a helyzetet, hogy ezek túl nagy terhet jelentenek ahhoz képest, mint amekkora eredménnyel járnának, vagyis a nők foglalkoztatásával a munkapiacon. Csak 1874-ben kezdték államilag segíyezni a lányok számára létesített magániskolákat, hogy alacsonyabb szintű adminisztratív munkákra nőket képezzenek ki. Angliában a leánynevelés az elmúlt század egyik legnagyobb gondját jelentette, ahogy azt 1895-ben a Commission Bryce hangsúlyozza: „Több változás jött létre a lányok elemi iskolai oktatásában, mint az oktatás bármely más területén.” 1880 felé következett be, hogy a régi egyetemek (Oxbridge) megnyitották kapuikat a lányok számára. Kismértékű áttörést jelentett csak, mégis fontos lépés volt.³⁵

Fontos munkálatok folynak ezen a területen Franciaországban, ahol a Pénélope c. folyóirat következő számát a nőknek és a nevelésnek fogják szentelni. Ezzel szemben bizonyos országokról, pl. az Egyesült Államokról nincsenek adataink, ott a női oktatás kérdése, úgy látszik, elkerülte a történészek figyelmét, s inkább a pedagógusok érdeklődését vonta magára.

³⁴ Gunhild Kyle, *Svensk flickskola under 1800-talet*, 1972.

³⁵ Jó feldolgozás: Francois Bedarida, *La société anglaise; 1851-1975*, Paris, 1976, továbbá Monica Charlot és Roland Marx, *La société victorienne*, Paris, 1978.

4. A nő és a munka

E hatalmas területet már elég régóta kutatják a szociológusok hatására, akik közvetlenül a második világháború után már elkezdték a pionírmunkát.³⁶

A kutatások több irányát kísérhetjük nyomon. Egészen új érdeklődés fordult a háztartási alkalmazottak tanulmányozása felé. A történészek felfedezték, hogy a háztartásokban alkalmazott asszonyok és lányok csoportja a foglalkozások között a legnépesebb többek között Angliában, Franciaországban, Svédországban.³⁷ Svédországban az 1870-es 65.000-es létszám 1930-ban 145.000-re emelkedik, s ekkor éri el maximumát. A háztartási alkalmazottak és a szakszervezet által szervezettek közötti kapcsolatok kutatása Svédországban érdekes eredményeket hozott. Ha a háztartási alkalmazottak első szakszervezete 1904-ben tűnt fel, és a tagok létszáma elég kevés volt, nem arra vezethető-e ez vajon vissza, hogy az úrnők nem bíztak azokban, akik tagjai voltak a szakszervezeteknek? A háztartási alkalmazottakra egyébként a szociális vívmányok legtöbbje nem vonatkozott, főleg nem a munkaórák korlátozása. Egyetlen más csoporttal sem bántak ilyen rosszul, állítja Kerstin Moberg, mert ez nem érdekelte sem a politikai pártokat, sem a szakszervezeteket. 1944-ig kellett várni, hogy eljussanak a háztartási alkalmazottakra vonatkozó törvények bevezetéséig, azzal a céllal, hogy ezt a foglalkozást újraértékeljék és enyhítsék a férfiak és nők közötti versengést a munka többi szektorában.

Theresa McBride műve a háztartási alkalmazotti foglalkozás modernizációját vizsgálja. Ha tradicionális foglalkozásról van is itt szó, a 19. sz.-ban ez átalakuláson megy keresztül, olyan mértékben, ahogy a vidéki leányok bekerülnek egy polgáriasult, szervezett társadalomba. Új igényekkel és új magatartással térnek onnan haza. A megállapítás nyilvánvaló, ha nem is annyira új: lehet, hogy Molière vagy Marivaux szolgálói polgáriasultabbak voltak, mint Labiche vagy Ibsen cselédei.

A hivatalnokok (fehérgallérosok) szintén sokak érdeklődését vonták magukra. Lee Holcombe,³⁸ felhasználva különböző összeírások eredményeit, kimutatja, hogy ez a harmadik női szektor mennyire kiszélesedett, szemben a második szektorral, ahol 1861 és 1911 között a nők száma észrevehetően csökkent. Ki lesz hivatalnok? A középosztály vagy a munkásosztály asszonyai? A szerző habozik ezen a ponton, bár világosan kitűnik, hogy nagyszámú elárusító-nő, titkárnő, sőt tanítónő is származik a munkásosztályból. A mű mindenesetre leszögezi, hogy a női kétkezi munka nagy tömege a harmadik szektorban helyezkedett el, és nagy nehézségekkel és ellenállással kellett szembenéznie, ami a fizetéseket és a munkafeltételeket

³⁶ Madeleine Guilbert, *Les femmes et l'organisation syndicale avant 1914: présentation et commentaires de documents pour une étude du syndicalisme féminin*, Paris, 1966; uő: *Les fonctions des femmes dans l'industrie*, Paris, 1966; Evelyn Sullerot, *Histoire et sociologie du travail féminin*, Paris, 1968.

³⁷ Pierre Guiral és Guy Thuillier, *La vie quotidienne des domestiques en France au XIXe siècle*, Paris, 1978; Theresa McBride, *Domestic Servants in Nineteenth Century France*, New Brunswick (N. J.), Uő: *The Domestic Revolution*, London, 1976; Kerstin Moberg, *Från Tjänstehjen till hembitråde. En kvinnlig låglönegrupp i den fackliga kampen, 1903-1946*, 1978; David M. Katzman, *Seven Days a week: Women and Domestic Service in Industrialising America*, N. Y., 1978.

³⁸ Lee Holcombe, *Victorian Ladies at Work* Hamden (Conn.), 1973; C. Bodart-Silver, *Salon, foyer, bureau: Women and the Professions in France*, in: *New Perspectives on the History of Women*, N. Y., 1974; F. Parent-Lardeur, *Les demoiselles de magasin*, Paris, 1970; Claudie Lesselier, *Employées de grands magasins à Paris, (avant 1914)*, *Le mouvement social*, No. 105, 1978.

illeti. A 19. sz.-i franciaországi „áruházi kisasszonyokról” szóló cikk kimutatja a női személyzet létszámának lassú emelkedését, és azt, hogy milyen szívósan küzdenek a férfiakkal. A nagy áruházak három szektorában találjuk meg őket: az adminisztráció területén, ahol még kevesen vannak, a gyártásnál (a konfekció, divatáru, szőnyegkészítés műhelyeiben), és az eladásban, ahol századunk elején még csak kevés osztályt hódítottak meg maguknak. A munkafeltételek kemények, szinte katonai fegyelem uralkodik itt, amit a túlnyomó létszámú férfiak uralma vezetett be. Elsősorban a nagy áruházakban uralkodik a paternalizmus, melyhez a női beosztottaknak alkalmazkodniuk kell. Ezek a munkafeltételek elősegítették a harcokba torkolló kollektív öntudat kifejlődését, melyekben nagy számmal vesz részt a női elem.

A legújabb kutatások tehát új fénnnyel világítják meg a dolgozó nők két kategóriáját, a cselédekét és a fehérgalléros hivatalnokokét, akik iránt mindezideig nem sok érdeklődés mutatkozott. Ezzel szemben meglepő, mennyire kiapadtak a kutatások a már valamivel jobban ismert kategóriák területén, mint a nagyipar munkásnői, akiknek élet- és munkafeltételeit már több évtizede tanulmányozzák.

A dolgozó nő két kategóriája között az egyensúly eltolódott, ahogy egy stockholmi tanulmány kimutatja.³⁹ A technikai feltételek befolyása döntőnek látszik: 1890-től, nagyjából attól az időszaktól kezdve, hogy a villamosságot bevezették, a szakosított női munka iránti kereslet megnövekedett. A szolgáltatások (kereskedelem, adminisztráció, nevelés, egészség, kommunikáció) szektoraiban a nők számára sok alkalmaztatási lehetőség nyílt. Ettől a pillanattól kezdve ez a szektor felemésztte a háztartási munka szektorát, a férjhez nem ment nők döntő túlsúlyával. Ez a fejlődés mindegyik skandináv államban közös, kivéve Franciaországot, ahol nagyobb a férjes asszonyok aránya. A magyarázat talán ott keresendő, hogy a fizetések alacsonyabbak Finnországban és egy családnak két fizetésre van szüksége a fennmaradáshoz. A hipotézist még meg kell vizsgálni.

A szocialista országokban, főleg a Szovjetunióban sem más a fejlődés. A forradalmak utáni iparosodás lendülete gyorsan megnövelte a női munkások számát, a tradicionális foglalkozások kárára: a Szovjetunióban 1929-1939 között a női munkások és tisztviselők száma több mint háromszorosára, 3 millióról 10,7 millióra szökött, míg a bejárónők száma a munkásnők között a forradalom előtti 80%-ról 14%-ra esett a nagy honvédő háború előestéjén.⁴⁰ Ugyanakkor a szovjet asszonyok legyőzték az előítéleteket, melyek azelőtt bizonyos foglalkozásokat (adminisztráció, tudományos kutatás, művezető, technikus) elzártak előttük. Új női típus fejlődik ki, aki a háború utáni időkben bekapcsolódik a munka világába. A nők, akik 1979-ben a népesség 53%-át teszik ki a Szovjetunióban, 51%-ot foglalnak el a nemzeti gazdaságban foglalkoztatott munkásság és alkalmazottak körében (1941-ben ez 45% volt), 45%-át teszik ki a mezőgazdasági munkásságnak, 85%-át a közegészségügyi és a társadalombiztosítási alkalmazottaknak, 73%-át az oktatás és kultúra, 40%-át a tudomány területeinek.⁴¹ Meghökkentő, hogy a Szovjetunióban mekkora a nők részvételi aránya az általában férfi foglalkozásoknak tekintett funkciókban. 1959 és 70 között a női mérnökök száma négyszeresére szökött, a technikusoké több, mint megkétszereződött, és a specializált női foglalkozásoké

³⁹ Uno Gustafson, *Kvinnomas arbetsmarknad i Stockholm 1870-1910, Arbeidsloons og rettsforhold for yrkesaktive kvinner i de nordiske land ca 1850-1914*, Trondheim, 1978.

⁴⁰ V. Lénine au sujet du rôle de la femme dans la société et l'expérience de la résolution de la question féminine dans les pays socialistes, Moszkva, 1972, 30, 31, 130.

⁴¹ A SzU népszámlálásának előzetes eredményei: *Izvestia* 1979. ápr. 21.

15-tel szorozódott meg.⁴² Ez a szovjet nők képzése folyton emelkedő színvonalának tudható be, akik, ugyanabban a korosztályban, néha jobb képzést kapnak, mint a férfiak. A tudományos állások 40%-át nők foglalják el, az Egyesült Államokbeli pusztán 10%-kal szemben. Ez nem akadályozza meg, hogy kettős szerepük, a dolgozó nő és a családanya szerepe, ne okozzon nehézséget, és hogy ne kelljen megosztani idejüket a két funkció között, itt épp úgy, mint máshol.

Az Egyesült Államokban a női munkákra vonatkozó legújabb kutatások új eredményeket hoztak. Így Tamara Hareven, a manchesteri (New Hampshire) francia-kanadai munkásnőkre vonatkozó tanulmányában kiemeli, hogy sokszor a családok együtt dolgoznak, ugyanabban a helyiségben, és munkakörülményeiket, a munkaidőt, a feladatokat maguk osztják meg egymás között.⁴³ Két fontos következtetésre jut: az egyik, hogy a családi jövedelem jelentős részét a lányok keresik meg, mert ők rövidebb ideig járnak iskolába és a családban maradnak, szemben a fiúkkal. A második, hogy a francia-kanadai eredetű férjes asszonyok kétharmada üzemben dolgozik, két egymástól világosan elkülönülő ciklusban: 35 éves koruk előtt, gyermekeik ellenére, akik csak kismértékben jelentenek hozzájárulást a család jövedelméhez, és 55 éves koruk után, amikor a gyermekek már elmentek hazulról. A ciklusokat nem a szülések határozzák meg, hanem a jövedelem-kiegészítések hiánya vagy létezése. Tamara Hareven következtetései ellentétben vannak azokkal az eredményekkel, melyekre a történészek másutt jutottak az Egyesült Államokban, ahol a női munka zömét férjhez nem ment nők teljesítik.⁴⁴

Elképzelhető, hogy a francia-kanadai nők kivételes példája etnikai és kulturális tradíciókra vezethető vissza, melyekkel a történészek más csoportoknál más formákban találkoznak. Így Buffalóban például az olasz nők nagyon kis számban vesznek részt az ipari munkában. Kulturális magatartásról van-e itt vajon szó (megőrizni a szüzi tisztaságot egy ellenséges környezetben), vagy gazdasági adottságokról (hogy a helyeket már elfoglalták korábbi bevándorlók), - kérdéses. A történészek eltérő magyarázatokkal szolgálnak.⁴⁵ Elképzelhető, hogy a kulturális tradícióknak is szerepük van a nők munkával szembeni magatartásának kialakításánál.

⁴² A. Kotler, S. Tourtchaninova, Z. Yankova, *L'employ des femmes dans la production*, Moszkva, 1975, 15. és 42-45. 60 années victorieuses, chiffres et faits, Moszkva, 1977, 196. A polgári történészek felfogását tükrözi N. Dodge, *Women in the Soviet Economy*.

⁴³ Tamara K. Hareven, *Family Time and Industrial Time: Family and Work in a Planned Corporation Town, 1900-1924*, *Journal of Urban History*, 1975; ld. Daniel Walkowitz, *Working-class women in the Gilded Age: Factory, Community, and Family Life among Cohoes*, New York; *Cotton Workers*, in Jean E. Friedmann and William G. Shade, szerk., *Our American sisters: Women in America, Life and Thought*, Boston, 1976 (2. kiad.).

⁴⁴ Rosalynn Baxandall, Linda Gordon és Susan Reverby, szerk., *America's Working Women: A Documentary History, 1600 to the Present*, N. Y., 1976; Susan K. Kleinberg, *Technology and Women's Work: The Lives of Working-Class Women in Pittsburg, 1870-1900*, *Labour History*, 1976; Barbara Klaczynska, *Why Women Work: A Comparison of Various Groups*, Philadelphia, 1910-1930, *Labour History*, 1976.

⁴⁵ Virginia Yans-McLaughlin, *Family and Community: Italian Immigrants in Buffalo, 1880-1930*, Ithaca (N. Y.), 1977; Elisabeth H. Pleck, *A Mother's Wage: Incomes Earning Among married Italian and Black Women, 1896-1911*, in Michael Gordon, szerk., *The American Family in Social-Historical Perspective*, N. Y., 1978 (új kiad.)

Egyéb kutatások az Egyesült Államok vonatkozásában megerősítik azt, amit másutt is felfedeztek: a nők tömegesen mennek át a háztartási szektorból az iroda harmadik szektorába, bizonyos különbségek megtartása mellett.

Bár a nők végül is meghódították azoknak a szektoroknak egy részét, melyekben eddig a férfiaknak volt monopóliumuk, van egy olyan terület, melyet majdnem teljesen elveszítettek, és ez a gyermekek világrahozatala. Egészen századunk elejéig a szülésnél az anyán kívül a központi személy a bábaasszony volt. A 19. sz. előtt kevés asszony folyamodott orvoshoz, nem azért, mert orvos volt, hanem férfi volta miatt. A gyermekek születése a hagyományok szerint a nőkre tartozott. A higiéniai körülmények javulása és a szülészek hadjáratai a bábaasszonyok ellen (részben, hogy az orvosi testületen belüli képüket javítsák) oda vezettek, hogy 1910-20 körül gyakorlatilag kiszorították az utóbbiakat; a városokban teljesen, a vidéken részben.⁴⁶

A női munka e meghatározott szektoraiban folytatott kutatásokat párhuzamba kell állítani Louise Tilly és Joan Scott Nyugat-Európa iparosodott országaiban végzett vizsgálataival. Szerintük a nők stratégiája koruk szerint változik: nem véletlen, amire pl. Svédország példa a 19. században, hogy ti. a férjhez nem ment nők száma olyan magas a hivatalokban. A stratégia az alkalmaztatási lehetőségek szerint is változik: az asszonyok, ha tehetik, előbbre helyezik az irodai munkát az üzemnél, de ehhez olyan tanultsági szint kell, amellyel kevesen rendelkeztek közülük a 19. sz. közepén. Ha egyszerre akarják átlátni a közoktatás, az anyaság és a család összefüggéseit, a munka kérdése központi helyet foglal el. Ezért tekinthető Tilly és Scott munkája az utóbbi évek egyik legtöbb újat hozó művének. „A női munka történetének egyben a család történetének is kell lennie.”

Ez a két újabb munka nem erősíti meg Shorter hipotézisét arról, hogy a munka felszabadította a nőt. Inkább az ellenkezőjét. Az Angliában folytatott kutatások jobban afelé az eredmény felé hajlanak, hogy a nőt igába fogta a munkája, kétfelé húzza az üzem, az áruház, illetve a család. A legnagyobb veszély számára nem annyira az, amit Shorter annak vél, hogy t. i. törvénytelen gyermekei lesznek, akiknek 1750 és 1850 között megnövekvő száma meglepetésként. A demográfiai tanulmányok kimutatják, hogy a nő alkalmazása az iparban nem növelte meg észrevehetően a törvénytelen születések számát. Ami elsősorban veszélyt jelent a munkásnő, vagy a dolgozó leány számára, az a prostitúció. Ezen a ponton a legújabb munkák felsorakoznak az elmúlt század ipari országaira vonatkozó igen számos tanúságtétel mellé.⁴⁷ A túl hirtelen általánosításokat azonban, néhány eset kivételével, óvatosan kell kezelni.

A női munkák területén a jelenlegi irányzatokra a legjobb tájékoztatást a Mouvement Social új, speciális száma ad (No. 105, 1978), melyet a női munkának szenteltek. Kétszeresen meggyőző felmérést közöl: csak női munkákról van itt szó: a dajkától a selyemszövőig, az állami alkalmazottaktól a nagy áruházak dolgozóig. Ezek a nőkről szóló munkák kizárólag női kutatók munkái, Michelle Perrot irányítása mellett, aki hangsúlyozza e terület eredeti voltát. „...A női munka története elválaszthatatlan a család történetétől, szexuális vonatkozásaitól, társadalmi szerepétől. A család, sokkal inkább, mint a munka, melyre befolyással van, a női lét és harcok valódi horgonya, változásaik fékje vagy motorja. A munka maga nem

⁴⁶ Judy Barrett Litoff, *American Midwives, 1860 to the Present*, Westport (Conn.), 1978; Jane B. Donegan, *Women and Men Midwives: Medicine, Morality and Misogyny in Early America*, Westport (Conn.), 1978.

⁴⁷ Louise Tilly, Joan Scott és Miriam Cohen, *Women's Work and European Fertility Patterns*, *Journal of Interdisciplinary History*, 1976.

szabadíthatja fel a nőket, még ha hozzá is járul felszabadításukhoz. Valójában felszabadított valakit valaha is a munka?” A munka hiányosságaival is sokat mond: egyetlen tanulmány sem foglalkozik benne a háziasszonnyal, aki pedig az asszony leghagyományosabb és legáltalánosabb munkáját végzi. De ki tudja megragadni a háziasszony szerepét a történeti létben? A női munka egyik sajátossága azért mégis kibontakozik: időszaki jellege (mert a házasság állapotához van kötve), rosszul fizetett volta (kiegészítő fizetésről van szó), általában kevésbé magasrendű volta (a néha nagyon hosszú tanulókorszak ellenére pl. a szőnyegkészítésnél, csipkeverésnél).

Ezek a kiadványok hasznosan, egészen új módszerrel világítják meg a nő helyzetét munkájában, az ipari társadalmakban. Ami még hiányozna, az egyrészt egy elmélyült tanulmány lenne a nem dolgozó nőről a közép- vagy felsőbb osztályok köréből, viselkedéséről, érdeklődéséről, pszichológiájáról. Igaz, hogy ezt valójában nehéz megközelíteni, a történeti forrásokban nem maradt nyoma. Irodalmi forrásokra kell tehát szorítkoznunk (Balzac, Dickens, Zola) írókra, akiknek alkotókészsége és válogatása egyensúlyba hozzák az irodalmi kitaláláson nyugvó alapokat, vagy intim, személyes naplókra, melyeket nehéz kritikailag vizsgálni. Másrészt mit tesz az asszony a nem ipari társadalmakban? Milyen változásokat hozott munkájába az európai imperializmus lökése? Hagományos életmódját mennyire érintette mindez? A források egyoldalúsága itt megint meghamisítja a múlt képét és azzal a kockázattal jár, hogy ilyen vagy olyan értelemben eltorzítja a nő alakját, akit vagy a tradíciók, vagy a gyarmatosítók tartanak leigázva.

Hatalmas terület vár még felkutatásra.

5. A nő és teste

Ez a tág terület a legkésőbb nyílt meg a kutatások számára, annyira, hogy az ezzel kapcsolatos munkák még csak szórványosak, országoként egyenlőtlenül fejlettek, némelyikben meglepő hiányokkal, másokban rendkívül jól feldolgozott szektorokkal. Több irányzatot különböztethetünk meg.

(a) A nő, az orvostudomány és az orvos. A kutatások, úgy látszik, Franciaországban haladtak leginkább előre ezen a területen. Yvonne Knibiehler és Jacques Léonard munkáival.⁴⁸ Amerikaiak is jelentettek meg néhány művet e tárgyról.⁴⁹ Mások speciálisabban a szüléssel foglalkoznak.⁵⁰ E kutatások mindegyikénél a női test áll az érdeklődés középpontjában.

Ezek alapján kiderül, hogy az orvostudomány a nemek szembeállításának területe az elmélet területén épp úgy, mint az orvosi gyakorlatban. Az orvostudományt nagyrészt férfiak gyakorolják, akiknek erre egészen a 19. sz. végéig monopóliumuk volt. Ez a páciensekkel való kapcsolatot kényelmetlenné tette, akik minden ügyükkel, mely a fogamzás, a szülés kérdé-

⁴⁸ Yvonne Knibiehler, *Les médecins et la nature féminine au temps du code civil*, Annales E.S.C., 1977; uő, *Le discours médical, constantes et ruptures, Romanticisme, különszám, Mythes et représentations de la femme*, 1976; Jacques Léonard, *Femmes, religion et médecine: les religieuses qui soignent en France au XIXe siècle*, Annales E.S.C., 1977.

⁴⁹ Angus McLaren, *Doctor in the House: Medicine and Private Morality in France, 1800-1850*, Feminist Studies, 1975.

⁵⁰ Jackie Gelis, *Sages-femmes et accoucheurs dans la France moderne*. Annales E.S.C., 1977; J. Gelis, M. Laget, M. F. Morel, *Entrer dans la vie. Naissance et accouchement à l'époque moderne*, Paris, 1978; ld. még az *Ethnologie française* speciális számát: 1976, No. 3-4.

seire vonatkozott, szülési vagy pszichológiai problémáikkal szívesebben fordultak a bábákhoz vagy az apácákhoz. Az ilyen természetű konfliktusok közvetlenül érintették az orvosokat. A 19. sz. azonban változást hozott magával a nők magatartásában a szaporodást illetően is: passzivitásuk csökkent, és a férfivilág ezen a téren is néha úgy érzi, jogfosztottá vált. Innen az átalakulás a nőről testével kapcsolatban kialakult képben, melynek visszhangját megtaláljuk az irodalomban.

E fontos és még nagyon kevésbé ismert területen számos munka van folyamatban.

(b) A szexualitás. Ebben a szektorban nagy fellendülés tapasztalható, főleg az angolszász országokban, elsősorban az Egyesült Államokban. Sidney Ditzion sokáig klasszikusnak számító, 1953-ban megjelent és nemrég újra kiadott munkája úttörő szerepet töltött be, bebizonyítva, hogy a női szexualitás sokkal bonyolultabb, mint ahogy eddig gondolták, és e kérdés kapcsán elmélyültebb kutatásokra ösztönzött.⁵¹ A történészek véleménye egyetért abban, hogy a szexualitásra 1830 táján erősen hatott, legalábbis az Egyesült Államokban, az az irányzat, amit viktoriánus erkölcsnek nevezhetünk. Ennek a végbement átalakulásnak jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze: a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok tiltása a nők számára, a kapcsolatok korlátozása a házasságon belül, a maszturbáció veszélyessége, melyet akkor az elmebajok egyik lehetséges okozójának tartottak.⁵² Barker-Benfield munkái felvetik, hogy az új szexuális ideológia elsősorban a férfiak törekvését tükrözi a nők fölötti szilárdabb uralom gyakorlására. Szerinte ezekhez a törekvésekhez kapcsolódik a papság és az orvosok nőkre való felfigyelése is, ahogy a férfiaké is általában, a születés folyamatával kapcsolatban. E nézeteket azonban vitatták. Néhány történész úgy véli, hogy van valami maradandóbb tényező, mint az egyszerű férfi-magatartás a nőekkel kapcsolatban, és hogy a 19. sz. második felében erős reformista hullám észlelhető, melyet az 1873-as Comstock törvény szimbolizált, megtiltva a postáknak pornografikus, a születésszabályozást „és más obszcén dolgokat” tartalmazó anyagok továbbítását.⁵³

Az ilyen állításoknál fennáll a veszély, hogy hajlamosak általánosítani az összes nőre vonatkozóan azt, ami csak bizonyos csoportokra lehetett érvényes. Ezért van, hogy a Karl Degler-vezette „revizionisták” ellenkező felfogást hirdettek.⁵⁴ A nők magatartása a szexualitással kapcsolatban egyáltalában nem monolitikus, még a viktoriánus korszakban sem. Ez a társadalom engedékenyebb lehetett, mint gondoljuk, ha maguknak az orvosoknak a jelentéseihez tartjuk magunkat. A férjes asszonyok élete kevésbé komor, kevésbé korlátok közé szorított lehetett, mint hinnők.

⁵¹ Sidney Ditzion, *Marriage, Morals and Sex in America: A History of Ideas*, N. Y., 1978. (új kiad.)

⁵² Ronald G. Walters szerk., *Primers for Prudery Sexual Advice to Victorian America*, Englewood Cliffs, N. J., 1974; G. J. Barker - Benfield, *The Horrors of the Half Known Life: Male Attitudes toward Women and Sexuality in Nineteenth Century America*, N. Y., 1976; Barbara Sicherman, *The Paradox of Prudence: Mental Health in the Gilded Age*, *Journal of American History*, 1976.

⁵³ Charles E. Rosenberg, *Sexuality, Class and Role in 19th Century America*, *American Quarterly*, 1973; Nathan G. Hale, jr., *Freud and the Americans the Beginnings of Psychoanalysis in the United States, 1876-1917*, N. Y., 1971.

⁵⁴ Carl N. Degler, *What Ought to be and What Was?: Women sexuality in the Nineteenth Century*, *American Historical Review*, 1974; James Reed, *From Private Pice to Public Virtue the Birth Control Movement and American Society since 1830*, N. Y., 1978.

A 20. sz. elejétől vezetett vizsgálatokból, melyek végül Kinsey híres jelentését eredményezték, az derül ki, hogy a házasság előtti és házasságon kívüli kapcsolatok növekvő fontosságra tettek szert, a fogamzásgátlás elterjedésének támogatásával. Elképzelhető, hogy ezek az új módszerek párhuzamba állíthatók a születések csökkenésével, amely ugyanabban a korszakban észlelhető.⁵⁵ Innen már csak egy lépés „szexuális forradalomról” beszélni, amit több amerikai történész indított el. Mivel adottként tételezik fel, hogy a férfiaknak mindig voltak házasságon kívül szexuális kapcsolataik, így hát a nőknek kellett megváltozniuk. Ha volt szexuális forradalom - írja Regina Markell Morantz,⁵⁶ - ennek alapjait a női magatartásokban és viselkedésekben bekövetkezett változásokban kell keresnünk.

A különböző országok közti összehasonlításra és vitára gazdag anyag kínálkozik. Az amerikaiak nyitották meg erre az utat? A szexualitás általában nem választható el a kulturális vonatkozásoktól, vagyis az erkölcsök megváltozásától; e század első tizedeiben következett be, hogy a női divat felszabadult, hogy a nő szakított számos tabuval (kísérő nélküli kijárás otthonról, bárba menés), hogy a tömegkommunikációs eszközök (főleg a mozi) új képet népszerűsítettek az asszonyról. A szexualitás felszabadítása beletartozik a kulturális változások együttesébe. De általánosíthatunk-e, vagy társadalmi csoportokban kell gondolkoznunk? A kérdés még nincs lezárva.

(c) A divat. A kutatásra váró terület még mindig ugar, ahogy a közreadott munkák kis számából megállapítható. Pedig mennyi felderíteni való lenne a női test ékességeire vonatkozóan, e díszek átalakulásával, társadalmi és kulturális jelentőségével kapcsolatban. Úgy hírlik, néhány francia egyetem szemináriumában folyamatban vannak munkák, de kevés publikáció jelent meg eddig, kivéve egy tanulmányt a női fűzőről.⁵⁷

A divat tanulmányozása sok szempontot felderíthet magára a nőre, de még többet társadalmi helyzetére vonatkozóan. A nőről alkotott képet vajon nem határozza-e meg öltözete? Ilyen vonatkozásban is tanulságos az erkölcsök megváltozása 1910 és 1925 között: a divat a felszabadítás egyik eszköze, ugyanúgy, mint a politika.

(d) A prostitúció. Ezt a területet hosszú ideig átengedték az orvosoknak és a moralistáknak, a történészek alig kezdtek vele foglalkozni, mintha a tradicionális tabuk tartották volna vissza őket. Franciaország vonatkozásában meg kell említenünk néhány ritka cikket, és főleg Alain Corbin legújabbán megjelent munkáját,⁵⁸ mely elsőnek törte át ezeket a tabukat. A szerző a prostitúciót mint elnyomó rendszert tanulmányozza, és kimutatja, a francia társadalom - és nem csak a polgári társadalom - hogyan kényszerítette bele a prostituáltakat a marginalitás és a bűnösség helyzetébe, rendkívül szigorú szabályok rendszerébe szorítva be őket, ami egyébként a 19. sz. végén újra kezd szóba kerülni. Hátra van maguk a „lányok” tanulmányozása, akikkel kapcsolatban a szerző sok kész elképzelést oszlat szét: az üzemek munkásnői között nem volt több a prostituált, mint más foglalkozásoknál, és ez ellentétben áll azzal, amit

⁵⁵ Linda Gordon, *Woman's Body, Woman's Right: a Social History of Birth Control in America*, N. Y., 1976, No. 48.

⁵⁶ Regina Markell Morantz, *The Scientist as Sex Crusader: Alfred D. Kinsey and American Culture*, *American Quarterly*, 1977.

⁵⁷ Georges Vigarello *Le corps redressé*, Paris, 1978.

⁵⁸ Alain Corbin, *Les filles de noce, misère sexuelle et prostitution aux XIXe et XXe siècles*, Paris, 1978; Jacques Rossiaud, Marie Benabou és mások folyamatban lévő munkái.

az iparosodást ellenséges szemmel néző moralisták szüntelenül hangoztattak. Gyakorlatilag mindenféle környezetből származnak és a természetes gyermekek száma itt sem nagyobb, mint máshol: sokan közülük családanyák voltak és gyermeküket szüleikre bízta, hogy miután néhány évet a „házakban” eltöltötték, aztán visszavegyék őket.

Angolszász vonalon a prostitúció jelenségével foglalkozó néhány új munkára fel kell figyelni, melyek inkább az etnikum oldaláról kerülnek meg a kérdést, mint egy sui generis tanulmánnyal.⁵⁹ A Walkowitz-ok tanulmánya genre-modell, mert a prostitúciót a munkásosztályok kultúrájának összefüggéseiben vizsgálja és elemzi a kapcsolatokat a reformátorok és a munkások között. De a prostitúció nemcsak a szegény osztályokra szorítkozik. És ha ellenségein, a reformátorokon keresztül nézzük, hamis útra vesszük a kérdést.

Olyan jelenségről van itt szó, mely a kapitalizmus velejárója? Elképzelhető, mert a szocialista országok egyetlen jelentésében sincs róla említés.

(e) A nő, mint jelképes ábrázolás. A témával csak legújabban foglalkozott néhány történész, akik közül elsősorban Maurice Agulhon-t⁶⁰ kell megemlítenünk. Mi az oka, hogy a köztársaságot nő képviseli, a híres Marianne, legalábbis Franciaországban? Amikor Delacroix lefestette meztelen keblű nőalakját „a népet vezető szabadságot” nem így testesítette-e meg a köztársaságot? Mi az oka, hogy a másik, a franciánál régebbi köztársaságban, az Egyesült Államokban a nő nem szimbolizálja ezt az államformát? Tekintsünk el a szabadságszobortól, mely Delacroix-hoz vezet bennünket vissza, és különben is, ez Franciaország ajándéka. Miért a nő a szimbólum az egyiknél, míg a másiknál a sas? A történészek most kezdik feltenni a kérdéseket a nőhöz fűződő szimbólumokkal kapcsolatban.

Ha félretesszük a politikai ábrázolásokat és a nőt visszahelyezzük valamely adott világképbe, a kép korszakonként változik. A nő ábrázolása mindig módosult, a felvilágosodás századától a romantika korszakáig, a romantikától a 19. sz. végi modern stílusig.⁶¹ A modern stílusban a nő újra helyet kap a művészet minden ágában, legyen az irodalmi vagy ábrázolóművészet, és ez nemcsak Franciaországban van így. Ezek az átalakulások alig ismertek, de komolyabb kutatásokat igényelnének, melyekre vonatkozóan Franciaország kivételével a többi országban nincs tudomásunk.

A nőábrázolások változó képeinek tanulmányozása rávilágíthat a kulturális fejlődésre is, különböző megnyilvánulásaiban, politikai, művészi, szexuális vagy orvosi téren. A tárgyat természetesen körültekintéssel kell vizsgálni és összetevőinek interdiszciplináris analízisével.

⁵⁹ Judith R. és Daniel J. Walkowitz, *We are not Beasts of the Field: Prostitution and the Poor in Plymouth and Southampton under the Contagious Diseases Acts*, in *Clio's Consciousness Raised*, 192-225; az Egyesült Államokra: Lucie Cheng Hirata, *Chinese Immigrant Women in Nineteenth Century California*, in Berkin and Norton, *Women of America*, 224-244; Yuji Ichioka, *Ameyukisan: Japanese Prostitutes in Nineteenth Century America*, Amerasia, 1977, 1-21.

⁶⁰ Maurice Agulhon, *Marianne au combat (L'imagerie et la symbolique républicaine de 1789 à 1880)*, Paris, 1979; uő: *La statue de la Liberté*, in *La révolution américaine et l'Europe*, Paris, 1979.

⁶¹ *Romantisme*, speciális szám, *Mythes et représentations de la femme*, 1976; *La femme au XIXe siècle*, *Littérature et idéologie*, Roger Bellet irányításával, Lyon, 1978; Pierre Hoffmann, *La Femme dans la pensée des lumières*, Paris, 1977; Claude Quiguer, *Femmes et machines de 1900*, *Lecture d'une obsession Modern Style*, Paris, 1979.

6. A nők harcai

Itt nem a nőknek saját jogaikért folytatott harcáról lesz szó, melyet már érintettünk az előbbieken (II. 1.), hanem harcaikról a társadalmon belül, általában egyetemesebb ügyekért, melyek az emberiség jövőjét érintik.

(a) A humanitárius harcok. A nők fontosabb szerepet játszottak az angolszász országokban, mint a latin népeknél, ahol a férfiak, úgy látszik, maguknak tartották meg a követelések kivívására irányuló akciók területét. Különösen az Egyesült Államokban a nők kezdettől fogva bekapcsolódtak a különböző ügyek védelmébe, az alkoholtilalomtól a rabszolgaság eltörléséig, a börtönreformoktól kezdve a feketebőrűek egyenlőségéig, néha vallási elvek nevében is. A történeszekben és szociológusokban felmerült a kérdés, hogy vajon milyen mértékben lehetett a vallás a liberalizálódás egyik tényezője. Van aki a vallásban konzervatív erőt látott, mások viszont kiemelték haladó vonatkozásait: a 17. század óta a kvékerek tágabb szerepet engedtek a nőknek a vallás szertartásaiban és bekapcsolódtak a 19. sz.-i vallásos megújulásokba is.⁶²

A nők különösen aktívvá váltak a 19. sz. kezdete óta a nagy ügyek szolgálatára alakult egyesületeken keresztül: 1839-ben alapították az American Female Moral Reform Societyt (az Amerikai Nők Erkölcsvívó Társasága) több száz helyi egyesülettel, a prostitúció megszüntetésének és a nemek egyenlősége kivívásának célkitűzésével. A feminista követelések határain gyorsan túljutva, más területeken is harcoltak, pl. az alkoholizmus ellen. Egyik ilyen helyi egyesület harcos szelleméért különös figyelmet érdemel, az uticai (N. S.), mely társadalmi reform ügyében nyújtott be petíciót.⁶³

Bár a rabszolgafelszabadításért folyó harc legkimagaslóbb alakjaiként férfiak nevét őrizte meg a történelem, a vallási ihletésű egyesületeken keresztül a nők is nagyon aktívan támogatták a mozgalmat.⁶⁴ A 19. sz. közepe egyébként egybeesik az Egyesült Államokban a vallási befolyás csúcspontra jutásával, ami a történészeket arra a kérdésre készítette, vajon elnőiesedett-e a vallás?⁶⁵

1865 után a nők az iparosodás kártékony következményei elleni harcnak szentelték magukat, amelynek központjában a nők és gyermekek kizsákmányolása az üzemekben és az új társadalomban állt. Ez a korszaka a settlement leader-eknek (letelepedési vezetők) a legismertebbek közöttük Jane Adams, Florence Kelley és Julia Lathrop, akik nevéhez bőséges irodalom kapcsolódik.⁶⁶ Nemcsak a puritán és viktoriánus képmutatás ellen küzdöttek, mely elhallgatta

⁶² Janet Wilson James szerk, *Women and Religion*, speciális szám, *The American Quarterly*, 1978; Nancy F. Cott, *The Bonds of Womanhood Woman's Sphere in New England, 1780-1835*, New Haven, 1977; Katherine Lumpkin, *The Emancipation of Angelina Grimké*, továbbá Gerna Lerner, *The Grimké Sisters of South Carolina: Pioneers for Woman's Rights and Abolition*, N. Y. 1967.

⁶³ Keith Melder, *Beginnings of Sisterhood: The American Women's Rights Movement, 1800-1850*, N. Y., 1977; Barbara J. Berg, *The Remembered Gate: Origins of American Feminism, The Women and the City, 1800-1860*, N. Y., 1978.

⁶⁴ Mary P. Ryan, *A Woman's Awakening: Evangelical Religion and the Families of Utica*, N. Y., *American Quarterly*, 1978; Blanche G. Hersh, *The Slavery of Sex, Urbana (Illinois)*, 1978.

⁶⁵ Barbara Welter, *The Feminization of American Religion, 1800-1860, Clio's Consciousness Raised*, 137-157 l., N. Y., 1976; Ann Douglas, *The Feminization of American Culture*, N. Y., 1977.

⁶⁶ David R. Rivar, *Purity Crusade: Sexual Morality and Social Control 1868-1900*, Westport 1973; Paul Boyer, *Purity in Print: The Pice-Suppression Society and Book Censorship in America*, N. Y., 1968; Allen F. Davis, *Spearheads for Reform: The Social Settlements and the Progressive Movement, 1890-1914*, N. Y., 1967; Ross Evans Paulson, *Women's Suffrage and Prohibition: A Comparative Study of Equality and Social Control*, Glenview, 1973.

a bevándorlók iparban történt alkalmazásának szerencsétlen következményeit, de pártfogásukba vették és beilleszkedéshez segítették (settlement) a városokban az áldozatokat (ahol is társadalmi és kulturális életet szerveztek számukra) és mindent elkövettek, bár hiába, hogy rendeletet szavaztassanak meg a gyermekmunka eltörlésére vonatkozóan. Nem volt több szerencsájük egy embrionális társadalombiztosítási kezdeményezés keresztülvitelében sem.

Hogy csak mérsékelt sikereket tudtak elérni, ennek egyik oka az lehetett, hogy az Egyesült Államok északi, ipari vidékein tömörültek. A délen más fajta humanitárius harcok folytak (kétségtelenül korlátozottabban) a feketék védelmében. A nők egyesületeket hoztak létre a lincselések ellen, fehéreket épp úgy felvéve tagjaik közé, mint feketéket. Egyesületek alakultak a fekete nők számára, helyi klubokból indulva ki, ezekből az elsőt 1896-ban alapították. Tevékenységük különösen fokozódott a feketék nagy mezőgazdasági migrációja idején, a 20. sz. első évtizedeiben, az Észak vallásos egyesületeihez hasonló szolgáltatásokat nyújtva: szállás, táplálék, jogi támogatás. Ezeknek az akcióknak eredménye az első fekete női egyesület megalapítása volt 1935-ben, vagy 20 helyi szervezetbe osztott közel 1 millió asszonyt képviselve.⁶⁷

(b) A szakszervezeti harcok. Ez a terület egyelőre meglepően kiaknázatlan, különösen a szocialista országokban, ahol az első korszakból semmi jelentős eredmény nem látható napvilágot. Mi volt a nők pontos szerepe először a szakszervezetek elismertetéséért, majd ezeken a szakszervezeteken belül a munkafeltételek megjavításáért folyó harcban? Charles Sowerwine munkájában⁶⁸ találunk némi támpontot Franciaországra vonatkozóan, kiadatlan munkáiban épp úgy, mint néhány cikkében.⁶⁹

Ezekből az egyelőre még nagyon részleges munkákból kiderül, hogy a francia szakszervezeti mozgalom, melyet a Proudhon-féle antifeminista szellem táplált, ellenezte a nők bevetését, ahogy azt a furcsa Couriau-ügy tanúsítja.⁷⁰ A nők behatolása az első világháború idején ment végbe, a női munkaerő polgári mozgósításával. Így néha nőkkel is találkozhat az ember vezető funkciókban, bár többnyire ügyintézésről van szó, nem annyira irányításról. Még azokban a foglalkozásokban is, ahol a nők nagy számban vannak képviselve, mint a tanítói hivatásban, a szakszervezetben csak kisebbséget jelentenek, bár olyan kisebbséget, amelynek súlya van. Sikertelen beférkőzniük a forradalmi szellemi szakszervezetekbe (mint amilyen a C.G.T.U.), sokkal inkább, mint a C.G.T. jellegűekbe. „Mégis úgy történt, hogy a forradalmi tanítónők nem tudták a társadalmi egyenlőséget elérni... mely a gazdasági egyenlőség kikerülhetetlen velejárója volt.” Úgy látszik tehát, hogy a nők, nagy számuk ellenére, csak marginális helyet foglaltak el a szakszervezeti mozgalomban. Ez a megállapítás vajon a kapitalista világra vonatkozik csak, vagy érvényes a szocialista rendszerekre is?

⁶⁷ Jacqueline D. Hall, *Revolt against Chivalry: Jessie Daniel Ames and the Women's Campaign against Lynching*, N. Y., 1979; Gerda Lerner, *Early Community Work of Black Club Women*, *Journal of Negro History*, 1974. ápr.; Sharon Harley és Rosalyn Terborg-Renn, szerk., *The Afro American Woman: Struggles and Images*, N. Y., 1978.

⁶⁸ Charles Sowerwine, *Les femmes et le socialisme*, Paris, 1978; uő: *Les femmes dans le Parti socialiste en France avant 1914*, *Le mouvement social*, 1975.

⁶⁹ Marie-Hélène Zylberberg-Hocquard, *Féminisme et syndicalisme en France avant 1914*, Thèse de 3e cycle Tours, 1973; Anne-Marie Sohn, *Féminisme et syndicalisme: les institutrices de la Fédération Unitaire de l'Enseignement de 1919 à 1935*, Thèse de 3e cycle, Paris X - Nanterre, 1973; uő, *Exemplarité et limites de la participation féminine à la vie syndicales institutrices de la C.G.T.U.*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1977.

⁷⁰ Madeleine Guilbert, i. m.

Gunnar Qvist szerint a fejlődés nem tért el Svédországban sem, ahol a Landsorganisation nem támogatta a nők előmenetelét és ahol a szakszervezeti mozgalomban is gyenge szerepet játszottak.⁷¹ Hátra lenne még, hogy meghatározzuk, mi volt a nők szerepe a nagy sztrájkokban, mint az 1936-os franciaországi: ha volt is bizonyos szerepük, szavukat nem tudták érvényre juttatni egy olyan környezetben, ahol mindig a férfiak voltak a hangadók.

(c) A politikai harcok. A legelőnyösebb helyzetben minden bizonnyal a szocialista országok vannak, még ha nem is egyedülállóak abban, hogy némi tapasztalatra tehetek szert ezen a területen.

Bulgáriában az első szociáldemokrata csoport 1905-ben tűnik fel, Vela Blagojeva alapításával, élén Tina Kirkovával és Ljuba Ivcsevic Dimitrovával, Georgi Dimitrov feleségével. Első feladatként oktatási köröket alapítottak nők számára, hogy a tudományos szocializmus alapjait propagálják és rábeszéljék az asszonyokat, hogy csatlakozzanak a hivatásos szervezetekhez. Ez a női csoport hozzátartozik a baloldali szocialista hullámot képviselő bolgár szociáldemokrata párthoz. Épp úgy harcolt a szocializmus diadaláért, mint a pusztán feminista követelések teljesítéséért, vagyis a tanulásért, a férfiakkal való jogegyenlőségért, a szavazati jogért... Ez a mozgalom azután a háborús nyomor következtében még tágult és bekapcsolódott az 1923 szeptemberi antifasiszta felkelésbe. A harc elbukását követő elnyomás nem tartotta vissza a bolgár nőket attól, hogy kiemelkedő szerepet játsszanak továbbra is, az elkövetkező korszakban, amely az 1942-44-es évek antifasiszta harcaiban teljesedett ki és a nemzeti felszabadításhoz vezetett. Ismertté vált Tsola Dragojeva neve, aki 1937-ben a bolgár kommunista párt központi bizottsága és 1940-ben a politbüro első női tagja lett. Sok asszony áldozta fel életét, hogy a forradalom ügyét szolgálja.

Oroszországban a nők részvétele a politikai harcokban 1917-nél korábbra nyúlik vissza: megtaláljuk őket a különböző forradalmi vagy anarchista megmozdulásokban a 19. sz. második felétől kezdve Oroszországban épp úgy, mint Oroszországon kívül. (Elég felidézünk azokat, akik a párizsi kommun barrikádjain harcoltak 1871-ben.) Az 1905-ös forradalomban is előtérben vannak, akkor tűnnek fel a nőmozgalom tömegszervezetei, az Egyesület a nők jogegyenlőségéért, vagy az Orosz Liga a nők jogegyenlőségéért.⁷²

Az 1917-es forradalom során a nők aktívan harcoltak a vörös gárda különítményeiben, a forradalmi bizottságokban, a munkások és katonák szovjetjeiben, a szovjet hatalom megerősödéséért és az idegen beavatkozás ellen, hősies áldozatokat hozva. Így nyílt meg az út, mely a nőket a teljes jogegyenlőséghez vezette (Ld. előbbieket). Ez a politikai harc a továbbiakban is folytatódott, a számos akadály ellenére. Energikusan harcoltak a militarizmus, a fasiszmus ellen, és a békéért, pl. a Párizsban 1934-ben tartott Congrès mondial des femmes contre la guerre imperialiste et le fascisme c. konferencián. Az e kongresszuson alapított nemzetközi nőbizottság, melyben a Szovjetunió képviselői is helyet kaptak, hozzájárult, hogy megerősítsék a kapcsolatokat a szovjet nők mozgalmi és a külföld között. A szovjet asszonyok a nagy honvédő háború alatt mindent megtettek, ami tőlük telt, nem elégedtek meg azzal, hogy a termelés erőfeszítéseiben részt vegyenek, a fegyveres erők soraiban is harcoltak, beleértve a repülőket is.

⁷¹ Gunnar Qvist, Landsorganisationen (LO) en Suède et les femmes sur le marché du travail, Sociologie et Société, 1974.

⁷² Z. Grichine, Les organisations féminines en Russie, février 1905 - mars 1917, Thèse d'agrégation, Moscou, Université d'État, 1978. (Szakdolgozat tézisei, Moszkva, Egyetem, 1978.)

Ha a nők jelenléte hatásos és kétségtelen is e harcokban, mégis nehéz itt a probléma felvetés. Michelle Perrot javaslata szerint érdemes lenne a nőket nem női mivoltuk oldaláról tanulmányozni, hanem a társadalmon belül elfoglalt történelmi helyüket nézve. Sokat kellene tenni, hogy az elszigetelt, elszórt példákat össze lehessen kötni, egymástól eltérő történelmi összefüggéseikben. A vállalkozás egyik nehézségét jelentené, hogy a nők aktivitását egy még férfiak által dominált együttesben mérjék fel. A legnehezebb a vezetők és a tömegek közötti pontos kapcsolat megállapítása: ki volt a kezdeményező?

III. Amit csinálni lehet

Az előbb elmondottak némi bepillantást adnak, igaz, hogy távolról sem teljes képet, de mégis kifejezőt, a nőkkel foglalkozó történészek által folytatott kutatások irányzatairól. Itt több megállapítást és észrevételt tehetünk.

1. A nőkkel kapcsolatos tanulmányokban bizonyos eltolódás mutatkozik.

E tanulmányok valójában az egyes országok szerint egyenlőtlenül fejlődnek. A nyugateurópaiak már fejlett és összetett problematikát dolgoztak ki, mely félúton van a történelem és a szociológia között. A szocialista országok elsősorban a nő mozgató szerepét nézik rendszerek létrejöttében, harcaikat, jogaik kivívását. Ez nem jelenti azt, hogy a nyugati országokban a nők harcait elhanyagolták, távolról sem, de problematikájuk már túljutott ezen a szakaszon, hogy más területeket vizsgáljon, a képzést, a prostitúciót, a testületi tevékenységeket. Más országokban viszont úgy tűnik, az egyetlen szempont, ami foglalkoztatta a történészeket, a nők egyenjogúságának kivívása.

A mai problematikáról tehát, ahogy fokozatosan megismertük, igen árnyalt képet kapunk, mert az eredmények térben széthúzódnak és számukban korlátozottak. Ez az egyszerű megállapítás arra a gondolatra vezet, hogy a nő társadalomban betöltött szerepének tanulmányozása még nem jutott el az érettség stádiumába. A legkevesebb, amit mondhatunk, hogy még sok tennivaló van. Az e területen történt kutatások fejlődése mutatja, hogy a nemzeti szempontok általában felülkerekednek a társadalmi vizsgálatok felett. Az Egyesült Államok esete ebből a szempontból jellemző: a nők tanulmányozása iránti érdeklődés nem korábbi a hatvanas éveknél és azóta jelentős irodalom született. Nyugat-Európában a tárgy vizsgálatának igénye régebbi, de a termelés viszonylag korlátozott. A szocialista országoknak megvannak a saját gondjaik, annyira, hogy ott a nőkre vonatkozó tanulmányok későn jelentek meg a színen és kis számban.

Fiatal kora ellenére a nő története máris jelentős eredményekre vezetett, és ez azzal jár, hogy egyrészt el kell ismerni helyüket, mely a századok során gyakorlatilag ismeretlen volt, másrészt újra felül kell vizsgálni néhány elterjedt előítéletet a nők megoszlásáról az aktív népességben, szerepükről a családban, részvételükről a nemzeti vagy szakszervezeti harcokban.

Sok teendő van még azokban az országokban éppúgy, ahol a nők története már eljutott az érettség bizonyos fokára, mint a többiekben.

2. Javaslatok a jövő kutatásai számára.

(a) Tipológia kidolgozása. Rendkívül hasznos lenne egységes tipológia kialakítása, számba véve azt, ami már elvégeztetett, hogy az e terület iránt érdeklődő történészeknek ezt javasolni lehessen. A fentebb felsorolt címekből néhányat újra elő lehetne venni, tovább finomítva elemzésüket. Ez lehetővé tenné egy összehasonlító történetírás megindítását, mely jelenleg teljesen hiányzik.

(b) A források újabb szemléje. Ami a nőkre vonatkozó történeti kutatásokat rendkívül hátráltatja, ahogy már említettük az, hogy a források nagyrészt férfiaktól erednek. Biztos, hogy a történész által felhasznált klasszikus források, a levéltárak nem túl alkalmasak az ilyenfajta kutatásokra, mivel túlnyomóan politikai jellegűek. Nem mulasztható el a kutatás megsokszorozása más területeken: az etnológiában, ahol a hagyományok és a szóbeli elbeszélések helyettesíthetik az írott dokumentumokat; az irodalomban, ahol szükség van a történész óvatosságára egy nem történelmi eszmefuttatás felhasználásával, annak képzelődéseivel, csapongásaival, visszasságaival; az orvostudomány és pszichiátria területein, néha kényes magyarázataival; a művészet és ikonográfia hatalmas anyagában, tele olyan problémákkal, melyek közel állnak az irodalom problémáihoz; a források bősége áll rendelkezésre, de magyarázatuknál és felhasználásuknál elővigyázatosságra van szükség.

(c) Több diszciplínával közös megközelítés. A források természete az ilyenfajta megközelítést sugallja. Sőt, kötelezővé is teszi ezt. Nélkülözhetetlen az orvosokkal, az egészségügyi emberekkel való együttműködés, ha az ember a nővel és testével foglalkozik. A jogászokhoz kell fordulni, ha jogait tanulmányozzuk. A szociális dolgozókhöz, ha a női munka a kutatás tárgya. Hogy ne is beszéljünk a néprajzkutatókról és a szociológusokról, akiknek közreműködése gyakorlatilag nélkülözhetetlen a kutatás minden stádiumában. Valójában kevés terület teszi annyira nélkülözhetlenné a többdiszciplináris vagy interdiszciplináris megközelítést, mint a nők története. Egyébként ezt példázza sok országban létrejött kutatócsoportok összetétele is.

(d) Nyitottság a férfiak és a nők felé. A nők történetének nem feltétlenül nők által írt történelemnek kell lenni. Más dolog a militantizmus és más a kutatás. Száz és száz kitűnő munka került ki férfiak tollából épp úgy, mint a nőkéből. Egyik is, másik is egyformán alkalmas, hogy ezzel a területtel foglalkozzon, és a munkák kölcsönösen kiegészíthetik egymást. Egyik nemnek sincs monopóliuma erre a történetre, semmivel sem inkább, mint az általános történelemre. A nők története nem zárkozhat be gettóba: a nők más szektorokkal is hivatottak foglalkozni és egyébként sem ragaszkodnak hozzá, hogy csak erre a területre zárkózzanak be. Férfiak és nők, mindegyik a maga részéről, új dimenziókat tárhat fel ezen a vonalon. A dialógus mindenki számára csak hasznos lehet.

A nők története még csak kezdeteit éli és a már közreadott irodalom mégis bőséges. Nem kétséges, hogy a közeljövőben a történészek és történésznők új vizsgálatokat fognak kezdeni, kitágítva ismereteink területét a múlt és a jövő elmélyült ábrázolásával.

Fohlen, Claude: A nő a társadalomban
(Világtörténet, 1982/1. sz.) 85-118. o.

VÉLEMÉNYEK A NŐKRŐL

HÉSIODOS: MUNKÁK ÉS NAPOK

A Pandóra-mítosz

Elrejtették mélyen az istenek élelmünket;
másként könnyen meghozná neked egynapi munka
azt, ami kell az egész évben; bár tétlenül élnél;
gyorsan akaszthatnád a hajókormányt is a füstre,
ökrök s öszvérek munkája se kellene akkor.
Ám Zeus elrejtette, szívében megharagudván,
hogy megcsalta a görbeeszű Prométheus őt is;
embereket pusztító gondokat akkor eszelt ki.
Elrejté a tüzet, de derék fia Íapetosnak
bölcs Zeustól ellopva lehozta az emberi nemnek,
dugva husáng szárába, kijátszva a mennyköves istent.
Ekkor felleggyűjtő Zeus így szóla haraggal.
»Íapetos fia, minden másnál hát ravaszabb vagy,
annak örülsz, hogy megcsaltál s elloptad a lángot,
mely bajt hoz tereád s a jövőben az emberi nemre.
Tűz kellett? Adok én majd nékik olyan veszedelmet,
hogy szeretik s körülujjongják a saját veszedelmük.«
Szólt és felnevetett a halandók s istenek atyja,
s tüstént hívta a híres Héphaistost a paranccsal,
hogy földet gyúrjon vízzel, majd emberi hangot
és mozgékony erőt adjon bele és gyönyörű szűz
istennőkre hasonló szépségét, azután meg
asszonyi mesterségre: szövésre tanítsa Athéné,
és arany Aphrodité öntsön búbájt a fejére
s bajszerző vágyat s gondot, mi a testet emészti,
szemtelen eblelket bele, tolvaj hajlamot adjon
végül az isteni hírnők, Hermés Argeiphontés.
Így szólt, s mind hallgattak Zeus fejedelmi szavára.
Tüstént gyúrt, ahogyan Kronidés kívánta, a santa
mester szégyenlős szép szűz lánykát az agyagból,
és bagolyszemű Pallas Athéné felcicomázta.
Istennők: Kharisok; s Peithó, a királyi Igézet,
hoztak arany láncot testére, s a széphajú Hórák
nyíladozó tavaszon fonták meg dús koszorúját,
végül minden dísz elrendez rajta Athéné.
Keblét Argeiphontés megtöltötte csalással,
hízalgő szóval s tolvaj hajlammal egészen,
úgy ahogyan mennydörgő Zeus kívánta, s adott még
hangot az isteni hírnők a lánynak, s elnevezé őt
Pandórának, mert neki, kik lakják az Olympost,
mind adtak valamit, kárára az emberi nemnek.
Aztán elkészülve ravasz tervével egészen,
már Epimétheushoz küldötte le Zeus atya Hermést,

mint gyors hírnöke, kézen fogva vezesse a szüzet
hozzá, s ez, bár szólt neki jókor bátyja, Prométheus,
hogy, ha ajándékot küld Zeus atya; el ne fogadja,
mert a halandó emberi nemre hoz az veszedelmet,
észbe csak akkor kap, hogy a bajt már látnia kellett.
Mert gond nélkül élt mindaddig az ember a földön,
távol a fáradság, távol minden nyomorúság,
és távol volt még, mi halált hoz ránk, a betegség.
Most a halandó sok baj közt gyorsan megöregszik.
Mert ez a nő; hogy a hombárnak fedelét felemelte,
mind szétszórta; az embernek sok gondot okozva.
Egy nem távozik el, mélyen megül ott a Reménység,
hombár szája mögött mindvégig, s el se repülhet,
mert mielőtt kirepült, a fedél ismét lecsapódott,
úgy, ahogy égisztartó Zeus kieszelte előre.
Más, sokezernyi csapás kószál pusztítva közöttünk,
bajjal telt el a föld, vele telt el a tenger egészen,
nappal törnek a kórságok ránk, s éjszaka törnek,
mind hívás nélkül jön s bajt hoz az emberi nemre,
némán, mert elvette a hangot tőlük a bölcs Zeus.
Így amit elgondolt Zeus, nem lehet azt kikerülni.

Fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre

Hésiodos: Munkák és napok
(Akadémiai, Budapest, 1955.) 41-43. o.

MÓZES ELSŐ KÖNYVE A NŐ TEREMTÉSÉRŐL

Az első ember az Éden kertjében

15 És fogta az ÚRisten az embert, elhelyezte az Éden kertjében, hogy azt művelje és őrizze.
16 Ezt parancsolta az ÚRisten az embernek: A kert minden fájáról szabadon ehetsz, 17 de a jó és a rossz tudásának fájáról nem ehetsz, mert ha eszel róla, meg kell halnod.

18 Azután ezt mondta az ÚRisten: Nem jó az embernek egyedül lenni, alkotok hozzáillő társat. 19 Formált tehát az ÚRisten a földből mindenféle mezei állatot, mindenféle égi madarat, és odavitte az emberhez, hogy lássa, minek nevezi; mert minden élőlénynek az a neve, aminek az ember nevezi. 20 Így adott az ember nevet minden állatnak, az égi madaraknak és minden mezei élőlénynek, de az emberhez illő segítőtársat nem talált.

21 Mély álmot bocsátott azért az ÚRisten az emberre, és az elaludt. Akkor kivette az egyik oldalbordáját, és húst tett a helyére. 22 Az emberből kivett oldalbordát asszonnyá formálta az ÚRisten, és odavitte az emberhez. 23 Akkor ezt mondta az ember:

Ez most már csontomból való csont,
testemből való test.

Asszonyember legyen a neve:
mert férfiemberből vétetett.

24 Ezért a férfi elhagyja apját és anyját, ragaszkodik feleségéhez, és lesznek egy testé. 25 Még mindketten mezítelenek voltak: az ember és a felesége; de nem szégyellték magukat.

A fordító nincs megjelölve

Mózes első könyve 2: 15-25

Biblia - Ószövetség

(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 6-7. o.

MÓZES ELSŐ KÖNYVE A BŰNBEESÉSRŐL

A bűnbeesés

3: 1 A kígyó pedig ravaszabb volt minden mezei állatnál, amelyet az ÚRisten alkotott. Ezt kérdezte az asszonytól: Csakugyan azt mondta Isten, hogy a kert egyetlen fájáról sem ehettek? 2 Az asszony így felelt a kígyónak: A kert fájainak gyümölcséből ehetünk, 3 csak annak a fának a gyümölcséről, amely a kert közepén van, mondta Isten: Nem ehettek abból, ne is érintsétek, mert meghaltok. 4 De a kígyó ezt mondta az asszonynak: Dehogyan haltok meg! 5 Hanem jól tudja Isten, hogy ha esztek belőle, megnyílik a szemetek, és olyanok lesztek, mint az Isten: tudni fogjátok, mi a jó, és mi a rossz.

6 Az asszony úgy látta, hogy jó volna enni arról a fáról, mert csábítja a szemet, meg kíváncsi is az a fa, mert okossá tesz: szakított a gyümölcséből, evett, majd adott a vele levő férjének is, és ő is evett. 7 Ekkor megnyílt mindkettőjük szeme, és észrevették, hogy mezítelenek. Ezért fügefaleveleket fűztek össze, és ágyékkötőket készítettek maguknak.

8 Amikor azonban meghallották az ÚRisten hangját, amint szellős alkonyatkor járt-kelt a kertben, elrejtőzött az ember és a felesége az ÚRisten elől a kert fái között. 9 De az ÚRisten kiáltott az embernek, és ezt kérdezte: Hol vagy? 10 Az ember így felelt: Meghallottam hangodat a kertben, és megijedtem, mert mezítelen vagyok. Ezért rejtőztem el. 11 Az Isten erre azt kérdezte: Ki mondta meg neked, hogy meztelen vagy? Talán arról a fáról ettél, amelyről azt parancsoltam, hogy ne egyél? 12 Az ember így felelt: Az asszony, akit mellém adtál, ő adott nekem a fáról, és így ettem. 13 Akkor az ÚRisten ezt kérdezte az asszonytól: Mit tettél? Az asszony így felelt: A kígyó szedett rá, azért ettem.

Isten büntetése

14 Akkor ezt mondta az ÚRisten a kígyónak:

Mivel ezt tetted, átkozott légy
minden állat és minden mezei vad
közt:

hasadon jársz, és port egyél
egész életedben!

15 Ellenségeskedést támasztok közted
és az asszony közt,

a te utódod és az ő utódja közt:

ő a fejedet tapossa,
te meg a sarkát mardosod.

16 Az asszonynak ezt mondta:

Igen megnövelem terhességed

fájdalmát,
fájdalommal szüled gyermeked,
mégis vágyakozol férjed után,
ő pedig uralkodni fog rajtad.
17 Az embernek pedig ezt mondta:
Mivel hallgattál feleséged szavára,
és ettél arról a fáról,
amelyről azt parancsoltam,
hogy ne egyél,
legyen a föld átkozott miattad,
fáradtsággal élj belőle egész életedben!
18 Tövist és bogáncsot hajt neked,
és a mező növényét eszed.
19 Arcod verejtékével eszed a kenyeret,
míg visszatérsz a földbe,
mert abból vétettél.
Bizony por vagy, és vissza fogsz térni
a porba!

20 Az ember Évának nevezte el a feleségét, mert ő lett az anyja minden élőnek. 21 Az ÚRisten pedig bőrruhát készített az embernek és feleségének, és felöltöztette őket.

22 Azután ezt mondta az ÚRisten: Íme az ember olyanná lett, mint miközülünk egy: tudja, mi a jó, és mi a rossz. Most azért, hogy ne nyújthassa ki kezét, és ne szakíthasson az élet fájáról is, hogy egyék, és örökké éljen, 23 kiűzte az ÚRisten az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből vétetett. 24 És miután kiűzte az embert, odaállította az

Éden kertje elé a kerubokat és a villogó lángpallost, hogy őrizzék az élet fájához vezető utat.

A fordító nincs megjelölve

Mózes első könyve 3: 1-13; 14-22

Biblia - Ószövetség

(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 7-8. o.

EURIPIDÉSZ: MÉDEIA

MÉDEIA:

(...) úgy születünk, asszonyok,
hogy bár a jóhoz legkevésbé ért agyunk,
minden rosszban legbölcsebb mesterek vagyunk.

Fordította: Kerényi Grácia

Euripidész összes drámái

(Európa, Budapest, 1984.) 129-130. o.

EURIPIDÉSZ: HIPPOLÜTOSZ

HIPPOLÜTOSZ:

Ó, Zeusz,⁷³ az asszonyok család, gonosz nemét
e napfényes világra mért ültetted el?
Ha azt akartad, hogy legyünk mi emberek,
nem kellett volna asszonyokra bíznod ezt,⁷⁴
hanem ha bárki templomodban áldozik,
az ott letett arany, vas és réz súlyokért
a nyert érték szerint adnád a magzatot,
mindenkinek mit érdemel, s az asszonyok
nélkül szabad maradna férfi-életünk.
De most saját magunk viszünk házunkba bajt,
asszonyt, kiért jólétünkkel fizethetünk.
Világos ebből is, hogy nagy csapás a nő:
ki felnevelte őt, az apja ad vele
hozományt is, csak hogy túladjon rajta már.
Ki meg házába vette mint mérges növényt,
örül, ha mint egy bálványt, feldíszítheti,
s a csúfra aggat mindenféle szép ruhát,
szegény, a háza gazdagságát költve rá.
Ez így van: hogyha nőül s jók a sógorok,
még tűrhető a hitvány asszony ágya is,
s ha jó asszonnyal nyert apóst haszontalant,
a jó dolgában így is, úgy is több a baj.
Legjobb, kinek nem jut sem ez, sem az, csak egy
butácska asszony, együgyűn ki otthon ül.
A bölcs asszonyt én gyűlölöm, házamba ne
lépjen be nő, ha kelleténél okosabb.
Mert Küpris is könnyebben elcsábítja azt,
ki túlokos, viszont ha együgyű a nő,
nagyobb örültségtől megóvjá csöpp esze.
A nőhöz szolgálot se kell bocsátani,
beszélni sem tudó állat legyen vele
csupán, hogy senkihez ne tudjon szólni sem,
s választ se kapjon kérdésére senkitől.
De most ha benn gonosz tervet koholt a nő,
asszonycselédje kinn mindjárt véghez viszi,
miként te engemet behálóztál, gonosz,
s apám ágyát kínálsz, melyhez folt nem ért.
De én forrás vizében tisztulást nyerek,
bár csak fülemhez ért a bűn, mégis mocsok
ragad reám, ha tőle meg nem tisztulok.
És téged is jámborságom ment meg csupán;

⁷³ Hippolütosz itt következő beszédében egyetlenegyszer sem fordul a színen levő Phaidrához, minden szavát a Dajkához intézi.

⁷⁴ Ugyanez a gondolat: Médeia, 573-575. sor.

az istenekre tett esküm ne kötne csak,
azonnal ezt apámnak is jelenteném.
De most, míg Thészeusz messze jár, én távozom,
s ajkamra néma hallgatást parancsolok.
Ha visszatérek majd atyámnak oldalán,
meglátom, hogy néz szembe asszonyod vele,
s te, bár szemérmertlenséged már ismerem.
Pusztuljatok! Nem fér belém a gyűlölet
a nők iránt, bár gúnyolnak, hogy nem tudok
más semmit: ők se, csak mi megvetést fakaszt.
Az asszonyok tisztességet tanuljanak,
vagy engem hagyjatok, ha őket átkozom.
(El)

Fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre

Euripidész összes drámái
(Európa, Budapest, 1984.) 225-226. o.

EURIPIDÉSZ: ANDROMAKHÉ

ANDROMAKHÉ:
Menj csak; mi pedig örökkön ontott könnyeink,
siralmunk, jajveszékelésünk ég felé
tárjuk: mert ilyen az asszonyok természete,
sok zaklató bajukban élvezet nekik,
ha ajkukon, ha nyelvükön hordják, mi fáj.

Fordította: Kerényi Grácia

Euripidész összes drámái
(Európa, Budapest, 1984.) 258. o.

ARISZTOPHANÉSZ: A NŐK ÜNNEPE

A NŐ

Nem a dicsőség vágya készt felállni
S beszélni, oh nők, istenimre! de
Régóta fájlalom, szegény fejem,
Sárral dobálva látni bennetek'
Euripidestől, a kofa' fiától,
És rátok annyi rosszat hallani.
Mert hisz mi rosszat ránk nem kent ez ember?
Hol nem gyalázott, a meddig csak egy
Tragoedia-kar van, és néző közönség?
Nevünk előtte korcs, férfit-buvó,

Áruló, fecskelocska, borszipák,
 Semmirevaló, férjek nagy veszedelme;
 Kik, ha belépnek színházból jövet,
 Ránk sanda szemmel nézve, azt lesik
 Nincs-é szobánkban elbújt kedvesünk.
 Csinálni meg, mint másszor, nem szabad
 Semmit nekünk! úgy elkapatta *ez*
 A férjeinket! hogy csak koszorút
 Ha fon szegény nő, már «szerelmes», és ha
 Egy tört edényt, a mint jár-kel, ledob:
 Már kérdi férje: «kinek tört a fazék?»⁷⁵
Korintheta vendégednek, bizonyos!»
 Beteg egy leány: a bátyja mondja tüstént:
 «Nem tetszik e leánynak a színe!»
 Hagyján! de még ha egy gyermektelen nő
 Fiat csempészne, sincs titkolni mód;
 Mert mindig ott ül a férj, ágya mellett.
 Az aggleények közt meg, kik előbb
 Leányt vevének, úgy bevádola,
 Hogy egy se' nősül e szavak miatt:
 «Vén vőlegénynek zsarnok a neje». ⁷⁶
 Ezért ma már a női termeket
 Zárral, pecséttel szokták biztosítani,
 Úgy őrzene, sőt még legényijesztő
 Komondor nagy kutyát is tartanak.
 Ez mind mehetne, csak hogy - mint előbb
 Gazdasszonykodni szoktunk, csenve titkon
 Lisztet, olajt, bort - most az sem szabad:
 Mert férjeink már holmi átkozott,
 Rejtélyes kulcsot hordanak magok,
 Lakónit, a mely három makkra jár.
 Így is ki tudtuk nyitni a reteszt,
 S pecsétnyomónk lett három obolért:
 De most e búszerző Euripidestől
 Szú-ette fát⁷⁷ tanultak hordani
 Pecsét gyanánt. - És hát javaslom, ennek⁷⁸
 Főzzük ki vesztét bárhogy és mikép,
 Vagy méreg által, vagy akármi csellel,
 Csak vesszen. Ennyit nyíltan mondhatok,
 A többi a jegyzővel iratom le.
 (...)

⁷⁵ Amit a nők eltörtek, elhullattak, az a babona szerint, *elhunyt barátaiknak* esett (mint nálunk is *pokolba*). A *korintheta vendég*, Bellerophon, Euripidesnél a *Stheneboia* c. darabban.

⁷⁶ Euripides töredéke.

⁷⁷ Utánozhatatlannak vélték a szú-rágta fadarabból készült pecsétnyomót.

⁷⁸ Euripidesnek.

MNESILOCHOS

Hogy ennyi bántás szörnyen feldühít
Euripidesre, oh nők, nem csuda,
Sem, hogy epétek felforr e miatt.
Én is gyűlölöm - úgy legyek szerencsés
Gyermekszülésben⁷⁹ - azt a férfiút,
Hisz épen örült is volnék, ha nem.
De legyünk őszinték egymás közt - hiszen
Magunk vagyunk és nem mehet ki a szó.
Mit vetjük *őt* mi mindenben okúl,
S mit duzzogunk, ha két-három hibát
Megtudva, ránk mond, kik ezret teszünk?
Tulajdon én is - hogy másról ne szóljak -
Tudok magamra sok-sokat: mi közt
A legkülönb, mikor háromnapos
Menyecske lévén, mellettem feküdt
A férjem épen; kedvesem pedig,
Ki már csicsézett hétéves koromban,
Jön és kaparja⁸⁰ ajtónkat kívül.
Egyszerre tudtam és titkon leszálok.
Azt kérdi férjem: «hová mégy?» - «Hova?
Nagy csikarásom van, fáj a hasam,
Megyek bajomra.» - «Úgy hát csak eredj.»
S ő tört nekem kaprot, zsályát, borókát:
Én meg; az ajtó sarkát meglocsolva,⁸¹
Ki a legényhez, - s nekidőltem az
Oltárnak,⁸² a babérba' megfogózva.
Ezt sohse mondta, lám, Euripides;
Sem, hogy ha más nincs, jó rabszolga is
Meg öszvérhajcsár, azt se mondja ránk;
Sem, hogy, ha végig hanczúztuk az éjt,
Reggelre fokhagymát rágunk, nehogy
Férjünk, ha megtér a bástyák megöl,⁸³
Kiszagolja és rosztat gyanítson. Ezt
Sos'e mondta ő, lám. Hogy Phaedrát gyalázza,
Mit tartozik ránk? - Azt se' mondta el
Mikor palástját - mily szép fénye van -
Mutatva a nő férjének: alatta
Bujt a legény ki; nem bizony sehol.

⁷⁹ Vagy egyszerűen: «A gyermekimben.» De amaz komikusabb volna, az eredeti ezt az értelmet sem zárja ki.

⁸⁰ Nem kopogtat, mert azt a férj is észrevenné, csak körömmel csendesen kaparja.

⁸¹ Hogy ne csikorogjon.

⁸² Az ajtó előtt oszlopalakú oltár, Apollo szobrával, melyen babérkoszorú.

⁸³ Hol éjjel örködni kellett. A fokhagyma, *este éve*, tanúság volna a nő ártatlansága mellett: mert illat és kenet nélkül nem eshetett a kéjelgés.

Mást is tudok még: tíz napig vajúdott
Az asszony, a míg vásárolt fiat:
A férj szaladgál méhnyitó szerért,
A gyermeket meg egy aggnő fazékban
Csené be, a száját, hogy ne sikoltson,
Viaszszaal tömve meg. Int a banya,
«S menj, menj!» kiált a nő: «férjem! szülök már.»
(No, mert rugdosták - a fazék hasát.)
A férj örömmel fut ki; benn, kivették
A szájdugót, s visított a gyerek.
A vén gaz asszony meg, ki hozta volt,
Fut vigyorogva a férjhez s kiáltja:
«Fiad, fiad⁸⁴ lett, képed mássa ez,
Te vagy, szakasztott, - még a teste is
Tiéd, - olyan kis görbe makkopáncs.» -
Nem tesszük ezt mind? - Artemisre! tesszük;
Aztán Euripidesre duzzogunk,
Holott nem ér nagyobb rossz, mint tevénk!
(...)

KAR

Csak nincs is a földön gonoszb teremtés, mint az asszony
Ha szemtelen természetű, kivéve még - az asszony.

Fordította: Arany János

Arisztophanész: Nőuralom

(Magyar Helikon, Budapest, 1957.) 10., 12., 111-113., 114-116. o.

ARISZTOTELÉSZ POLITIKA CÍMŰ MŰVE A NŐRŐL

1. könyv

A családfői hivatásnak három ága van: egyik az úr-szolga viszonyra, melyet már előbb tárgyaltunk, a másik az apa-fiú viszonyra, a harmadik pedig a házastársi viszonyra vonatkozik. Mert a feleséget és a gyermekeket kormányozni, ez mindkét esetben szabadok kormányzását jelenti, de ezek különböznek egymástól a kormányzás módjában; a feleség kormányzása politikai,⁸⁵ a gyermekeké királyi. Mert egyfelől a férfi természettől fogva inkább vezetésre hivatott, mint a nő, hacsak nem természetellenesen fejlődött, másfelől az idősebb és a kifejlett egyén is inkább, mint a fiatalabb és a fejletlen. S bár a legtöbb állami kormányzatban a vezető s az alárendelt elem váltogatják egymást (mert a cél az, hogy a természetadta jog egyformán érvényesüljön, s ne legyen köztük semmi különbség), mégis, amikor az egyik uralkodik, a

⁸⁴ Eredetiben *oroszlánod*: de e hosszú szó, ismételve, alkalmatlan.

⁸⁵ Politikai - itt annyit jelent, hogy olyan, mint a politeiában, a demokrácia mérsékelt formájában, vagyis a kormányzók és kormányzottak alapvető egyenlőségén alapuló.

másik engedelmeskedik, szívesen látnak valamiféle különbséget köztük, magatartásban, beszédmódban, méltóságban, amint Amaszisz⁸⁶ is mondta a lábmosó tálról szóló példázatában; márpedig a férfi a nővel szemben mindig ilyen viszonyban van. Viszont a gyermekeken való szülői hatalom olyan, mint a királyé, mert a szülő a szeretet és az idősebb jogán gyakorolja azt, és a királyi hatalomnak is ez a jellege. Ezért helyesen szólította Homérosz Zeuszt ekképpen: „emberek és istenek atyja”, őt, aki mindannyioknak királya. Mert természettől fogva ugyan megkülönböztetettnek, de vér szerint rokonnak kell lenni a királynak népeivel; s ez a viszony illik az idősebbre a fiatalabbal, s a szülőre a gyermekkel szemben.

Nyilvánvaló tehát, hogy a családfői tevékenység buzgóbban foglalkozik az emberekkel, mint az élettelen tárgyak megszerzésével, s inkább amazoknak az erényes nevelésével, mint a vagyonszerzésnek, azaz a gazdaságnak előnyeivel, s inkább a szabad emberekkel, mint a szolgákkal. S mindenekelőtt a szolgákat illetőleg fölmerülhetne a kétség, vajon a szolgaembernek a csupán eszközszerű és mások szolgálatára hivatott hasznán kívül van-e valamelyes, ennél értékesebb kiválósága is, mint pl. józanság, férfiasság, igazságosság s más ilyenfajta jellemvonás, vagy egyáltalában semmiféle más nincs, csak a testi erővel való szolgai munka. A kérdés kétoldalú: mert vagy van, s akkor miért különböznek a szabad emberektől?, vagy nincs, s ez is érthetetlen, mert hisz ők is emberek, és pedig ésszel megáldott emberek. Nos, végeredményben ugyanezt kérdezhetjük az asszonyról és a gyermekről is, hogy vannak-e hát ezeknek is erényes tulajdonságaik, s hogy az asszonynak is józannak, bátornak s igazságosnak kell-e lennie, s hogy van-e gyerek is rakoncátlan is, higgadt is, vagy pedig mindez nem így van. Sőt általánosságban azt kell vizsgálnunk, hogy a természettől fogva engedelmességre, illetve vezetésre hivatott egyének erényes tulajdonságai egyformák-e vagy különbözők. Mert hiszen, ha mindkettőben meg kell lenni az erkölcsi tökéletességnek, ugyan miért parancsoljon akkor az egyik, a másik pedig miért engedelmeskedjék mindig és mindenben. (S még csak a különbözőség kisebb vagy nagyobb foka sem lehetséges, mert az alárendeltség s az uralkodás lényegében különböznek egymástól, ámde a fokozati viszonyok nem.) S viszont, ha csak az egyikben kell meglennie ama tökéletességnek, a másikban nem, ez képtelenség. Hiszen, ha a vezető nem józan és igazságos, mi módon kormányozhatna jól? Ha pedig az alárendelt nem az, hogyan engedelmeskedhetne helyesen? Amelyik féktelen, lagymatag, mi módon cselekedhetne tisztességesen? Nyilvánvaló, hogy szükségszerűen mindkét félben kell valamiféle erénynek lennie, csak hogy ezek között is különbség van ugyanúgy, mint a természet szerint alárendelték és vezetők közt is. S ez az eszme azonnal átvezet a lélekhez; benne ugyanis természettől fogva az egyik rész vezető, a másik alárendelt, melyek szerintünk különböző tulajdonságúak, az egyik értelmes, a másik értelmetlen. Nyilvánvaló tehát, hogy ugyanígy áll a

⁸⁶ Hérodotosz (II. 172.) a következőképpen adja elő Amaszisz király történetét: „Amasziszt kezdetben lenézték az egyiptomiak és semmiféle nagy tiszteletben nem tartották, mert eredetileg közönséges polgár volt, és nem előkelő családból való. Később azonban megnyerte őket, de nem szigorúsága, hanem ügyessége által. Számtalan más kincse között volt neki egy lábmosódézsája aranyból, melyben maga Amaszisz és összes vendégei minden alkalommal megmosták lábukat. Ezt tehát összetörte, istenképet csináltatott belőle és felállította a városban, ahol erre a hely a legalkalmasabb volt. Az egyiptomiak a kép elé járulva nagy tiszteletben tartották. Mikor Amaszisz meghallotta, hogy mit tesznek a polgárok, összehívta az egyiptomiakat és előadta nekik, hogy a kép lábmosódézsából készült, melybe az egyiptomiak előbb beleköptek, belevizeltek és lábukat mosták, most pedig nagy tiszteletben részesítik. Hasonlóképp áll úgymond, a dolog vele, mint a lábmosódézsával; mert ha ezelőtt közönséges polgár volt is, most azonban királyuk, s meghagyta nekik, hogy tiszteljék és becsüljék. Ilyetén módon nyerte meg az egyiptomiakat, hogy ezek igazságosnak tartották, ha neki szolgálnak.” (Hérodotosz történeti könyvei. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. Bp., A Magyar Tudományos Akadémia kiadványa, 1892. I. köt. 155-156. o.)

dolog egyebütt is, úgyhogy nagyobb részben a természet dönti el, melyik a vezető, s melyik az alárendelt elem. Mert hiszen másképp uralkodik a szabad ember a szolgán, másképp a férfi a nőn, másképp a felnőtt ember a gyereken. Pedig valamennyiükben megvannak a léleknek ama részei, ámde különbözőképpen. A szolgálomó embernek egyáltalában nincs megfontoló képessége; az asszonynak van, de nem teljes értékű, s a gyermeknek is van, de még ki nem fejlett. Tehát szükségképpen úgy kell értelmeznünk az erkölcsi értékek kérdését is, hogy részesednek ugyan bennük valamennyien, de nem egyazon módon, hanem oly fokban, amint kinek-kinek a maga hivatása kívánja. Így hát a vezetőben a tökéletes erkölcsi kiválóságnak kell meglennie (mert az alkotás elsősorban a tervező érdeme, márpedig az ész a tervező), a többiben aztán annyi, amennyi őket megilleti. Így természetes, hogy valamennyi fősoroltnál van erkölcsi érték, csak hogy nem ugyanolyan az asszonyi józanság, mint a férfiúi, de a bátorság és az igazság sem ugyanolyan, mint ahogy ezt Szókratész gondolta,⁸⁷ hanem az egyik fajta bátorság vezetésre, a másik engedelmessegre van hivatva, s ugyanígy a többi erény is. Nyilvánvaló ez akkor is, ha a dolgot részletenként, behatóbban vizsgáljuk; mert önmagukat ámitják azok, akik általánosítva azt mondják, hogy az erény a lélek helyes élete, a helyes cselekvés vagy más efféle; azok, akik - miként Gorgiasz⁸⁸ - az erényeket egyenként sorolják föl, sokkal helyesebben beszélnek, mint akik ilyen meghatározást adnak. Éppen ezért, amit a költő mond az asszonyról, általános igazság: „az asszonyra dísz a hallgatás hoz”,⁸⁹ de a férfira már nem! Minthogy a gyermek még kifejletlen, természetes, hogy erényét sem önmagához, hanem a végső célhoz s az őt vezetőéhez kell viszonyítani, de hasonlóan a szolgálomó emberét is az uráéhoz. Megállapítottuk, hogy a szolga az életszükségletek szempontjából jelent hasznot, tehát természetes, hogy kevesebb erényre van szüksége, és pedig csak annyira, hogy se féktelenkedésből, se tunyaságból el ne hanyagolja kötelességeit. De fölvethető az a kérdés is, vajon, ha ezek a megállapítások helyesek, az iparosoknak is szükségük van-e az erényre; mert fegyelmezetlenségük miatt sokszor elhanyagolják munkájukat. Vagy talán ez mégis egészen más természetű kérdés? Mert hiszen a szolga a házi közösségbe illeszkedik bele, amaz ellenben attól távolabb áll, s csak annyiban részesül ebből az erényből, amennyire a szolgálomóaságból, mert hiszen a kézműves iparos szolgálomása elhatárolt, s míg a szolga természet szerint az, a sarukészítő vagy más egyéb iparos nem. Nyilvánvaló tehát, hogy ezeket az erényeket az úrnak kell a szolgálomában fölkelteni, de nem csupán a munkára oktató, parancsoló hangon. Nem is helyes azoknak a beszéde, akik a szolgálomától a gondolkodást el akarják vitatni,⁹⁰ s egyre azt hajtogatják, hogy kizárólag parancsolni kell nekik: sőt jobban kell tanítgatni a szolgálomákat, mint a gyermekeket. E kérdésekben tehát ez a mi álláspontunk; a férj és feleség, az apa és

⁸⁷ Szókratész és Platón tanítása szerint a férfi és az asszony erénye között csak fokozatbeli, nem pedig minőségbeli különbség van.

⁸⁸ Gorgiasz híres görög szofista az i. e. V. századból. Arisztotelész szövege félreérthetetlenül utal Platón „Menón” című dialógusának egy részére (Menón 71d-72a.) Arisztotelész az erény egységének kérdésében szembenáll és vitatkozik Platón nézeteivel.

⁸⁹ Szophoklész: Aiász, 293.

⁹⁰ Arisztotelész itt ismét egy platóni nézetet bírál. Platón a „Törvények” című munkájában (VI. 777e-778a.) így ír: „Természetesen a jó és igazság határain belül büntetni kell a szolgálomákat és nem kell őket egyszerű intelemmel, mintha szabad emberek volnának, elkényeztetni; a szolgálomákhoz intézett szavunk csaknem mindig parancs legyen, és nem szabad enyelegnünk szolgálomáinkkal, sem a férfiakkal, sem a nőkkel. Pedig ezt sokan meg szokták tenni szolgálomáikkal szemben, és esztelenül elkényeztetve őket, mindkét fél számára nehezebbé teszik az életet: Azoknak a szolgálomát, maguknak a fegyelmezést.” (Lásd Platón Összes Művei. Magyar Filozófiai Társaság, Bp., 1943. II. 825. Kövendi Dénes fordítása.)

gyermek viszonyával pedig, valamint ezek erényével s egymással való érintkezésével, azaz hogy mi a helyes és mi a helytelen, hogyan kell a jóra törekedni és a rosszat kerülni, mindezzel az államformákról szóló részben kell majd foglalkoznunk. Mivel ugyanis minden család része a városállamnak, amint azok, akikről szó van, részei a családnak, viszont a rész kiválóságait az egészével kell egybevetnünk: szükséges, hogy mind a gyermekeket, mind az asszonyokat állami szempontból neveljük, ha ugyan a városállam megbízhatóságának szempontjából nyom valamit a latban az is, hogy a gyermekek és az asszonyok megbízható jelleműek legyenek. Már pedig ez nem közömbös, hisz az asszonyok a szabad lakosság felét teszik ki, a gyermekekből pedig a városállam közösségének tagjai lesznek. S így, mivel ama kérdésekre nézve megállapodtunk, a többről pedig egyebütt kell szólnunk, hagyjuk abba - ezen részen célhoz érven - a tárgyalás eddigi menetét, s új pontból kiindulva folytassuk a fejtegetést; először is vegyük sorra azokat, akik a kormányzás legjobb formáiról véleményt nyilvánítottak.

Tovább menve, az asszonyok iránt tanúsított szabadelvűség is káros mind az alkotmány szelleme, mind a városállam boldogulása szempontjából. Mert ha a családnak tagjai a férfi és a nő: világos, hogy a városállamot is férfiakra és nőkre megosztottan kell szemlélnünk, úgyannyira, hogy azokban a városállamokban, ahol a nők helyzete rosszul van megoldva, ott úgy vehetjük, hogy az állam fele törvények nélkül él. Ez az eset Spártában is, mert bár a törvényalkotó azt akarta, hogy az egész városállam szigorú erkölcsű legyen, s a férfiakat illetően nyilvánvalóan olyan is, a nőkre nem fordított gondot: így ezek féktelenül, teljes szabadságban és kicsapongásban élnek. Az ilyen városállamban tehát szükségképpen tisztelik a gazdagságot, különösen, ha asszonyuralom van, amint ezt a legtöbb harcias és hadviselő népnél találjuk, kivéve a keltákat s más népeket, melyek nyíltan tisztelik a férfiak egymással élését. Az ősi mítoszoköltő, úgy látszik, nem ok nélkül párosította össze Arészt Aphroditéval, mert a férfiakkal csakúgy, mint a nőkkel való nemi érintkezésre minden harcias nép különösen hajlamos. Ez utóbbi volt szokásban a lakónoknál, és uralmuk idején az asszonyok igen sok ügyet intéztek. Végeredményben miben különbözik az, ha asszonyuralom van, és az, ha a vezetők asszonyi uralom alatt állanak? Egy az eredmény. Bár a kihívó magatartás a köznapi életben mitsem ér, és nem is jár haszonnal, és ha valahol egyáltalában, akkor legfeljebb háborúban: még olyankor is a legtöbb bajt a saját asszonyaik okozták a lakónoknak. Ugyan-csak megmutatkozott ez a thébaiak betörése idején: mert hasznuk ugyan semmi nem volt csakúgy, mint más városállamban, de zavart, azt nagyobbbat keltettek, mint az ellenség. Eredetileg ugyan a lakónoknál látszólag okkal fejlődött ki az asszonyok szabadossága. A hadjáratok miatt ugyanis a férfiak sok időt töltöttek hazai földjüktől távol, harcolva az argosziakkal, majd meg az arkadiaikkal és a messzénéiekkal; mikor azután visszatért a béke, a katonaélet által (amely sok erényt lehetővé tesz) mintegy felkészítve, alárendelték magukat a törvényhozó akarátának; az asszonyokat azonban megpróbálta ugyan Lükurgosz a törvény alá hajtani, de mikor ellenszegültek, megint elállott tervétől. Ez tehát az oka annak, ami bekövetkezett, és világos, hogy ezeknek a károknak is; ámde mi nem azt vizsgáljuk, mi a megbocsátható és mi nem, hanem azt, hogy mi a helyes és mi a helytelen. Márpedig a nőkkel kapcsolatos rossz megoldás, mint már mondtuk, nemcsak magának az államformának helytelenségét vonja maga után, hanem némi tekintetben a pénz szeretetének fölkelését is.

Fordította: Szabó Miklós

STRABÓN: GEÓGRAPHIKA

Harmadik könyv

IV.

E furcsaságokon kívül még általában sokat láttak és sokfélét meséltek minden ibériai népről, különösen pedig az északiakról, nemcsak vitézségüket, hanem durvaságukat és állatias érzéketlenségüket illetőleg is. A kantabriai háborúban az anyák megölték gyermekeiket, mielőtt fogságba kerültek, egy gyermek pedig fegyverhez jutva anyjának parancsára megölte fogságba esett szüleit és testvéreit mind, egy asszony meg fogolytársait. Egyikük pedig, amikor részek közé hívták, a máglyára vetette magát. E szokásaik közösek a kelta, thrák és skytha népekkel, közös azonban az is, ami a férfiak és nők vitézségére vonatkozik.

Hetedik könyv

III.

(...) Az asszony nélküli élet viszont ilyen jellemzést (hogy ti. a legigazságosabbak) alá nem támaszt, főleg nem a thrákoknál s közöttük is a getáknál. Nézzük csak, mint mond Menandros, aki pedig valószínűleg nem maga találta ki azt, hanem a történelemből vette:

A thrák megélni asszony nélkül nem tud ám,
S főképp nem élhetünk mi geták nélkülök
(Bevallom én, hogy szintén onnan származom).

És kissé tovább a következő példáit adja az asszonyok utáni féktelen váagnak:

Nem egy, se két nő kell nekünk asszony gyanánt,
Hanem kilenc-tíz, sőt akár tizenkettő,
Sőt több. Ha meghal egy, kinek csak négy vagy öt
Asszony jutott, szerencsétlennek mondjuk mind,
Mert házasságban nem volt része még neki.

Ezt mások is megerősítik. Nem valószínű viszont, hogy szerencsétlennek mondják a sok asszony nélkül való életet ugyanazok, akik az asszony nélkül élő tiszteletreméltónak és igazságosnak tartják. Az meg, hogy éppen az asszonyoktól tartózkodókat tartsák istenfélőknek és kapnobatáknak (füstjáróknak), az teljesen ellenkezik a közfelfogással. Az istenfélelem kezdeményezőiül ugyanis mindenki az asszonyokat tekinti, ők szólítják fel a férfiakat is a buzgóbb istentiszteletre, az ünnepek megülésére és a könyörgésekre; magányosan élő férfiban ritkán akad ilyen. Nézzük csak ismét, hogy mit is mond ugyanaz a költő, egy olyan alakja szájába adva a szót, aki bosszankodik az asszonyok áldozati költségei miatt:

Az istenek főként a nőket verik,
Ünnepre ünnep jó, s azt meg kell tartanunk.

Ugyane Menandros egyik nőgyűlölő szereplője meg így panaszozza fel az ilyesmit:

Naponta ötször áldozunk, hét szolganő
A cimbalmot kórusban pengeté, amíg
A többi őrzöngött...

Hogy tehát a getáknál éppen az asszony nélkül őket tartanák istenfélőknek, ez ésszerűtlennek látszik. Hogy viszont ennél a népnél az istentisztelet tekintetében nagy a buzgóság,⁹¹ ez mind Poseidónios szavai, mind egyéb történeti tudósítások alapján hitelt érdemel. (...)

Fordította: Földy József

Strabón: Geógraphika
(Gondolat, Budapest, 1977.) 192-193., 314-315., 537-538. o.

SZENT PÁL AZ ISTEN ELŐTTI EGYENLŐSÉGRŐL

„Nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban”;

A fordító nincs megjelölve

Pál levele a Galatákhoz 3: 28
Biblia - Újszövetség
(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 215. o.

SZENT PÁL A NŐI VISELKEDÉSRŐL

„34. Az asszonyok hallgassanak a gyülekezetekben, mert nincs megengedve nekik, hogy beszéljenek, hanem engedelmeskedjenek, ahogyan a törvény is mondja. 35. Ha pedig megakarnak tudni valamit, otthon kérdezzék meg a férjüket, mert illetlen az asszonynak a gyülekezetben beszélnie.”

A fordító nincs megjelölve

Pál első levele a Korinthusiakhoz 14: 34-35
Biblia - Újszövetség
(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 199. o.

TERTULLIANUS VÉLEMÉNYE A NŐRŐL

„Mindig gyászolnod kell, rongyokkal fedettnek és bemocskoltnak kell lenned a bűnbánatban, azért, hogy a bűnt, melyet elkövetett az emberi nem, megváltsd... A sátán kapuja vagy te, ó, asszonyi állat. Te vagy az, aki megérintette a sátán fáját, és aki elsőként szegted meg az isteni törvényt.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.
(Fayard, Paris, 1978.) 104. o.

⁹¹ „nagy a buzgóság” után: „és jámborságból tartózkodnak élőlényektől”.

RÓMAI SZENT KELEMEN MÁSODIK LEVELE A KORINTHUSIAKHOZ

„XII.1) Szeretetben és igazságosságban várakozzunk nap mint nap az Isten országára, mivel nem ismerjük azt a napot, amelyen megjelenik az Isten. 2) Magát az Urat kérdezte meg valaki, hogy mikor jön el az ő országa, mire ezt válaszolta: „Ha majd a kettő egy lesz, és a külső mint a belső, a férfi pedig az asszonnyal, sem férfi, sem nő.” 3) „A kettő egy lesz”, ha majd egymás között az igazat mondjuk, és két testben minden képmutatás nélkül egy lélek lesz. 4) A „külső mint a belső”-vel azt mondja: a belső a lelket jelenti, a külső pedig a testet. Amilyen formában megmutatkozik a tested, olyan féleképpen legyen a lelked jótetteiben nyilvánvalóvá. 5) A „férfi pedig az asszonnyal, sem férfi, sem nő” azt mondja, hogy egy testvér sohasem néz úgy a nővéreire mint asszonyra, sem az órá, mint férfira. 6) Ha ti megteszitek ezeket - mondja ő -, akkor elérkezik Atyám országa.”

Fordította: Ladocsi Gáspár

Apostoli atyák

(Szent István Társulat, Budapest, 1988.) (Szerk.: Vanyó László)

BERNARD DE MORLAS, CLUNY SZERZETES A NŐKRŐL

(12. század)

„1. A nő ocsmány, a nő álnok, a nő hitvány.

2. Beszenyezi azt, aki tiszta; istentelen dolgokon kérődzik, és mindent tönkretesz...

3. A nő egy ragadozó, a bűnei olyanok, mint a homok.

4. Mindazonáltal a jókat nem akarom sérteni, őket meg kell áldanom...

(...)

10. Hamar eltévelyedni (t. i. a nő), azért született, hogy megtévesszen, és a megtévesztésben tapasztalt.

11. Csúszós ösvény, ... jóképű borzalom, nyilvános kapu, édes méreg...

(...)

25. Festi magát és hamiskodik, átalakul, változik, szint vált.

26. Lármázásával megtévesztő, bűnre csábít és ő maga is bűn.

(...)

30. Kitépi saját sarjait a hasából...

31. Meggyilkolja az utódját, vagy cserbenhagyja azt.

(...)

35. A nő szószegő, a nő bűzös, a nő undorító.

36. Ő a Sátán trónusa, a szemérem számára teher.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.

(Fayard, Paris, 1978.) 409. o.

KÖZÉPKORI KÖZMONDÁSOK A NŐRŐL

„Három dolog van a természetben, amely nem ismeri az arany középutat: a nyelv, a pap és a nő.

Három dolog van, ami kielégíthetetlen: a becsvágy, a nő és a tenger.

Az asszony tulajdonképpen páva az úton, papagáj az ablakjában, majom az ágyban és ördög a házában.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Darmon, Pierre: Mythologie de la femme dans l’Ancienne France
XVI-e-XIX-e siècle
(Ed. du Seuil, Paris, 1983.) 29-30. o.

BOCCACCIO A NŐKRŐL

Corbaccio vagy a szerelem útvesztője

„Fecsegésükön csak elkeseredni lehet. A szegény diák túri a hideget, a koplalást, átvirrasztja az éjszakát, s hosszú évek tanulása után ráeszmél, hogy milyen keveset tud. Ezek (t. i. a nők) ha csak egyszer is félfüllel hallgatják a misét a templomban, már tudják, hány csillag van az égen, milyen a napnak és a bolygóknak az útja, hogyan keletkezik a mennydörgés, a szivárvány, a jégeső és a többi ég tünemény; tudják, mi történik Indiában és Hispániában, hol ered a Nílus, milyen hatással van a jég kristályosodására a sarkcsillag, és ki mászott be éjszaka a szomszédasszonyhoz.

(...)

Viszont a férfi a legnemesebb teremtmény; az Úr csak alig kisebbnek alkotta őt az angyaloknál. A legkisebb és a leghitványabb férfi is, ha csak esztől nincs fosztva, kiválóbb és nemesebb, mint a legkiemelkedőbb az asszonyok között. (...) Az asszony tökéletlen állat. Ezernyi visszataszító szenvedély tüzei, utálat még csak gondolni is rájuk. (...) Cselekedeteikben szeszélyesek és álhatatlanok; ugyanazt a dolgot egyszerre akarják is, nem is; kivéve amire bujaságuk hajtja őket, mert ezt mindenkor akarják.”

A fordító nincs megjelölve

Ráth-Végh István: Szerelem, házasság
(Gondolat, Budapest, 1963.) 131-132. o.

ANDRÉ MISOGYNE (NŐGYŰLŐLŐ ANDRÉ) KÖLTEMÉNYE

A nők „dícsérete”

„Asszony, félóra gyönyöre
És végtelen idők unalma;
Asszony, hirtelen bánat,
Asszony, örökös vezeklés.

Asszony, ördögtől szított tűz,
Asszony, valódi álruhás ördög;
Asszony, mit mondjak még,
Hogy bővebben írjalak le?
Semmit; elég gyalázat rejlik
Ebben az egyetlen szóban: asszony.”

A fordító nincs megjelölve

Ráth-Végh István: Szerelem, házasság
(Gondolat, Budapest, 1963.) 135. o.

CHAUCER A NŐI VÁGYAKRÓL

(14. század)

„... a nő természete
hat óhajtással, vággyal van tele,
azaz: a férfi bátor és bölcs legyen,
gazdag s a pénzét szórja esztelen,
engedelmes és tüzes szerető.”

Fordította: Kormos István

Chaucer, Geoffrey: Canterbury mesék. - A hajós meséje
(Európa, Budapest, 1961.) 183. o.

AENEAS SILVIUS PICCOLOMINI A NŐKRŐL

(15. század)

A szerelem orvossága

„(Az asszony) ingatag, változó, kicsapongó
nem alkalmazkodó, léha, fösvény, méltatlankodó (...)
perlekedő, nyáladzó, csábító,
türelmetlen, unalmas, hazug,
hiszékeny, részeges, fárasztó,
meggondolatlan, csípős nyelvű, csalárd,
kerítő, telhetetlen, boszorkány,
nagyravágyó és babonás,
féktelen, tanulatlan, ártalmas,
kényeskedő, vitatkozó, örökmozgó,
önkényeskedő, erősen bosszúálló,
telve van hízelkedéssel és zaklatással,

haragos és gyűlölködő,
tele van színleléssel és tettetéssel.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.
(Fayard, Paris, 1978.) 438-439. o.

ALVARO PELAYO, FERENCES SZERZETES A NŐK HIBÁIRÓL

(15. század)

„1. A beszédjük mézesmázos...

2. A nő megtévesztő...

(...)

13. A nő tele van rosszindulattal. Minden perverzitás és rosszindulat elegyedik benne...

(...)

44. Fecsegő, főleg a templomban...

(...)

81. Gyakran önkívületbe esik, megöli gyermekeit...

(...)

102. Bizonyos nők javíthatatlanok...”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.
(Fayard, Paris, 1978.) 415-418. o.

IV. SIXTUS PÁPA A SZŰZANYA TISZTELETÉRŐL

(1483)

A késői középkor vallásossága bensőségesebbé válásának volt a jele, hogy a pápák egyes ünnepek, főleg a nép lelkéhez közel álló Mária-ünnepek megülését az egész egyházra kiterjesztették, vagy legalábbis szorgalmazták. Mária látogatásának, Sárlos Boldogasszonynak ünnepét ferences rendi ünnepből VI. Orbán pápa emelte 1389-ben általános egyházi ünnepé. A Szeplőtelen Fogantatás tisztelete és ünnepe is egyre jobban terjedt. Ebben nagy szerepe volt a ferencesből pápává lett IV. Sixtusnak, aki külön rendeletben utasította vissza azt a tévtanítást, mely szerint a Szeplőtelen Fogantatás tanítása eretnokség, az ünnep megülése pedig elítélendő és helytelen.

(Részlet IV. Sixtus 1483. szeptember 4-én kiadott „Grave nimis”, a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtlen Fogantatásáról kiadott konstitúciójából.)

Amikor a Római Szentegyház a szeplőtlen és mindig szűz Mária fogantatását nyilvánosan megünnepli, s erre az ünnepre külön zsoltosmát rendelt el, különböző rendek egyes szónokai mindaddig nem restellték szüntelenül hangoztatni, hogy mindazok, akik azt tartják vagy állítják, hogy a dicsőséges és szeplőtlen Istenszülő az áteredő bűn nélkül fogantatott, halálosan vétkeznek vagy eretnekek, s akik a Szeplőtlen Fogantatás zsoltosmáját végzik, s azoknak a beszédeit hallgatják, akik Máriának enélkül a bűn nélkül való fogantatását állítják, súlyos bűnt követnek el.

... Mi tehát, hogy az ilyen meggondolatlan vakmerőségekkel szembe szálljunk, nem más valakinek az ügyben hozzánk intézett sürgetésére, hanem saját elhatározásunkból és világos tudattal, az olyan állításokat... melyek azt merészelik bizonygatni, hogy akik azt hiszik és tartják, hogy az Isten Szülője fogantatásában mentesült az eredeti bűn szennyétől, valamiféle eretnység fertőjébe esnek, vagy halálosan vétkeztek, vagy akik az ilyen fogantatás zsoltosmáját végzik, vagy ilyen beszédeket hallgatnak, valami bűnbe estek, Apostoli hatalmuknál fogva jelen sorainkkal mint hamis és téves, az igazságtól teljesen idegen nézeteket, valamint az ezeket tartalmazó könyveket helytelenítjük és elítéljük. De megrójuk azokat is, akik azt merészelik állítani, hogy eretnységbe vagy halálos bűnbe esnek mindazok, akik az ellenkező véleményt tartva úgy vélik, a dicsőséges Szűz Mária az áteredő bűnnel fogantatott. A Római Egyház és az Apostoli Szék ugyanis még nem döntött ebben az ügyben.

Szántó Konrád: A katolikus egyház története III. k.

- Az egyháztörténet forrásai

(Ecclesia, Budapest, 1987.) 547. o.

MALLEUS MALEFICARUM (BOSZORKÁNYOK PÖRÖLYE)

(1486)

„A nő lelki és testi erejét tekintve tökéletlen; gondolkodásbeli könnyelműségével a gyerekekhez hasonlít; érzékibb, mint a férfi...; féktelen érzelmei és szenvedélyei vannak, melyek felbőszítik, féltékennyé és bosszúállóvá teszik, ez boszorkányságának két legfőbb eszköze. (...) Természeténél fogva hazug, nem csupán nyelvében, de testtartását, fejtartását és magatartását tekintve is. (...) Ha nem lenne női rosszindulat, nem mondanánk a boszorkányokról semmit, a világ számtalan veszedelemtől szabadulna meg.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.

(Fayard, Paris, 1978.) 420-421. o.

CORNELIUS AGRIPPA DE NETTESHEIM: A NŐK NAGYSÁGA ÉS FELSŐBBRENDÜSÉGE

(1509)

Az Isteni Margitnak, Burgundia jóságos régensének és fenséges hercegnőjének ajánlva.

Ha paradoxnak tűnik az a tézis, melyet kifejték, nem kevésbé paradox maga az igazság kifejtése. Megkísérlem bizonyítani, erőmhöz mérten és nem félve a nők árulásától, a női nem kiválóságát és felsőbbrendűségét. Hosszas harcok után vakmerőség és félelem közepette vallok erről.

A nők dicséretét írom, név nélküli érdemeik és főbb erényeik méltatását, ami eléggé veszélyes és vakmerő feladat. De határozottan a férfiak fölé helyezem a nőket, s teszem ezt önként, kitéve magam a megalázó szemrehányásoknak, hogy elvesztettem férfias lelkületedet. A félelmek természetesek és mélyek, mivel a nők dicsőítését ezidáig igencsak kevés író kísérelte meg, és ismereteim szerint egy sem akadt közülük, aki a nőt a férfi fölé helyezte.

Meg kell-e fosztanunk vajon a nőt a dicséretektől, melyek neki járnak? Ez a csend, a cserbenhagyásnak eme fajtája a sötét hálátlanság és igazi szentségtörés érzetét kelti bennem. Miután sokat kínozott a határozatlanság és a tétozás, meggyőztem magamat arról, hogy ez a hallgatás valóban szentségtörés, és hogy valójában elítélendő arcátlanság hallgatni, mikor beszélhetünk. Különben sem más ez, mint rendkívüli jószerencse, egy kedvező előjel hogy nem kell harcolni az elődökkel, mivel ez az irodalmi terület nekem fenntartott, az én osztályrészem.

(...)

I. Jóságos és véghetetlenül nagy Teremtőnk, aki atyja és szétosztója mindazoknak az adományoknak, melyekkel az egyik és a másik nem bír; az Isten akarata kimeríthetetlen bőkezűségében az, hogy a képére formált emberi nem férfiakból és nőkből álljon. A nemek különbözősége volt a szükséges feltétele annak, hogy a faj elterjedjen, de olyan feltétel, melynek csak a testiség vonatkozásában van jelentősége.

A lelkek szabadok a nemiség törvénye alól: a férfiaknál és a nőknél is ugyanaz a szellem szolgál gondolkodásra, ugyanaz az értelem a megtérésre, ugyanaz a nyelv a gondolatok közlésére. Mindkét nem ugyanúgy törekszik egy közös cél felé, a boldogság eszményének elérésére, mely nem a nemtől függő. Az Evangélium nem hagy kétséget efelől: a feltámasztásban megőrizük a nemünket, de a nemiség funkciói az eljövendő életben eltöröltetnek; azt az ígéretet kaptuk, hogy hasonlatossá válunk az angyalokhoz. Következésképpen semmi különbség nincs a férfi és női lélek természete között; semmi, ami felhatalmazna bennünket arra, hogy egyik vagy másik léleknek felsőbbrendűséget tulajdonítsunk a lényeket vagy kiválóságát illetően: ugyanaz a született méltóság, ugyanaz az eredeti nemesség jellemzi mindkét nemet.

(...)

II. Rögtön rátérek tárgyam kifejtésére. A nőnek első felsőbbrendűsége a férfi fölött nem más, mint nevének felsőbbrendűsége. Ádám azt jelenti „föld”, Éva azt akarja jelenteni: „élet”; a nő éppenúgy győz a férfi felett, mint az élet a föld felett. Elég gyenge érv, mondhatják, a nevekből következtetni a dolgokra. Csakhogy ez tévedés: tudjuk, hogy teremtőnk volt az első szómagyarázó; nagyon pontosan választotta meg a kezei közül kikerülő dolgok nevét, azok természete szerint, és az élőlényeket is tökéletesen ismerte. Hogyan lett volna képes tévedni vagy hibázni, mikor a Teremtő által a teremtményeknek adott nevek egyenesen azok

természetéből és tulajdonságaiból következtek? Ez a precizitás ugyanolyan, mint az antik szavak pontossága, melyek a római jogban híresek voltak arról, hogy mennyire megfelelnek a dolgok természetének és azok lényegét emelték ki.

Hogy a nevekre alapozott érveknek megvan a maguk értéke és érvényessége, arról biztosítanak minket a teológusok és a jogászok. Ne olvassunk többet a Szentírásból, mint Nabal történetét, aki a neve alapján bolond volt, az örültség benne lakozott. Szent Pál a zsidósághoz írott levelében, hogy megértesse velünk Krisztus feljebbvalóságát, ezt mondja: „Annyival feljebbvaló az angyaloknál, amennyivel különb nevet örökölt náluk.”

(...)

V. Az anyag, melyből a nő vétetett, újabb bizonyítéka a férfi felett való felsőbbrendűségének. Az Isten nem egy lelketlen anyagot, nem az értéktelen anyagot használta a nő teremtéséhez, hanem egy, már megtisztított, lélekkel bíró anyagot, melyet egészen átjárt a szelleme. A férfit ezzel szemben ugyanabból az anyagból teremtette, mint más állatokat, s olyan földből ered, melyet csak az égi lehelet keltett életre. Ez nem volt az ég titkos befolyása, nem rejtett természeti erő, egyedül az Isten közvetlen cselekedete, aki a nőt is teremtette: Éva teljes egészében, minden tökéletességével egyetemben Ádám oldalbordájából vétetett; az Isten titokban tette ezt, miután Ádámot mély álomba szenderítette.

Így tehát a férfi a természet műve, a nő pedig Istené. Így nem is csodálkozhatunk azon, hogy a nőben nyilvánvalóbban és ragyogóbban megtalálható az isteni ragyogás visszatükröződése, és hogy a nő sugárzóbb. Mert mi is a szépség, ha nem az isteni tekintet ragyogása, az általunk szépségnek mondott dolgokban való sugárzása? A nő, és nem a férfi az, akit a Legfőbb Szépség kiválasztott, hogy benne rejtezzon és benne csillogtassa ragyogását.

Ugyanígy a nő lágy teste is a Teremtő tekintetének és érintésének gyönyörűsége: húsának tökéletes édessége, orcájának édes fehérsége, bőrének egyedülálló finomsága, fejtartásának fenségessége, libbenő és csillogó hosszú hajának sűrűsége, tekintetének elbűvölő bája és egész ragyogó megjelenése. Tejfehér nyaka és tarkója, magas homloka, tündöklő, nagy szemei, vibráló és szikrázó nézése, melyet ugyanakkor tompít a jóság kedves kifejeződése, szép szimmetrikusan két ágba hajló édes szemöldökei, arányos orr, sötétpiros ajkakból a szája, fehér fogai, melyek úgy ragyognak mint az elefántcsont, kicsik, szimmetrikusan elrendezettek, s melyek kisebbek, mint a férfiaké, mert a nők kevesebbet esznek és kevesebbet rágnak.

(...)

Járásának kecsességét szemlélve, mozgását, egész személyiségének kiegyensúlyozottságát és harmóniáját látva az ember úgy érzi, hogy a nő - bár az összevetés lehetetlen - minden teremtmény közül a legtökéletesebb szépség, minden szemünk elé táruló dolog közül a leginkább csodálatra méltó teremtés. Ahhoz, hogy egy pillanatra is kétségünk legyen, ki kellene szuradni a szemünket. Mindaz a szépség, melyet ez a világ képes létrehozni, megtalálható a nőben: éppen emiatt jogos, hogy minden teremtmény elbűvölve hull a lábai elé; eleped a szerelemtől és zavarba esik felsőbbrendű tökéletességét csodálva.

Mit mondok tehát? Nem ritka, hogy a démonok maguk is, valamennyi anyagtalan lény olthatatlan szerelemre éled a nő iránt, szerelemre, mely nem az örömről való gyenge képzelgés, hanem tökéletes, kézzel fogható cselekedet.

(...)

XVII. A törvények tiszteletre méltó megalkotói, az ideális állam régi építői, akiket Lükurgosznak és Platónnak neveznek, tudós és bölcs férfiak, akik a természet legmélyebb titkait kutatták, hirdették, hogy a nők semmiben sincsenek alatta a férfiaknak, legyen az a szellem

tökéletesítése, a testi erő vagy természetük méltósága. Ezek a bölcsek azt kívánták, hogy a nők is vegyenek részt ugyanazokban a gyakorlatokban, a harcban, a gimnasztikában, és hogy ők is ismerjék a harcművészeteket, az íjászatot, a parittyavetést, a kőhajítást, a dárdavetést, a gyalogos- vagy lovas harcot, a sátorverést, a fegyver karbantartását, a parancsolást és, hogy egy szóban foglaljuk össze, azt akarták, hogy tökéletes egységben legyenek a testi és lelki gyakorlatok.

És valóban, hitelt érdemlő történetírók tanítják, hogy Getuliában, Baktriában és Gallatiában a férfiak átadták magukat az elpuhultságnak, mialatt a nők földet műveltek, házakat építettek, kereskedtek, lovagoltak, harcoltak, egyszóval összefoglalva minden feladatot elláttak, amikről azt hisszük, hogy a férfiak számára vannak fenntartva.

Fordította: Kéri Katalin

Le grief des femmes I. - anthologie de textes féministes du moyen âge a 1848.
(Albistur, Maïté Armogathe, Daniel szerk.)
(Ed. Hier & Demain, Paris, 1978.) 28-34. o.

JEAN BODIN A NŐKRŐL

(16. század)

„... Platon a nőt a férfi és az okatlan állat közé helyezi. Mivel láthatjuk, hogy a nők belső részei sokkalta nagyobbak, mint a férfiaké, akiknek a mohóságuk nem oly féktelen, mint a nőknek, és ellenkezőleg: a férfiak testének külső része jóval nagyobb, és a tapasztalatok szerint a férfiaknak nagyobb agyuk és értelmük van, mint a nőknek.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.
(Fayard, Paris, 1978.) 431-432. o.

TOMMASO CAMPANELLA: VITÁS KÉRDÉSEK A LEGJOBB KÖZTÁRSASÁGRÓL

III. fejezet

*Vajon a nőközösség felel-e meg inkább a természetnek, és az hasznosabb-e
a nemzés szempontjából, tehát az egész köztársaságra nézve,
vagy pedig az asszonyok és gyermekek egyéni birtoklása?*

Arisztotelész szerint az egyéni birtoklás a megfelelőbb, és a közösség szempontjából ártalmasnak tartja azt, aki ezzel szembehelyezkedik:

Első ellenvetés. Szókratész úgy gondolja, hogy növelné a szeretetet az állampolgárok között az, ha az öregeket a fiatalok szülőknek, az öregek a fiatalokat gyermekeknek tartanák, a hasonló korúak pedig testvéreknek tekintenék egymást; holott ez elpusztítana minden

szeretetet. Hiszen ha mindenkit összességben veszünk, akkor igaz, hogy az összes öregek az összes fiatalok atyjai, csak hogy akkor az öregek egyenkénti szeretete külön-külön a fiatalok iránt ugyancsak kevés lenne, mint egy csepp méz sok vízben, s hamarosan ez is elmúlnék, mivel senki sem ismerné saját gyermekeit, és ezek sem ismernék saját atyjukat.

Valójában, ha a megoszlást olyan módon egyesítenénk, hogy mindenki mindenki más atyjának tekintené magát, ez megnövelné a szeretetet, de az lehetetlenség, hogy valakinek egynél több atya vagy anyja legyen; sőt, mindenki felismerné saját gyermekeit arcvonásairól, és több szeretetet érezne ezek iránt.

Második ellenvetés. Viszály törne ki a nők között, és igen gyakran az atyák meg a bizonytalan gyermekek között is.

Harmadik ellenvetés. A vándorközösségek miatt nem ismerik meg a gyermeket, márpedig az ember természetes vágya, hogy megismerje saját leszármazottait, akikben folytatódik.

Negyedik ellenvetés. Hűtlenség, fajtalankodás vagy vérfertőzés származnék leánytestvérekkel, anyákkal és leánygyermekkel, valamint féltékenység és versengés lenne azokért a nőkért, akiket ölelni akarnak.

Ötödik ellenvetés. Scotus ezeket a szavakat hozza fel: *erunt duo in carne una* - tehát senkinek sem lehet több felesége isteni engedély nélkül.

Hatodik ellenvetés. A nicolaiták⁹² eretneksége az volt, hogy a feleségeket közössé tették.

Először általánosságban válaszolunk Szent Kelemen tekintélyével az idézett kánonban: *coniuges secundum apostolorum doctrinam comunes esse debere*.⁹³ De minthogy ez a keresztényi tisztesség ellen való lenne, helyt kell adnunk az ehhez a passzushoz csatolt glosszának: *comunes quo ad obsequium non quo ad thorum*.⁹⁴ Az igazat mondva, mint Tertullianus is tanúsítja, így éltek az első keresztények, akiknél minden közös volt, kivéve a gyermekágyas asszonyokat, miből nyilvánvaló, hogy asszonyok mindenkit szolgáltak.

De a nicolaiták bevezették az ágyban való közösséget is, s ezt az eretnekséget a magam részéről elítélem, viszont fenntartom a szolgálat közösségét, de nem a politikai vezetésben, minthogy asszony nem lehet sem tisztviselő, sem nem taníthatja a férfiakat, csak az asszonyok között, és a nemzés szolgálatában viselhet tisztséget. Ugyancsak rájuk bízuk azokat a mestersegeket, amelyeket kevés erőfeszítéssel lehet végezni, valamint háború idején a falak védelmét. Olvashatjuk, hogy a spártai asszonyok a férfiek távollétében megvédték hazájukat, s a nőtények az állatok között éppúgy harcolnak, akár a hímek, s egy időben Ázsiában, most pedig Afrikában az amazonok háborúskodtak.

Kajetán azonban a *De Pulchro* című könyvében azt mondja, hogy ez nem természet szerint való, s le kellett vágniok jobb emlőjüket hogy a lándzsát forgathassák De én talán jobb alapra támaszkodva mondhatom Galenusszal.⁹⁵ ezt azért tették, hogy a jobb emlőjüket tápláló erő a jobb kart erősítse. A jobb emlő amúgy sem akadályozza a lándzsa forgatását, csak azt, hogy a

⁹² Nicolaiták: a keresztény eretnekségek között egyike a legrégebbeknek. Meglehetősen keveset tudunk róla, általában összekapcsolják az első két diakónus egyikének, Miklósnak a nevével. Később neki tulajdonították a nőközösség gondolatának felvetését.

⁹³ A feleségek az apostolok tanítása szerint közösek kell legyenek.

⁹⁴ Közösek, ami a szolgálatot de nem, ami az ágyat illeti.

⁹⁵ Galenus, Claudius, Galénosz (129-199): görög orvos, polihisztor, a sztoikus és peripatetikus logika kiváló ismerője.

mellükhöz támasszák. Ezen felül is több olyan harcmódor van, amely megfelel a nőknek, s ezt tapasztalhatjuk az afrikaiak között. Meg aztán Arisztotelész nem is tudta megcáfolni az amazonokkal való érvelést. Egyébként mi sem vonjuk be a nőket minden háborús dologba, csak a falak védelmébe meg a segélynyújtásba, s nem akarunk belőlük amazon-köztársaságot szervezni; csupán azért erősítjük őket, hogy jól szolgálhassák a haza védelmét és az utódok létrehozását.

Arisztotelész visszautasítja azt az érvet, miszerint az állatok között a nőtények is harcolnak, tekintve, hogy ezek nem törődnek a családi dolgokkal, mint a mi asszonyaink, akiket a természet kizárólag erre rendelt, holott téved, mert a nőtényvadak is gondoskodnak kicsinyeikről, élelmet és védelmet biztosítanak számukra, viszont sok férfi foglalkozik családi dolgokkal, mint például különösen a szerzetesek: állításunk tehát mégsem természetellenes, mint ő tanítja.

Sőt, azt mondjuk, hogy az asszonyoknak az együttélésben való közössége nem áll szemben a természetjoggal, különösen abban a formájában nem, ahogyan mi szerveztük meg közöttük, ellenkezőleg, nagyon is megfelel neki, tehát nem eretnokség ilyesmit hirdetni egy olyan állapotra vonatkoztatva, amelyet a tiszta természeti világosság világít meg, csak a pozitív isteni és egyházi jog megismerése után válik eretnokséggé, mint ahogyan nem eretnokség mindennap húst enni, s természeti állapotban azt tanítani, hogy ez hasznos, viszont a keresztény önmegtartóztatást szolgáló, s a húst bizonyos napokra eltiltó egyházi törvények kihirdetése után már eretnokség hússal élni, és evésének szabadságát hirdetni.

További bizonyíték: minden természet elleni bűn vagy megsemmisíti az egyént, illetőleg a fajt, vagy a megsemmisítésükre irányul, mint Szent Tamás tanítja; tehát a gyilkosság, a tolvajlás, a rablás, a fajtalankodás, a szodómia a természet ellen valók, mert sértik embertársainkat, vagy megakadályozzák a nemzést, vagy erre irányulnak; a nőközösség azonban nem semmisíti meg az egyedeket, a nemzést sem akadályozza, tehát nem a természet rendje ellen való, hanem ellenkezőleg, nagyban segíti az egyént, a nemzést és a köztársaságot, mint a szövegből kiderül.

Meg kell jegyeznünk, hogy háromféle vándorközösülés van: az egyikben mindenki azzal állhat össze, akit éppen megkíván, s úgy, ahogy akar. Ez az ember ésszerű természete ellen való, bármennyire is sajátja ez néhány állatfajnak, mint a lovaknak, szamaraknak, kecskének stb., hiszen maga a természet gondoskodott róla, hogy ezek az állatok csak bizonyos időszakokban érezzék a nemzésre való ingert, az emberek azonban, tekintve, hogy erre állandóan hajlamosak, ha mindenkivel közösülnének, állandóan gyengülnének, s mert mindenki csak a legszebb nőket akarná, ezek a nők a magok keveredése és ellentétes hatása miatt nem fogannának meg, mint ahogyan a prostituáltaknál láthatjuk. A csúnya nők meg, a féltékenységűtől és a fájdalomtól hajtva, mindenféle rosszban törnek fejüket a szép nők rovására. Ezért ez a fajta vándorközösülés eretnokság, és istentelen bűn a természettel szemben. Ezt láthattuk a gnosztikusoknál, nicolaitáknál, más újabb eretnokségeknél, és Afrikában Mohamed szektájának néhány szerzetesénél, akik szabadnak nyilvánítják a bárkivel való közösülést még nyilvánosság előtt is.

A vándorközösülés másik fajtája az, amikor a törvényes házasság után meghatározott időben a férfiak és nők összegyűlnek, s a sötétség leple alatt mindenki azzal közösülhet, akit a véletlen felkínál; nemrégiben Galliában és Germánia egyes vidékein fedeztek fel ilyen szokást: ennek következtében aztán megtörtént, hogy egyesek az anyjukkal kerültek össze. Ez a mód szintén eretnokság a természettel és a pozitív isteni törvénnyel szemben, mivel célja nem a nemzés, csak az érzéki gyönyör; ennél még az állatok vándorközösülése is jobb, mert azok nemzenek, s mivel létrejön az utód, az nincs a természet ellen, de ezen eretnekek

körében véletlenszámba megy a nemzés, hiszen csak paráználkodás a céljuk, mivel a nemzéshez elégségesek a férjek is.

A konkubitus harmadik módja végül az, amit mi írtunk le egy csaknem természeti társadalomban, amelyben csak a legerőteljesebbek és a legjobbak nemzenek az orvosok és tisztviselők irányítását követve, az asztrológia alapján, a nemzésnek megfelelő időben, az istenség iránti tisztelet és félelem jegyében, s csupán 25 éves koron felül és 53 éves koron alul; az asszonyok számára is előírtuk a megfelelő időt, azt, amikor erre leginkább alkalmasak, megszüntettük továbbá a nem megfelelő egyesüléseket, amelyek például csak a gazdagság növelése céljából jönnek létre, s amelyekből a köztársaság nem nyer sarjakat, legfeljebb hitvány torzszülötteket és gyengeelméjűeket, mint a tapasztalat mutatja, s mint azt a nagy filozófus, Püthagorász is megjegyezte. Elejét vettük a túl sok közösülésből származó gyengeségnek, és a meddőséget okozó betegségeknek, mert ha egyik asszony nem fogamzik meg az egyik férfitől, megfoghatnak a másiktól, s éppen a természet tanítja, hogy ilyen esetben változtatni kell.

Amit aztán a mi itteni törvényeink leszögeznek, vagyis, hogy mindenki csak a saját feleségével közösülhet, még ha meddő is az, nehezen lehetne elfogadtatni a csak a természet által megvilágosított elméjű filozófussal, azért én csak azt állítom, hogy egy köztársaság vezetői a nőközösség létrehozásával, a természeti világosság állapotában nem vétkeznek, míg a kinyilatkoztatás meg nem tanítja őket arra, hogy így nem szabad cselekedni.

Ezért Durand⁹⁶ és mások állítása szerint még a fajtalankodás sem ellenkezik a természeti törvénnyel, és sok teológus hirdeti, hogy azt csak a pozitív törvény tiltotta meg; Szent Tamás érvelése, hogy ti. a fajtalankodás a nemzés és a nevelés ellen van, nem érvényes olyan esetben, amikor tudni lehet, hogy a nő meddő.

Mindazonáltal abban egyetértek Szent Tamással, hogy hosszas okfejtések segítségével ezt a pusztá értelemmel is bizonyítani lehet, de nem lehet mindenki által tudottá tenni. Így Szókratész nem vétkezett, amikor a törvény által kényszerítve megitta a mérget, bármennyire igyekeznek is a teológusok bűnösségét bizonyítani, mondván: senkit sem kötelezhet a törvény arra, hogy önmaga ellen cselekedjék. De ezeket az evangélium fényében született finom okoskodásokat még nem ismerhették a régi filozófusok, akik ellenkezőleg azt állították, hogy az öngyilkosság megengedett dolog, s úgy vélték, hogy urai vagyunk saját életünknek, mint Cato, Seneca és Kleomenész példája is mutatja.

Következtésképpen állítom, hogy a nőközösségek általunk felvetett módja nem áll szemben a természetes joggal, vagy ha igen, azt a filozófus csupán a természetes ész alapján nem tudhatja, minthogy közvetlen következtetésként egyenesen a természetes jogból nem lehet levezetni, csak közvetetten, és sokkal inkább a pozitív jogra alapozva, ami pedig változó.

Arisztotelész érvei nem a dolog természetéből fakadnak, hanem egyedül Plátón iránti irigységéből; ő maga is sok olyan népet említ amelyek hasonló életmód szerint élnek. A mi segítségünkre siet Szent Tamás is, aki (2, 2 *quest.* 154, *art.* 9.) azt vallja, hogy semmiféle egyesülés nem ellenkezik a természettel, kivéve a fiú és anya, az apa és leánya közötti kapcsolatot, mert Arisztotelész szerint ettől még a lovak is irtóznak. Én magam is láttam Montedoróban egy lovat, amelyik vonakodott anyjával egyesülni; nem azért, hogy ne következzen be a nemzés, hanem természetes tiszteletérzésből. Mindazonáltal Ptolemaiosz tanúsága szerint a perzsáknál általános szokás volt az anyával történő egyesülés. Az állatok között például a baromfiak ugyanezt teszik.

⁹⁶ Durand, de St. Pourçain (1280 k.-1332): skolasztikus bölcselelő, a domokos rend tagja.

Én a köztársaságban mégis elkerültem, hogy az anyák a fiaikkal, vagy az apák leányaikkal egyesüljenek, bár ez utóbbi eset sokkal kevésbé természetellenes. Kajetán is, Szent Tamás szellemére, valamint a természetes értelemre támaszkodva, azt bizonyítja, hogy a testvérek és vérrokonok közötti egyesülés nem áll szemben a természetes joggal, csak a törvényes joggal, s a többi fokozatok eltiltását a törvény és nem az erkölcs írja elő; Ádám gyermekei is nővéreikkel egyesültek, és Ábrahám és Jákob pátriárka is, akik közül az előbbinek Sára a húga volt.

Szent Tamás az eltiltás mellett két érvet hoz fel: az egyik a rokonok tisztelete, hogy lelkiismeret-furdalás nélkül élhessenek együtt, a másik, hogy a házasságok révén terjedjen a barátság, s hogy saját vérünkkel ne legyen édesebb az érzéki gyönyör. Olyan érvek ezek, amelyek, Kajetán szerint a keresztény törvényt is meghatározták. A Napköztársaságban azonban ilyesmi nem is fordulhat elő, minthogy a nők elkülönítve laknak, s a közösülés csak a törvény által előírt módon, időben és helyen mehet végbe. Azt, amit még ezen felül megengedünk a Napköztársaságban, a szodómia és a még nagyobb bajok elkerülése végett, a keresztény vallás is megengedi, minthogy a férj közösülhet még terhes feleségével is, nem a nemzés, hanem vágyainak csillapítása céljából anélkül, hogy bűnt követne el.

Én meg gondoskodtam arról is, hogy ez a mag se vesszen el, és intézkedtem, hogy a köztársaság megőrzésére szolgáljon; a többi eseteket végül a természetes jog alapján maguk a filozófusok sem kifogásolják, sőt Arisztotelész az egészség érdekében egyenesen javasolja a coitust, azoknak is, akik nem nemzenek; hasonlóan járnak el Hippokratész és mások is a súlyosabb bajokat elkerülendő.

Most részleteiben válaszolok az első ellenvetésre. Azt, hogy mindenki, kettős értelemben lehet felfogni, minthogy a szövegben meghatározott életkorig mindenki mindenkinek atyja összesen és külön-külön; az első értelemben a természetes aktus miatt, a második értelemben a természetes szeretet miatt. Nem csökken ezáltal a szeretet, csak a kapzsiság vagy zsugoriság, minthogy az ember, hogy ha a javak felosztása van érvényben, a kelleténél jobban szereti saját gyermekeit, és mértéken felül megveti a másokét.

A bölcs ember a legjobbakat szereti, még ha azok a mások gyermekei is, és a legnagyobb gondot a rosszakra fordítja, hogy megjavítsa őket, hiszen fájdalmas dolog annyiféle fogyatékoságot látni az emberi nemből; és éppen ezért borzadunk a sántáktól, vakoktól, nyomorultaktól, mert a mi nemünkből valók, és mert mindenkiben a saját szerencsétlenségét idézik fel. A fiak, testvérek, apák és anyák közössége révén érhetjük el a túlságos önszeretetnek, vagyis a kapzsiságnak a csökkentését és a közszeretetnek a növelését, vagyis a caritast. Ezért mondta Szent Ágoston: *amputatio proprietatis est augmentum caritatis*,⁹⁷ és inkább Szent Ágostonnak kell hinni, mint Arisztotelésznek.

A szerzetesek együttélésében ugyanezt látjuk: minthogy a szerzetesnek semmi saját tulajdona nincs, úgy szereti a közösséget, mint a láb az egész testet; s ha van saját tulajdona, olyan, mint a lemetezett tag vagy levágott láb - csak azzal törődik, ami az övé. Ugyanígy volt a római köztársaságban: amikor a polgárok szegények voltak, s a köztársaság gazdag, mindannyian vágytak meghalni a hazáért; amikor azonban a polgárok meggazdagodtak, saját érdekében ki-ki tönkretette volna hazáját. Az Apostol a test és a végtagok példáját hozza fel erre, s ugyanezt tanítja Szent Ambrus és Szent János is. Szent Pál is az előző mellett bizonyít, mikor azt mondja: *caritas non querit, quae sua sunt*,⁹⁸ vagyis a közös dolgokat elébe helyezi a saját dolgoknak, nem pedig a saját dolgokat a közösnek.

⁹⁷ A tulajdon megszüntetése a jótékony szeretet növekedése.

⁹⁸ A jótékony szeretet nem kéri azt, ami az övé.

A szeretet tehát a közösségben nem olyan lenne, mint csepp méz a vízben, hanem mint kis láng a sok szalmában. A szeretet ugyanis a primalitások egyike, s természeténél fogva szétterjedő, mint a tűz, és boldog a sokak társaságában, mert híre, neve elterjed, emléke él és sokak támogatását élvezi. S bár mindenki csak egy embernek a fia, külön-külön is bírhatja az összes emberek szeretetét, ha a caritasban egy egésszé olvadnak össze. Ily módon szereti a nagybácsi unokaöccsét: bár nem ő nemzette, ugyanazon család tagjának tekinti. És ki ne látná, hogy a pápák és kardinálisok mennyire szeretik unokaöccseiket és vérokonait, bár nem maguk nemzették őket. Mi is szeretjük barátainkat és barátaink gyermekeit, s a kolostorokban az öregek szeretik a novíciusokat, különösen az erényeseket; némuljon el tehát a caritas minden ellensége.

Az arcvonások csalókák, hiszen a gyermekek nem mindig az atyára, hanem nagyon gyakran idegenekre hasonlítanak, és vajmi csekélyke akadály lenne az a ridegség, amely ebből származnék a mi köztársaságunkban, ahol mindent a természet és az érdem törvénye alapján rendeztünk el. Jákob is jobban szerette Józsefet, más meg másokat, ez még nem ártana sem a közösségnek, sem a caritasnak; a gyermekek itt nem szövetkeznének egymással, mint hogy mindnyájan ugyanazon fegyelem alatt állnak; a patriarchák szent asszonyai, mint Ráchel és Lea, szolgálónőik gyermekeit is sajátjaikként tartották, de Arisztotelész nem ismert ilyenfajta caritast.

A második ellenvetéshez. Tagadni lehet a következtetést akkor, ha mindent az orvosok, matrók és az asztrológia tudománya és előírásai szerint intéznek. Szent Tamás szerint (*Polit. 5, lect. 13.*) az égbolt állásából származnak és ismerhetők meg az erkölcsi tulajdonságok. A mi napvárosbeli embereink megengedhetetlennek tartanak a csak gyönyör vagy egészség okából való egyesülést, ezekben az esetekben másként intézkedtünk; ami a vitás eseteket illeti, erre vonatkozólag lásd a szöveget.

A harmadik ellenvetéshez. Minthogy mindannyian egy test tagjai, a napvárosiak minden kiskorú fiatal gyermeküknek tekintenek, és tudják, hogy sokkal jobban folytatódnak a közösségben, mint saját gyermekeikben. Ezen felül, mint ahogy mindenki tanítja, a nemes cselekedetekkel szerzett hírnévben való továbbélés előnyben részesítendő a fiakban való továbbéléssel szemben. Így a filozófusok tudományuk magjával szereznek maguknak utódokat, nem pedig a test magjával. A tetvek, bármennyire belőlünk születnek is, nem gyermekeink. S ma Ábrahám igazi gyermekei nem a zsidók, hanem a keresztények. Az örökkévalóságot Istenben keressük; a köztársaság számára pedig boldog életet akarunk, mint Ambrus tanítja. Az állatok sem ismerik többé gyermekeiket, ha azok már felnőttek; s ez sem közvetlenül, hanem közvetve fakad a természetből.

A negyedik ellenvetéshez. Kajetánnal, valamint Szent Tamással együtt állítjuk, hogy a természet elleni vérfertőzés csak az, amit az anya követ el, s ezt mi elkerüljük a mi köztársaságunkban, a leánytestvérekkel és másokkal elkövetett vérfertőzés csak a törvény szerint az, és ahol nincs ilyen törvény, ott nincs sem vérfertőzés, sem semmiféle más hűtlenség. A fajkeveredés vagy természet szerinti, vagy törvény szerinti: a természet szerinti, ahogy Szent Ambrus tanítja (*5 Hex. cap. 3.*), különböző fajú állatok, például a ló és a szamár között tapasztalható; a törvény szerinti akkor jön létre, ha valaki a törvény tilalma ellenére valaki másnak az asszonyával közösködik, a mi köztársaságunkban azonban ilyen törvény nem létezik, viszont vannak köz-nemzők, akik a legalkalmasabbak erre a szerepre: nincs tehát törvénytelen közösülés, mint ahogy nincsenek törvénytelen sarjak sem.

Így a szerzetesek között, ahol minden közös, nem számít tolvajlásnak, ha valaki eszik a kenyérből. A törvénytelen közösülés lényege nem az érzéki gyönyör, mert akkor a férj, ha gyönyör céljából egyesül feleségével, törvénytelenséget követne el; törvényteleniség az lenne,

ha nem a saját asszonyával közösülne; ám a törvény most az asszonyt övének mondja, s csak akkor vétene a köztársaság ellen, ha nem a törvény szerint járna el, mint ahogy a szerzetes meglopja a kolostor vagyonát, ha a közös tulajdont engedély nélkül bitorolja.

De, lehetne mondani, és Szent Tamás is ezt tanítja, a tízparancsolat minden előírása természetes előírás. Erre a válasz: csakis abban az esetben az, ha a javak felosztása érvényben van, hiszen nincs lopás, ha nincs kimondva a felosztás. Más doktorok azt állítják, hogy a tízparancsolatnak nem minden előírása áll a természetes jog alapján. A mi köztársaságunkban nincs meg a vagyon felosztása, csak a használaté, az is a megfelelő időben és módon érvényesül, hogy a polgárok fenntarthassák szellemi és testi erejüket. Arról nem tudunk, hogy a fajtalankodás a dolog természeténél fogva bűn lenne, a Nap köztársaságában mindenestre nem az, minthogy közösség van. Más ocsmányságok, mint például a féltékenykedés vagy versengés, szintén nem lehetségesek ott, ahol a dolgokat mindenki számára kedvező törvény és szabály rendezi. Az sem történhetik meg, ami az állatokra vagy bizonyos eretnekekre jellemző: erre nézve lásd a szöveget.

Az ötödik ellenvetéshez. Vajon a természetes jogból következik-e egyetlen nő birtoklása. Szent Tamás szerint maga Isten sem adhatna ez alól felmentést. De Jákob két húgát vette el nőül, Dávidnak 5, Salamonnak pedig 700 felesége volt, és szinte valamennyi patriarcha többnejűségben élt, s akár hihető, akár nem, ezekben az esetekben nem találunk semmiféle engedélyt; világos tehát, hogy a többnejűség nem a természet ellen való. És minden állat, talán a gerlice és a galamb kivételével, amelyek csak hűgukkal egyesülnek, több nőténnyel is összeáll.

Ebben a köztársaságban, amelyet a természet és nem a kinyilatkoztatás törvényei kormányoznak, ez utóbbit nem ismerhették. Sőt, a természet azt tanítja, hogy ha valaki egy asszonnyal nem fogamzóképes, próbálja meg egy másikkal; ezt kérte Sára is Ábrahámtól, s ez természetes dolog, ha nincs ellene szóló kinyilatkoztatás; Lea és Ráchel pedig saját szolgálóikat bocsátották férjük rendelkezésére. S a napvárosbeliek hogyan tudhatnák ezt természetellenesnek, mikor sem az emberek, sem az állatok nem képesek rájönni, miért lenne az.

Ezenfelül a mi állampolgárainknak nem egy asszonya van ugyan, de nem is sok; mindenki csupán a nemzésre előírt időben jön össze azzal az asszonnyal, akit a törvény a köztársaság érdekében kijelöl számára, s nem maguknak, hanem a köztársaságnak nemzenek; sőt még tulajdonképpen mi is így teszünk, hiszen a köztársaságnak nagyobb hatalma van a gyermekek felett, mint maguknak az apáknak, minthogy a rész van az egészért, és nem az egész a részért.

Ha tehát a Napköztársaságban az egész gondoskodik az összességről, s e gondoskodást nem bízta magánosokra, nagyon helyesen jár el. Ha a férj érzéki vágyból akkor egyesül feleségével, amikor éppen akar, nyomorult és degenerált sarjat hoz létre. Lovainknál ügyelünk rá, hogy a legjobb nemzés történjen, saját fajunknál nem.

Arisztotelész szerint is természetellenes keveredés az, ha valaki szolgállelkű léte nem nemes lelkű nővel akar összeállni és közösülni tetszése szerint. És Szent János a papságról szóló könyvében képletesen megrója a tudatlan püspököt, aki a nemes lelkű egyházzal egyesül. - Az Úr azt mondta: *erunt duo in carne una*; ez igaz, és a mi köztársaságunkban így is van, minthogy Isten ezzel nem azt tanította, hogy mindenki csak egy asszonnyal egyesülhet, hiszen akkor Jákob nem tartott volna egyidejűleg két feleséget; sőt, ha valakinek meghal a felesége, nem vehetne másikat. A kettőből egy test lesz, mert a két mag keveredéséből egy sarj születik; Szent Ambrus mondja Szent Pállal: nem ismertem volna ezt a vétet, ha a törvény nem rendelkezett volna így.

A hatodik ellenvetéshez: a nicolaiták azért voltak eretnekek, mert megengedték, hogy tetszése szerint bárki bárkivel összeálljon, ez pedig ellenkezik a természetes joggal, és akadályozza a nemzést, mint már mondtuk; a Napköztársaságban ellenben a közösülés a filozófia és az asztrológia szabályai szerint, oly módon történik, hogy a nemzés minél jobb és termékenyebb legyen; ez tehát megfelel a természetnek, azaz nem eretnecség, csak miután az egyház eltiltotta, válik azzá. Hortensius⁹⁹ vagy Cato, ez az igen bölcs és igen tudós férfiú kölcsönadta saját feleségét Brutusnak,¹⁰⁰ hogy gyermeket szüljön neki. A rideg sztoikus ezzel mintha azt akarná tanítani, hogy mindez a természet rendje szerint való.

Honnan tudhatnák tehát a mi napvárosbeli embereink, kiket csak a természet fénye irányít, hogy a házasság minden formája, a mienk kivételével, bűn, mikor maguk a zsidók és a rómaiak is megengedték a válást, a filozófusok meg a változtatást, és Szókratész és Platón is ezt tanították? Arisztotelész nem veti a szemükre, hogy vétkeznek a természetes jog ellen, de csak azért, mert ez nem látszott számára hasznosnak; sőt leírja, hogy néhány nép is ilyen módon élt. Elfogadom, hogy most ez eretnecség a keresztény egyházban, de tény, hogy egyedül a természet tanítását követve nem lehet rájönni, hogy ez rossz, hacsak nem állatias módon vagy a nicolaiták módjára járnak el. Szent Tamás természetellenes házasságnak tekinti azt, amelyik nem kedvez az utódoknak és a társadalomnak, a mi köztársaságunkban azonban az egyesülés mindkettő szempontjából felettébb kedvező.

Arisztotelésznek a közösséggel szemben felhozott érvei - melyek szerint a közösség hiábavaló dolog, mert olyan, mintha valaki egyetlen lábból álló verssort akarna írni, vagy mintha egyetlen húrból akarna összhangzatot elővarázsolni - igen gyermetegek, azonkívül ellentétesek a caritasszal, a szerzetesek és az apostolok köztársaságával, hiszen akkor ezeket is el kellene ítélni; mert egyetlen szívük és egyetlen lelkük volt, és semmit sem mondtak sajátjuknak, hanem minden dolguk közös volt.

Ez az egység nem semmisíti meg a többféleséget, hanem erősíti azt, de nem egyetlen ember, hanem a mindenféle állapotú és helyzetű összes emberek egyesülésével (s ez az, amit nem tudott elérni Arisztotelész a maga köztársaságában), éppen azért nem egy, hanem több húrból származik a harmónia. Arisztotelész csak egyenatlenséget hoz létre, amikor két ellentétből építi fel köztársaságát, nálunk viszont több húr egyesül, s olyan az egész, mint a többszólamú dal, mert minden összecseng; Arisztotelész a maga énekét csak két ellentétes és diszharmónikusan hangzó lábból komponálja meg, mint ahogyan köztársaságának vizsgálata mutatja. A mienk teljesen apostoli jellegű, hiszen a közösséget nem a gyönyör hanem a törvénytisztelet jegyében állítja fel, mint dialógusunkban olvasható.

Fordította: Sallay Géza

Tommaso Campanella:

A Napváros - Vítás kérdések a legjobb köztársaságról
(Nippon, Budapest, 1996.) 95-107. o.

⁹⁹ Quintus Hortensius Hortalus (i. e. 114-50): római szónok, Cicero ellenfele a Verres-perben.

¹⁰⁰ Marcus Iunius Brutus (i.e 86-42): Iulius Caesar fogadott fia és gyilkosa. A philippii csatában esett el.

JACQUETTE GUILLAUME A HÖLGYEK KIVÁLÓSÁGÁRÓL

(1665)

Kiváló hölgyek avagy jó és erős észérvekkel bizonyítható,
hogy a nők nem minden tekintetben a férfiak nem felett áll

Láttatok-e már valaha is asszonyt, aki szörnyűséget, ostobaságot vagy pimaszságot követ el? Aki olyan, mint az a több milliónyi férfi, akik csak azért mennek be a templomba, hogy megszenteltetnék azt? És akik a többi helyen, ahová betérnek, szintén nem hagynak hátra mást, mint rosszindulatok nyomait. Beleuntam már, hogy folyton ezt kell látnom, tekintetem inkább arra a csoport férfira vetem, akik komolyságuknál fogva, őszinte embereknek látszanak. Ha nem tévedek, Plutarkhosz és a nők dicséretét megíró Beauvilly áll az élükön; ide tartoznak még Le Moyne és Du Bosc atyák és még sokan mások, akik - a nagy elődök követőiként - nem elégedtek meg az asszonyok dicséretével hanem meg is védték őket ellenségeik gonyságával szemben. De ez a két, oly különböző férficsoport nem mérhette össze erejét, mert a gyáva gúnyolódók hamar megfutamodtak. Ne csodálkozzunk ezen, hiszen azok, akik a nők ócsárlására adták fejüket, nemcsak hitványnak de tudatlannak és hálátlannak is bizonyultak, mégpedig joggal; mert hiszen a saját anyjukkal sem tesznek kivételt, anélkül, hogy tekintettel lennének arra, hogy a megvetés - akár jogos, akár jogtalan - szükségszerűen visszaszáll rájuk. Ha a „bírálat” jogtalan, akkor nem mások ők, mint megannyi mérges vipera, melyeket anyjuk keblén melengetett. Ha jogos a szidalom, akkor számukra az a legnagyobb szégyen, hogy elismerik: ilyen rossz családból származnak; mármint, hogy anyáik éppoly tökéletlenek, mint milyennek ábrázolták a nőket. Mivel a maxima - amelynek megértése semmilyen nehézséget nem jelent a filozófiában járatosak számára - kimondja, hogy rossz okok következménye jó okozat nem lehet; így azt válaszolhatjuk az ócsárlóknak: azt mondjátok, rossz családból származtok, eszerint tehát nem értek semmit sem. Ezek a férfiak olyan hálátlanak, hogy a nőktől kapott jó cselekedetekért is csak szidalmakkal fizetnek. Az egyik közülük (...) - mind közül a leggonoszabb azt állítja, hogy a nők ördögiek, boszorkányok, kokettek és kényeskedők; megítélése szerint pedig nem mások, mint nyilvános prostituáltak. Ezért a kijelentéséért aztán még a többi férfi sem tartja őt másnak, mint arcátlan pimasznak.

Úgy látszik, elfelejtette, hogy őt is anya szülte, hasonlóan a spártai Amphisztemosz-hoz, akit a történészek ostobának és bárgyúnak tartanak egy hasonló beszéd elmondása miatt. Ez a férfi azt mondja, hogy a nők mindent megszólhatnak, mert ők maguk gyengék. Ha a maxima - miszerint a megszólás a gyengeségből ered - igaz, akkor csak azt válaszolhatom neki, hogy ezek szerint ő maga különösen gyenge, mert különösen ért mások szapulálásához.

Hölgyeink ellenségei fennen hirdetik, hogy a nők nem a tudásért tanulnak, vagy azért, hogy jól cselekedjenek, hanem azért, hogy még jobban csodálják őket és ezentúl ne csak szépségükkel hanem beszédükkel is elbűvölhessék környezetüket. Kérem nézzék, hogyan kényszerülnek a férfiak bevallani, hogy szidalmuk szép alanyai elbűvölik őket. Jobb volna, ha a nők szüziesek és tudatlanok volnának, mint műveltek és szemérmetlenek - teszik hozzá.

Íme annak a tévhitnek a következménye, amely szerint a tudomány erkölcstelenné tesz; ezzel ellentétben én éppen azt állítom, hogy a tudatlanság - és nem a tudás - miatt válnak a nők erkölcstelenné: tehát ha nem lenne annyi tudatlan, nem lenne annyi utcalány sem. A tudás nem a lányok felesleges ékessége, mivel feltétlenül szükségük van rá. Hát nem látjuk, hogy az a szép lány, aki semmilyen tudásnak nincsen a birtokában, majdnem mindig becstelenné ítélik? Hiszen egy lánynak körültekintőnek kell lennie, nehogy megsértse az illetet; az udvariasság és a szemérem pedig csak a világ dolgairól való tudás révén sajátítható el. Sok

elviselhetetlen ember van, mert sok a műveletlen. Mindezek után beláthatjuk, hogy egy szép, de bárdolatlan lány nem boldogulhat az életben. Egyébként van-e nagyobb gyönyörűség, mint egy szép és intelligens lány, akinek viselkedése is kellemmel teli, hiszen minden mozdulatának oka van? Mert hiszen ha a szépség nem párosul belső értékekkel, mi mást mondhatnánk, mint hogy a természet szép lakot alkotott, hogy egy ostoba lányt helyezzen bele?

Fordította: Gaál Ágnes - Furka Elemér

La grief des femmes I.

(Ed: Maïté Albistur - Daniel Armogathe, Hier & Demain, Paris, 1978.) 82-84. o.

MONTESQUIEU A NŐK SZABADSÁGÁRÓL

(1721)

38. levél Rika Ibbenek, Szmirnába

Nagy kérdése az emberiségnek, mi előnyösebb: elvenni a nőktől szabadságukat, vagy meghagyni nekik. Úgy gondolom, számos ok szól mellette is, ellene is. Ha az európaiak azt mondják, egyáltalán nem nagylelkű dolog boldogtalanná tennünk azokat, akiket szeretünk, az ázsiaiak azt felelik rá, hitványság egy férfinak lemondani arról az uralomról, amit a természet ad neki a nők fölött. Ha amazok azt állítják, kényelmetlen dolog, ha valakinek ilyen sok lakat alatt tartott asszonya van, emezek rögtön készek a válasszal, hogy mégis kényelmesebb tíz engedelmes asszony, mint egy engedetlen. Ha aztán azt hozzák föl, hogy az európaiak nem lehetnek boldogok asszonyaikkal, hiszen azok hűtlenek, ezek azzal vágnak vissza, hogy az a sokat magasztalt hűség egyáltalán nem tünteti el a vágyak kielégülését követő csömört, hogy asszonyaink túlságosan is a mieink, hogy túl zavartalan birtoklásunkban nincs többé semmi kívánni- vagy félténivalónk, és hogy egy kis kacérság csak fűszere a szerelemnek és megóv a zülléstől. Azt hiszem, még a nálam okosabb ember is zavarba jönne, ha döntenie kellene ebben a kérdésben; mert ha az ázsiaiak bölcsen járnak el, mikor megfelelő utat-módot keresnek aggodalmaik megnyugtatóására, az európaiak sem kevésbé okosak, amikor egyáltalán semmiféle aggodalmat nem táplálnak.

Végtére is - mondják - ha esetleg boldogtalan férjek vagyunk is, még mindig módját ejthetjük, hogy boldog szeretők legyünk. Egy férj csupán akkor panaszkodhatnék jogosan a felesége hűtlensége miatt, ha csak hárman volnának a világon; de ha legalább négyen vannak, akkor már nincs semmi veszedelem.

Az aztán már más kérdés, vajon a természet törvénye aláveti-e a nőt a férfinak. Nem - mondta nekem a minap egy nagyon rendes filozófus - a természet sosem hozott ilyen törvényt. Az uralom, melyet rajtuk gyakorlunk, valóságos zsarnokság; ők is csak azért törődtek bele, mert szelídebbek, tehát emberségesebbek és okosabbak nálunk. Ezekkel az előnyökkel nyilván fölénybe jutottak volna rajtuk, ha okosak lettünk volna; de mert egyáltalán nem vagyunk azok, elvesztették fölényüket.

Nos, ha igaz, hogy a nőkön csak zsarnoki hatalmunk van, az is igaz, hogy ők meg természet szerint uralkodnak rajtuk: szépségükkel, aminek semmi nem tud ellentállni. A mi hatalmunk nem minden országban érvényes, a szépségé azonban egyetemes. Miért volnának hát előjogaink? Azért, mert mi vagyunk az erősebbek? De hát ez aztán már igazságtalanság! Minden eszközt megragadunk, hogy megfélemlítsük őket. Az erők egyformák volnának, ha nevelésünk is egyforma volna. Tegyük csak próbára azokat a képességeiket, melyeket a nevelés nem korcsosított el, s majd elválik, igazán olyan erősek vagyunk-e.

El kell ismernünk, noha sérti erkölcsünket, hogy a legműveltebb népeknél az asszonyok mindig uralkodtak a férjükön; tekintélyüket törvény biztosította Egyiptomban Ízisz, a babilóniaknál meg Szemiramisz tiszteletében. A rómaiak pedig, azt mondják, az egész világnak parancsoltak ugyan, de asszonyaiknak engedelmeskedtek. Hogy ne is beszéljünk a származásról, akik valósággal a női nem rabszolgaságában éltek; barbárabb nép voltak, semhogy példájukra hivatkozhatnánk.

Láthatod, kedves Ibben, megkedveltem ezt az országot; ahol szeretik kihegyezve szembeállítani az ellentéteket, és szeretnek mindent paradoxonba foglalni. A próféta már eldöntötte ezt a kérdést és szabályozta mind a két nem jogait. Az asszonyoknak - mondja - tisztelniük kell férjüket, a férjeknek pedig feleségeiket, de a férfiak egy fokkal az asszonyok fölött állnak.

Párizsban, Desumada második holdjának 26. napján, 1713-ban.

Fordította: Rónay György

Montesquieu: Perzsa levelek
(Európa, Budapest, 1981.) 86-88. o.

DIDEROT A NŐKRŐL

(1772)

Szeretem Thomast; tisztelem lelkének büszkeségét és jellemének nemességét! Az asszonyokról szóló értekezése után ítélve nem élte át eddig eléggé azt a szenvedélyt, amelyet jobban becsülök azokért a szenvedésekért, amelyekért megvigasztal bennünket, mint azokért az élvezetekért, amiket ad. Thomas sokat gondolkodott, de keveset érzett. Feje gyötrődött, de szíve nyugodt maradt. Én kevesebb pártatlansággal és bölcsességgel írtam volna; de több érdeklődéssel és melegséggel foglalkoztam volna a természetnek egyetlen lényével, amely érzésünket érzéssel viszonzza, és amelyet boldoggá tesz az a boldogság, amelyben bennünket részesít. A munkájába szétszórt öt-hat lendületes oldal megszakította volna finom megfigyeléseinek, megjegyzéseinek folytonosságát, és bájos művé tette volna könyvét. Azt akarta, hogy könyve egyik nemhez se tartozzék; ezt, sajnos, túl jól sikerült elérnie. Könyve hermaphrodita lett, amely nem bír sem a férfi izmaival, sem az asszony puhaságával. Pedig mai íróink közül kevesen lettek volna képesek erre a munkára, amelyben tudomány, okosság, finomság, jó stílus és harmónia mutatkozik; de hiányzik belőle a változatosság s a nő végtelen változatosságához való alkalmazkodáshoz szükséges hajlékonyság; a nő az a lény, amely végletes erejében és gyengeségében; képes elájulni, ha egy egeret vagy pókot meglát, és az élet legnagyobb rémületeivel sokszor rettenhetetlenül száll szembe. Különösen a szerelem szenvedélyében, a féltékenységi rohamokban, az anyai gyöngédség rémületeiben, a babonássági pillanatokban és abban a módban, ahogy a tömeg ragályos indulataiban osztoznak, lepik meg az asszonyok az embert: szépek, mint Klopstock szférája, és borzalmasak, mint Milton ördögei. A szerelmet, a féltékenységet, a babonásságot, a dühöt az asszonyokban olyan magas fokon láttam, mint férfiakban soha. Heves mozdulataik ellentéte vonásaik szelídségével rúttá és visszataszítóvá teszi őket. Változatos és küzdelmes életünk szórakozásai megtörik a mi szenvedélyeinket. Az asszony kotlik az övéin: mozdulatlan pont az, melyre tekintetét szüntelenül szegzi, tétlenség vagy hívságos foglalatosságai közepette. Ez a pont mértéktelenül kitágul; és ahhoz, hogy a szenvedélybe esett nő megőrüljön, nem kell semmi más, mint a teljes magányosság, amelyet keres. A neki nem tetsző férjnek való engedelmeskedés kinszenvedés számára. Láttam becsületes asszonyt, aki a borzalomtól remegett férje közeledtére; láttam, hogy fürdőjébe merült, és

úgy érezte, hogy sohasem tisztulhat meg kötelességteljesítésének foltjától. Az irtózatnak ezt a fajtáját a férfi nem ismeri. Szervezetünk elnézőbb. Sok nő meghal anélkül, hogy a legnagyobb kéjt megismerte volna. Ez az érzés, melyet mulékony s náluk ritka epilepsziának neveznek, mindig megjön, amikor mi hívjuk. Őket elkerüli a legnagyobb boldogság, sokszor még az imádott férfi karjaiban is. Mi pedig megtaláljuk a nekünk nem tetsző könnyű nő mellett. Kevésbé urai érzékeiknek, mint mi, az érzékek jutalma náluk kevésbé gyors és kevésbé biztos. Százszor csalódnak várakozásukban. Más a szervezetük, mint a mienk; az a szükséglet, amely bennük a kéjt kívánja, olyan kényes, és forrása olyan távoli, hogy elmaradása vagy eltévelyedése egyáltalán nem ritka. Ha előtted egy asszony szidja a szerelmet és egy író megvetőleg nyilatkozik a népszerűségről, mondd az egyiknek, hogy bájai tűnőben vannak, és a másiknak, hogy elvesztette tehetségét. Soha férfi nem ült Delphiben a háromlábú szent székre. Püthia szerepe csak asszonyhoz illik. Csak asszonyi fej bódulhat meg annyira, hogy komolyan érezze egy isten közeledését, hogy remegjen, haja égnek meredjen, tajtékozzék, és kiáltozza: Érzem, érzem, íme itt az isten, és megtalálja annak igazi szavait. Egy gondolatban és szavaiban egyaránt lángoló remete mondotta kora eretnekeinek: Forduljatok az asszonyokhoz; gyorsan befogadnak, mert tudatlanok, könnyedén terjesztenek, mert könnyelműek, sokáig megtartanak, mert makacsok. Leleplezhetetlenek a tettetésben, kegyetlenek a bosszúban, kitartóak terveikben, nem válogatósak a siker eléréséhez szükséges eszközökben; mély és titkolt gyűlöletet éreznek a férfi kényuralma ellen, úgy látszik, hogy könnyen szövetkeznek az uralomra; hogy olyan titkos kötés létezik közöttük, mint minden nemzet papjai között. Szövetségük pontjait tudják anélkül, hogy közölték volna egymással. Természettől fogva kíváncsiak, ismerni akarnak mindent, hogy éljenek vagy visszaéljenek vele. Forradalmak idején kíváncsiságuk a pártok vezetőinek szolgáltatja ki őket. Az, aki megsejti őket, kérlelhetetlen ellenségük. Ha szereted őket, tönkre tesznek, tönkre teszik önmagukat is.

Tettetni fogják a szenvedély részegségét, ha nagy érdekük, hogy félrevezessenek; érezni fogják, anélkül hogy megfélemleneznék magukról. Meglehet, hogy éppen abban a pillanatban adják magukat oda, amikor tervük legjobban foglalkoztatja őket. A gőgösség inkább bűnük, mint nekünk. Egy fiatal szamojéd asszony meztelenül táncolt törrel a kezében. Úgy látszott, mintha megszűrná magát vele, de rendkívüli ügyességgel félresiklatta a pengét, olyannyira, hogy honfitársaival elhitette: egy isten tette őt sebezhetetlenné. Néhány európai utazó részt vett ezen a vallásos táncon, és bár meg voltak arról győződve, hogy ez az asszony nem más, mint egy igen ügyes bűvész, őket is félrevezette mozdulatainak gyorsaságával. Másnap könyörögtek neki, hogy még egyszer táncoljon. Nem, mondta, nem fogok táncolni, az isten nem akarja; és megsebezném magamat. Kérlelték. A vidék lakói csatlakoztak az európaiak kéréséhez. Az asszony táncolt. Leleplezték. Észrevette, és abban a pillanatban elterült, tőre behatolt testébe. Tudtam jóelőre, hogy az isten nem akarja, és hogy meg fogom magamat sebezni - mondta azoknak, akik a segítségére siettek. Nem az lep meg, hogy inkább választotta a halált, mint a szégyent, hanem az, hogy tűrte, hogy meggyógyítsák...

Mme de Staël a Bastille-be zárják, úrnőjével Maine hercegnővel együtt. Észreveszi, hogy Mme du Maine mindent bevallott. Abban a pillanatban sírni kezd, a földre veti magát, és ezt kiáltozza: Ó, szegény úrnőm megőrült. Ne várjunk ilyet vagy ehhez hasonlót férfitől. Az asszonynak borzasztó görcsökre képes belső szerve van, amely uralkodik fölötte, és képzeletét kísértetekkel népesíti. Hisztérikus révületében visszatér a múlthoz, a jövőbe rohan; mindkettőt mindig maga előtt látja. Nemének sajátos alkatából származnak összes rendkívüli eszméi. Az asszony, aki fiatal korában hisztérikus, előrehaladott korában szenteskedő lesz, az asszony, akinek marad valami ereje előrehaladott korában, hisztérikus volt ifjúságában. Feje az érzékek nyelvén beszél még akkor is, amikor érzékei már némák. Semmi sincs olyan közel egymáshoz, mint az elragadtatás, a látomás, a prófétálás, a reveláció, a tüzes költészet és a

hisztéria. Amikor a porosz Mme Karsch a villámoktól pásztázott égre emeli szemét, istent látja a felhőben; őt látja, amint fekete ruhája szárnyából rázza a villámokat, amelyek a hitetlen fejére fognak lecsapni. Közben a cellájába zárt asszony úgy érzi, hogy az egekbe emelkedik, lelke az istenséggel egyesül; lénye összekeveredik az isteni lényeggel, ájuldozik, haldoklik; keble gyorsan zihál, társnői körülveszik, és átvágják ruhája szoros szalagjait. Leszáll az éj; égi énekkarokat hall; hangja elvegyül dalaikkal. Azután újból leereszkedik a földre; kimondhatatlan örömeiről beszél; meghallgatják; hiszi, amit mesél; meggyőz másokat. A hisztéria uralma alá került asszonyban van valami ördögi vagy mennyei. Néha megremegtet. A vadállat dühében, amely lényének része, láttam és hallottam az asszonyt. Hogyan érzett! Hogyan fejezte ki magát! Amit mondott, nem volt halandó mondanivalója. Mme Guyonnak vannak a Torrents című könyvében páratlanul ékesszóló sorai. Szent Teréz mondta a démonokról: Milyen boldogtalanok! Nem szeretnek! A quietizmus a romlott férfi álszentsége és a gyöngéd asszony igazi vallása.

Asszony volt az is, aki Alexandria utcáin egyik kezében fáklyával, a másikban korsóval sétált, és ezt mondta: Fel akarom gyújtani ezzel a fáklyával az eget, és el akarom oltani ezzel a vízzel a pokol tüzeit, hogy az ember Istent csak önmagáért szeresse. Ez a szerep csak asszonyhoz illik. De egyetlen szó elég ahhoz, hogy ezt a lázas képzeletet, ezt a legyőzhetetlennek látszó szellemet megfékezze. Egy orvos azt mondta az ijesztő hóbortól kínozott bordeaux-i asszonyoknak, hogy az epilepszia fenyegeti őket, rögtön meggyógyultak. Egy orvos izzó vasat ráz egy csomó epileptikus leány szeme előtt, és meggyógyulnak. Milétosz magsztrátusa kijelentette, hogy az első asszonyt, aki megöli magát, meztelenül közszemlére teszik ki; a milétoszi asszonyok rögtön kibékültek az élettel. Az asszonyok között járványos a vadság ádáz kitörése. Egyetlen nő példája egész sokaságot ragad magával. Csak az első bűnös; a többiek betegek. Ó, nők, rendkívüli gyermekek vagytok! Egy kis könyörületességgel és érzékenységgel - ó, Monsieur Thomas, mért nem vezettette magát ettől a két tulajdonságtól, amely nem idegen Öntől - őszintén meg tudott volna hatni bennünket; elének állította volna az asszonyokat, akik, mint jómagunk, szenvednek a gyermekség gyengeségeitől, neveltetésükben korlátozottabbak s elhagyatottabbak; a sorsnak ugyanazon szeszélyei kínozzák őket is, de lelkük változékonyabb, szerveik kényesebbek, és nem bírnak azzal a szerzett vagy természetes szilárdsággal, amely bennünket minderre előkészít; felnőtt korukban hallgatást parancsolnak rájuk, gyengélkedés készíti elő őket arra, hogy feleséggé és anyává legyenek; ilyenkor szomorúan nyugtalanul, búskomoran élnek szüleik mellett, akik nemcsak gyermekük egészsége és élete, hanem jelleme miatt is aggódnak; hiszen ebben a válságos pillanatban válik a leány azzá, ami egész életében marad, éleselméjűvé vagy nehézfejűvé, szomorúvá vagy vidámmá, komollyá vagy könnyelművé, jóvá vagy gonosszá, édesanyjának megvalósuló vagy elvesztett reménységévé. Évek hosszú során által minden holdváltozás visszahozza számára ezt a rosszulletet. Eljött az a pillanat, amely megszabadítja szüleinek kényuralmától; képzelete megnyílik a khiméráktól teli jövő előtt; szíve titkos örömben úszik: Örvendj csak, szerencsétlen teremtés; az idő mindinkább enyhítette volna azt a kényuralmat, amely alól szabadulsz, az idő mindinkább súlyosbítani fogja azt az elnyomást, amely alá kerülsz. Férjet választanak a leány számára. Anyává lesz. Az áldott állapot kínos majdnem minden asszonynál. Kínok között, életük veszélyével, szépségük romlásával és gyakran egészségük károsodásával szülik gyermekeiket. A gyermek első lakhelye és táplálékának két tartálya azok a szervek, amelyek a női nem jellemzői, gyógyíthatatlan betegség áldozatai. Talán nem létezik az újszülött gyermekét először megpillantó anya öröméhez fogható boldogság; de ezt a pillanatot igen drágán fogja megfizetni. Az apa fiainak gondját bérencekre bízza; az anyának feladata, hogy őrizze leányait. Kora halad, a szépsége elmúlik; jönnek az elhagyottság, a rosszkedv, az unalom évei. Gyengélkedés által készíti elő őket a Természet az anyaságra; hosszú és veszélyes betegség által fosztja meg őket attól a képességtől, hogy anyák lehessenek. Mi akkor az asszony? Férje

elhanyagolja, gyermekei elhagyják, semmibe sem veszik a társaságban, a szenteskedés egyetlen és utolsó mentsvára. Majdnem minden országban egyesül a polgári törvények kegyetlensége a természet kegyetlenségével az asszonyok ellen. Úgy bántak velük, mint hülye gyermekekkel. Nincs olyan zaklatás, amelyet a férfi ne gyakorolhatna büntetlenül a polgárosult népeknél az asszonyon. Az egyetlen megtorlást, amely tőle függ, házi viszályok és többé kevésbé kifejezett megvetés bünteti, aszerint, hogy az illető nemzet erkölcsi jobbak-e vagy rosszabbak. Nincs olyan zaklatás, amelyet a vadember ne alkalmazna felesége ellen. A nő, aki boldogtalan a városokban, még boldogtalanabb az erdők mélyén. Hallgassák csak meg egy az Orinoko partjáról való indián asszony beszédét, hallgassák, ha bírják, meghatottság nélkül. Gumilla jezsuita misszionárius szemére vetette, hogy újonnan született leánygyermekének halálát idézte elő, azáltal, hogy túl rövidre vágta köldökszínődját. „Bárcsak megengedte volna az isten, hogy anyám abban a pillanatban, amikor világra hozott, eléggé szeretett és eléggé sajnált volna engem ahhoz, hogy megkímélt volna mindattól, amit én elszenvedtem és életem végéig szenvedni fogok! Ha anyám megfojtott volna, amikor megszült, meghaltam volna; de nem éreztem volna a halált, és elkerültem volna a legszerencsétlenebb sorsot. Mennyit szenvedtem! és ki tudja, mennyit kell még szenvednem, amíg meghalok. Képzeld el, Atyám, azokat a kínokat, amik az indián asszonyra várnak ezek között az indiánok között. Elkísérnek bennünket a mezőre íjakkal és nyilaikkal. Mi egyik gyermekünket keblünkön cipeljük, a másikat pedig kosárban hozzuk hátunkon. Ők madarat lönek vagy halat fognak. Mi túrjuk a földet; és miután mi viseltük a földművelés egész fáradtságát, mi viseljük a betakarítását is. Ők este minden teher nélkül jönnek haza; mi hozzuk nekik a táplálékukhoz szükséges gyökereket és az italukhoz szükséges kukoricát. Hazaérkezve ők elmennek beszélgetni barátaikkal; mi pedig megyünk fát szedni, vizet hozni a vacsorához. Ha ettünk, elalusznak, mi pedig majdnem az egész éjszakát azzal töltjük, hogy kukoricát őrölünk, és sikát készítünk számukra, és mi virrasztásunk jutalma? Megisszák a sikát, berúgnak, hajunknál fogva vonszolnak, és lábbal taposnak bennünket. Ó, atyám, bárcsak megengedte volna az isten, hogy anyám megfojtson születésemkor! Te tudod legjobban, hogy panaszunk mennyire indokolt. Mindennap látod azt, amit én most neked elmondok. De legnagyobb szerencsétlenségünket nem ismerheted. Szomorú sorsa a szegény indián asszonynak, hogy rabszolgaként kell szolgálnia férjét, verítékben fürödve a mezőkön, pihenés, nyugalom nélkül otthon; de borzasztó látnia, hogy húsz év múlva férje más, fiatalabb asszonyt vesz el, akinek még nincsen ítélőképessége. A férj megszereti új asszonyát, aki ver bennünket, veri, üti gyermekeinket, parancsol nekünk, szolgálóiként bánt velünk; és ha csak morogni merünk, már kezében a furkósbot... Atyám, hogyan akarod, hogy ezt az állapotot eltűrjük? Mi mást tehet az indián asszony, mint hogy megmenti gyermekét attól a sorstól, amely ezerszer rosszabb, mint a halál? Bárcsak eléggé szeretett volna az anyám, hogy eltemetett volna, amikor megszülettem! Szívemnek nem kellett volna annyit szenvednie, sem szememnek annyit könnyeznie!

Asszonyok, nagyon sajnállak benneteket! Csak egyféleképp kárpótolhatnánk benneteket szenvedéseitekért. Ha törvényhozó lennék, talán meg is kapnátok. Szabadok minden szolgaságtól, szentek és sérthetetlenek lennétek, bárhol jelennétek meg. Amikor az ember nőkről ír, tollát a szívébe kell mártania, és a sorokra pillangók porát kell szórnia. Nem elég az, ha az asszonyokról beszél, méghozzá jól, Monsieur Thomas, mutassa is meg őket. Hozza őket szemem elé, mint az erkölcsök és a szokások legkisebb viszontagságainak megannyi hőmérőjét. Határozza meg, a lehető legnagyobb pontossággal és részrehajlás nélkül a férfi és a nő előjogait; de ne feledje el, hogy mélyebb gondolkodás és elvek híján, semmi sem hatol le a meggyőződés bizonyos mélységéig az asszonyok értelmében; hogy az igazság, az erény, a bűn, a jóság, a gonoszság eszméi lelkük felületén úsznak; hogy a hiúságot és az önzést egész természetes erejükben őrizték meg; hogy külsőleg ugyan polgárosultabbak nálunk, de belül igazi vademberek maradtak, hogy többé-kevésbé mindnyájan machiavellisták.

Az asszonyok jelképe általában az Apokalipszis jelképe, amely homlokán ezt viseli: TITOK. Ahol számunkra ércfal áll, számukra gyakran csak pókháló. Felvetették azt a kérdést, vajon létezik-e barátság a nők számára? Vannak nők, akik férfiak, és vannak férfiak, akik nők; s bevallom, hogy sohasem választanék barátomul egy férfi-nőt. Nekünk ugyan több az eszünk, mint a nőknek, de nekik sokkal több az ösztönük. Az egyetlen dolog, amire megtanították őket, az, hogy jól viseljék az első ősanyjuktól kapott fügefalevelet. Tizennyolc-tizenkilenc éven át, mást sem mondogattak nekik, mint: Leányom, vigyázz a fügefaleveledre; a fügefaleveled rendben van, a fügefaleveled nincsen rendben. Egy tetszenivágyó nemzetnél a vallomás a legkevésbé átérzett dolog. A férfi és a nő csak élvezetek kicserélését látja benne. De mégis mit jelent az a szó, melyet oly könnyelműen ejtenek ki és oly léhán magyaráznak: szeretlek?

Miközben mi a könyveket olvassuk, a nők a világ nagy könyvét olvassák. Éppen ezért, tudatlanságuk hajlamossá teszi őket arra, hogy gyorsan elfogadják az igazságot, amikor megmutatják nekik. Egyetlen tekintély sem igázta le őket, viszont az igazság útjában a mi koponyánkban Platón, Arisztotelész, Zénón áll őrséget, és lándzsával felfegyverezve taszítja vissza. A nők rendszeresek, mindig a pillanat parancsol nekik. Thomas egyetlen szóval sem említi, hogy a nők társasága milyen előnyös az író számára; hálátlan ember. Az asszonyok lelke ugyan nem becsületesebb, mint a miénk, de mivel az illendőség nem engedi meg nekik, hogy a mi nyíltságunkkal fejezzék ki magukat, finom csicsérgés a beszédük, amely segítségével tisztességesen el tudnak mondani mindent annak, akit énekükkel becsábítottak kalitkájukba. Az asszonyok vagy hallgatnak, vagy sokszor úgy beszélnek, mintha nem mernék kimondani azt, amit gondolnak. Könnyen észrevehetjük, hogy Rousseau sok percet vesztegetett el a nők térdénél, és hogy Marmontel sok időt töltött karjaikban. Thomas és d'Alembert könnyen abba a gyanúba keveredhet, hogy túl okosan viselkedtek.

Az asszonyok arra szoktattak bennünket, hogy a legszárazabb és a legtüskésebb dolgokba kellemetességet és világosságot vigyünk. Szüntelenül hozzájuk fordulunk; akarjuk, hogy meghallgassanak bennünket; félünk, hogy fárasztjuk vagy untatjuk őket, így teszünk szert a kifejezésnek arra a különleges könnyedségére, amely a beszélgetésből átmegy a stílusba is. Ha lángeszűek, annak nyomát bennük eredetibbnek vélem, mint bennünk.

Fordította: Csehi Gyula

A francia felvilágosodás morálfilozófiája

(Szerk.: Ludassy Mária, Gondolat, Budapest, 1975.) 492-502. o.

DE SADE MÁRKI VÉLEMÉNYE A NŐI NEMRŐL

(1797)

Juliette története avagy a bűn virágzása

Merjük végre kimondani, hogy a nőt egyedül csak azért alkották, hogy a férfi kizárólagos boldogságát szolgálja. Ha az élvezet oldaláról közelítjük meg, bizonyos, hogy a nő nem tudja teljessé tenni azt, mivel a férfi sokkal élénkebb élvezetet találhat férfitársaival. Ha barátnőként vesszük figyelembe, a nő hamissága, alávetettsége vagy inkább aljassága ellentétes a barátság érzelmének tökéletességével. A barátságban őszinteség és egyenlőség szükséges; ha az egyik barát uralja a másikat, a barátság széthull - márpedig az egyik nem eme fölénye a másik nem

fölött, mely szükségszerűen fennáll különmemű barátok esetén, végzetes a barátságra nézve. Tehát az asszony sem szeretőnek, sem barátnőnek nem jó. Megfelelő helyen csak ama rab-szolgasorban van, melyben a keletiek tartják. A nő csakis élvezeti eszközként jó, ezenkívül, miként a jó Chilpéric király mondá, a lehető leghamarabb meg kell szabadulni az asszonyoktól.

Ilyen egyszerű bebizonyítani, hogy a szerelem csupán nemzeti előítélet, és a világ népeinek kétharmadánál, ahol az a szokás, hogy lakat alatt tartják asszonyaikat, sohasem ismerték a képzeletnek emez örületét. Ha visszamegyünk ezen előítélet gyökeréig, már könnyű lesz megbizonyosodnunk arról, hogy csak előítélet, s könnyedén megtaláljuk a gyógyítás biztos módját is. Márpedig az bizonyos, hogy gáláns lovagi szellemünk, mely nevetséges módon tiszteletre méltónak tünteti fel előttünk azt a tárgyat, melyet csupán szükségleteink kielégítésére alkottak, bizonyos, mondom hogy ez a szellem ama régi tiszteletből táplálkozik, mellyel őseink viseltettek valaha a nők iránt. Ennek oka az a jósnői mesterség volt, melyet a nők gyakoroltak a városokban és a falvakban; a félelem a nők tiszteletétől a nők kultuszig vezetett, a szerelmes udvarlás így a babona méhében fogant. Ám e tiszteletnek semmi természeti gyökere nincsen, csak időnkét vesztegetnénk, ha ilyet keresnénk. A női nem alacsonyabbrendűsége jól ismert tény, semhogy bennünk valaha is fel lehetne kelteni becsülésük szikráját. Ami pedig a szerelmet illeti, mely ebből a vak és vallásos tiszteletből született - éppígy előítéletnek bizonyult, mint ez utóbbi. A nők tisztelete azért és abban az arányban növekszik, ahogy a kormányzat szelleme eltávolodik a természet elveitől. Amíg a férfiak csak a természet eredeti törvényeinek engedelmeskednek, fenségesen meg kell vetniök a nőket. Az asszonyok akkor válnak istennőkké, amikor a férfiak lealacsonyodnak, mivel ekképpen a férfiak elgyengülnek, s midőn az erősebb degradálódik, szükségszerűen a gyengébb kezd parancsolgatni. Hasonlóképpen, a kormányzó hatalom is mindig gyenge, ha a nők uralkodnak. Ne hozzátok fel nekem Törökország példáját; ha kormányzata gyenge, ez csak azért van így, mert a szerájok intrikái irányítják politikáját. A törökök lerombolták a bizánci birodalmat, amikor láncra verve tartották a női nemet, amikor második Mohamed, hadserege előtt, levágta Iréne fejét, mert azzal gyanúsították, hogy túl nagy hatalma van felette. Elaljasulás és romlottság jele a legcsekélyebb tiszteletadás a nők irányában; de az imádat még a részegültség perceiben is lehetetlen, hogyan képzelhetnénk hát el a kijózanodás után? Ha az, hogy egy dolog valamire szolgál, e dolog imádatának motívumává válhat, éppúgy imádni kellene a marhát, a szamarat, a széket, az ablaknyílást stb. is.

Egyszóval az, amit szerelemnek neveznek, csupán érzéki vágy; amíg ez fennáll, addig az imádat fölösleges; ha már kielégítettük, lehetetlen. Ez is bizonyítja, hogy egyáltalán nem az imádatból született a tisztelet; hanem bizonyára a tisztelet volt az, amely létrehozta az imádatot. Vessetek egy pillantást arra a lealacsonyodásra, melyben a női nem egykor leledzett, s hogy mily elaljasultságában található máig is a föld népeinek nagy részénél, és könnyedén meggyőződhetek arról, hogy a szerelem metafizikai szenvedélye egyáltalán nem vele született érzelem az emberben, hanem csak előítéleteinknek és szokásainknak terméke; végül, hogy ama teremtmény, mely életre hívta a szerelmi szenvedélyt, az egész világon megvetés tárgya - és egy ilyen hitvány eszköznek sohasem szabad elvakítania a férfit.

Fordította: Ludassy Mária

A francia felvilágosodás morálfilozófiája

(Szerk.: Ludassy Mária, Gondolat, Budapest, 1975.) 713-715. o.

HEGEL A NŐK KÉPESSÉGEIRŐL

A család - a) A házasság

166. §

(...) A nők műveltek lehetnek ugyan, de a magasabb tudományokra, a filozófiára és a művészet bizonyos produkcióira, amelyek egy általánost követelnek, nem valók. Nőknek lehetnek ötleteik, lehet ízlésük, kecsességük, de az eszményi nincs birtokukban. A különbség férfi és nő között az állat és a növény különbsége: az állat inkább megfelel a férfi jellemének, a növény inkább a nőének, mert a nő inkább nyugodt kibontakozás, amelynek elve az érzés határozottabb egyessége. Ha nők állnak a kormány élén, akkor az állam veszedelemben van, mert ők nem az általánosság követelményei szerint cselekszenek, hanem esetleges vonzalom és vélekedés szerint. A nők művelődése, nem tudjuk hogyan, mintegy a képzelet atmoszféráján át történik, inkább az élet által, mintsem ismeretek szerzése által, míg a férfi csak a gondolat vívmányai és sok technikai fáradozás révén éri el helyét az életben.

Fordította: Szemere Samu

Georg Wilhelm Friedrich Hegel: A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlata
(Akadémiai, Budapest, 1983.) 194. o.

NIETZSCHE AZ ÖREG ANYÓKÁRÓL ÉS A FIATAL NŐRŐL

„Mit lopózkodol olyan félénken az esti szürkességben, Zarathustra? S mit rejtegetsz olyan nagy-vigyázva köpönyeged alatt?

Vajjon ajándék-kincset, avagy gyermeket, mit néked szültek? Avagy most magad is a tolvajok ösvényét járod, te, a Gonosz barátja?”

Bizony, bizony, én vérem! - mondá Zarathustra - kincs adatott nékem: egy kis igazság az, a mit hordozok. De ficáncoló, mint a kis gyermek; s ha száját fogom, annál hangosabban kiabál.

Midőn ma magamban menék utánna, az órában, hogy a nap lehanyatlik, öreg anyóka vetődék elém és im-ígyen szóla lelkemhez:

„Sokat szóla Zarathustra, hozzánk, nőkhöz is, ámde még sohasem szóla nekünk a nőről.”

Én pedig felelém neki: „A nőről csak férfiaknak beszéljünk.”

„De beszélj róla nékem vagyok, mindjárt elfelejtem.”

És én hajlék az agg anyóka szavára és im-ígyen szólék:

A nő minden íze találós mese s rajta mindennek egy a megfejtése: ennek neve „terhesség.”

A férfi, a nőnek csak eszköz: a cél mindenha a gyermek. De mi a nő a férfinek?

Kettőt akar az igazi férfi: veszélyt és játékot. Ezért akarja a nőt, mint a legveszedelmesebb játékot.

A férfi neveltessék a háborúra, s a nő a harcos üdülésre: minden egyéb balgaság.

Méz-édes gyümölcs, ez nem kell a harcosnak. Ezért kell neki az asszonyi állat; még a leg-édesebbjük is keserű.

A férfinál jobban tud a gyermekekhez a nő, de a férfi gyermekesebb, mint a nő.

Az igazi férfi gyermeket rejt magában: ez játszani akar. Nosza, némberek, fedezzétek föl hát a gyermeket a férfiben!

Játékszer legyen a nő, tiszta és finom, hasonlatos a drágakőhöz, beragyogva egy világ fényétől, a mi még nincs itt.

Csillagfény ragyogjon szerelmeitekben!

Reménységeitek szava legyen: „hadd szüljem az emberfölötti embert!”

Szerelmeitekben legyen vitézség! Szerelmeitekkel menjetek neki annak, aki félelmet gerjeszt bennetek.

Szerelmeitekben legyen becsület! Különbö keveset ért az asszonyi állat a becsülethez. De az légyen becsületetek, hogy mindig jobban szeressetek, mint a hogy titeket szeretnek és sohse legyetek másodikok.

A férfi félje az asszonyt, ha az szeret: akkor meghoz minden áldozatot s minden más dolog értéktelen ő előtte.

A férfi félje az asszonyt, ha az gyűlöl: mert a férfi lelke fenekén csak rossz, de az asszonyi állat gonosz.

Kit gyűlöl a nő leginkább? - Im-ígyen szóla a vas a mágneshez:

„Téged gyűlöllek leginkább, mivelhogy vonzol, de nem vagy elég erős, hogy egészen magadhoz ragadj.” A férfi boldogsága: „én akarok.” A nő boldogsága: „ő akar.” „Ime, ebben a pillanatban lőn tökéletessé a világ” - ezenképen gondolkozik minden nő ha teljes szerelemből engedelmeskedik.

És engedelmeskednie kell a nőnek és mélységet találnia felszínéhez. Felszín a nő kedélye, mozgalmas, viharos réteg sekély vizek fölött.

Ám a férfi kedélye mélységes folyam, a mely földalatti barlangokban zúg: a nő érzi erejét, de esze nem fogja föl azt.

Ekkor így válaszola nékem a vén anyóka: „Sok kedveset monda Zarathustra s kiváltkép azoknak, a kik elég fiatalok hozzá.

Furcsa dolog; Zarathustra csak kevésbé ismeri a nőt, s mégis igaza van felőle! Nemdenem azért van ez, mivelhogy a nőnél nincs lehetetlen. És most fogadd köszönetem: apróka igazságom! Hisz elég vén vagyok hozzá.

Burkold be és fogd be a száját; különben nagyon fennen ordít, ez az apróka igazság.”

„Ó asszony, add nékem kicsiny igazságodat!” - mondám én.

És im-ígyen szóla az öreg anyó:

„Asszonyi állathoz mégy? Ne felejtse el az ostort.”

Im-ígyen szóla Zarathustra.

Fordította: Wildner Ödön

Nietzsche Friedrich: Im-ígyen szóla Zarathustra
(Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908.) 86-88. o.

JOHN STUART MILL VÉLEMÉNYE A NŐKRŐL

(...) a nők gyengébb képesültségét mindenütt azért veszik oly szorosan, hogy házi életükben alárendelt szerepet éljenek, minthogy a férfiak nagy része nem békülhet ki a gondolattal, hogy hasonjogúval éljen.

(...) A nő ritkán szalad az elvont után. Szellemének azon irányánál fogva, mely szerint inkább foglalkozik az egyesekkel, mint a csoporttal, mások kebelvilágához való élénkebb érdeklődése folytán, mennél fogva előbb mindent jól megfontol, mit gyakorlatilag kivinni akar, mint fog az másokra hatni; e két tulajdonnál fogva igen ritkán hagyja ki a nő számításából a személyeket s ritkán tekinti a dolgokat úgy, mintha azok csak képzeletileg élő lényeknek, csupán képzeleti alkotásoknak, semmi élő által meg nem valósítható képzelmeknek érdekében léteznének.”

Fordította: Egei József

Mill, John Stuart: A nő alárendeltsége
(Szatmár, 1876.) 87. és 102. o.

BEBEL A NŐI JELLEMVONÁSOKRÓL

A házasságra nevelés

Azoknak a nőknek, akik társadalmi helyzetük folytán szabadabb életet élhetnek, többnyire egyoldalú és felületes a műveltségük, s ez az örökölt női jellemvonásokkal párosulva erősen kifejezésre jut. Általában csak külsőségek iránt van érzékük, csak a tánccal meg a cicomával törődnek; életcéljukat elrontott ízlésük és buja szenvedélyeik kielégítésében látják. A gyermek és a gyermeknevelés iránt nem nagyon érdeklődnek; az ilyesmi fárasztja, untatja őket, ezért a gyermekeket dajkákra és a cselédség gondjaira bízzák, később pedig intézetben neveltetik. Azt viszont mindenkor feladatuknak tekintik, hogy lányaikból divatbábukat, fiaikból pedig aranyifjakat neveljenek, akik közül a sok gigerli kikerül, a férfiaknak az a megvetésre méltó csoportja, amelyet úgyszólván a selyemfiúkkal helyezhetnők egy színvonalra. Ebből a jeunesse dorée-ből kerül ki azoknak a zöme, akik a dolgozó nép leányait elcsábítják, s a semmittevést, a pazarlást tekintik élethivatásuknak.

Az ismertetett viszonyokban találjuk a magyarázatát a nő bizonyos jellembeli sajátságainak, amelyek nemzedékről nemzedékre mindjobban kifejlődnek. A férfiak szeretnek ebbe belekapaszkodni, de elfelejtik, hogy ők maguk okozzák és magatartásukkal elősegítik e tulajdonságok kifejlődését. E gyakran felrótt női tulajdonságok: a rettegett nyelvesség, a pletykaéhség, a legjelentéktelenebb és legérdektelenebb dolgokról folytatott végtelen eszmecserék iránti hajlandóság, a külsőségekre, a cicomázkodásra irányuló érdeklődés, a tetszenivágyás és az ebből származó divatörület; továbbá a könnyen felkelthető irigység és féltékenységi más nők iránt, a hazudozásra való hajlam és a színlelés művészete.

E tulajdonságokat a nőknél, ha különböző mértékben is, de általában véve már az ifjúkorban megtaláljuk. Olyan tulajdonságok ezek, amelyek a társadalmi viszonyok nyomására alakultak ki, és amelyeket az öröklés, a példa és a nevelés fejlesztett tovább. Aki ésszerűtlen nevelésben részesült, maga sem tudhat ésszerűen nevelni másokat.

Ha tisztában akarunk lenni azzal, hogy milyen alapon jöttek létre és hogyan fejlődtek a nemek és az egyes népek tulajdonságai, akkor azt a módszert kell alkalmaznunk, amellyel a modern természettudomány az élőlényeknek és jellembeli sajátágaiknak keletkezését és fejlődését vizsgálja. Az anyagi létfeltételek határozzák meg nagymértékben minden élőlény jellemvonásait. Az élőlény kénytelen az adott létfeltételekhez alkalmazkodni, és az így kialakult reakciók végül természetévé válnak.

Az ember sem kivétel az alól, ami a természetben minden élőlényre vonatkozik;¹⁰¹ az ember nem áll a természeti törvényeken kívül, biológiai szempontból tekintve az ember a legfejlettebb állat. Ezt persze nem akarják elismerni. A régieknek, jóllehet nem ismerték a modern természettudományokat, már évezredekkel ezelőtt sok emberi dolgról értelmesebb nézeteik voltak, mint a mai embernek, és ami a fő: tapasztalatokon alapuló nézeteiket a gyakorlatban alkalmazták. Manapság csodálják és magasztalják a görög férfiak és nők szépségét és erejét, de nem akarnak tudomást venni arról, hogy egyáltalán nem a szerencsés éghajlat és a soköblű tenger partján elterülő ország természeti szépségei hatottak olyan kedvezően a népesség fejlődésére, hanem az állam következetesen megvalósított testnevelési és nevelési elvei, amelyek arra irányultak, hogy szépség, erő, ügyesség párosuljon az elme élességével és rugalmasságával. Igaz, hogy a nőt a férfihoz képest szellemi téren már akkor is elhanyagolták, de ez nem áll a testi nevelésre.¹⁰² Spártában, amely mind a két nem testi nevelésében a leg-

¹⁰¹ A nőnek mint nemi lénynek a helyzetéről Krafft-Ebing professzor ezt írja: „A nőknél az elmebajnak egyik nem elhanyagolható forrása igen gyakran a nő társadalmi helyzetében keresendő. A nőben természettől fogva erősebb a nemi szükséglet, mint a férfiban, legalábbis ideális értelemben, de a házasságon kívül tisztességes úton nem elégítheti ki e szükségletét (Maudsley).

A nőről csak a házasságban gondoskodnak. Természete számtalan nemzedéken át ilyen irányban formálódott. Már a kislány anyát játszik a babájával. A modern élet azonban a maga fokozott követelményeivel egyre kevesebb reményt nyújt arra, hogy a nő a házasság útján kielégülhessen. Különösen vonatkozik ez a felsőbb rétegekre, ahol ritkábban és később kötnek házasságot.

Az erősebb férfi nagyobb szellemi és testi ereje és nagyobb szabadsága révén könnyűszerrel jut nemi kielégüléshez, vagy pedig könnyen kárpótlást talál élethivatásában, amely egész energiáját igénybe veszi. A felsőbb rétegekhez tartozó hajadon nő elől ezek az utak el vannak zárva. Ennélfogva a nő, tudatosan vagy öntudatlanul, elégedetlen lesz a világgal és önmagával, s a beteges képzelődésbe menekül. Van, aki egy ideig a vallásban keres kárpótlást, de hiába. A vallási rajongásból, akár maszturbációval párosul, akár nem, mindenféle idegbaj fejlődik ki, amelyek között gyakori a hisztéria és az elmezavar. Csak így válik érthetővé az a tény, hogy a hajadon nőknél az elmebaj leginkább a 25-35. év között jelentkezik, vagyis abban az időben, amikor a fiatalság elmúlásával szertefoszlanak a remények. A férfiaknál viszont az elmebaj a 35-50. év között a leggyakoribb, amikor a létért való küzdelem a legnagyobb erőfeszítéseket követeli tőlük.

Aligha véletlen, hogy minél jobban növekszik a pártában maradottak száma, annál inkább napirendre kerül a nők emancipációjának kérdése. Ezt vészjelnek tekinthetjük, amely figyelmezteti a modern társadalmat: a nő társadalmi helyzete a házasságnélküli életforma terjedésével egyre elviselhetetlenebb, s a nő joggal követeli e társadalomtól, hogy kárpótolja őt azért, ami természetes szükséglete, s amit a modern szociális viszonyok részben megtagadnak tőle.” [Lehrbuch der Psychiatrie (A pszichiátria tankönyve). 1. köt., 2. kiad., Stuttgart, 1883.]

¹⁰² Platón az „Állam”-ban azt követeli, hogy a nőket úgy neveljék, mint a férfiakat, továbbá alapos faji kiválasztást kíván, ismerte tehát a gondos kiválasztás hatását az ember fejlődésére. Arisztotelész a „Politiká”-ban a következő nevelési alapelvet fogalmazza meg: „Előbb a testet kell képezni és azután az értelmet.” Nálunk, ha egyáltalán megteszik, csak utoljára gondolnak a testre, holott az szolgáltatja az értelemnek a szükséges vértetetet.

messzebbre ment, fiúk és lányok a nemi érettség idejéig mezítelenül jártak és együtt gyakorolták magukat a tornában, játékokban és birkózásban. Hozzászoktak a meztelen emberi test látványához, a természetes dolgokat természetesen kezelték, s ennek az volt az eredménye, hogy elkerülhették az érzékek túlságos ingerlését, amelyet nálunk a két nem érintkezésének meggátolásával főként mesterségesen idéznek elő. A fiúk előtt nem volt titok a leány teste és megfordítva. Itt nem voltak kétértelmű játékok. A test szépsége mindkét nembelinek egyaránt örömet okozott.

Fordította: Nyilas Vera

Bebel, August: A nő és a szocializmus
(Kossuth, Budapest, 1976) 126-127. o.

BEAUVOIR A NŐI SORSRÓL

Biológiai tanulmányok

Mi a nő? Egyszerű, mondják a leegyszerűsített formulák kedvelői: a nő - anyaméh, petefészek, a nő nőtény, és ebbe az egy szóba mindenestül belefér. Férfiszájban sértésnek hangzik a „nőtény” szó, pedig a férfi korántsem szégyelli állat voltát, sőt büszke rá, ha „nagy kan”-nak titulálják. A „nőtény” megjelölés nem azért sértő, mert a nőt a természetbe gyökerezteti, hanem mert nemére korlátozza; és a férfi nyilván azért tartja megvetendőnek és ellenséges princípiumnak a női nemet, még az ártatlan állatoknál is, mert a nő nyugtalanító, ellenséges indulatokat vált ki belőle, s ezeket a biológiával igyekszik igazolni. A nőtény szóra kavargó képek rajzanak elő agya rejtekéből: egy óriásira nőtt, gömbölyű pete bekapja és kettéharapja a fürge spermiumot; az idomtalan, telezabált természetkirálynő zsarnokoskodik rabszolgáin, a hímeken; az ájtatos manó, a nőténypók szétmorzsolja és felfalja a hímet szerelmi vágya csillapodtán; tüzelő szuka kóborol az utcán, undorító szaguszályt vonva maga után; a nőtény-majom szemérmetlenül kitérül, és álszent kacérsággal menekül; s még a legbüszkébb vadállatok - a tigrisek, oroszlánok, párducok - nőtényei is szolgai alázattal kushadnak le, a hím fejedelmi ölelését várva. Tunya, türelmetlen, ravasz, ostoba, közönyös, buja, vad, meg-alázott; a férfi szemében a nő testesíti meg a nőtények - minden nőtény - sajátságait. És a nő tagadhatatlanul nőtény.

(...)

A biológiai tények jelentőségét tehát csak egy sor más természetű - fejlődéstörténeti, gazdasági, társadalmi és pszichológiai - tényező figyelembevételével tisztázhatjuk. A nő adottságainak korlátai, továbbá az a körülmény, hogy egyéni léte a fajnak alávetett, rendkívül fontos tényező; teste a világban elfoglalt helyzetének egyik lényeges eleme. De mégsem annyira fontos, hogy egymagában meghatározná; súlya attól függ, hogy mekkorának tapasztalja az egyén társadalmi tevékenysége során. A biológia egymagában nem ad, nem adhat választ a bennünket érdeklő kérdésre: hogy miért a nő a Másik. Ehhez egyebet is tudnunk kell; azt, hogy hogyan és mivé formálta az emberiség történelmi fejlődése során az embernőtényt, hogyan változott-alakult át eredendő természete.

Fordította: Görög Livia, Somló Vera

Simone de Beauvoir: A második nem
(Gondolat, Budapest, 1969.) 29-30., 58-59. o.

A NŐK JOGAI

KRÉTA - GORTYNA TÖRVÉNYTÁBLÁK

(i. e. 450-350 k.)

„Az örökös nő az apja fivéréhez - ha több is van, akkor a legidősebbhez - fog férjhez menni... Ha nincsenek (élő) fivérei az apának, de vannak unokaöccsei, akkor az örökös nő a legidősebb apai testvér fiához megy feleségül...

Ha egy örökös nő túl idős az őt elvenni jogosult rokonához képest, és ezért megtagadja, hogy hozzámenjen, lesz egy berendezett háza, ha városi, és a megmaradó vagyona felét is birtokolhatja, és férjhez mehet valakihez, akit választ a törzs tagjai közül, aki megkéri a kezét. Megoszthatja a vagyonát azzal, aki jogosult feleségül venni őt.

Ha egy elhunyt férfi hátrahagyja özvegy örökösét gyerekekkel, a feleség hozzámehet a törzs egy tagjához, de nincs kötelezve erre. Ha az elhalt férj nem hagy hátra gyermekeket, a nőnek férjhez kell mennie a legközelebbi rokonhoz, ahogy (fentebb) írva van.

Ha a lány még serdülőkorú, apai nagybátyja kezeli a vagyonát és a jövedelem fele lesz a nőé.

Ha az örökös nő serdülőkorú, és nincs olyan közeli rokona, aki jogot formálhatna rá, akkor birtokolhatja a vagyonát és jövedelmét, és addig az ideig, míg serdülőkorú, az anyja nevelje; ha nincs anyja, az anyai nagybátyjai valamelyike kell, hogy nevelje.”

Fordította (angol nyelvből): Kéri Katalin

Not is God's image - Women in History

(Ed.: O' Faolain, J. - Martines, L., Fontana-Collins, Glasgow, 1974.) 32-33. o.

MÓZES NEGYEDIK KÖNYVE A LEÁNYÁGI ÖRÖKSÖDÉS RÓL

Öröksödés leányágon Izráelben

27: 1 Ekkor előálltak Celofhád leányai. Celofhád Héfer fia volt, ez Gileád fia, ez Mákír fia, ez pedig József fiának Manassének a fia volt. A Manassé nemzetségei közül való leányok nevei ezek voltak: Mahlá, Nóá, Hoglá, Milká és Tircá. 2 Ezek odaálltak Mózes és Eleázár pap elé, meg a vezető emberek és az egész közösség elé a kijelentés sátra bejáratánál, és ezt mondták: 3 Apánk meghalt a pusztában. De nem volt azoknak a csoportjában, akik összefogtak az ÚR ellen, azaz Kórah csoportjában, hanem a maga vétke miatt halt meg, fiai pedig nem voltak. 4 Miért tűnjék el apánk neve a nemzetségből, csak azért mert nem volt fia? Adj nekünk örökséget apánk testvérei között.

5 Mózes az ÚR elé vitte ügyüket, 6 és az ÚR ezt mondta Mózesnek: 7 Igazat mondanak Celofhád leányai. Adjál csak nekik birtokot apjuk testvérei között, és juttasd nekik apjuk örökségét. 8 Izráel fiaikhoz pedig így beszélj: Ha valaki úgy hal meg, hogy nincsen fia, juttassák az örökséget a leányának. 9 Ha leánya sincs, akkor adjátok az örökséget a testvéreinek. 10 Ha pedig testvérei sincsenek, akkor adjátok az örökséget az apja testvéreinek.

11 Ha apjának sincsenek testvérei, adjátok az örökséget annak, aki a nemzetségben a legközelebbi rokon, az örökölje. Legyen ez Izráel fiai között törvényes rendelkezés, ahogyan megparancsolta az ÚR Mózesnek.

(...)

8 Minden olyan leány, aki örökséget kap Izráel fiainak a törzseiben, csak olyanhoz menjen férjhez, aki atyai törzsének a nemzetségéből való, hogy Izráel fiai közül mindenki megtartsa ősi örökségét. 9 Ne kerüljön el egyik törzsből a másik törzsbe az örökség. Izráel fiainak törzseiből mindenki ragaszkodjék a maga örökségéhez.

A fordító nincs megjelölve

Mózes negyedik könyve 27: 1-11 és Mózes negyedik könyve 36: 8-9

Biblia - Ószövetség

(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 164., 174. o.

A RÓMAI XII. TÁBLÁS TÖRVÉNYEK TÖREDÉKEI

V.

1. Gaius (Inst. I. 144-145): A régiek úgy rendelkeztek, hogy a nők még felnőtt korukban is gyámság alatt (in tutela) maradjanak, kivéve a Vesta-szűzeket, akiket mentesítettek (a gyámság alól): így intézkedett a XII táblás törvény is.

2. Gaius (Inst. II. 47): Agnatusok¹⁰³ gyámsága alatt álló asszony res *mancipijainak*¹⁰⁴ tulajdonjogát (mások) nem szerezhették meg, csak abban az esetben, ha gyámja közreműködésével ő maga adta át: így rendelkezett a XII táblás törvény.

Fordította: Borzsák István

Római történeti chrestomathia

(Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.) (Szerk.: Borzsák István) 23. o.

DEMOSTHENÉS: SZÓNOKLAT APHOBUS ELLEN

„Az apámnak, mikor meghalt, mintegy 14 talentumnyi vagyona volt. Két gyereket hagyott hátra, jómagamat 7 évesen és 5 éves hugomat, és egy özvegyet, az anyámat, aki 50 minás vagyont hozott magával.

Égve a vágytól, hogy gondoskodjon rólunk, apám, mikor halálán volt, tulajdonát teljesen átadta gondozásra a vádlott Aphobusnak és Demophonnak, akik Demon fiai és apám unoka-öccsei (...)

¹⁰³ Vagyis egy pater familias hatalma alá tartozó rokonok.

¹⁰⁴ Vagyontárgyainak és szolgalmi jogainak.

Demophonnak átadta a hugomat két talentum kíséretében, amelyet azonnal kifizetett; aztán a vádlottnak adta anyámat 80 minával és házam, valamint bútoraim használati jogával.”

Fordította (angol nyelvből): Kéri Katalin

Demosthenes: The Orations IV. k.
(London, 1852-63.) 93. o.

PLATÓN: TÖRVÉNYEK

Hatodik könyv

XXIII. ATHÉNI

(...)

A menyegző korhatára - a leghosszabb időt számítva - lányok számára tizenhat éves kortól húszig terjed, férfiak számára pedig harminctól harmincötig. Tisztségek betöltésére a nő negyvenéves korában, a férfi harmincéves korában válik jogosulttá. A férfi hadkötelezettsége húszéves kortól hatvanéves koráig terjed. A nőket - ha szükség merül fel, hogy háborúban szolgálataikat igénybe vegyék - csak, miután már gyermeket szültek, lehet képességüknek megfelelő és hozzájuk illő szolgálatra alkalmazni ötvenéves korukig.

(...)

Tizenegyedik könyv

(...)

ATHÉNI

(...)

Aki pedig úgy hal meg, hogy egyáltalán nem végrendelkezett, és olyan gyermekek maradnak utána, kiknek gyámságra van szükségük, gyermekei támogatásra szoruló helyzetének ugyan-ezek a törvények álljanak rendelkezésére; ha pedig csak lányai maradnak az olyan embernek, akit ilyen váratlan sors ért, legyen elnézéssel a törvényhozó iránt, ha lányai kiházását illetőleg a felmerülő három szempont közül csak kettőt vehet tekintetbe, nevezetesen csak a rokonság közeli voltára és a családi birtok fenntartására van gondja, ellenben mellőzi a harmadik szempontot, amelyet az apa szem előtt tartott volna, hogy a jellemre és erkölcsre való tekintettel válasszon az összes polgárok sorából önmagának alkalmas fiút, leányának pedig vőlegényt - e szempontot neki mellőznie kell, mert ő képtelen ilyen vizsgálódást végezni. Szükségből tehát a következő törvény legyen érvényes az ilyen esetre vonatkozólag: ha lányai maradnak annak, aki végrendelkezés nélkül halt meg, akkor az elhunynak egy apától vagy egy anyától való fivére vegye nőül a lányát, s kapja vele együtt a birtokát az elhunynak, feltéve, hogy neki magának nincs birtoka. Ha pedig az elhunynak fivére nincs ebben a helyzetben, akkor ennek a fia cselekedjék így, ha egymáshoz illő korban vannak. Ha pedig egyik eset sem áll fenn, ellenben az elhunyt nővérének van fia, az járjon el így. Negyedik helyen áll az elhunyt apjának fivére, ötödik helyen ennek a fia, hatodik helyen pedig atyja nővérének a fia, s így haladjon tovább a sor a rokonság közelségének foka szerint, ha valaki után leánygyermek maradnak, a testvéreken és unokaöcsökön át fölfelé haladva, mégpedig úgy, hogy egy nemzedéken belül mindig a férfiág jogosult a női ág előtt. A házasság

idejének alkalmas vagy alkalmatlan voltát bírói vizsgálat döntse el, úgy, hogy a férfiakat teljesen meztelenül, a nőket pedig övig meztelenül szemléli meg.

Ha pedig a rokonok közt nem akad férjnek alkalmas ember, le egészen az elhunyt fivérének unokáiig és a nagyapja gyermekeiig, akkor az legyen az elhunyt birtokának örököse és leányának férje, akit a leány önként választ a gyámok beleegyezésével a többi polgár közül, hogyha az is hajlandó e házasságra. De még további bonyodalmak is előfordulhatnak: megeshet, hogy magában a városban nem akad megfelelő férj; ha tehát a leány helybeliek hiányában kinéz magának valakit, aki gyarmatosnak van elküldve, és kedvére volna, ha az lenne az atyai birtok örököse - ha az illető rokon, úgy a törvény értelmében foglalja el az örökséget; ha azonban nem tartozik a nemzetséghez, csak akkor, ha a városban nincs a lánynak rokona, jogosult a lánynak és a gyámoknak választása alapján a lányt nőül venni és hazatérve a birtokot átvenni.

Fordította: Kövendi Dénes

Platón: Törvények (In: Platón összes művei III.)
(Európa, Budapest, 1984) 712., 943-944. o.

LIVIUS: A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

Harmincnegyedik könyv

I. Miközben az embereket az éppen befejeződött s a máris kitöréssel fenyegető roppant háborúk¹⁰⁵ gondjai foglalkoztatták, olyan esemény történt, amely alig érdemelne említést, ha a felkorbácsolt szenvedélyek révén nem válik komoly pártküzdelmek okozójává. Ugyanis M. Fundanius és L. Valerius néptribunusok azt javasolták a népgyűlésnek, hogy érvénytelenítsék a Lex Oppiát. C. Oppius néptribunus fogadtatta el Q. Fabius és Ti. Sempronius consulsága alatt, a pun háború vihara közepette ezt a törvényt, amely kimondta, hogy egyetlen asszony sem birtokolhat többet fél uncia aranynál, nem viselhet színes ruhákat, és sem Rómában, sem más városban vagy attól ezerlépésnyi távolságon belül nem utazhat kocsin, csak ha hivatalos áldozatra megy.

Marcus és P. Iunius Brutus néptribunusok a Lex Oppia védelmére keltek, s kijelentették, hogy nem fognak beleegyezni a törvény eltörlésébe. A nemesek nagy számban léptek fel, hogy támogassák vagy támadják a javaslatot. A Capitoliumot megtöltötte a törvény védőinek és ellenzőinek tömege. A matronákat sem jó tanács, sem az illendőség emlegetése, sem férjük parancsszava nem tudta otthon tartani. Megszállták a Város minden utcáját, a Forum minden bejáratát, s kérték a Forumra érkező férfiakat, hogy most, mikor az állam virágzik, s valamennyi polgár napról napra növekvő jólétben él, egyezzenek bele, hogy az asszonyok is visszakapják hajdani ékességeiket. Naponként nagyobb lett a sokaság, mert a városokból és a törvénykezési helyekről is összegyűltek.¹⁰⁶ S már a consulokhoz, praetorokhoz s a többi főtisztviselőhöz is oda mertek járulni, hogy kérésüket előadják. De legalábbis az egyik

¹⁰⁵ A befejeződött pun és makedón s a fenyegető szíriai és hispaniai háborúk.

¹⁰⁶ Lásd a II. k. 522. old. jegyzetét.

consulban, M. Porcius Catóban teljességgel könyörtelen szigorúságú emberre akadtak, aki az eltörlésre javasolt törvény védelmében a következő beszédet mondta:

2. „Ha közölünk mindenki rászánta volna magát, polgárok, hogy feleségével szemben érvényesítse a férj jogát és tekintélyét, nem okoznának nekünk az asszonyok ennyi bajt. Most azonban cselekvési szabadságunkat, amelyet otthon legyűrt az asszonyi féktelenség, immár itt, a Forumon is kigúnyolják és lábbal tiporják, s mert külön-külön nem tudtuk ráncba szedni őket, most mindannyiunktól reszkethetünk! Én bizony mesének, kitalált történetnek tartottam, hogy egy bizonyos szigeten az összeesküvő asszonyok az egész férfinemet írmagostul kiirtották.¹⁰⁷ Nincs az embereknek olyan fajtája, amely ne jelentené a legnagyobb veszélyt, ha megengedik nekik, hogy csoportosuljanak, összefogjanak, és titokban tanácskozzanak. Én bizony alig tudom magamban eldönteni, hogy ez alkalommal maga az eset vagy az általa szolgáltatott példa-e a rosszabb. Mert az eset minket, consulokat érint a többi főtisztviselővel együtt, a példa azonban inkább benneteket, polgárokat. Hiszen ti fogtok szavazni, a ti feladatok mérlegelni, hogy az elétek terjesztett javaslat hasznos-e az államnak vagy sem; ezért az asszonyi felzúdulásért viszont - akár magától támadt, akár a ti ösztönzésekre tört ki, M. Fundanius és L. Valerius - kétségtelenül a főtisztviselők hibáztathatók, s nem tudom, hogy ez rátok hoz-e nagyobb szégyent, tribunusok, vagy a consulokra. Türeátok, ha ti a tribunusi lázongások ösztönzésére már az asszonyokat mozgósítjátok, s mireánk, ha minket, mint egykor a nép kivonulása, most az asszonyok kivonulása késztet törvények elfogadására.

Valóban, kevéssel ezelőtt pirulva érkeztem meg az asszonyok seregén keresztül a Forumra. S ha nem tartott volna vissza a korántsem valamennyiük, hanem sokkal inkább egyikük-másikuk méltósága és tartózkodása iránt érzett tisztelet - nehogy azt a látszatot keltsem, hogy a consul kipellengérezi őket -, így szóltam volna hozzájuk:

»Miféle új szokás ez, kitódulni a közterekre, elállni az utcákat, s megszólítani az idegen férfiakat? Nem tudtatok otthon, saját férjetekhez fordulni e kéréssel? Vagy talán bájotok jobban hat az utcán idegen férfiakra, mint otthon saját férjetekre?

Bár - ha a szemérem az asszonyokat az őket megillető jogok határai között tudná tartani - még otthon sem a ti feladatotok lett volna azzal törődni, hogy itt milyen törvényt fogadnak vagy utasítanak el.«

Őseink úgy rendelkeztek, hogy a nők semmiféle, még magánügyet sem intézhetnek el gyámjuk jóváhagyása nélkül, s szüleiknek, fivéreiknek vagy férjüknek kell engedelmeskedniük.¹⁰⁸ Mi azonban - ha az istenek engedik - eltűrjük, hogy már az államügyekbe is beavatkozzanak, s a forumon is a nép- és választógyűlés tagjai közé vegyüljenek. Mert mi egyebet csinálnak most az utcákon és keresztutakon, mint hogy támogatják a néptribunusok indítványát, s a törvény eltörlésére buzdítanak? Engedjétek csak szabadjára erőszakos természetüket, megfékezhetetlen lényüket, s azután reméljétek, hogy majd saját maguk szabnak határt féktelenségüknek. Ha ti magatok nem kényszerítitek erre őket, az asszonyoknak ez lesz a legkisebb gondja, mikor az erkölcs és a jog annyi igazságtalannak érzett törvénye ellen lázonganak. Mert ők maguknak minden téren szabadságot, sőt, mondjuk ki őszintén, szabadságot követelnek.

¹⁰⁷ A monda szerint Lémnosz szigetén az asszonyok minden férfit megöltek, csupán a királyt, Thoaszt mentette meg lánya, Hüpszipülé.

¹⁰⁸ A nők nem számítottak önálló jogú (sui iuris) személynek, apjuknak, fivérüknek vagy férjüknek - vagy ezek híján egy gyámnak - voltak alárendelve, s jogi ügyekben is ez képviselhette őket.

3. Mert mire nem fognak még vetemedni ezután, ha most céljukat elérték? Nézzétek csak végig az asszonyokra vonatkozó valamennyi törvényt, amelyekkel őseitek megzabolázták féktelenségüket, s férjük hatalma alá rendelték őket. S hasztalanul vannak ennyi kötélekkel megbéklyózva, mégis alig tudjátok féken tartani őket. Nos, de ha eltűritek, hogy egyik köteléküket a másik után tépjék szét, újabb engedményeket csikarjanak ki, s végül egyenlővé váljanak, azt gondoljátok, hogy akkor képesek lesztek elviselni őket? Abban a percben, mihelyt veletek egyenlővé váltak, már föltek is kerekedtek!

»De, Herculesre! - mondhatnák -, ők nem azt kérik, hogy ne hozzanak ellenük valami új törvényt; nem a törvényes határozat, csupán a jogtalanság megszüntetését óhajtják.«

Dehogysis! Csupán azt, hogy a törvényt, amelyet helyeseltetek és megszavaztatok, amelyet annyi év gyakorlata igazolt, azt most vonjátok vissza, egyszerűen: hogy egy törvény eltörlésével a többi tekintélyét is megrendítsétek. Nincs törvény, amely mindenkinek egyformán kedvező lenne; a kérdés csupán az, hogy a többség szempontjából és általában hasznos-e. S ha kinek-kinek jogában van félrelökni és megsemmisíteni az őt személyében korlátozó jogszabályokat, mire jó ezentúl a törvényeket az egész közösséggel elfogadtatni, ha ezeket nyomban eltöröltheteti az, aki ellen hozták őket? Azért mégis szeretném hallani, mi késztette az asszonyokat arra, hogy magukon kívül kirohanjanak az utcára, s alig állják meg, hogy ne rontsanak be a Forumra és a népgyűlésre is? Talán az, hogy elérjék Hannibal fogságába esett szüleik, férjük, gyermekeik, fivérek kiváltását? Távol van, s maradjon mindig távol az államtól ilyen csapás: de mégis, mikor lesújtott ránk, ti akkor süketek voltatok az asszonyok jámbor esdekléseivel szemben.¹⁰⁹ S akkoriban őket nem is a rokoni szeretet, nem az övéikért érzett aggodalom, hanem a vallásos érzés gyűjtötte össze azért, hogy fogadják a phrygiai Pessinusból ideérkező Idoi Anyát.¹¹⁰

De miféle, valamennyire is elfogadható ok rejlik az asszonyok e mostani lázadása mögött? »Hogy arany- és bíbordíszben tündökölhessünk - válaszolják -, hogy ünnep- és hétköznapon kocsin járassuk be a Várost, mintegy diadalmenetet tartva a legyőzött és eltörölt törvény s a töletek elhódított és elragadott szavazatok fölött; s hogy semmi korlátot ne szabjanak költekezésünknek és fényűzésünknek.«

(...)

7. Minden más rend, mindegyik polgár megéreztette, hogy az állam helyzete jobbra fordult, csupán a mi hitveseink ne élvezhessék a béke és általános nyugalom gyümölcseit? Mi, férfiak, bíborban járunk, bíborszegélyt hord a főtisztviselő és főpap; gyermekeink is bíborszegélyes togát öltenek; a coloniák és municipiumok vezetőinek (s itt Rómában a legalacsonyabb rangúaknak, a kerületek előljáróinak is) meg kell adnunk a bíborsávós toga viselésének jogát, úgy, hogy nemcsak életükben viselhetik e megtisztelő megkülönböztetést, de haláluk után is ezzel együtt hamvasztják el őket. Csupán asszonyainkat óhajtjuk a bíbor viselésétől eltiltani? S míg te, a férfi, bíbort hordhatsz a nyeregtakaródon, nem engeded meg, hogy házad asszonya bíborköpenyt viseljen, s így pompásabb takarót hord a lovad, mint amilyen öltözetet az asszonyod. Bár a bíbor esetében, amelyet elkoptatnak és elhordanak, úgy látom, talán még van valamilyen, ha nem is elfogadható okod a makacsságra, de vajon mért féltek annyira az aranytól, amelynél csak a megmunkálás bérét veszíted el? Az arany a magánosok és az állam esetében inkább csak tartalék, mint ezt ti is tapasztaltátok.

¹⁰⁹ A cannaei csata után, mikor a senatus úgy döntött, hogy hozzátartozóik minden könyörgése ellenére sem váltja ki az elfogott római katonákat (XXII. 61.).

¹¹⁰ Lásd. XXIX. 10.

A consul azt állította, akkor nincs vetélkedés az egyes asszonyok között, ha egyiknek sincs semmije. De, Herculesre!, mekkora fájdalom és méltatlankodás fogja el mindnyájukat, ha látják, hogy a latin szövetséges asszonya hordhatja a számukra tilos ékességeket, mikor azok bíborban és aranyban ragyogva kocsiznak végig a Városon, s ők gyalog mennek utánuk, mint-ha a birodalom székhelye amazok városaiban, s nem Rómában lenne! Ilyesmi még egy férfi lelkét is megsebezné, mit gondoltok, milyen hatással van az asszonyokra, akik kicsiségekre is érzékenyek? Számukra elérhetetlen a hivatal, főpapság, diadalmenet, kitüntetés, tisztelet-ajándék, fegyverzsákmány. Csinos megjelenés, cicoma, öltözet - ezek a nők ékességei, ezek örvendeztetik meg őket, erre büszkék, ezeket nevezték őseink a »nők ékességének«. Mi mászt vetnek le, ha gyászolnak, ha nem a bíbort és aranyat? S mit öltenek fel újra, ha letelt a gyász? S mivel emelik az öröm- és hálaadó ünnepek fényét? Nemde azzal, hogy rendkívül díszes ruhát öltenek? De persze, ha a Lex Oppiát eltörlitek, nem lesz eszköz a kezetekben, ha olyasmitől akarjátok eltiltani őket, amit most a törvény tilt meg számukra, s kevesebb hatalmatok lesz leányaitok, feleségeitek, sőt némelyik esetben nővéreitek felett! Az asszonyok alárendelt helyzete soha nem szűnik meg, míg övéik élnek, igaz, hogy ők maguk is borzadnak az özvegyességgel vagy árvasággal járó szabadságtól. S azt óhajtják, hogy ruházkodásukat inkább a ti akaratotok s ne a törvény szabályozza. S nektek az a kötelességeitek, hogy védjétek, oltalmazzatok, ne pedig rabszolgaként tartsátok őket, s inkább legyen illő rátok az atya, a férj, mint a tulajdonos elnevezés.

Gyűlöletes kifejezéseket használt imént a consul, mikor asszonyi zendülést és kivonulást emlegetett. S valóban, fenyeget a veszély, hogy mint hajdan a felbőszült nép, ők is megszállják a Szent Hegyet vagy az Aventinust!¹¹¹ De mivel ők a gyengébbek, el kell fogadniuk, bármit is határoztok. De minél erősebbek vagytok náluk, annál mértékletesebben éljeteztek hatalmatokkal!”

8. Ezeknek a törvényt támadó, illetve védő beszédeknek az elhangzása után másnap még sokkal nagyobb asszonytömeg zúdult ki az utcára. Egyetlen csapattá verődve megszállták a két Brutus házának bejáratát, akik tiltakozni akartak tisztársaik javaslata ellen, s a tömeg csak akkor távozott, mikor a tribunusok kijelentették, hogy nem fognak tiltakozni. Ezután már nem volt kétséges, hogy minden tribus a törvény eltörlésére szavaz, s a törvényt huszonegy évvel meghozatala után érvénytelennek nyilvánították.

M. Porcius consul mindjárt azután, hogy a Lex Oppiát eltörlték, huszonöt hadihajóval, amelyek között öt szövetséges hajó is volt, elutazott a Lunai-öbölbe, ide gyűjtötte össze seregét is, ide rendelt a part mentén végigküldött parancssal mindenfajta hajót, s mikor Lunából elindult, elrendelte, hogy kövessék őt a Pyrenaeusi-öbölbe; innen indul el majd teljes hajóhadával az ellenség ellen. A hajók, elhaladva a Liguriai-hegység és a Gallus-öböl mellett, a kijelölt napon csatlakoztak hozzá. Ezután Rhodához vitorláztak, s kiűzték a várból a hispan helyőrséget. Majd Rhodától elindulva kedvező széllel Emporiaehez érkeztek. Itt valamennyi csapatot partra szállították, a szövetséges hajóslegénység kivételével.

Fordította: Muraközy Gyula

Livius: A római nép története a város alapításától III. kötet
(Európa, Budapest, 1982.) 417-421., 428-230., 832-834. o.

¹¹¹ Lásd. II. 32.

STRABÓN: GEÓGRAPHIKA

Harmadik könyv

IV.

... a kantabereknél a férfiak visznek hozományt az asszonyoknak, a leányok a vagyon örökösei, s ezek házastítják ki fivéreiket. Itt ugyanis némileg nőuralom van, ez pedig egyáltalában nem mutat polgáriasultságra.

Fordította: Földy József

Strabón: Geógraphika

(Gondolat, Budapest, 1977.) 192-193., 314-315., 537-538. o.

GELLIUS A HÁZASSÁGTÖRÉS BÜNTETÉSÉRŐL

Kiírtam néhány megállapítást Marcus Cato¹¹² A hozomány című beszédéből. Ebben azt is megírja, hogy a férjnek joga volt megölni házasságtörésen ért feleségét:

„Mikor a férfi kimondja a válást - jegyzi meg -, tulajdonképpen censori bírāja feleségének, s hatalmát belátása szerint gyakorolhatja az asszony felett, ha valami elvetemült vagy szégyenletes tettet követett el: megfenyítheti, ha bort ivott; ha pedig idegen férfival keveredett valami botrányba, el is ítélni.”

A halálbüntetés jogáról így ír:

„Ha feleségedet házasságtörésen kapod, bírói ítélet nélkül is büntetlenül megölheted; ő viszont, ha te követsz el házasságtörést, vagy téged csábítanak házasságtörésre, ujjal sem merészkedhet, de nincs is joga hozzád nyúlni.”

Fordította: Győry Gyula

A régi Róma napjai - Gellius: Attikai éjszakák 10, 23, 4-5.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 102. o.

KORAI ANGOLSZÁSZ TÖRVÉNYEK

a) Ethelbert¹¹³ király törvényeiből, (602-603?)

31. Ha egy szabad ember más szabad ember feleségével hál, jóvátegye azt vérdíjával, és szerezzen másik feleséget saját pénzén, s vezesse azt a másik otthonába...

¹¹² Cato, Marcus Porcius. - Államférfi, a régi erkölcsök híve, a római jellem egyik példaképe (i. e. 234-149); számos műve közül teljes egészében csak a földművelésről szóló De agri cultura maradt ránk.

¹¹³ Kent királya, uralkodott 565-616. Az első angol uralkodó, aki felveszi a kereszténységet, törvényei a legrégebbi írásban fennmaradt angol törvények.

77. Ha valaki egy hajadont vásárol (menyasszonyi), fizetéssel kell megvásárolnia, ha semmi családság nincs.

77/b. Ha mégis valami családság van, vissza kell vinni haza, s a férfi kapja vissza pénzét.

78. Ha élő gyermeket szül, legyen övé a javak fele, ha a férje hal meg előbb.

79. Ha gyermekeivel el akar menni, legyen övé a javak fele

80. Ha a férj magánál akarja tartani (a gyermeket), (a feleség kapjon ugyanolyan részt) mint egy gyermek.

81. Ha nem szül gyermeket, atyai rokonaira szálljanak javai és a jegyajándék.¹¹⁴

82. Ha valaki erőszakkal ragad el egy leányt (fizessen), a tulajdonosnak 50 shillinget, és azután vásárolja meg a tulajdonostól beleegyezését (a házassághoz).

83. Ha már más ember (menyasszonyi) árat fizetett érte, ő (aki elrabolta) fizessen 20 shilling kárpótlást...

c) Alfréd király¹¹⁵ törvényeiből

Bev. 30. Az asszonyokat, akiket varázslaton, boszorkányságon és bűvölésen kapnak, élni ne hagyj...¹¹⁶

A száli frankok törvénykönyve

XIII. A szabadok elrablásáról

1. § Ha három férfi elrabol egy szabad leányt, 300 soldiust fizessenek.

2. § Azok, akik e háromon kívül részesei voltak a rablásnak, 5 soldiust fizessenek.

3. § Akik nyíllal vettek részt a rablásban, 3 soldiust fizessenek.

4. § A rablók pedig 2500 dénárt vagyis 62 és fél soldiust kötelesek fizetni.¹¹⁷

5. § Ha pedig a leányt zárt helyiségből vagy női munkaszobából ragadták el, szintén az előírt módon kell a váltságot fizetni.

6. § Ha a leány, akit elraboltak a király védelme alatt állt, a fredus¹¹⁸ amit érte fizetni kell 2500 dénár, vagyis 62 és fél soldiust.

7. § Ha egy királyi szolga vagy litus¹¹⁹ szabad nőt rabol, életével fizessen.

8. § Ha egy szabad leány saját akaratából ment rabszolgához, szabadságát elveszíti.

9. § Ha egy szabad ember idegen rabnővel kezd viszonyt, hasonlóképpen bűnhődik.

¹¹⁴ Tulajdonképpen a férj által az esküvő utáni reggelen adott kötelező „ajándékról” van szó.

¹¹⁵ Wessex királya, uralkodott 871-900.

¹¹⁶ Vö. Mózes II. könyve 23. 18.

¹¹⁷ A törvénycikk első négy paragrafusa nyilván összefügg. Az 1-3. §-ban szereplők bűnrészesei a 4. §-ban megnevezett főbűnösöknek.

¹¹⁸ A királyi kincstárt illető kártérítés.

¹¹⁹ Telekre ültetett félszabad.

10. § Ha valaki más menyasszonyát elviszi és feleségül veszi, 2500 dénárra vagyis 62 és fél soldiusra büntessék.

XXV. A rabszolganők paráznaságáról

3. § Ha valamely szabad férfi más rabnőjével paráználkodott és rábizonyult, a rabnő urának 600 dénárt, vagyis 15 soldiust fizessen.

5. § Ha valamely szabad férfi idegen rabnővel nyilvánosan viszonyt kezdett¹²⁰, maradjon vele együtt a szolgaságban.

6. § Hasonlóképpen ha szabad nő más rabszolgáját vette házastársul, maradjon szolgaságban.

A szász törvénykönyv

XL.

Ha valaki feleségül akar venni valakit, fizessen (a menyasszony) szüleinek 300 soldiust, ha pedig a vőlegény a szülők beleegyezése nélkül, de a menyasszony hozzájárulásával házasságot köt, kétszer 300 soldiust fizessen (a menyasszony) szüleinek; ha pedig sem a szülők, sem a lány nem adják beleegyezésüket, azaz erőszakkal elrabolja (a menyasszonyt), fizessen 300 soldiust a szülőknek, 240 soldiust a leánynak, az pedig térjen vissza szüleihez.

XLI.

Ha az apa és az anya meghalnak, az örökség a fiút és nem a lányt illeti.

XLIII.

Aki özvegyasszonyt akar elvenni (feleségül), ajánlja fel oltalmazójának (az asszony) váltságdíját, hogy ezzel szerezze meg (az elhalt férj) rokonainak beleegyezését...

XLVI.

Ha valakinek fia és leánya van és a fiú megházasodik és a házasságból fia származik, az atya örökségét a fiú fia, azaz a (fiú) unoka kapja és ne a leány.¹²¹

A livóniai törvény

16. Ha valaki erőszakot követ el egy nőn, és a nő ezt három feddhetetlen férfiú tanubizonyosságával igazolni tudja - akasszák fel.

Szemelvények a lengyel jogforrásokból

17. cikkely

1. Ha valaki nemesleányt megerőszakol, vagy annak akarata ellenére magával viszi, ezért 50 márka büntetést fizet a bírónak, a nemesleánynak pedig annyit, amennyit a bíró megítél székényéért.

¹²⁰ „Publice se iunxerit”. A szabad és szolga közötti együttélés még akkor sem lehetett házasság, ha nyilvánosan történt. Büntetése szabad férfiak és nők részéről egyaránt a szabadság elvesztése volt. (Vö. Lex Ripuaria LVIII. 10. §; 15. §.)

¹²¹ Vagyis ne az elhalt fiú nővére.

2. Ugyanígy jár a bíróság el, ha valaki nemesasszonyt erőszakol meg, vagy annak akarata ellenére magával viszi.
3. Ha valaki ez alól esküvel akarja tisztázni magát, ezt kilencedmagával kell tennie.
4. Ha valamilyen parasztlány vagy parasztasszony bogyóért vagy almáért vagy más dologért az erdőre megy és ott megerőszakolják, ezért 6 márka büntetést kell fizetni.
5. Ha valaki ez alól esküvel kívánja tisztázni magát, ezt harmadmagával kell tennie.
6. Ha pedig egy kisleány megy a mezőre vagy erdőre almáért vagy más dologért és ott megerőszakolják, ezért büntetésül háromszázat kell fizetni, miután nem engedett, hogy úgy (ti. egyedül) menjen.
7. Ha ő (a tettes) ezalól esküvel akarja magát tisztázni, ezt másodmagával kell tennie.

A fordító nincs megjelölve

Európa és Közel-Kelet IV-XV. század
(Egyetemes történeti szöveggyűjtemény, Középkor 1/2. kötet)
(Szerkesztette: Sz. Jónás Ilona, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.)
429-430., 433., 475-476., 479., 500-501., 602., 609-610. o.

LÜBECK VÁROS TÖRVÉNYE A NŐI TULAJDONJOGRÓL

(1294)

„Egyetlen lány, asszony vagy özvegy sem adhatja el, ajándékozhatja oda, zálogosíthatja el javait, és nem is vállalhat velük kezességet gyámja nélkül, amennyiben három pfenniget meghaladó értékről van szó. Kivételt csak a kereskedői foglalkozást űzők képeznek.”

Fordította: Havas Lujza

Harsen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 11. o.

AZ ÁLLAMPOLGÁR MEGHATÁROZÁSA A FRANCIA ENCIKLOPÉDIÁBAN

Állampolgárnak azt nevezzük, aki egy nemzetségekből álló társadalom tagja, osztozik annak jogaiban, élvezi szabadságait. Aki ügyes-bajos dolgai miatt tartózkodik egy országban, de dolga végeztével el kell távozzék onnan, nem polgára, csak átmenetileg tagja annak a társadalomnak. Nem állampolgár az sem, akit ettől a címtől megfosztottak. A nők, a fiatal gyermekek és a szolgák csupán egy teljesjogú polgár családtagjaiként számíthatnak erre a címre, valójában azonban ők sem állampolgárok.

Fordította: Komoly Péter

A francia Enciklopédia - Szemelvények
(Gondolat, Budapest, 1962.) (Összeáll.: Győry János) 150-151. o.

BEBEL A NŐI JOGOKRÓL

(...) A nőnek a férfival egyenlő joga van erőinek kifejtéséhez és szabad érvényesítéséhez; éppúgy ember, mint a férfi, s neki is meg kell adni azt a szabadságot, amit a férfinak, ti., hogy önállóan rendelkezék saját személyével, hogy a maga ura legyen. Mit sem változtathat ezen az, hogy valaki véletlenül nőnek született. Éppen olyan igaztalan dolog a nőt kizárni az egyenjogúságból csak azért, mert nőnek, nem pedig férfinak született - amiben egyébként a férfi ugyanolyan ártatlan mint a nő -, mint bizonyos szabadságjogok gyakorlását attól tenni függővé, hogy valaki milyen vallású vagy milyen politikai nézetet vall, s éppen olyan képtelenség, mint az, hogy két ember egymást ellenségnek tekint, mert a születés véletlensége folytán különböző népekhez vagy nemzetiségekhez tartoznak. Ezek szabad emberhez méltatlan nézetek. Az emberiség haladása abban áll, hogy ledönt mindent, ami az egyik embert a másiktól, az egyik osztályt a másiktól, az egyik nemet a másiktól függőségben tartja. Semmiféle egyenlőtlenség nem jogos, csak a természettől való, amely az egyes lényeket - természeti rendeltetésük betöltése végett - különbözőnek teremtette. A természetszabta korlátokat pedig egyik nem sem hághatja át, mert ezzel természeti rendeltetését semmisítené meg.

(...)

Harc a magánjogi egyenlőségért

Az ország törvényei és politikai intézményei mindig kifejezik egy faj, osztály vagy nem társadalmi függőségét. A törvény paragrafusokba foglalja az uralkodó érdekeket - s ez lesz az ország joga. A nő függő, elnyomott nem, ennek megfelelően alakul jogi helyzete minden országban. Vannak negatív és pozitív jellegű törvények. Negatívak, amennyiben a jogok elosztásánál az elnyomottakat mellőzik, pozitívak, amennyiben megszabják az elnyomottak alárendelt helyzetét és esetleges kivételeket tesznek.

Magánjogunk a római jogon alapszik, amely az embert csak mint birtokló személyt ismeri. Csak részben maradt érvényben a régi germán jog, amely a nő iránt méltányosabb. A francia nyelv ember és férfi megjelölésre egyaránt az „homme” szót használja, az angol a „man” szót, ugyanígy a francia jog az embert csak mint férfit ismeri, s még néhány évtizeddel ezelőtt csaknem ugyanez volt a helyzet Angliában is, ahol a nő rabszolgaként függött a férfitől. Miként egykor Rómában: csak római polgárok léteztek és a római polgárok feleségei, polgárnők nem.

Németországban a nő jogi helyzete annyiban javult, hogy a tarka egyveleg helyébe egységes polgári jog lépett, és ezáltal általánossá váltak olyan jogok, amelyekkel a nő helyenként rendelkezett. Ennek alapján a hajadon nő jogot nyert gyámtiszt viselésére; házasságkötésnél és végrendelkezésnél is tanúskodhattak nők, továbbá teljes szabadságot kaptak üzleti ügyekben, azaz joguk volt szerződések kötésére, kivéve, hogy a férjes nő férje hozzájárulása nélkül saját személyében kötelezettséget, gyámi tiszteletet nem vállalhat. A házassági együttélés mindkét félre kötelező, feltéve, hogy az egyik fél nem él vissza ezzel a jogával. Ha azonban ebben a kérdésben a házaspár között nézeteltérés támad, akkor a férfi dönt, nevezetesen őt illeti a lakóhely és lakás megválasztásának joga is. Az asszony csak abban az esetben nem köteles engedelmességedni, ha a férj visszaél jogával. A háztartás vezetésére csak a nő jogosult, övé az ún. kulcs hatalom, melynél fogva a háztartás körén belül elláthatja férje ügyeit és képviselheti annak érdekeit. A férj felelős a feleség által vállalt kötelezettségekért. De a férjnek joga van felesége kulcs hatalmát korlátozni, vagy teljesen meg is vonni. Ha visszaél ezzel a jogával, a gyámhatóság megszüntetheti a korlátozást. A feleség köteles ellátni a házimunkát, és végezni

a férj foglalkozási körébe eső munkákat is, de csak abban az esetben, ha ilyen tevékenység a férj életviszonyai között szokásos.

A Reichstag elutasította a házasságon belüli vagyonmegosztásra vonatkozó javaslatot. Ez csak a házassági szerződés útján biztosítható, de a szerződéskötés elég gyakran elmarad a házasság megkötésekor, és ez utólag bonyodalmakhoz vezet. Ezzel szemben bevezették az egységes vagyonkezelést, e szerint a férjet illeti a feleség vagyonának kezelése és hasznélvezete, de ez csak a házasságba hozott vagyona vonatkozik. A nőnek csupán afölött van korlátlan rendelkezési és kezelési joga, amit a házasság fennállása alatt saját munkájával vagy valamely üzleti tevékenységgel szerez. A férjnek nincs joga arra, hogy jogügyletek útján a nő által hozott vagyonnal kapcsolatban a nőt terhelő kötelezettséget vállaljon. Azonkívül a nőnek, ha megalapozottan gyanítja, hogy a házasságba hozott vagyona veszélyeztetve van, ami gyakran csak későn derül ki - joga van biztosítékot követelni. Azonkívül keresetet indíthat az egységes vagyonkezelés megszüntetéseért, ha a férj magatartása komolyan veszélyezteti a feleség és a gyermekek megélhetését. A helytelen kezelésből származó kárért a férj a felelős.

Nagy igazságtalanság érheti a nőt a házasság felbontása esetén. Ilyen esetben ugyanis a házastársak közös szerzeménye a férfié marad, akkor is, ha a férfi hibájából mondják ki a válást és a nő szerezte a vagyon nagyobb részét, ezzel szemben a nő csak akkor igényelheti a társadalmi helyzetének megfelelő eltartást, ha saját vagyonából vagy munkájából erre nem futja. Továbbá a férjé marad válás esetén az a vagyon, amely a nő vagyonának el nem használt jövedelméből gyűlt össze.

Az apai hatalom helyébe a szülői hatalom lépett, de a szülők közötti nézeteltérés esetén az apa véleménye a döntő. Ha az apa meghal, akkor a szülői hatalom gyakorlása, a gyermek vagyonának hasznélvezetével együtt az anyára száll. Az elvált asszony, még ha a gyermek nevelése rá is van bízva, nem képviselheti gyermekét, és nem kezelheti annak vagyonát, az apa ezzel szemben szülői jogát csorbíthatatlanul gyakorolhatja.

Angliában 1870-ig a szokásjog szerint a férjet illette a feleség ingó vagyonának tulajdona. A feleség csak ingatlan javainak tulajdonjogát tartotta meg, de a kezelés és a hasznélvezet joga itt is a férjet illette. Törvény előtt az angol nő nulla volt; nem kezdeményezhetett semmiféle jogügyletet, még érvényes végrendeletet sem készíthetett; férje jobbágya volt. Olyan bűncselekményért, melyet férje jelenlétében követett el, a férj volt felelős; a nőt kiskorúnak tekintették. Ha valakinek kárt okozott, ezt a kárt úgy ítélték meg, mintha háziállat követte volna el; a férjnek kellett a kárt megtérítenie. J. N. Wood püspöknek 1888-ban a Westminsterben tartott előadásából kitűnik, hogy a nőnek még száz évvel ezelőtt sem volt szabad az asztalnál ennie, és csak akkor szólhatott, ha kérdezték. Az ágy felett a férj hatalmának jelvényeként korbács lógott, amelyet a férjnek szabad volt használnia, ha felesége nem járt a kedvében. Az asszony parancsainak csak leányai tartoztak engedelmeskedni, fiai szolgálónak tekintették.

Az 1870., 1882. és 1893. évi törvények értelmében a nő nemcsak egyedüli tulajdonosa mindannak, amit a házasságba visz, hanem annak is, amit szerez vagy amihez öröklés vagy ajándékozás útján hozzájut. E jogviszony csak a házastársak közötti külön szerződéssel módosítható. Az angol törvényhozás itt az amerikai példát követte. Az 1886. évi Custody of Infants Act óta a szülői hatalom az apa halála után az anyára száll. Az 1890. évi Intestate Estates Act óta érvényben levő megreformált örökösödési jog a férfit továbbra is előnyben részesíti. Mindkét házastársnak végrendelezési joga van. Ha azonban nincs végrendelet, akkor az elhalt feleség egész ingó vagyona az apára száll. Az özvegy ellenben csak az ingó vagyon egyharmadát, illetve az ingatlanok járadékának egyharmadát örökli, a többi a gyermekeké. Az új, 1908. évi Married Women's Property Act értelmében a férjes asszony köteles szüleinek és férjének eltartására. De a régi középkori jognak még igen sok maradványa

van érvényben, amelyek nagymértékben befolyásolják a férjes asszony helyzetét. Amint láttuk, a házasság felbontása terén a nő jogi helyzete még ma is nagyon kedvezőtlen. A férfi által elkövetett házasságtörés még nem szolgál valóókul a nő számára, csak ha kegyetlenkedéssel, bigámiával, nemi erőszakossággal stb. párosul.¹²²

A nő szempontjából általában is nagyon kedvezőtlen maradt a polgári jog Franciaországban és mindazokban az országokban - többnyire latin országokban -, amelyekben erősen érezhető a francia Code Civil hatása, vagy ahol az bizonyos módosításokkal mindmáig érvényes. Így például Belgium, Spanyolország, Portugália, Olaszország, Orosz-Lengyelország, Németalföld és a legtöbb svájci kanton területén. Jellemző és ma is érvényes mondás őrizte meg I. Napóleon felfogását a nő helyzetéről: „Nem is francia az a nő, aki azt teheti, ami neki tetszik.”¹²³ A nő, amint férjhez megy, férje gyámsága alá kerül. A Code Civil 215. §-a értelmében férje beleegyezése nélkül nem járhat el bíróság előtt, még ha nyilvános kereskedést folytat is. A 213. § szerint a férjnek oltalmaznia kell feleségét, a feleség viszont engedelmességgel tartozik férjének. A férj kezeli a nőnek a házasságba hozott vagyonát, felesége javait eladhatja, elidegenítheti vagy jelzálogkölcsonnel terhelheti meg anélkül, hogy ehhez a feleség közreműködése vagy beleegyezése szükséges volna. Ennek következtében az asszony gyakran rabszolga-helyzetben van. A férfi léha nőszemélyekkel vagy a kocsmában költi el a nő keresetét, adósságokba veri magát, vagy elkártyázza az asszony vagyonát, és a feleség gyermekeivel együtt nyomorog; a férfinak joga van az asszony munkaadójától követelnie, hogy neki fizesse ki feleségének keresetét. Ki veheti rossz néven a nőtől, ha ilyen körülmények között lemond a frivol házasság megkötéséről, ami Franciaországban oly gyakori eset?

Továbbá a nő a legtöbb latin országban nem tanúskodhat szerződéskötésnél, végrendekezésnél vagy - Franciaországban 1897-ig - közjegyző előtt. Különös ellentmondás, hogy ezzel szemben tanúskodhat a törvény előtt bűnperekben, sőt esetleg az ő tanúvallomása alapján ítélnének halálra egy embert. Büntetőjogi szempontból a nőt mindenütt teljes jogúnak tekintik, és minden büntetért és vétségért éppen úgy felel, mint a férfi. Erről az ellentmondásról derék törvényhozóink nem vesznek tudomást. A nő mint özvegy végrendelezhet vagyonáról, de sok országban nem lehet végrendeleti tanú, ezzel szemben a Code Civil 1029. cikkelye értelmében kinevezhető végrendeleti végrehajtónak. Olaszországban 1877 óta a nő teljes értékű tanúnak számít magánjogi ügyekben is.

A férfi kiváltságos jogi helyzete különösen szembeötlő a házasság felbontását szabályozó törvényekben. A Code Civil értelmében Franciaországban a férj válókeresetet indíthatott, ha a feleség házasságtörést követett el; ezzel szemben a 230. cikkely értelmében az asszony csak akkor indíthatott ilyen keresetet, ha a férj ágyastársát befogadta a közös háztartásba. Ezt a cikkelyt az 1884. július 27-i válási törvény hatályon kívül helyezi, de a francia büntetőjogban továbbra is fennáll a megkülönböztetés, ami nagyon jellemző a francia törvényhozókra. A nőt házasságtörésért 3 hónaptól 2 évig terjedő fogházbüntetéssel sújtják. A férfit csak akkor büntetik meg, ha, a Code Civil előbbi meghatározása értelmében, a közös háztartásban ágyast tart, és a feleség emiatt panaszt emel. De ha bűnösnek nyilvánítják, csak 100-2000 frankig terjedhető pénzbüntetéssel sújtják. (A Code Pénal 337. és 339. cikkelye.) Ilyen jogegyenlőtlenség lehetetlen volna, ha a francia parlamentben nők is ülnének. Hasonló a helyzet Belgiumban. A nőt házasságtörésért ugyanazzal a büntetéssel sújtják, mint Franciaországban, a férj viszont csak akkor büntethető, ha a házasságtörés a házastársak lakásán történt - ez

¹²² A. Chapman and M. Chapman: The status of women under the English Law (A nő helyzete az angol törvényhozásban). London, 1909.

¹²³ L. Briedel: La puissance maritale (A férji hatalom). Lausanne, 1879.

esetben a férfit 1 hónaptól 1 évig terjedhető fogházbüntetést szabhatnak ki. Belgiumban valamivel igazságosabb a törvény, mint Franciaországban, de itt is, ott is kétféle jogszabály van érvényben, az egyik vonatkozik a nőre, a másik a férfit. Hasonló rendelkezések vannak a francia jog befolyása alatt Spanyolországban és Portugáliában. Az olasz magánjog (1865) csak akkor engedi meg a nőnek a válást, ha a férj ágyasát a közös lakásban tartja, vagy olyan helyen, ahol az ágyastárs jelenléte különösen sértő a feleségre. 1907-ben azzal a (június 21-i) törvénnyel egyidejűleg, amely a Code Civilnek a házasságkötésre vonatkozó többi cikkelyét módosítja, végül mindkét kamara elfogadta a július 13-i törvényt, amely a nőt teszi egyedüli tulajdonosává mindannak, amit önállóan szerzett vagy amihez öröklés vagy ajándékozás útján jut. A férj elveszítette rendelkezési jogát a feleség saját vagyona felett. Ez az első rés a francia törvényhozásban, és a francia nő most jutott el arra a szintre, amelyre az angol nőt az 1870. évi törvény helyezte.

Nemcsak a Code Civilhez képest, hanem a német polgári törvénykönyvhöz képest is sokkal nagyobb haladást jelent az új svájci polgári törvénykönyv, amelyet 1907. december 10-én fogadtak el, és amely 1912. január 1-ével érvénybe lépett. Míg az egyes kantonok különféle törvényei részben a Code Civilt követték, mint például Genf, Waadt, az olasz Svájc, részben az osztrák jogot, mint Bern és Luzern, részben pedig a régi szokásjogot - Schwyz, Uri, Unterwalden stb. - most Svájc egységes törvénykönyvet kap. Az új törvénykönyv biztosítja a nők és a gyermekek szabadságát. Még abban az esetben is elismeri a nőnek a közös vagyona (illetve annak egyharmadára) való jogát, ha csak mint segéderő vagy mint háziasszony tevékenykedett. Az örökösödési jog szempontjából is jobb helyzetbe került, mint a Német Birodalomban. Így a férj szülei mellett a hagyaték felének tulajdonjogán kívül a másik felének életfogytiglani haszonélvezete is megilleti. A feleségükről és gyermekükről kellőképp nem gondoskodó férfiak adósságait a törvény kötelezheti arra, hogy a feleségnek fizessenek. A házassági akadályok között nem szerepel az a rendelkezés, mely szerint az elvált házastársnak tilos házasságra lépniük azzal, akivel a házasságtörést elkövették. (A Code Civil ilyen értelmű 298. §-át 1904-ben Franciaországban is hatályon kívül helyezték.) A házassági vagyonszerzést lényegében úgy rendezi, mint a német polgári törvénykönyv. Elsősorban a házassági szerződés az irányadó, amely mind a házasság előtt, mind a házasság tartama alatt megkötődhet. Házasságon kívül született gyermekek, ha az anyának házasságot ígértek, nemcsak tartásdíjra tarthatnak igényt, mint a Német Birodalomban, hanem az apa nevének és társadalmi vagyonának megítélésére is, és ezzel elnyerik a törvényes gyermekek jogi helyzetét.

Svédország az 1874. december 11-i törvénnyel a feleségnek szabad rendelkezési jogot ad mindarra nézve, amit személyes munkával szerez. Dániában ugyanezt az elvet 1880-ban emelték jogérvényre. Azonkívül a dán törvények értelmében a nő nem felel vagyonával a férj adósságaiért. Hasonlóan intézkedik az 1888. évi norvég és az 1889-i finn törvény: a férj asszony ugyanúgy rendelkezik vagyonával, mint a hajadon, csak egyes kivételeket ismer a törvény. A norvég törvény megmondja, hogy a nőt a házasság megfosztja szabadságától.

„A skandináv országokban, akár csak a legtöbb más országban, ez az egyetemes mozgalom, amely kiszélesítette a nő »külön vagyonához« való jogát, ugyanazon a ponton kezdődött, mint Angliában is: a feleség kereseténél. Az uralkodó osztályok ugyanis sokkal könnyebben feladták a kisembernek a dolgozó asszonnyal szemben birt patriarchális jogát, mint a saját rétegükhöz tartozó férfi jogát a vagyonos nővel szemben.”¹²⁴

¹²⁴ Marianne Weber: Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung (Feleség és anya a jogfejlődésben). Tübingen, 1907., 377. o.

Az 1908. május 27-i törvénnyel a dán törvényhozás további lépést tesz előre. Ha a férj, illetve az apa nem tesz eleget eltartási kötelezettségének, akkor a feleség, illetve a gyermekek követelhetik, hogy - miután a hatóság megállapította a nekik járó tartásdíj összegét - ezt számukra közpénzből folyósítsák.

A legtöbb országban a fennálló törvények értelmében a gyermekek nevelésének és a nevelésre vonatkozó intézkedésnek a joga az apát illeti; itt-ott az anyának alárendelt beleszólást biztosítanak. Az anyajogi időkkel szöges ellentétben álló régi római elv, amely szerint az apát illeti a gyermek felett minden jog és hatalom, mindenütt uralkodik a törvényhozásban.

Oroszországban a férjes asszony csak saját vagyona fölött rendelkezhet. Ami keresőtevékenységét illeti, teljesen függő helyzetben van férjétől. A férj engedélye nélkül nem állítanak ki számára útlevelet, amely minden lakóhelyváltozáshoz szükséges. Állás vállalásához vagy valamely keresőtevékenység gyakorlásához szintén szüksége van férje hozzájárulására. A válást az érvényben levő törvények annyira megnehezítik, hogy ez csak a legritkább esetekben jöhet létre. Sokkal függetlenebb a nő a régi paraszti közösségekben, ami a még fennmaradt kommunisztikus intézményeknek vagy azok emlékének tulajdonítható. A nő maga kezelte vagyonát. Végére a kommunizmus az a társadalmi állapot, amely a nő számára kedvező. Ez derült ki annak idején az anyajog korának jellemzésekor.¹²⁵

Az Egyesült Államokban a nők kivívták teljes magánjogi egyenlőségüket, s megakadályozták az angol vagy más hasonló prostitúciós törvények bevezetését.

Harc a politikai egyenjogúságért

A férfiak és a nők közötti kézzelfogható jogi egyenlőtlenség a leghaladóbb nőket arra készítette, hogy törvényes egyenjogúsításuk érdekében politikai jogokat követeljenek. Ugyanez a gondolat vezette a munkásosztályt, amikor a politikai hatalom megragadása érdekében fejtett ki agitációt. Ami helyes a munkásosztály szempontjából, nem lehet helytelen a nő szempontjából sem. Az elnyomott, jogfosztott, háttérbe szorított nőnek nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy védekezzék és minden megfelelően látszó eszközt megragadjon függetlensége kivívására. Persze e törekvések ellen ismét sikra szállnak a reakciók. Lássuk, mi jogen.

Kiváló szellemi képességű nők a legkülönbözőbb népeknél a legkülönbözőbb korszakokban - ott is, ahol nem volt kezükben a fejedelmi hatalom - jelentős politikai befolyásra tudtak szert tenni. Még a pápai udvarban is akad erre példa. Ha a nők az őket megillető jogok révén nem tudtak közvetlenül befolyást gyakorolni, akkor megtették ezt úgy, hogy éltek szellemi fölényükkel, sőt még cselszövésekhez és fondorlatokhoz is folyamodtak. Különösen nagy hatalmuk volt századokon át a francia udvarban, de ugyanúgy a spanyol udvarban és az itáliai udvarokban is. Fülöp spanyol király udvarában, a XVII. század vége felé tizenhárom évig

¹²⁵ E felfogás helyessége kitűnik Arisztophanésznek „A nők ünnepe” c. vígjátékából is. Arisztophanész ebben a vígjátékban leírja, hogy az athéni államügyek olyan kuszáltak voltak, hogy immár senki sem tudta, mihez lehetne kezdeni. A Prytanok a népgyűlésen felteszik a kérdést Athén polgárainak, miként lehet megmenteni az államot. Erre egy férfinak öltözött nő ezt javasolja: adják át a nőknek az állam kormányzását, s ezt a javaslatot, „minthogy eddig egyedül ezt nem kísérelték még meg Athénban”, ellentmondás nélkül elfogadták. A nők kezükbe vették a kormányrudat és nyomban bevezették a kommunizmust. Arisztophanész persze ezt az állapotot kigúnyolja, de a jellemző az, hogy a nők, mihelyt döntő szavuk lehetett a közügyekben, bevezették a kommunizmust, mint az ő szempontjukból nézve egyetlen ésszerű társadalmi és államrendet. Arisztophanész nem sejtette, hogy tréfája, mennyire fején találta a szöveget.

Marie de Trémouille főkamárnő, Bracciano és Ursino hercegnője volt Spanyolország első minisztere, s ezen idő alatt kitűnően irányította a spanyol politikát. Egyes fejedelmi maitressek is nagyszerűen értettek ahhoz, hogy óriási politikai befolyást biztosítsanak maguknak; gondoljunk csak Madame de Maintenonnak, XIV. Lajos maitresse-ének, és Pompadournak, XV. Lajos maitresse-ének ismert nevére. Ama nagy szellemi mozgalomtól, amelynek a XVIII. században Montesquieu, Voltaire, d'Alambert, Holbach, Helvetius, La Mettrie, Rousseau és mások voltak fő képviselői, a nők sem tartották távol magukat. Sokan közülük talán csak divatból vagy intrikus hajlamaik kielégítése céljából, esetleg más, nem éppen emelkedett indokok alapján vettek részt e nagy mozgalomban, amely kétségbevonta az állam és a hűbéri társadalom alapjait, de annyi bizonyos, hogy nagyrészt a magasztos célokért való lelkesedés és az őszinte érdeklődés vezérelte őket. Már évtizedekkel azelőtt, hogy a nagy forradalom tisztító viharoként végigseperte Franciaországot, gyökerestül kitépve és földre döntve mindent, ami régi, s ujjongó lelkesedést keltve az egész kultúrvilágban, tömegesen áramlottak a nők a tudományos és politikai klubokba, ahol részt vettek a filozófiai, természettudományos, szociális és politikai kérdések körül folyó, rendkívül bátor vitákban. S amikor végül 1789 júliusában a Bastille ostroma megadta a jelt a nagy forradalomra, mind a felső rétegekből, mind a nép köréből jócskán akadtak nők, akik igen tevékenyen beleavatkoztak az eseményekbe és - akár pozitív, akár negatív irányban - jelentős befolyást gyakoroltak alakulásukra. Jóban és rosszban a szélsőségek felé hajolva, felléptek mindenütt, ahol alkalmuk nyílt rá. A történetírók legtöbbje a nagyszerű eredményeknél jóval többet foglalkozott a forradalom túlkapásaival, amelyek az adott viszonyok mellett igen természetesek voltak, mert az uralkodó osztályok mondhatatlan korrupciója, kizsákmányolása, csalásai, aljassága és árulása feletti elkeseredésből fakadtak. Ezen egyoldalú leírások hatására írta Schiller, hogy „...hiénákká lesznek itt a nők és gúnyt űznek az iszonyattal”. S mégis, azokban az években a nők oly sok példát nyújtottak hősiességből, lelki nagyságból és csodálatra méltó önfeláldozásból, hogy tárgyilagos könyvet írni „a nagy forradalom asszonyairól” annyi volna, mint messze világító diadaloszlopot állítani nekik.¹²⁶ Hiszen még Michelet szerint is a nők alkották a forradalom élcsapatát. Az általános nyomor, melyben a francia nép a Bourbonok gyalázatos rablóuralma alatt élt, természetesen a nőket sújtotta a legjobban. Csaknem minden tisztességes kereseti lehetőségtől elzárva, tízezrek estek áldozatul a prostitúciónak. Ehhez járult az 1789-es éhínség, amely a végsőkéig fokozta a nők és hozzátartozóik nyomorát. Ez kényszerítette őket októberben arra, hogy megostromolják a városházát, és tömegesen kivonuljanak Versailles-ba, az udvar székhelyére; de ugyanez késztette sokukat arra is, hogy a nemzetgyűléshez benyújtott petícióban követeljék „a férfi és nő közötti egyenlőség visszaállítását, a nők számára a munka szabadságának biztosítását, és ama hivatalok megnyitását, amelyeknek betöltésére megfelelő képességekkel rendelkeznek”. S mivel megértették, hogy jogaik kivívásához hatalomra van szükségük, s hogy hatalmuk csak akkor lesz, ha szervezkednek és tömörülnek - Franciaország-szerte nőegyesületeket alakítottak, néhol meglepően magas taglétszámot elérve, s részt vettek a férfiak gyűlésein is. A zseniális Madame Roland a forradalom „államférfiai”, a girondisták között játszott vezető szerepet, a tüzes és ékesszóló Olympe de Gouges pedig a nép asszonyainak vezetését vette kezébe és vérmérsékletéből tüzelt szenvedélyes lelkesedéssel szállt síkra érdekeikért.

Amikor 1793-ban a konvent proklamálta az emberi jogokat (les droits de l'homme), Olympe de Gouges azonnal felismerte, hogy itt csak a férfi jogairól van szó. Rose Lacombe-bal és másokkal együttműködve 17 pontban kidolgozta „a nők jogait”, és ezeket társai Brumaire 28-án

¹²⁶ Lásd Emma Adler: Die berühmten Frauen der französischen Revolution (A francia forradalom híres asszonyai). Bécs, 1906.

(1793. november 20-án) a párizsi községtanács előtt részletesen megindokoltak. Fejtegetéseik még ma is teljesen helytállóak és a következő, a helyzetnek megfelelő mondat is szerepelt bennük: „Ha a nőnek joga van a vérpadra lépni, akkor legyen joga a szónoki emelvényre lépni is.” Követeléseiket nem teljesítették. Ezzel szemben az a megállapítás, hogy a nőnek joga van a vérpadra lépni, véresen beigazolódott. Gouges-nak a nők jogaiért való fellépése és a konvent túlkapásai ellen vívott harca elég volt ahhoz, hogy a konvent érettnak ítélje őt a vérpadra; feje november 3-án porba hullott. Öt nappal később Madame Roland is követte őt a vérpadon. Mindketten hősközhöz illően haltak meg. Nem sokkal haláluk előtt, 1793. október 17-én a konvent azzal is tanújelét adta nőellenes felfogásának, hogy elhatározta az összes nőegyesületek feloszlatását. Később odáig mentek, hogy - amikor a nők továbbra is tiltakoztak a rajtuk esett igazságtalanság ellen - eltiltották nekik a konvent meg a nyilvános gyűlések látogatását, és mint zendülőket kezelték őket.

Mielőtt a konvent a Franciaország ellen vonuló monarchikus Európával szembenállva kihirdette, hogy „veszélyben a haza”, s elrendelte a népfelkelést, a párizsi nők ajánlkoztak arra - amit húsz esztendővel később lelkes porosz nők meg is tettek -, hogy fegyverrel a kezükben védik a hazát, remélvén, hogy ezzel bebizonyítják jogukat az egyenlőségre. De ekkor a községtanácsban felállt a radikális Chaumette, és megkérdezte: „Mióta van joguk a nőknek nemüket megtagadni és férfiakká lenni? Mióta szokás elvetni a háztartás szelíd gondjait, gyermekeik bölcsőjét azért, hogy kilépjenek a nyilvánosság porondjára, a szónoki emelvényről beszédeket mondjanak, a katonaság soraiba álljanak, egyszóval, olyan kötelességeket teljesítsenek, amelyeket a természet egyedül a férfi számára tartott fenn? A természet így szólt a férfinak: Légy férfi! A lóverseny, a vadászat, a földművelés, a politika és mindenféle erőfeszítés a te kiváltságod! A nőhöz így szólt: Légy nő! A gyermekek, a háztartás gondja, az anyaság édes nyugtalansága - ez a te munkád! Oktalan asszonyok, miért akartok férfiakká lenni? Nincsenek eléggé megosztva az emberek? Mire van még szükségetek? A természet nevében maradjatok, amik vagytok; ahelyett, hogy oly viharos életünk veszélyeiért irigyelnétek bennünket, érzétek be azzal, hogy családjaink erődjében feledtetitek velünk e veszélyeket, midőn szemeink elragadtatva megnyugszanak gyermekeinken, kiket a ti gyengéd gondoskodástok tett boldoggá.”

A radikális Chaumette kétségtelenül a mai férfiak legtöbbszörének a szíve szerint beszélt. Mi is úgy véljük, hogy a helyes munkamegosztás a férfiakra bízni az ország védelmét, a nőkre meg az otthon és a családi tűzhely gondját. Egyébiránt Chaumette szónoki kitörése merő frázis. Amit a férfinak a földművelésben végzett fáradságos munkájáról mond, nem helytálló, hiszen a földművelésben a nőnek ősidőktől fogva a mai napig elég nehéz szerep jutott. A vadászat és a lóverseny fáradsága nem „fáradság”, hanem a férfinak mulatsága. A politika pedig csak azokra nézve veszedelmes, akik az ár ellen úsznak, egyebekben legalább annyira szórakoztató, mint amennyire fárasztó. Chaumette beszédéből a férfi önzése szól.

Olyan törekvések, amilyeneket Franciaországban az enciklopédisták fellépése és a nagy forradalom nyomán megfigyelhattunk, az Egyesült Államokban is jelentkeztek, amikor az ország a XVIII. század hetvenes és nyolcvanas éveiben kivívta az Angliától való függetlenségét és a demokratikus alkotmányt. Elsősorban Mercy Otis Warren és Mrs. Adams, Amerika későbbi, második elnökének felesége és más, hasonló gondolkodású nők szálltak síkra a politikai egyenjogúságért. Az ő befolyásuknak volt köszönhető, hogy legalább New Jersey állam megadta a választójogot a nőknek, bár 1807-ben ismét megvonta tőlük. Franciaországban még a forradalom kitörése előtt (1787-ben) Condorcet, a későbbi girondista volt az, aki ragyogóan megírt esszéiben követelte a nők szavazati jogát és a nemek teljes politikai egyenlőségét.

Felbuzdulva a szomszédos országban végbement nagy eseményeken, a csatorna másik oldalán a bátor Marie Wollstonecraft (született 1759-ben) emelte fel szavát. 1790-ben könyvet írt a francia forradalom leghevesebb ellenfele, Burke ellen, s ebben védelmezte az emberi jogok követelését. De csakhamar eljutott odáig, hogy a nők számára is igényelte ugyanezeket a jogokat, mégpedig az 1792-ben megjelent „A Vindication of the Rights of Women” (A nők jogainak védelme) című könyvében, melyben saját nemét élesen bírálva, a köz érdekében követelte és bátran védelmezte a nők teljes egyenjogúságát. De természetesen a leghevesebb ellenállásba ütközött. Könyvére szélsőségesen éles és igazságtalan támadásokkal válaszoltak. Kortársaitól, félreismerten és kigúnyoltan, súlyos lelki vívódások közepette halt meg 1797-ben.

De a legkülönösebb, hogy ugyanakkor, amikor Franciaországban, Angliában és az Egyesült Államokban megtörténtek az első komoly kísérletek a nők politikai egyenjogúságának kivívására, az akkor még oly elmaradt Németországban is akadt olyan német író - Th. G. Hoppel -, aki síkra szállva a nők jogaiért, Berlinben 1792-ben jelentetett meg könyvet a szerző feltűntetése nélkül „Über die bürgerliche Verbesserung der Weiber” (A nők polgári helyzetének javításáról) címmel. Olyan időpontban történt ez, amikor Németországban „A férfiak polgári helyzetének javításáról” ugyanolyan joggal lehetett volna könyvet írni. Annál csodálatra méltóbb a bátorsága ennek az írónak, aki levonta könyvében a nemek társadalmi és polgári egyenjogúsításának összes következményeit; és igen ügyesen, szellemesen védelmezte álláspontját.

Ezt követően a nő és a férfi politikai egyenjogúsításának a kérdése hosszú ideig szunnyadt, de lassanként mégis valamennyi kultúrország nőmozgalmának posztulátumává vált, s több országban részben meg is valósult. Franciaországban a saintsimonisták és a fourieristák emelték fel szavukat a nemek társadalmi egyenjogúsításáért; 1848-ban a fourierista Considérant a francia parlament alkotmányozó bizottságában indítványozta, hogy a nők számára azonos politikai jogokat biztosítsanak. Pierre Leroux 1851-ben megismételte ezt az indítványt a kamarában, de ugyancsak eredménytelenül.

Ma egészen más a helyzet. Azóta minden viszony, az egész kép hatalmasat változott, s megváltoztatta a nők helyzetét is. A nő sorsa, jobban mint valaha, szorosan összeforrott a társadalom egész fejlődésmenetével, s ebbe a fejlődésbe a nő egyre inkább tevékenyen beavatkozik. Látjuk, hogy minden kultúrállamban nők milliói működnek a férfiak mellett a legkülönbözőbb pályákon, s évről évre növekszik azoknak a száma, akik saját erejükre és képességeikre utalva vívják a létért folyó küzdelmet. Tehát a nő számára éppoly kevésbé közömbös, mint a férfi számára, hogy milyenek társadalmi és politikai viszonyaink. Például az ilyen kérdések: milyen bel- és külpolitikát folytatunk, vajon az ilyen politika háborúra vezet-e vagy sem; hogy az állam fegyverbe hív-e évente sok százezer egészséges férfit és külföldre kényszerít-e tízezreket; hogy a legfontosabb létszükségleti cikkeket megdrágítják-e adókkal és vámokkal, ami a legkeményebben a sokgyermekes családokat sújtja, méghozzá olyan időben, amikor a létfenntartási eszközökből amúgy sincs elég - mindezek a kérdések a nőt éppen úgy érintik, mint a férfit. Azonkívül a nő ugyanúgy fizeti jövedelméből az egyenes és közvetett adókat. A nevelési rendszernek az ő szempontjából igen nagy fontossága van, mert a nevelés módja jelentősen befolyásolja nemének helyzetét; ráadásul mint anyának kettős érdeke fűződik hozzá.

Továbbá, a sok száz különböző foglalkozási ágban működő sok százezer és millió nő személy szerint messzemenően érdekelt szociális törvényhozásunkban. A munkaidő tartama, az éjjeli, vasárnapi és gyermekmunka, a bérfizetési és felmondási határidő, a gyárakban és műhelyekben alkalmazott óvintézkedések, egyszóval a munkásvédelem, azonkívül az egész biztosítási

törvényhozás, az ipari bíráskodás ügye stb. - ezek mind olyan kérdések, amelyek a nőt a legközvetlenebbül érintik. A munkásoknak egyáltalán semmilyen vagy csak hiányos ismereteik vannak sok olyan iparáról, amelyek kizárólag vagy túlnyomórészt munkásnőket foglalkoztatnak. A vállalkozóknak elemi érdeke, hogy leplezze azokat a visszasságokat, amelyekért felelős. Ugyanakkor az iparfelügyelet sok olyan iparágra nem terjed ki, amely csak nőket foglalkoztat, s azonkívül még egyáltalán nem működik kielégítően, holott éppen ezekben az iparágakban van a legnagyobb szükség a munkásvédelmi intézkedésekre. Gondoljunk csak azokra a nagyvárosi műhelyekre, amelyekben varrónőket, szabónőket, kalapkészítőnőket stb. zsúfolnak össze. Innen alig hatol ki panaszszó, s ide nem hatol be semmiféle vizsgálat. Azonkívül a nő mint kereső érdekelve van a kereskedelmi és vámügyi törvényhozásban, valamint az összes magánjogi rendelkezésben. Kétségtelen tehát, hogy a nőnek éppen úgy, mint a férfinak, életbevágó érdeke, hogy a törvényhozás útján befolyást gyakoroljon a viszonyok alakulására. A közéletben való részvétele tehát igen hasznos eredményekkel járna, s a nők sok új szempontra hívhatnák fel a figyelmet.

Az ilyen érvelést röviden azzal szokták elutasítani, hogy a nők nem értenek a politikához, a legtöbben hallani sem akarnak róla, s nem is tudnak élni szavazati joggal. Ez igaz is, meg nem is. Bizonyos, hogy eddig, legalábbis Németországban, a nők számára még nem követelték tömegesen a politikai egyenjogúságot. Az első nő, aki az emancipáció mellett Németországban már a hatvanas évek vége felé síkra szállt, Hedwig Dohm asszony volt. Újabban főképpen a szociáldemokrata érzelmű munkásnők folytatnak élénk agitációt ennek érdekében.

Azzal az ellenvetéssel, hogy eddig a nők nem túlságosan érdeklődtek a politikai mozgalom iránt, semmit sem bizonyítanak. Ha a nők eddig nem törődtek politikával, az nem bizonyíték arra, hogy nem kellene vele törődniük. A nők szavazati joga ellen felhozott érvek a hatvanas évek első felében a férfiak általános választójoga ellen is elhangzottak. E munka szerzője még 1863-ban is azok közé tartozott, akik az általános választójog ellen nyilatkoztak; négy évvel később az általános választójog alapján került a Reichstagba. Tízezrek jártak hasonlóan, s lettek Saulusból Paulusszá. Hisz ma is sok még az olyan férfi, aki nem él legfontosabb politikai jogával, vagy pedig nem tudja, miként éljen vele; de ez nem ok arra, hogy e jogot ne adjuk meg neki, vagy hogy megvonjuk tőle. A Reichstag-választásokon rendszerint a választók 25-30%-a távol marad a szavazástól, és ez a szám a társadalom valamennyi osztályának a tagjaiból tevődik össze. És véleményünk szerint a választásokban részt vevő 70-75% többsége is úgy szavaz, ahogy nem volna szabad szavaznia, ha felismerné saját érdekeit. S ez azért van így, mert politikai képzettségük igen hiányos.

De a politikai képzettség színvonalát nem lehet emelni akkor, ha közben távoltartjuk a tömegeket a közügyektől; csakis úgy érhetünk el eredményt, ha biztosítjuk számukra politikai jogaik gyakorlását. Gyakorlat teszi a mestert. Az uralkodó osztályoknak eddig sikerült érdekeiknek megfelelően a nép túlnyomó többségét politikai kiskorúságban tartaniuk. Ezért mindeddig egy osztály- és céltudatos kisebbségre hárult a feladat, hogy erélyesen és lelkesen harcoljon a köz érdekeiért, felrázza a renyhe tömegeket és felemelje őket magához. Így volt ez eddig minden nagy mozgalomban; ne csodálkozzunk és ne csüggedjünk hát, ha a nőmozgalomban sincs másként. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy a fáradság és az áldozatkészség nem vész kárba, és a jövő meghozza a győzelmet.

Mihelyt a nő a férfival egyenjogúvá válik, fel fog ébredni benne kötelességeinek tudata is. Ha szavazásra szólítják, felmerül benne a kérdés: miért? kire? E pillanattól fogva a férfi és a nő között egész sor új kapcsolat jön létre, s ez nemcsak hogy nem rontja, hanem ellenkezőleg, javítja majd kölcsönös kapcsolatukat. A tájékozatlan nő természetesen a tájékozottabb férfihoz fordul. Ebből olyan eszmecsere következik majd, amelyből mindkét fél tanulhat:

ilyen viszony a férfi és a nő között régen a legritkább esetben alakult ki. Életük ezzel új ösztönzést kap. Egyre inkább ki fog egyenlítődni a nemek műveltségében és felfogásában mutatkozó különbség, amely olyan gyakran vezet nézeteltérésre és viszálykodásra, amely miatt a férfi nem tud eleget tenni sokoldalú kötelezettségeinek, és amely árt a közérdeknek. A hasonló gondolkodású nő nem kolonc a férfi nyakán, hanem segítőtársa a férfinak; ha őt magát kötelezettségei visszatartják is a részvételtől, férjét kötelessége teljesítésére fogja ösztönözni. Rendben levőnek fogja tartani azt is, hogy jövedelmüknek egy töredékét valamely újság előfizetésére vagy agitációs célokra fordítsák; hiszen az újság őt is tanítja és szórakoztatja, s megérti, hogy áldozni kell az agitációra, amely ki fogja vívni azt, ami férjének és gyermekeinek nincs meg - az emberhez méltó életet.

Így aztán a legnagyobb mértékben nemesítő hatása lesz annak, ha a házastársak együtt harcolnak a közösség érdekeiért, melyek a legszorosabban összekapcsolódnak tulajdon érdekeikkel. Az ellenkezője fog történni annak, amit rövidlátó emberek, vagy a teljes egyenjogúságon alapuló társadalom ellenségei állítanak. A két nem viszonya olyan mértékben fog javulni, ahogy a társadalmi intézmények a férfit és nőt megszabadítják az anyagi gondoktól és a munka túlságosan nagy terheitől. A gyakorlatnak és a nevelésnek itt, mint más esetekben is, szintén nagy jelentősége lesz. Ha nem megyek a vízbe, sohasem tanulok meg úszni; ha nem tanulom és nem gyakorlom az idegen nyelvet, akkor sohasem fogok semmilyen nyelven sem beszélni. Ezt mindenki természetesnek tartja, de sokan nem értik, hogy ugyanez az állam és a társadalom ügyeire is vonatkozik. Vajon a mi asszonyaink alkalmatlanabbak, mint a sokkal alacsonyabb fokon álló néger, akiknek Észak-Amerikában megadták a politikai jogegyenlőséget? Vagy talán egy nagy műveltségű nő kevesebb jogot élvezzen, mint a legdurvább, legműveletlenebb férfi - például, egy tudatlan hátsópomerániai napszámos vagy egy ultramontán lengyel csatornatisztító -, csak azért, mert ez véletlenül férfinak született? A fiúnak több joga van, mint anyjának, akitől talán legjobb tulajdonságait örökölte, azokat, amelyek azzá tették, ami. Ez valóban különös!

De mindezen felül már azt sem kockáztatjuk, hogy a sötétben kell botorkálnunk. Észak-Amerikában, Új-Zélandban, Ausztráliában és Finnországban már elvégezték az úttörő munkát. Ennek hatásáról már 1872. november 12-én így írt egy Kingmann nevű Lasamie City-beli bíró a Nők Lapjának (Woman's Journal) Chicagóba:

„Ma három esztendeje annak, hogy a nők választójogot nyertek, valamint azt a jogot is, hogy hivatalokat tölthessenek be, mint a többi választó. Ezen idő alatt a nők választottak és megválasztattak különböző hivatalokba; működtek mint esküdtek és békebírák. Részt vettek valamennyi választásunkon, és jóllehet véleményem szerint egyesek közülünk elvben nem helyeslik a nőknek ezt a tevékenységét, aligha akad valaki, aki el ne ismerné, hogy a nők részvétele nevelőhatást gyakorolt választásainkra. Azt eredményezte ugyanis, hogy a választások nyugodtan és rendben zajlottak le, és ugyanakkor bíróságaink le tudtak sújtani különféle bűnösökre, akik eddig büntetlenek maradtak.

Amikor például az államot szervezték, csaknem mindenki revolvért hordott magánál, és a legkisebb civakodás alkalmával használta is. Egyetlen esetre sem emlékszem, amikor egy férfiakból álló esküdtszék vétkesnek nyilvánított volna valakit fegyverhasználatért; de ha volt két-három nő is az esküdtek között, akkor mindig követték a bíróság instrukcióit...”

És hogy huszonöt évvel a női választójog életbeléptetése után miként gondolkoztak erről a kérdésről Wyomingban, az kitűnik abból a memorandumból, amelyet az állam népképviselője 1894. november 12-én a világ összes parlamentjeihez intézett. E memorandum többek közt megállapítja:

„Annak a körülménynek, hogy a nők megkapták és gyakorolják a választójogot, Wyomingban nincs semmiféle kedvezőtlen hatása, sőt sok szempontból igen jó hatása van; igen jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy államunkból száműzzük a bűnt és a nyomort, mégpedig minden erőszakos rendszabály nélkül; elősegítette a békés és nyugodt választásokat, a jó kormányzást, a magas szinten álló civilizáltságot és közrendet; s büszkén utalunk arra a tényre, hogy huszonöt éve, amióta a nőknek választójoguk van, Wyoming egyetlen kerületében sincs szegényház, hogy fogházaink úgyszólván üresek és a bűnözés nálunk csaknem ismeretlen. Tapasztalataink alapján azt kívánjuk, hogy a világ minden civilizált országa haladéktalanul adja meg a nőknek a választójogot.”

Bár a legnagyobb elismeréssel adózunk a wyomingi nők politikai tevékenységének, mégsem megyünk olyan messzire, mint a női választójog lelkes szószólói az ottani népképviselői szervben, akik az ott uralkodó irigylésre méltó állapotokat kizárólag a női választójognak tulajdonítják; ebben nyilván számos egyéb társadalmi tényezőnek szerepe van; mindamellett bizonyos, hogy a női választójog bevezetésének Wyomingban igen jótékony hatása volt, és semmiféle káros következmény nem származott belőle. Ennél fényesebben semmi sem igazolhatja bevezetésének helyességét.

A wyomingi példa követőkre talált. Az Egyesült Államokban a nők 1893-ban választójogot kaptak Coloradóban, 1895-ben Utahban, 1896-ban Idahóban, 1908-ban Dél-Dakotában, 1909-ben Washingtonban, s nyomban számos női képviselőt választottak. 1899-ben, öt évvel a reform bevezetése után, a coloradói parlament 45 szavazattal 3 ellenében a következő határozatot hozta:

„Mérlegelve azt a körülményt, hogy Coloradóban öt év óta a két nemre vonatkozólag azonos választójog van érvényben, mely idő alatt a választójogot a nők éppúgy gyakorolták, mint a férfiak, mégpedig azzal az eredménnyel, hogy a közhivatalokba alkalmasabb jelölteket választottak, a választási rendszer javult, a törvényhozás teljesebbé vált, az általános műveltség színvonala emelkedett, a politikai felelősségtudat a női befolyás folytán erősödött, az alsóház határozatilag kimondja, hogy ezen eredmények alapján a nők politikai egyenjogúsítását az Észak-Amerikai Unió minden államának és minden territóriumának olyan törvényhozási intézkedésül ajánlja, amely magasabbrendű és jobb rendszer megteremtésére alkalmas.”

Számos államban a parlament elfogadta a női választójog bevezetését, de a népszavazás elvetette e határozatokat. Így például Kansasban, Oregonban, Nebraskában, Indianában és Oklahomában; Kansasban és Oklahomában ez kétszer, Oregonban háromszor is megismétlődött, s a nők politikai emancipációját ellenző többség minden alkalommal kisebb lett.

„Ha azt vizsgáljuk, mit értek el a nők a jogegyenlőséggel a községi közigazgatás terén, igen tarka képet kapunk; mindent egybevetve azonban e vívmányok nem túlságosan jelentékenyek. Természetesen teljes kommunális polgárjogot élveznek a nők abban a négy államban, amely megadta nekik a politikai választójogot. De ezeken kívül csak egyetlen államban, Kansasban kapták meg az aktív és passzív községi választójogot, amely magában foglalja az iskolák igazgatásával kapcsolatos aktív és passzív választójogot, valamint az adók megszavazásának kérdésében tartott népszavazáson való részvétel jogát. Michiganban 1893 óta van a nőknek aktív községi választójoguk, de ez nem általános, mert iskolai végzettséghez van kötve. Louisiana, Montana, Iowa és New York államban a nőknek a községi adóügyekre vonatkozólag biztosítottak szavazati jogot. A nők, az általános községi ügyekbe való beleszólásukkal összevetve, nagyobb befolyásra tettek szert az iskolaügy területén. Aktív és passzív választójoguk van az iskolák igazgatásával kapcsolatosan a következő államokban: Connecticut, Delaware, Illinois, Massachusetts, Minnesota, Montana, Nebraska, New Hampshire, New Jersey, New York, Észak- és Dél-Dakota, Ohio, Oregon, Vermont, Wisconsin, Washington,

valamint Arizona államban. Kizárólag aktív választójoguk van a nőknek iskolaügyi téren Kentuckyban és Oklahoma államban, ám az elsőben csak bizonyos kategóriákhoz tartozó nők és meghatározott feltételek mellett gyakorolhatják ezt a jogot. Kaliforniában, Iowában, Louisianában, Maineben, Pennsylvániában és Rhode-Islandon az iskolaügy terén megadták a nőknek a passzív választójogot, de a választhatóságot az iskolaigazgatás bizonyos hivatalaira korlátozták.”¹²⁷

Új-Zélandban a nők 1893-ban kapták meg a politikai választójogot. Nagyon élénken részt vettek a parlamenti választásokban, élénkebben, mint a férfiak; de csak aktív választójoguk van, a választhatóság a férfiak kiváltsága maradt. 139.915 nagykorú nő közül 1893-ban 109.461 vétette fel magát a választók névjegyzékére, vagyis 1000 közül 785. A választásokban 90.290 nő vett részt, 1000 közül 645. 1896-ban a női szavazók száma 108.783 (68%), 1902-ben 138.565, 1905-ben 175.046 volt.

Tasmaniában a nők 1884-ben kapták meg a községi, és 1903-ban a politikai választójogot. Dél-Ausztráliában a nőknek 1895 óta van politikai választójoguk, Nyugat-Ausztráliában 1900 óta, Új-Dél-Wales-ben 1902 óta, Queenslandban 1905 óta, Victóriában 1908 óta. E gyarmati államok szövetsége a nők szavazati jogát még 1902-ben bevezette a szövetségi parlamentbe. A szavazati jog elismerésével itt együtt jár a választhatóság joga is, de eddig még egyetlen nőt sem választottak be a parlamentbe.

Nagykorú nők aktív és passzív parlamenti választójogát ugyanolyan feltételek mellett adták meg, mint amilyenek a férfiakra érvényesek. Kevésbé demokratikus a községi közigazgatás szabályozása. A községi igazgatásban való részvétel joga a katonakötelezettség függvénye. 1889 óta az adófizető nők megválaszthatók a városok és falvak szegénygondozási tanácsaiba. Szegényházak vezetője is lehet nő, megválaszthatók továbbá a nők az iskolai tanácsokba és az iskolai igazgatóságokba.

Az 1905. októberi hatalmas általános sztrájknak és az orosz forradalom győzelmének eredményeként Finnországban ismét helyreállították az alkotmányt. A munkásosztálynak sikerült olyan erős nyomást kifejtenie, hogy a rendi országgyűlés a nőkre nézve is törvénybe iktatta az általános választójogot. Ebből a jogból csak azokat rekesztették ki, akik szegénysegélyt kapnak, vagy akik tartoznak az államnak a személyi adó összegével, amelyet a férfiak részére 2 márkában, nők részére 1 márkában állapítottak meg. 1907-ben a népképviselői szervbe 19, 1908-ban 25 nőt választottak meg.

Norvégiában 1889 óta vesznek részt nők az iskolák igazgatásában. A városokban a község-tanács delegálhatja őket az iskolai tanácsokba. A gyermekes anyáknak szavazati joguk van az iskolafelügyelők megválasztásánál. Vidéken, nemre való tekintet nélkül, mindenki részt vehet az iskolatanácsok választógyűlésein, aki megfizeti az iskolaadót. A nők betölthetik az iskolafelügyelői tiszteket. Lassanként más községi ügyekbe is egyre több beleszólást engedtek a nőknek. 1901-ben minden norvég nő megkapta az aktív és passzív választójogot, ha betöltötte 25. életévét, norvég állampolgársággal rendelkezik, 5 éve az országban lakik, és a legutóbbi adóévben vagy maga fizetett állami, illetve községi adót, vidéken 337,50 márka (300 korona), városban 450 márka (400 korona) minimális évi jövedelem után, vagy olyan férjjel él vagyonszövetségben, aki a megállapított jövedelmi adót befizette. 200.000 nő kapta meg a választójogot, ezek közül Krisztiániában 30.000. Az első olyan választáson, melyen nők is részt vettek, 90 nőt (és 160 pótképviselőt) választottak be az országgyűlésbe és a községi tanácsokba, ezek közül Krisztiániában 6 városi képviselőt és egy pótképviselőt. 1907. július 1-én a

¹²⁷ Clara Zetkin: Zur Frage des Frauenwahlrechts (A női választójog kérdéséhez). Berlin, 1907. 64-65. o. - 1909-ben a nőknek Dél-Dakotában és Washingtonban is megadták a választójogot.

norvég nők a politikai választójogot is elnyerték. De nem ugyanolyan feltételek mellett, mint a férfiak. A nők politikai választójogára vonatkozóan ugyanazok a rendelkezések vannak érvényben, mint a községi választójogra vonatkozóan. Mintegy 250.000 nagykorú proletárnő továbbra is meg van fosztva a politikai jogoktól.

Svédországban 1862 óta a hajadon nőknek aktív választójoguk van a kerületi tanács-választásokon és a községi választásokon ugyanolyan feltételek mellett, mint a férfiaknak; vagyis, ha legalább 562,50 márka jövedelem után fizetnek adót, és ha nincs adótartozásuk. 1887-ben 62.000 nőből még csak 4000 szavazott. A községi hivatalokba való megválaszthatóság jogát eleinte teljesen megtagadták a nőktől, de egy 1889-ben hozott törvény lehetővé tette megválaszthatóságukat a szegényügyi és iskolaügyi tanácsokba. 1909 februárjában a svéd nők passzív választójogot kaptak minden községi és városi képviselőtestületbe. 1902-ben a nők politikai választójogát a második kamara 114 szavazattal 64 szavazat ellenében, 1905-ben pedig 109 szavazattal 88 ellenében elvetette.

Dániában a nők sok évi agitáció után 1908 áprilisában kaptak aktív és passzív községi választójogot. Mindazoknak a nőknek van szavazati joguk, akik betöltötték 25. életévüket, és vagy maguk rendelkeznek a városokban legalább 900 márka (vidéki kerületekben kevesebb) évi jövedelemmel, vagy pedig olyan férfival élnek vagyongözösségben, aki a kötelező jövedelmi adót befizette. Azonkívül választójoggal rendelkeznek azok a női háztartási alkalmazottak, akiknél a lakás és ellátás beleszámít a bérbe. Az 1909. évi első választásokon Koppenhágában 7 nőt választottak meg a városi képviselőtestületbe. Izlandban a nőknek 1907 óta van aktív és passzív községi választójoguk.

A női választójog kivívásának sajátos története van Angliában is. A régi jog szerint a középkorban szavazati joggal rendelkeztek azok a nők, akiknek földbirtokuk volt és ebben a minőségben a bírói hatalmat is gyakorolták. Az idők folyamán ezeket a jogokat elveszítették. Az 1832. évi választási reformtörvény a „person” szót használja, ami az angol fogalmak szerint mindkét nemre, mind a férfira, mind a nőre vonatkozik. Ám a gyakorlatban a törvényt azzal a megszorítással alkalmazták, hogy a nőket mindenütt elutasították, ahol megpróbáltak részt venni a választásban. Az 1867. évi választójogi reformtörvényben a „person” szó helyébe már a „man” szót iktatták. John Stuart Mill indítványozta, hogy „man” helyett használják ismét a „person” szót azzal a nyomatékos megokolással, hogy ez esetben a nőknek ugyanolyan feltételek mellett lenne szavazati joguk, mint a férfiaknak. A javaslatot, 194 szavazattal 73 ellenében elvetették. 16 évvel később (1883) az alsóházban ismét kísérlet történt arra, hogy a nők megkapják a szavazati jogot. Ezt az indítványt csupán 16 szótöbbséggel vetették el. Egy újabb kísérletet 1884-ben, amikor a Házban lényegesen több képviselő volt jelen, 136 szótöbbséggel vetettek el. De a kisebbség nem kedvetlenedett el. 1886-ban sikerült két olvasásban javaslatot elfogadtatnia a nők parlamenti választójogáról. De a parlament feloszlata megakadályozta a végleges döntést.

1888. november 29-én Edinburghban tartott beszédében Lord Salisbury többek közt kifejtette: „Őszintén remélem, hogy nincs már távol az a nap, amikor a férfiakkal együtt a nőknek is lesz szavazati joguk a parlamenti választásokon, és szavuk lesz az ország politikai irányításában.” Alfred Russell Wallace, az ismert természettudós, Darwin követője, így nyilatkozott erről a kérdésről: „Ha a férfiak és a nők szabadon követhetik legjobb ösztöneiket, ha ezek is, azok is a lehető legjobb nevelésben részesülnek, ha a nemi hovatartozás véletlenszerűsége folytán nem raknak helytelen módon béklyókat egyetlen emberi lényre sem, ha a közvéleményt a legbölcsebbek és a legjobbak fogják irányítani és az ifjúságba rendszeresen beleplántálni, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy az emberi kiválasztás olyan rendszere jut majd érvényre, amely szükségképpen egy megreformált emberiséghez fog vezetni. Amíg a nők kénytelenek a

házasságot eszköznek tekinteni, melynek segítségével megmenekülnek a szegénységtől és az elhagyatottságtól, addig hátrányban vannak és hátrányban is lesznek a férfiakkal szemben. Az első lépés tehát a nők emancipációja terén mindazon korlátoknak az eltávolítása, amelyek meggátolják, hogy a nők az iparban és a különböző foglalkozási ágakban versenyezzenek a férfiakkal. Ámde tovább kell mennünk és meg kell engednünk a nőknek politikai jogaik gyakorlását. A nők már eddig is sok szenvedést okozó korlátozást elkerülhettek volna, ha lett volna közvetlen képviselőjük a parlamentben.”

1892. április 27-én 175 szavazattal 152 ellenében ismét elvetették Sir A. Rollit javaslatának második olvasásra bocsátását, ezzel szemben 1897. február 3-án az alsóház elfogadott egy, a szavazati jog megadására vonatkozó javaslatot, de az ellenfelek különféle mesterkedései miatt a tervezet nem került harmadik olvasásra. 1904-ben ugyanez megismétlődött. Az alsóház 1906-ban megválasztott tagjai közül választás előtt a nagy többség a női választójog mellett nyilatkozott. 1908. június 21-én a Hyde-parkban grandiózus tüntetés zajlott le. Már február 28-án 271 szavazattal 92 ellenében elfogadták Stanger javaslatát, aki azt követelte, hogy a nőknek a adnak férfiakéval egyenlő szavazati jogot.

A helyi közigazgatás területén egyre jobban kiterjesztik a nők szavazati jogát. Az egyház-kerületi gyűléseken az adófizető nőknek éppen úgy van részvételi és szavazati joguk, mint a férfiaknak. 1899 óta az angol nőknek a férfiakkal azonos feltételek mellett aktív és passzív választójoguk van a községi tanácsok, a kerületi tanácsok és a grófsági tanácsok választásain. A vidéki, községi és kerületi tanácsokban, valamint a szegénygondozás szerveiben az összes tulajdonosok és bérlők - beleértve a nőket is - szavazati joggal rendelkeznek, ha az illető községben vagy kerületben laknak. A nevezett testületekben passzív választójoguk van az összes nagykorú lakosoknak nemre való tekintet nélkül. Az iskolai tanácsokban a nőknek a férfiakkal azonos feltételek mellett aktív, 1870 óta pedig passzív választójoguk is van. 1903-ban azonban a reakciós angol iskolatörvény London grófság területén az iskolák igazgatásában megvonta a nőktől a passzív választójogot. 1869 óta a független és hajadon nőknek szavazati joguk van az állami tanácsok megválasztásában. Két 1907-ből származó törvény Angliára és Skóciára vonatkozóan bevezeti a hajadon nők választhatóságát a grófsági és községi tanácsokba. De az a nő, akit ilyen gyűlés elnökévé választanak, az ezzel együtt járó békebírói tiszteletet nem töltheti be. A nők jelenleg megválaszthatók a kerületi egyházközségi és szegényügyi tanácsokba is. Az első női polgármestert 1908. november 9-én Aldeburghban választották. 1908-ban az angol szegényügyi tanácsoknak 1162, az iskolai tanácsoknak 615 nőtagja volt. Írországból az önálló adófizető nőknek 1887 óta van aktív községi választójoguk, 1896 óta pedig aktív és passzív választójoguk van a szegénygondozás terén. Az észak-amerikai brit gyarmatokon a legtöbb tartományban ugyanolyan feltételek mellett vezették be a női szavazójogot a községi közigazgatásban általában, mint amilyenek most Angliában érvényesek. Az afrikai angol gyarmatokon a községi közigazgatás területén ugyancsak bevezették a női választójogot.

Franciaországban a haladás irányában tett első kis lépést az 1880. február 27-i törvény jelentette. Ez a törvény olyan választott testületet hoz létre, amelynek iskolaigazgatónők, főfelügyelők, menhelyfelügyelők a tagjai. Ennek a választott testületnek az a feladata, hogy a népoktatással foglalkozzék. Egy 1898. január 23-án hozott további törvény a kereskedelemmel foglalkozó nőknek megadja a kereskedelmi bíróságok választásában való részvétel jogát. Az ipari bíróságokat megreformáló 1907. március 27-i törvény biztosítja a nők részére az aktív választójogot, 1908. november 25-e óta pedig a nőknek passzív választójoguk is van.

Olaszországban a nőknek 1893 óta - Németországgal ellentétben - aktív és passzív választójoguk van az ipari bíróságok választásain. A nők megválaszthatók kórházak, árvaházak, javító-nevelő intézetek és iskolabizottságok elnökségébe és igazgatóságába.

Ausztriában azok a nők, akik birtokuk szerint tagjai a nagybirtokos kúriának, gyakorolhatják az aktív választójogot a birodalmi tanács és az országgyűlés választásain, akár személyesen, akár férfi meghatalmazott útján. A községi képviselő választásán a nők csak akkor vehetnek részt, ha 24. életévüket betöltötték, s mint a község tagjai tényleges vagyonuk, iparuk vagy jövedelmük után közvetlen adót fizetnek; férjezett nők szavazati jogukkal férjük útján, mások pedig meghatalmazottjuk útján élnek. Ami az országgyűlési választásokat illeti, a nagybirtokos osztályhoz tartozó nőknek mindenütt van választójoguk, amelyet azonban - Alsó-Ausztriától eltekintve - nem kell személyesen gyakorolniuk. Csak az említett örökös tartományban mondja ki az 1896. évi törvény, hogy a nagybirtokosoknak nemre való tekintet nélkül, személyesen kell szavazniuk. Az ipari bíróságok megválasztásában a nőknek, akárcsak Németalföldön, csak aktív választójoguk van.

Németországban a nőket a tulajdonképpeni parlamenti testület aktív és passzív megválasztásából egyértelműen kirekesztik. A községi tanácsválasztásokba a nőknek egyes országokban, illetve országrészekben van beleszólásuk. Passzív választójoguk a nőknek egyetlen városi vagy falusi közösségben sincs. A városokban az aktív választójogból is ki vannak zárva. Ez alól csupán Szászország-Weimar-Eisenach nagyhercegségek, Schwarzburg-Rudolstadt és Schwarzburg-Sonderhausen hercegségeknek, Bajorország Rajna jobb parti részének városai és a lübecki városka, Travemünde a kivétel.

A bajor városokban szavazati joguk van az összes háztulajdonos nőknek, a szászországi-weimari és schwarzburgi városokban az összes polgárnőknek. De csak Travemündében gyakorolhatják személyesen a szavazati jogot.¹²⁸ Ami a falusi községeket illeti, a nőknek általában megvan az aktív választójoguk mindazokban a községekben, ahol a szavazati jog földbirtoktól vagy bizonyos meghatározott adó fizetésétől függ. De a szavazati jogot a nők csak képviselő útján gyakorolhatják, azonkívül nem választhatók. Így van ez Poroszországban, Braunschweigben, Schleswig-Holsteinben, Szászország-Weimarban, Hamburgban és Lübeckben. A szász királyságban a tartományi törvény úgy rendelkezik, hogy a nő akkor élhet szavazati jogával, ha földbirtoka van és hajadon. Ha férjnél van, a szavazati jog a férjre száll át. Azokban az államokban, amelyekben a szavazati jog a községi polgárjog függvénye, a nőknek a legtöbb esetben nincs szavazati joguk. Ez a helyzet Württembergben, a bajor Pfalzban, Badenben, Hessenben, Oldenburgban, Anhaltban, Gothában és Reussban. Szászország-Weimar-Eisenachban, Koburgban, Schwarzburg-Rudolstadtban és Schwarzburg-Sondershausenban azonban a nők egyrészt a férfiakhoz hasonló feltételek mellett polgárjogot szerezhetnek, és ráadásul ugyanolyan, a tulajdontól teljesen független szavazati joguk is van. Mindamellett itt sincs joguk ennek személyes gyakorlására.

Azokban a porosz országrészekben, ahol a korlátozott községi női választójog van érvényben, a választásra jogosult nők közvetve vagy közvetlenül részt vesznek a járási, a járási gyűlési választásokban is. A nagyobb földbirtokosoknak, a bányák és ipari üzemek képviselőinek választási kötelékében a nők közvetlenül választják a járási képviselőket, a községekben pedig közvetve, minthogy ott a községi gyűlések vagy községi tanácsok nem képviselőket, hanem rendszerint csak elektorokat választanak. Minthogy a járási gyűlések képviselőket választanak a tartománygyűlésekbe, a választásra jogosult kis számú nő közvetve csupán igen csekély befolyást gyakorolhat a tartományi közigazgatásra.

¹²⁸ Politisches Handbuch für Frauen (Politikai kézikönyv nők számára). Berlin, 1909., 86. o.

Az utóbbi évek során a nőket egyre nagyobb számban és egyre eredményesebben vonják be a szegény- és árvagondozásba (kivétel csupán Bajorország), egyes városokban pedig az iskolabizottságokba (Poroszország, Baden, Württemberg, Bajorország, Szászország) és a lakásvizsgáló bizottságokba is (Mannheim). Az egyetlen terület, ahol a nőknek aktív és passzív választójoga van, továbbra is a betegbiztosítás; az ipari és kereskedelmi bíróságokra vonatkozólag továbbra is megtagadják tőlük a választójogot.

Németországban és Ausztriában tehát a választójog az említett esetekben csaknem kivétel nélkül nem a személyhez, hanem a tulajdonhoz van kötve. Igen tanulságos ez az uralkodó államerkölcs és az érvényben levő jog szempontjából. Az ember politikailag nulla, ha nincs pénze és tulajdona. Nem az értelem és a műveltség - a tulajdon a döntő.

Azt az elvet tehát, hogy a nőnek mint kiskorú személynek ne lehessen szavazati joga, valóban megtörték. Mégis vonakodnak attól, hogy elismerjék a nő teljes jogi egyenlőségét. Azt mondják, veszélyes a nőnek szavazati jogot adni, mert könnyen hozzáférhető a vallási előítéletek számára és konzervatív. De ez csak azért van így, mert a nő tudatlan; nevelni kell és fel kell világosítani igazi érdekei felől. Egyébként pedig a választásokkal kapcsolatban eltúlozzák a vallásos befolyás jelentőségét. Az ultramontán agitáció Németországban csak azért volt olyan eredményes, mert össze tudta kapcsolni a társadalmi érdeket a vallási érdekekkel. Az ultramontán káplánok sokáig a szociáldemokratákkal vetélkedve tárták fel a szociális rothadást. Ebből ered tömegbefolyásuk. Amint a kultúrharcnak vége, ez a befolyás fokozatosan megszűnik. A klérus kénytelen felhagyni az államhatalommal szembeni oppozícióval, s ugyanakkor, az éleződő osztályellentét miatt rákényszerül, hogy jobban tekintettel legyen a katolikus burzsoáziára és a katolikus nemességre, következésképpen szociális téren is tartózkodóbban viselkedik. Ezzel veszít befolyásából a munkások körében, különösen akkor, ha tekintettel az államhatalomra és az uralkodó osztályokra, olyan cselekedeteket és törvényeket hagy jóvá és tűr meg, amelyek a munkásosztály érdekeit sértik. Ugyanezek az okok végül aláássák a klérusnak a nőkre gyakorolt befolyását is. Ha a nő a gyűléseken hallja, az újságokban olvassa és saját tapasztalatai alapján megtanulja, hogy mi az igazi érdeke, akkor ugyanúgy függetleníteni fogja magát a klérustól, mint a férfi.¹²⁹

Belgiumban, ahol az ultramontanizmus a nép nagy tömegei közt még csaknem korlátlanul uralkodik, a katolikus klérus egy része a női választójog megadását hatékony szociáldemokráciaellenes fegyvernek tartja. Egyes konzervatív képviselők Németországban is, valahányszor a Reichstagban a szociáldemokrácia követelte a női választójogot, mellette foglaltak állást, mégpedig azzal az indokolással, hogy ily módon a szociáldemokrácia ellen fordíthatják saját fegyverét. E nézeteknek kétségtelenül van valami alapjuk, ha tekintetbe vesszük a mai nők tudatlanságát és a klérusnak a nőkre gyakorolt befolyását. Ez azonban nem ok arra, hogy megtagadjuk tőlük a választójogot. Még ma is sok millió olyan munkás van, akik osztályérdekeik ellenére a polgári és klerikális jelöltekre szavaznak, s ezzel politikai kiskorúságukat bizonyítják, de azért nem akarjuk tőlük megvonni a szavazati jogot. A szavazati jogot nem

¹²⁹ Ezt a veszélyt a klérus igen hamar észrevette. A nőmozgalom még polgári körökben is olyan nagy jelentőségre tett szert és olyan méreteket öltött, hogy a katolikus centrum vezetői felismerték: nem sokra mennek vele, ha semmibe veszik. Háromszázhatvan fokos fordulatot vettek. Az egyház szolgálóira annyira jellemző ravaszsággal most azt támogatják, ami ellen azelőtt küzdöttek. Nemcsak a nők tanulási szabadsága mellett szállnak síkra, hanem teljes egyesülési és gyülekezési szabadságuk mellett is. Sőt, az okosabbak a nők választójogát is követelik, azt remélve, hogy ennek elsősorban az egyház látja majd hasznát. Úgyszintén előmozdítják a nők szervezkedését, még a háztartási alkalmazottakét is. De ezeket a törekvéseket nem méltányosságból támogatják, hanem azért, nehogy az egyházi és politikai ellenfél karjaiba kergessék a nőt.

azért tagadják meg vagy rabolják el, mert félnek a tömegek - köztük a nők - tudatlanságától, hiszen az uralkodó osztályok tették őket olyaná, amilyenek, hanem azért, mert attól félnek, hogy lassanként felnyílik a szemük és saját útjukon fognak haladni.

Egyelőre olyan elmaradott német államok is vannak, amelyekben a nőknek még a politikai egyesülési jogát sem engedélyezték. Poroszországban, Bajorországban, Braunschweigben és számos más német államban a nők nem alakíthattak politikai egyesületeket, Poroszországban még politikai egyesületek által rendezett ünnepélyeken sem vehettek részt, amint azt a legfelsőbb közigazgatási bíróság még 1901-ben kimondotta. Sőt, a berlini egyetem rektora 1901 őszi példánál álló ízléstelenséget követett el: megtiltotta, hogy a társadalomtudományi diákegyületben egy nő előadást tartson. Ugyanebben az évben a braunschweigi rendőrség megtagadta a nőktől az evangélikus-szociális kongresszus ülésein való részvétel jogát. Az a tény, hogy a porosz belügyminiszter 1902-ben kegyeskedett megengedni a nőknek, hogy jelen lehessenek a politikai egyesületek gyűlésein, ha, mint a nők a zsinagógában, a teremnek egy meghatározott részében foglalnak helyet, jól jellemzi közállapotaink kicsinyességét. 1904 februárjában Posadowsky ünnepélyesen kijelentette a Reichstag ülésén: „A politikától a nők tartsák távol magukat.” De ezt az állapotot még a polgári pártok is kezdték kellemetlennek érezni. Hiszen az egyesülési jog hiányán leginkább a proletár nőmozgalom tudta túltenni magát. Végre az 1908. április 19-i új birodalmi egyesülési törvény meghozta a nők egyenjogúságát az egyesülés és gyülekezés terén, ami egyébként az egyetlen lényegesnek mondható haladás.

Az aktív választójoggal természetesen együtt kell járnia a passzív választójognak. „Egy nő a Reichstag szószerén, az volna aztán a szép dolog” - halljuk az ellenvetést. A valóság az, hogy más államokban igenis ott vannak már a nők a parlamenti szónoki emelvényen, s mi is régóta hozzászoktunk ahhoz, hogy kongresszusaikon és különféle gyűléseiken nőket lássunk a szószerén. Észak-Amerikában a templomi szószerén és az esküdtek padján is ott találjuk őket, miért ne léphetnének hát a Reichstag szószerére? Az első nő, aki bekerül a Reichstagba, tud majd tekintélyt szerezni magának. Amikor az első munkások megjelentek a Reichstagban, némelyek akkor is azt hitték, hogy ezen élcelődhetnek; kijelentették, hogy a munkások hamarosan meg fogják érteni, milyen ostobaságot követtek el, amikor ilyen embereket választottak. Ám a munkások képviselői hamar tekintélyt szereztek maguknak, s most egyesek attól tartanak, hogy maholnap nagyon is sok lesz a munkásképvisező. Frivol élcelődők viszont azt mondják: „Képzeld csak el egy terhes asszonyt a Reichstag szószerén, micsoda »esztétikus« látvány!” Ám ugyanezek az uraságok rendben levőnek tartják, ha terhes nőket a legkevésbé esztétikus munkákra alkalmaznak, amelyek aláássák a nők méltóságát és egészségét. Alávaló az a férfi, aki egy terhes nőn élcelődik. Az ilyennek elboríthatná az arcát a szégyenpír arra a gondolatra, hogy tulajdon anyja is terhes volt valaha, mielőtt megszülte volna őt, s szégyenkezve el kellene némulnia arra a másik gondolatra is, hogy ő, a durva élcelődő, feleségének hasonló állapotától várja leghőbb vágya teljesülését.¹³⁰

¹³⁰ „Finnország női képviselői felerészben anyák, illetve feleségek... A férjes szociáldemokrata képviselők közül eddigi parlamenti működésük során hárman lettek anyává, s ennek semmi más zavaró következménye nem volt, mint hogy néhány hétig távol maradtak az ülésekről. Terhességüket parlamenti tevékenységük során mindenki természetesnek fogta fel, sem meglepetést, sem feltűnést nem keltett. Sokkal inkább beszélhetnénk arról, hogy ez a körülmény a gyűlésre nevelő hatást gyakorolt. Ami mármint a nőknek szorosabb értelemben vett parlamenti munkáját illeti, hangsúlyozzuk, hogy pártjaik őket is megválasztották a különbizottságokba. S ez bizonyítja, hogy az illető pártok meg voltak győződve a nők munkaképességéről. A munkaügyi bizottságban, amely a munkásvédelmi, munkásbiztosítási törvényeket és az új ipartörvényt dolgozta ki, tizenkét férfi mellett négy nő is volt, három nőt pedig póttagnak választottak meg. A törvényhozási és az

(...) Ez a szám (*t. i. a gyermekágyban meghalt nők száma K. K.*) messze felülmúlja a különböző háborúkban ugyan ezen idő alatt megölt vagy sebeikbe belepusztult férfiak számát. És a gyermekágyi láz áldozatainak valószínűtlenül nagy számát csak növelik azok, akik a szülés következtében súlyosan megbetegszenek vagy korán meghalnak.¹³¹ Már csak ezért is megilleti a nőt a férfival való teljes egyenjogúság. Erre különösen azoknak a figyelmét kell felhívunk, akik a férfi kiváltságos helyzetét a honvédelmi kötelezettséggel akarják indokolni. Ráadásul a legtöbb férfi ténylegesen nem is teljesíti e kötelezettségét, amely sokak számára csak papíron létezik.

Fordította: Nyilas Vera

Bebel, August: A nő és a szocializmus
(Kossuth, Bp., 1976.) 167., 215-219., 220-230., 234. o.

MARX-AVELING A NŐK JOGAIRÓL

Akár egészsében tekintjük a női nemet, akár csak azt a szomorú testvériséget, amelynek tagjai bánatos homlokukon ott viselik az örök szüzesség bélyegét, egyaránt az eszmék és eszmények hiányát találjuk. Ennek oka ismét csak a nő gazdasági függősége a férfitől. A nőket, akárcsak a munkásokat, megfosztják emberi jogaiktól, amelyek őket, mint emberi lényeket megilletik, úgy ahogyan a munkásokat megfosztják termelői jogaiktól. A módszer, amely a jogfosztást mindenkor és minden körülmények között lehetővé teszi - mindkét esetben ugyanaz - az erőszak.

Németországban a nő ma kiskorú a férfihoz képest. Egy „alacsony sorban élő” férj megverheti a feleségét. A gyermekeket illetően minden döntés a férfi kezében van, még annak az időpontnak a meghatározása is, hogy mikor legyen elválasztva a csecsemő. Bármilyen vagyona legyen is a feleségnek, a férj kezeli. A feleség nem köthet megállapodásokat a férje engedélye nélkül; a nő nem vehet részt politikai szervezetekben.¹³² Szükségtelen rámutatnunk arra, hogy az utóbbi néhány évben mennyivel jobban állnak ezek a dolgok Angliában, vagy olvasóinkat arra emlékeztetnünk, hogy a változások mostanában éppen a nők fellépésének voltak a következményei. De szükséges emlékeztetni rá, hogy a megszerzett polgári jogok ellenére az angol

alkotmányozó bizottságba 2-2 nőt választottak meg rendes tagnak és 1-1 nőt póttagnak. S a nők a választmányokban becsülettel helytálltak.” H. Pärssinen kisasszony, a finn országgyűlés tagja: *Das Frauenstimmrecht und die Beteiligung der Frauen an den parlamentarischen Arbeiten in Finnland* (A nők szavazati joga és a nők részvétele a finn parlament munkájában). *Dokumente des Fortschritts*, 1909 július. 542-548. o.

¹³¹ „Minden nőre, aki ma gyermekágyban meghal, tizenöt vagy húsz olyat kell számítanunk, aki többé-kevésbé súlyos fertőzést kap, és olyan altesti zavarok vagy általános szervi bajokban szenved, amelyekből gyakran élete végéig nem épül fel.” Dr. med. H. B. Adams: *Das Frauenbuch* (A nők könyve). I. köt. Süddeutsches Verlagsinstitut, Stuttgart, 1894., 363. o.

¹³² Poroszországban 1850. márc. 11-én bocsátottak ki törvényeket az egyesülési és gyülekezési szabadságról. A törvények az összes egyesületeket és gyűléseket rendőri felügyelet alá helyezték és megtiltották, hogy azokat nők, tanoncok és tanulók látogathassák, ill. azoknak tagjai lehessenek.

nők, a férjezettek és a férjezetlenek egyaránt, erkölcsileg a férfitől függenek, aki rosszul bánik velük. Alig jobb a helyzet más civilizált országokban, Oroszország különös kivételével, ahol a nők társadalmilag szabadabbak, mint Európa bármely más részén.¹³³ Franciaországban a felső középosztálybeli nők helyzete szerencsétlenebb, mint Angliában. Az alsó középosztályhoz és a munkásosztályhoz tartozó nőknek jobb dolga van, mint Angliában vagy Németországban. De a „Code Civil”¹³⁴ két egymást követő cikkelye, a 340. § és a 341. § azt mutatja, hogy a nőkkel szembeni igazságtalanság nemcsak a teutonokra jellemző.¹³⁵ „La recherche de la paternité est interdite”, és „La recherche de la maternité est admise”.¹³⁶

Fordította: Frank Tibor, Sz. Érdi Éva

Eleanor Marx-Aveling - Edward Aveling: A nőkérdés
(Kossuth, Budapest, 1987.) 15-16. o.

¹³³ Erre a jelenségre már a párizsi emigrációban élő Clara Zetkin is felfigyelt; írt is róla „Die russische Studentinnen” (Az orosz diáklányok) c. cikkében („Die Neue Zeit”, Stuttgart 1888).

¹³⁴ Code Civil (Code civil de Français) vagy Code Napoléon - Franciaország 1804-ben, I. Napóleon idején életbe lépett és még ma is érvényben levő polgári törvénykönyve; az első modern, érthető nyelven fogalmazott, áttekinthető polgári törvénykönyv.

¹³⁵ Teutonok - ókori germán néptörzs, amely vándorlásai során ismételt győzelmet aratott a római seregek fölött és komoly fenyegetést jelentett a római rabszolgatartó állam számára. Az i. e. 102. évben a Marius vezette római csapatok megverték őket az Aquae Sextiae melletti csatában. A „teuton” megnevezést gyakran alkalmazzák a „német” szó szinonimájaként.

¹³⁶ Az apaság vizsgálata tilos, ... Az anyaság vizsgálata megengedett.

NŐNEVELÉS

PLATÓN A NŐNEVELÉSRŐL

A nők nevelése és kötelességei ugyanazok, mint a férfiaké

III. SZÓKRATÉSZ: Az elképzelésünk szerint született és nevelkedett férfiak, gondolom, méltón csak úgy szerezhetnek nőket és gyermekeket, és csak úgy élhetnek velük, ha azon az úton mennek tovább, amelyen elindítottuk őket: eszmecesterénkben a férfiakat egy nyáj őreinek képzeljük.

GLAUKÓN: Azoknak.

SZÓKRATÉSZ: Haladjunk tovább ezen az úton, hozzuk világra és lássuk el a nőket is ugyanúgy, mint a férfiakat, és vizsgáljuk meg, jó-e ez nekünk vagy sem.

GLAUKÓN: Hogy érted ezt?

SZÓKRATÉSZ: Így. Vajon mint vélekedjünk: a nőtény kutyák együtt őrizték-e a nyáját a hímekkel, együtt vadásszanak és minden mást is együtt csináljanak, vagy csak őrizték a házat, mintha az ellésen és kölykeik etetésén kívül másra se telenék erejükből, a hímek meg csak vesződjének a nyáj őrzésével egyedül?

GLAUKÓN: Csináljanak együtt mindent, de vegyük figyelembe, hogy gyengébbek, mint a hímek.

SZÓKRATÉSZ: De képes-e az egyik állat ugyanarra a feladatra, mint egy másik, ha nem tápláljuk és neveljük ugyanúgy, mint a másikat?

GLAUKÓN: Nem képes!

SZÓKRATÉSZ: Ha tehát a nőekkel ugyanazt akarjuk végeztetni,¹³⁷ mint a férfiakkal, ugyanarra is kell tanítanunk őket.

GLAUKÓN: Igaz.

SZÓKRATÉSZ: A férfiakat zenei és testi nevelésben részesítettük.

GLAUKÓN: Abban.

SZÓKRATÉSZ: Tehát a nőket is képezzük ki e két mesterségben, sőt a hadászatban is, és tegyék ugyanazt, mint a férfiak.

GLAUKÓN: Az előzőkből ez következik.

SZÓKRATÉSZ: A mondottakból bizonyára sok minden tetszhetik szokatlannak és mulatságosnak, ha megvalósítjuk.

GLAUKÓN: Nagyon is sok.

SZÓKRATÉSZ: Szerinted mégis mi volna a legmulatságosabb? Nyilván az, hogy a tornacsarnokokban a nők csupaszon együtt tornásszanak a férfiakkal, s ráadásul nemcsak a szép, fiatal nők, de a korosabbak is, valamint az öreg férfiak a gimnáziumokban: ráncosak, csúf-ságosak, mégis szeretik a tornát.

¹³⁷ Platón szerint a nők ugyanúgy képesek magasabb szellemi képzettségre (az ideák meglátására), mint a férfiak. Erről gyönyörű vallomást tett a „Lakomá”-ban, Diotima alakjában.

GLAUKÓN: Zeuszra! Manapság ez valóban mulatságos volna!

SZÓKRATÉSZ: De ha már belelendültünk a szóba, nem szabad megijednünk a tréfacsinálók mókáitól, akármennyit és akárhogyan csúfolódjanak e változáson,¹³⁸ a nők testedzésén, zenei nevelésén és nem utolsósorban fegyvergyakorlataikon, lovaglásaikon!

GLAUKÓN: Igazad van.

SZÓKRATÉSZ: És ha már szóba került, jussunk el a törvény szigoráig, és kérjük meg a tréfacsinálókat: ne tegyék, amit szoktak; és juttassuk eszükbe, hogy nem is olyan régen még a hellének is nevetséges csúfságnak ítélték, amit a legtöbb barbár még ma is annak ítél, hogy a férfiak csupaszon mutogatják magukat. Mikor aztán rákaptak a testedzésre - először a krétaiak, utóbb a lakedaimóniak -, az akkori mókamestereknek ugyancsak kedvük szottyant a csúfondároskodásra. Nem gondolod?

GLAUKÓN: De igen.

SZÓKRATÉSZ: De miután, gondolom, azt tapasztalták, hogy tornázni sokkal jobb levetközve, mint beburkolózva, és az ész is ezt igazolta, a szem sem látta többé nevetségesnek; kiderült: bolond, aki mást gondol nevetségesnek, mint ami rossz, és úgy próbál mulattatni, hogy nem a balgaságot és a rosszaságot figurázza ki, hanem mást, és e buzgalmában nem a jót tűzi ki célul, de más egyebet.

GLAUKÓN: Mindenképpen így van.

Fordította: Jánosy István

Platón: Az állam

(Gondolat, Budapest, 1988.) 183-185., 418. o.

XENOPHÓN A SPÁRTAI LÁNYNEVELÉSRŐL

Azon tűnődtem egyszer, hogy Spárta, habár fölötté kevés ember lakja, mégis Hellas leghatalmasabb és leghíresebb államának látszik. Csodálkozva kérdeztem, hogyan lehetséges ez? Mikor azonban fontolóra vettem a spártaiak életmódját, már nem csodálkoztam. Lykurgost és a tőle szerzett törvényeket, melyeknek követése tette a spártaiakat oly boldogokká, valóban csodálom s őt magát a legnagyobb bölcsnek tartom. Ő ugyanis nem utánzott más államokat, hanem a legtöbbekkel ellentétben szerezte meg hazájának a legnagyobb boldogságot. Itt van például, hogy az elején kezdjem, a gyermeknemzés. Másutt a leányokat, akiktől pedig majdan gyermekek világrahozását és jó nevelésüket várják, a lehető legszűkebb és legkevesebb étellemmel táplálják, s a bortól vagy egészen távol tartják őket, vagy vízzel kevert bort itatnak velük. S miként a mesterséget űző emberek közt nagyon sokan ülő foglalkozást folytatnak, úgy a leányoktól is azt követelik a többi hellének, hogy magukba vonultan gyapjút gyarassanak. Lehet-e várni az ilyen módon nevelt leányoktól, hogy nagyszerű nemzedéknek adjanak életet? A ruházat elkészítésére Lykurgos a rabszolgákat elegendőnek tartotta, a szabadon született leányokra nézve ellenben a gyermekáldást tekintette legfontosabbnak. Ezért legegyszerűbb is azt rendelte, hogy a nőnem épp úgy gyakorolja testét, mint a férfinem, azután a futásból és

¹³⁸ Lehet, hogy Arisztophanészre gondol.

erőkifejtésből épp úgy rendezett versenyeket a leányoknak, mint a fiúknak, abban a meggyőződésben, hogyha mindketten erősek, akkor ivadékaik is erősebbek lesznek...

Fináczy Ernő: Az ókori nevelés története
(Hornyánszky Viktor, Budapest, 1922.) 66-67. o.

SZENT JEROMOS A KERESZTÉNY LEÁNYNEVELÉSRŐL

(...) Ekként kell kiművelni a lelket, melynek valamikor Isten templomává kell lennie. Leányodnak nem szabad mást hallania és mást beszélnie, mint ami isteni félelmet lehel. A tisztességtelen szót meg ne értse; világi énekekről ne is legyen tudomása, s már kicsi korában szokjék nyelve édesen szóló zsoltárénekekhez. Távol legyen tőle fiúk pajzán társasága s még leánycselédei és komornái se érintkezzenek a világgal, hogy rosszat ne tanuljon tőlük, s ezt majdan még rosszabbra ne fordítsa. Eleinte puszpángból vagy elefántcsontból való betűket kell kezébe adni és mindenik betűt a nevének megnevezni, hogy játék legyen neki a tanulás. És ne csak sorrendjük szerint jegyezze meg magának a betűket s ne csak nótá módjára tudja elmondani a betűk neveit emlékezetből, hanem gyakran változtassuk előtte a sorrendet; a középső betűket a végére s az elsőket a közepére tegyük váltogatva, hogy ne csak hangzásuk után, hanem látásból is rájok ismerjen. Mikor azután remegő kézzel kezdi stílusát a viaszon végighúzni, akkor vagy más valakinek kell őt kezénél fognia és gyenge ujjacskáit irányítania, vagy pedig az írótablába kell bevésni a betűket, hogy kezenyoma ugyanazokban a barázdákban haladhasson végig szélről szélre s kifelé kalandozni ne bírjon.¹³⁹ A szótagok összekapcsolásáért ígérjünk neki jutalmat és sarkalljuk apró ajándékokkal, aminőkben az ilyen korú gyermekek örömet lelnek. Jó, ha a tanulásban társai vannak, kiket megirigyelhet, s kiknek dicsősége ösztökélheti. Ha netalán kissé lassú volna, nem kell korholni, hanem elméjét szép szóval biztatni, úgy hogy örömet érezzen, ha másokat felülmúlt, és fájjalja, ha őt magát legyőzték. Mindenekfölött attól kell óvakodni, hogy a tanulást meg ne gyűlölje, s a fiatal korban megfogamzott ellenszenv a zsenge évek határán túl ne terjedjen.¹⁴⁰ A neveket is, melyeken lassanként megtanulja, miképpen kell a szót mondathoz fűzni, ne a véletlenre bízuk, hanem legyenek határozott és tervszerűen összegyűjtött nevek, például a prófétákéi és az apostolokéi és Ádámól kezdve a patriarchák neveinek egész sorozata Máté és Lukács szerint,¹⁴¹ hogy mialatt mást végez, a jövőre készítse elő emlékezetét. Tanítójául kipróbált korú, erkölcsös életű és művelt embert kell kiválasztani. Nem hiszem, hogy tudós férfiú restelné azt megtenni rokonával vagy nemes származású hajadonnal, amit megtehetett Aristoteles Fülöpnek a fiával, akit - bár megvetett emberek voltak az iskolamesterek - mégis az elemekre oktatott. A betűket nem szabad csekélyleni, mintha kis dolgok volnának; kis dolgok nélkül nem állhatnak meg a nagyok. A betűk kifejtése és a szabályok elemi magyarázata másképp hangzik a tudós, másképp a paraszt ajkáról. Ezért neked is ügyelned kell, hogy leányod ne harapja el a szóknak a felét, mint együgyűen nyájaskodó asszonyok szokták; valamint ügyelned kell arra is, hogy aranyban és bíborban ne folytassa játékait: egyik a

¹³⁹ V. ö. Quintiliani Inst. Orat. I. 1. fejt. 27-30.

¹⁴⁰ Quintilianus, id. h.

¹⁴¹ Érti a Jézus Krisztus nemzetségekönyvében előforduló neveket: Máté evangéliumában 1, 1-16; úgyszintén Lukács evangéliumának 3. részében, a 23-38. versben.

nyelvnek, a másik az erkölcsöknek árt; nem szabad olyant tanulnia kisdéd korában, amiről később le kell szoknia. Azt mondják, hogy a Gracchusok ékesszólásában nagy része volt az anyai beszédnek a fiúk gyermek éveitől kezdve. Hortensius beszéde az apai házban érlelődött. Nehezen lehet kiirtani, amit a zsenge lelkület magába szívott. A bíborral festett fehér gyapjúnak ki volna képes visszaadni régi színét? Az új cserép sokáig megtartja azt az ízet és szagot, mely először szívódott belé. A görög történet meséli, hogy Nagy Sándor, ez a világhódító hatalmas király, magaviseletére, de sőt járására nézve se menekedhetett nevelőjének Leonidésznek a hibáitól, melyek még kis fiú korában reá ragadtak. Mert lejtős az út, ha a rosszat utánozzuk; s akiknek erényeit elérni nem bírjuk, csakhamar utánozzuk bűneiket. (*Proclivis est enim malorum aemulatio, et quorum virtutes assequi nequeas, cito imitaris vitia.*) A leány dajkája ne legyen iszákos, kicsapongó, fecsegő; tisztességes asszony legyen ápolónője, s komoly ember nevelője. Ha a leány megpillantja nagyapját, siessen ölelésére, csüngjön a nyakán; ha ellenkeznie is, énekelje el neki az Alleluját. Nagyanyja törje magát érte; apját mosolygásáról ismerje fel; szeretetreméltó legyen mindenki vel, s az egész rokonság örvendezve emlegesse, hogy rózsza született körében. Jókor tudja meg, hogy lesz neki más nagyanyja és más nagynénje; tudja meg már mint fiatal újonc, hogy milyen hadvezér és milyen hadsereg számára nevelik...

Magatartása és öltözete is mutassa, hogy kinek van odaigérve. Fülét át ne lyukasz; Krisztusnak ajánlott arcát fehérre és pirosra ne ferd; nyakát arannyal és igazgyönggyel el ne boríts; fejét drágakövekkel meg ne terheld; haját rötire ne ferd, hogy valamikép meg ne lássad rajta a gyeheña tüzet. Legyenek más drága gyöngyei, melyeknek árán meg fogja szerezhetni a legdrágább gyöngyöt...

Mikor már nagyobbacska kezd lenni és jegyese példájára gyarapszik bölcsességben, korban és kedvességben Isten és emberek előtt, menjen el szüleivel az igaz Atya templomába, de aztán velük ne jöjjen ki a templomból. Keressék őt a világ útjain rokonok tömege és sokadalma közt, de ne találják meg másutt, mint az Írás szentélyében, ahol a prófétáktól és apostoloktól tudakolja lelki eljegyzése dolgát...

Nyilvánosan, azaz szüleinek asztalánál soha se étkezzék, hogy ne lásson olyan ételeket, melyeket megkívánhatna. S noha némelyek úgy vélekednek, hogy nagyobb erény rejlik a kínálkozó élvezet megvetésében, mégis azt hiszem, biztosabb az önuralom, ha nem ismerjük, amit megkívánhatnánk. Valamikor gyermekkoromban olvastam az iskolában, hogy „Bajos dolog megróni, amit szokássá válni engedtünk”. Ezért már most tanuljon lemondani a borról, mely a mértékletlenség forrása, Mégis a teljes fejlettség évei előtt a gyengéknek veszedelmes és súlyos az önmegtartóztatás; ez időpontig tehát a leány, ha a szükség megkívánja, menjen fürdőbe is, igyék egy kis bort gyomorerősítőül, s vegyen magához húsételt, hogy elébb ne tagadja meg lába a szolgálatot, mielőtt futni kezdene. Ezt azonban csak megengedhetőnek tartom, de nem parancsolom; csak azért mondom, mert félek a leány elgyöngyülésétől, de nem azért, hogy mértékletlenséget hirdessek... Fülét zárja el a hangszerek elől. Ne is tudja, mire való a fuvola, lant és citra.

Naponként adjon számot arról, hogy a Szentírás virágaiból mennyit szedett össze. Tanulja meg a görög versek numerusát. Nyomban utána jöjjen a latin tanítás. Ha gyenge ajka kezdettől fogva nem símul a latin szóhoz, az idegen hangzástól megromlik a nyelv és a hazai szót beszennyezik a kívülről bevitt hibák. Te légy tanítónője, téged utánozzon zsenge gyermekkorában. Benned és apjában semmi olyast ne lásson, ami bűn, ha megteszi. Gondoljátok meg, szülők, hogy leányotok ártatlan, s hogy inkább példával, mint szóval lehet őt nevelnetek. Gyorsan hervad a virág; egy-egy kárhozatos fuvallat hamar elfonnyasztja a violát, a liliomot és a sáfrányt. Nélküled a leány soha se lépjen a nyilvánosság elé. A vértanúk csarnokait és a

templomokat anyja nélkül meg ne közelítse. Bodroshajú fiatalember egy se mosolyoghasson reá. A vigíliák napjait és az éjjeli virrasztásokat akként ünnepelje a mi leányunk, hogy egy arasznyira se távozzék anyja oldala mellől. Azt sem akarom, hogy szolgálói közül egyet-egyet jobban szeressen, s gyakorta suttogjon valamit a fülébe; amit egynek mond, tudják meg valamennyien. Ne felcicomázott és formás leánykísérőben teljék a kedve, aki csengő hangon cifrázza az édes nótát; hanem komoly leányzóban, akinek halovány az arca, elhanyagolt a külseje, bánatos a tekintete. Nevelőnője legyen megbízható, erkölcsös és szemérmes aggszűz, aki a maga példájával szoktassa hozzá, hogy az éjjeli imához és zsolozsmázáshoz fel tudjon kelni; hogy reggel énekelje el a himnuszokat, hogy Tertia, Sexta, Nona idején álljon csatasorban, mint Krisztus harcosa, s égő lámpával vegyen részt az estvéli ájtatosságban. Így múljék el napja, ily munkálkodásban találja az éjszaka. Az imádságot kövesse az olvasás, az olvasást az imádság. Rövidnek fogja találni az időt, melyben ennyi mindenféle dolgot kell elvégeznie.

Tanuljon továbbá gyapjút feldolgozni, rokkával bánni, munka-kosarat ölében tartani; tanuljon orsót forgatni és a fonalat hüvelykujjával tanulja meg kihúzni. A selyemruhát, a finom gyapjűszövetet és az aranyhimzést vesse meg; olyan ruhát készítsen magának, mely távoltartja a hideget, s nem olyant, mely a test meztelenségét feltárja. Eledele legyen egy kevés főzelék és más efféle, néha-néha egy pár halacska. S hogy az étkezésre vonatkozó szabályokat hosszúra ne nyújtsam (más helyen bővebben szoltam róluk), úgy egyék, hogy mindig éhezzen, s hogy mindjárt étkezés után tudjon olvasni és zsoltárt énekelni. Nem helyeslem, főleg az egészen zsenge korban, a hosszú és mértéktelen böjtölést, mely hetekre terjed, s amelyben tiltva van az olajos étel és gyümölcs. A tapasztalat tanított meg rá, hogy az útközben elfáradt számár szeret kirugni a hámból. Tegyük meg ezt Isis és Kybele hívei, kik - ingyencekhez méltó önmegtartóztatással - fácánmadarat és füstölt galambot zabálnak, hogy tudniillik Ceres adományait meg ne szentségtelenítsék. A huzamos böjtölésnek az legyen a szabálya, hogy a hosszú útra maradjon mindig kellő erőmennyiség; mert különben az elején csak haladunk, de a közepén már összeroskadunk...

Ha egyszer-másszor kirándulsz a vidékre, otthon ne hagyd a leányodat; nélküled ne tudjon élni; féljen, ha egyedül van. Világi emberekkel beszédbe ne ereszkedjék, s a rossz leányok társaságát kerülje. Ne vegyen részt a szolgahad lakodalmi ünnepein, s ne elegyedjék a zajongó háznép játékaiba. Tudomásom szerint némelyek azt kívánják, hogy a krisztusi szűz sem eunuchokkal, sem férjes nőkkel ne fürödjék; amazok nem vesztik el férfias indulatukat, emezek pedig a gyermekáldásnál többre becsülik a rút szeretkezést (*aliae tumentibus uteris praeferunt foeditatem*). Nekem egyáltalán nem tetszik, ha érett hajadon fürdik; az, akinek el kell pirulnia, ha ruhátlanul látja önönmagát. Mert ha virrasztással és böjtöléssel senyveszti és rabszolgaságra szorítja testét; ha az érzékiség lángját és a fiatalság ingerlő tüztét fagyos önmegtartóztatással eloltani vágyik; ha természetadta szépségét szándékosan elhanyagolni és elrútítani igyekszik: az elfojtott tüzet miért szítja fel újból puhító fürdőzéssel? (*Si enim vigiliis et ieiuniis macerat corpus suum et in servitutum redigit, si flammam libidinis et incentiva ferventis aetatis extinguere cupit continentiae frigore, si appetitis sordibus turpare festinat naturalem pulchritudinem: cur e contrario balnearum fomentis sopitos ignes suscitatur?*)

A drágakövek és selyemszövetek helyett a szent könyveket szeresse, s ezekben nem a tarka aranyfestést és a babiloni bőrkötést, hanem a hitelesen megállapított és tudományosan elrendezett szöveget. Legelőbb a zsoltárkönyvet tanulja meg és ezekkel az énekekkel szórakozzék, azután Salamon példabeszédeiből merítsen életbölcséséget. A Prédikátorból tanulja meg a világiak megvetését. Jó könyve buzdítsa az erény és a türelem példáinak követésére. Majd térjen reá az evangéliumokra, melyeket innentől sohasem szabad kezéből kiadnia. Az Apostolok cselekedeteit és leveleit szívja magába lelkének egész állhatatosságával. És amikor keblének tárházát ezekkel a kincsekkel gazdagította, vesse emlékezetébe a prófétákat, Mózes

öt könyvét József könyvével és a Bírak könyvével együtt, a királyok könyveit és a krónikát,¹⁴² Ezdrás és Eszter könyveit. Utoljára, ha veszedelem nélkül lehetséges, tanulja meg az Énekek Énekét; csak arra kell vigyázni, hogy amikor a bevezetést olvassa, a testiségre emlékeztető kifejezésekből érezze ki a lelki házasság nászadalát, mert különben megsebzí szívét... Cyprianus művei legyenek mindig keze ügyében. Athanasius leveleit és Hilarius könyveit minden veszedelem nélkül olvasgathatja. Azokban az értekezésekben, azokban az elmeművekben gyönyörködjék, melyekben a hithűség ingadozást nem mutat (in quorum libris pietas fidei non vacillet). A többieket úgy olvassa, hogy inkább bírálja, mint kövesse őket.

Azt fogod mondani: „Miképen vigyázhatok mindezekre én, a világi nő, Rómában, a nagy embertömegben!” Hát ne vállald el a terhet, melyet el nem bírsz; hanem miután Izsákkal elváltasz és Sámuelemmel felöltöztetted őt (postquam ablactaveris eam cum Isaac et vestieris cum Samuele), küldd el nagyanyjához és nagynénjéhez. Add át ezt a becses drágakövet Mária házának és fektesd a síró Jézus bölcsőjébe. Neveltesd kolostorban. Legyen ő is a szűzek karában; tanulja meg, hogy nem szabad esküdöznie; tartsa szentségtörésnek a hazugságot; ne ismerje a világot; éljen angyali tisztaságban; legyen testben test nélkül; tartsa magához hasonlónak az egész emberi nemet...

Fináczy Ernő: A középkori nevelés története
(Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.) 302-307. o.

CHRISTINE DE PISAN: NŐK VÁROSA

(15. század)

„...Ha szokás volna a kislányokat iskolába járatni és ugyanazokat a dolgokat tanítanák nekik, mint a fiúknak, a lányok is éppolyan jól tanulnának és megértenék a művészetek és tudományok finomságait. Talán még jobbak is volnának, mint a fiúk... mivel a női test lágyabb, mint a férfié, így elméjük élesebb... Ha kevesebbet tudnak a lányok, az csak azért van, mert nem mehetnek el hazulról és nem láthatnak különböző helyeket és gondolatokat, mivel otthon vannak és munkájukat végzik. Márpedig semminek nincs akkora nevelő hatása egy értelmes teremtmény számára, mint a különböző gondolatoknak.

[A megszemélyesített Becsületesség az alábbiakat mondja Christine-nek.] Apádnak, aki természettudós volt, nem az volt a véleménye, hogy a művelt nők rosszá válnak. Ellenkezőleg, mint tudod, nagy örömmel nézte a tanulás iránti érdeklődésedet. Anyád viszont, akinek hagyományos női elképzelései voltak a dologról, azt szerette volna, hogy fonással töltsd az idődet, mint más asszonyok, és gyerekkorodban gátolta a fejlődésedet, a tudományokban és a tanulásban való elmélyülésedet. De miként a közmondás is mondja, a természet adományát nem lehet semmibe venni. Kis cseppenként gyűjtögetted a tudást, és úgy tekinthetsz most rá, mint valami nagy kincsre, és jogod van így tenni. „Asszonyom” [válaszolta Christine] „amit mondasz, oly igaz, akár csak a Miatyánk.”

Fordította (angol nyelvből): Kéri Katalin

Not is God's image - Women in History
(Ed.: O' Faolain, J. - Martines, L., Fontana-Collins, Glasgow, 1974.) 193. o.

¹⁴² Az eredetiben: „Heptateuchum et Regum et Paralipomenon libros.”

LUTHER MÁRTON A NŐI MŰVELTSÉGRŐL

(16. század)

„nincs olyan ruha, nincs olyan kabát, ami leánynak-asszonynak jobban ne állna, mint mikor okosnak akar mutatkozni”.

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban

(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 17. o.

BRAUNSCHWEIGI ISKOLAI SZABÁLYZAT

(1543)

Városokban és mezővárosokban alkalmas helyen iskolát kell nyitni kis leánykák számára, hogy megtanuljanak olvasni és írni, a mit egy-két év alatt elsajátíthatnak. Meg kell őket még tanítani zsoltárok és egyházi darabok éneklésére, továbbá Luther kis kátéjára, először a katekizmus szent szavaira, azután e szavak rövid jelentésére, a mint a katekizmusban vannak. Ha ezt jól tudják, el kell velők olvastatni az egész német zsoltárkönyvet vagy (legalább) egyik-másik zsoltárt belőle. Meg kell nekik azt is parancsolni az iskolában, hogy otthon a német bibliából néhány történetet olvassanak, akár az Ó, akár az Új Testamentumból, hogy azután az iskolában könyv nélkül is utána mondhassák a tanultakat legjobb tehetségük szerint. Aki leánykáit többre akarja taníttatni, ám taníttassa őket az írásra, írott levelek olvasására stb. Délelőtt két óra hosszat legyenek (a leányok) iskolában, délután is két óra hosszat, alkalmas időben. Ha az iskolából hazatérnek, legelőbb is egy zsoltárt vagy egyházi éneket énekeljenek... A nap többi részét, reggel, délben és estve anyjuknál töltsék odahaza, a hol olvassanak, s tanuljanak anyjuktól derekasán háztartást, s a mi hozzá tartozik. Túlságos sokat se szabad reájok róni; minden dologban jó a mértéktartás. Néha napján a kis gyermekeknek meg kell engedni a játékot is, hogy majd annál szorgalmasabban fogjanak ismét a tanuláshoz.

Bölcs Salamon az ő példabeszédeinek a végén azt mondja, hogy nem elég, ha a ház anyja szép: istenfélőnek is kell lennie, s szem előtt kell tartania minden időben és minden dolgában az Isten szavát, az Istent („Csalárd a kedvesség és hiú a szépség; az Urat félő asszony a dicséretes”). Mivel az istentelen anyák nem gondolnak Istennel, azaz: Isten szavával, azért férfi és női szolganépüket sem tanítják Isten szavára s istentelen gyermekeket nevelnek. De az ilyen leányiskolákból sok házi anyát kaphatunk, akik az Isten szavával együtt istenfélelemben élnek, s megmaradnak a Krisztusban, a kiben megkereszteltettek, s a kik később házuk népét és gyermekeiket is az Isten szavában nevelik, hogy ők is megmaradjanak Krisztusban, akiben megkereszteltettek. Boldog az a férfiú, aki ilyen asszonyt vagy házi anyát kap (mint Salamon mondja). A városban majdan csupa ilyen istenfélő háziasszony lesz, kiknek gyermekei is jámbor polgárok és polgárasszonyok lesznek, s így létre fog jönni az a nemes nemzetség, melynek tagjai Isten gyermekei lesznek a Jézus Krisztusban való hitök által az ítélet napjáig; miért is az ilyen leányiskolákat semmikép sem szabad elhanyagolnunk.

Ezekhez az iskolákhoz tisztes matrónát kell fogadni, aki tud tanítani, s a leánykákkal jól és okosan bánni; aki szereti az Isten szavát és szívesen olvassa a bibliát és a jó könyveket.

Fordította: Fináczy Ernő

Fináczy Ernő: A renaissance-kori nevelés története
(Hornyánszky Viktor, Budapest, 1919.) 216-217. o.

ROGER ASCHAM LEÍRÁSA LADY JANE GREY NEVELÉSÉRŐL

(16. század)

„Amikor apám vagy anyám társaságában vagyok, ahogy beszélek, hallgatok, megyek, ülök, vagy állok, eszem, iszom, varrok, játszom, táncolok vagy azt csinálom, amit a többiek, meg kell fontolnom, hogy mit mondok (...), ugyanolyan tökéletesen kell cselekednem, ahogyan Isten a világot teremtette, a hibákért keményen megdorgálnak, megvernek és más formákban bántalmaznak, melyekről tiszteletből nem beszélek...”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.
(Fayard, Paris, 1978.) 436. o.

ROGER ASCHAM LEVELE

(1550)

Angliában a nemesség sohasem volt műveltebb, mint most. A mi fölséges királyunk, Edward, elméjével, buzgóságával, állhatatosságával, tanultságával messze fölülmúlja a maga korát és másoknak beléje helyezett bizalmát... Nem kétlem, hogy Franciaország el fogja ismerni a nagy tudományt és dicsőséget a suffolki hercegben és a többi nemes ifjakkal ama körében, a kik a mi királyunkkal együtt nevelkedtek föl a görög és latin irodalomban, és a kik éppen ezen a napon, amikor ezt a levelet írom Néked, Franciaországba indultak. Morus Tamás leányait most már számtalan nő fölülmúlja a tudományok minden ágában. Valamennyiök közül mégis, mint valami csillag, nem annyira előkelő származásával, mint erényének és tudományos műveltségének ragyogásával annyira kitűnik királyunk leánytestvére, az én fenséges úrnőm Erzsébet, hogy a mikor bizvást oly sokféle oldalról ajánlhatnám őt, íme nem az okoz nekem gondot, hogy magasztaljam, hanem hogy a magasztalásnak milyen módjában állapodjam meg: Különben semmit sem fogok róla írni, a minek magam tanúja nem voltam: hiszen két esztendőn át én tanítottam görög és latin nyelvre. Most; a mikor az udvar zajától megszabadultam és visszatérhettem a tudomány édes örömeihez, a királyi felség jóvoltából elég tisztes állapotba és helyzetbe jutottam ezen a főiskolán... Erzsébet franciául és olaszul úgy beszél, akárcsak angolul; latinul készséggel, helyesen, megfontoltan. Görögül is gyakorta és örömet beszélt velem; elég tűrhetően... Átolvasta velem jóformán az egész Cicerót és Titus Liviusnak nagy részét, s úgy szólva csakis ebből a két íróból merítette latin nyelvtudását. A nap első óráit

mindig a görög újszövetségnek szentelte; azután Isokrates válogatott beszédeit és Sophokles tragédiáit szokta olvasni.

Fordította: Fináczy Ernő

Fináczy Ernő: A renaissance-kori nevelés története
(Hornyánszky Viktor, Budapest, 1919.) 166-167. o.

PEUTINGER, NÉMET HUMANISTA A MŰVELT NŐRŐL

(16. század)

„Mi sem csodálatosabb, mint mikor egy asszony, aki arra született, hogy gyapjával foglalkodjék, végezze a mindennapi munkát, fonjon, szép ruhákat és puha gyolcsot viseljen, a szövés mesterségét gyakorolja, mégis megkísérli, hogy egyenrangú ellenfélként, értelmesen és ékesszólón szócsatába bonyolódjék a legtudósabb férfiakkal, sőt, a győzelem pálmáját is magához ragadja. Ritka bizony és nem gyakori, hogy Svábföldön egy asszony helyesen írjon, hogy ne a gyapjúszálat forgassa az ujjával, hanem a könyvek lapjait, ne a rokka után nyúljon, hanem az író toll után, ne a tűvel szorgoskodjék, hanem a palavesszővel, és ne a bőrét rakja meg szépítőszerekkel, hanem a papírt sűrű sorokkal.”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban
(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 17. o.

AEGIDIUS ALBERTINUS A LÁNYNEVELÉSRŐL

(17. század)

Az asszonyi örömök kertje

„Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy a lányok és kisasszonyok tanuljanak-e írni-olvasni, bizony eltérőek a válaszok: én legalábbis úgy tartom, hogy helyes dolog, ha a lányok olvasni tanulnak, hiszen akkor elolvashatják a jó útra vezérlő, erényes könyveket, és imádkozhatnak is belőlük; ami azonban az írást illeti, egy csöppet sem tartom kíváncsnak, hogy ezt is megtanulják az asszonyok, hiszen akkor szerelmes leveleket írhatnak, vagy ha kapnak effélet, válaszolhatnak... Igaz, hogy néhány asszonyszemély jóra is használja az írás tudományát, de a legtöbb úgy visszaél ezzel a tudománnyal, hogy jobb volna, ha sohasem tanulta volna...”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban
(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 16-17. o.

COMENIUS A NEVELÉSRŐL

Az egész ifjúságot, nemére való tekintet nélkül iskolába kell járatni

5. Épp oly kevésbé adhatjuk meg elfogadható okát annak, hogy miért zárjuk ki teljességgel minden tudományos kiképzés lehetőségéből (folyják az akár latinul, akár pedig az anyanyelven) a női nemet, amelyre még részletesebben is ki fogok térni.¹⁴³ Hiszen ők éppúgy képmásai az Istennek, éppoly részesei kegyelmének és a jövőendő örök életnek, éppoly mozgékony s a tudás számára fogékony elmével megáldva (ebben sokszor felül is múlják nemünket): épp úgy nyitva áll előttük a magasabb méltóságokhoz vezető út is, hiszen gyakran maga Isten választotta ki egyiküket-másikat népek kormányzására, királyoknak és fejedelmeknek bölcs tanácsokkal történő felvilágosítására, gyógyítására, vagy hasonló, az emberi nem számára üdvös hivatásra, sőt, a próféta szerepére, papok, sőt főpapok megintésére is.¹⁴⁴ Miért akarjuk tehát elzárni előlük a könyveket, miután az ábécét rendelkezésükre bocsátottuk? Talán meg gondolatlanságuktól félünk? Azonban, minél jobban elfoglal bennünket a gondolkodás, annál kevesebb helye lesz a meggondolatlanságnak, mely rendszerint a szellem ürességéből ered.

6. Azonban rajta kell lennünk, nehogy a könyvek bármilyen egyvelege rendelkezésünkre álljon (áll ez a másik nembeli ifjúságra is elég baj az, hogy ezeket idáig sem kezeltük elég óvatosan), hanem olyan könyvek, amelyekben Istennek és az ő műveinek megismerése mellett mindig az igaz erény s a valódi jámborság forrására találhattunk.

7. Tehát senki se hozza fel nekem az apostol szavait: nem engedem meg az asszonynak, hogy tanítson (1. Tim. 2, 12.), sem pedig Juvenalisét,¹⁴⁵ a 6. satirából:

Kit nyoszolyádba viszesz, ne negélyezzen cifra beszédet,
Kurta tömörséggel ne csavarja az Enthymemákat,
Sem történelmét minden népeknek ne kutassa.

¹⁴³ A lányok oktatása terén haladó álláspontot foglal el, bár kisebbfokú műveltség, képzés igényével lép fel, a nőnek a társadalomban elfoglalt akkori szerepéhez mérten. Inkább gyakorlati készségek elsajátítását kívánja meg, »ami a háztartáshoz tartozik«.

¹⁴⁴ Deborah-ra gondol a szerző. Deborah (héberül: méh) prófétanő, Izakar törzséből. A Biblia szerint Isten nevében felkelést szervezett Kánaán királya, Sisera ellen. Ez a felkelés sikerrel járt Barak vezetésével. Deborah a rege szerint a csatában is jelen volt és dalával tüzelte a harcosokat. Deborah éneke a legrégibb héber nyelvmű.

¹⁴⁵ Juvenalis (Decimus Iunius) i. u. cca. 60-126-ig élt. Római költő, 16 satírája maradt ránk. Ezekben metsző gúnnyal, tragikus kétségbeeséssel ostromozza a hanyatló, tobzódó római társadalom romlottságát. Nemcsak az egyszerű ember sztoikus magaslatáról ecseteli sötét színekkel a római élet elképzelhetetlen hanyatlását politika, szociális viszonyok családi élet, közélet, irodalom és művészet, sőt vallás terén, hanem merészen szembeszáll Domitianus császár korrupt uralmával és rettenetes kegyetlenkedéseivel is. Ezért Egyiptomba száműzték, itt is halt meg. Keserűen panaszkodik arról, hogy a szellem emberét semmire sem becsülik, akár éhen is halhat. Sötét színekkel festi a kliensek lealázó helyzetét is. Lefesti az udvari élet tobzódásai mellett a római társadalom alacsony osztályainak keserű és nélkülözésekkel teljes életét.

Az idézet Juvenalis: Sat. VI. v. 448-60.: Non habeat matrona, tibi quae iuncta recumbit Dicendi genus, aut curvum sermone rotato Torqueat enthymema, nec historias sciat omnes.

Magyarul Barna Ignác fordításában közöltük. L. Decimus Junius Juvenalis Satirái. Magyarra fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Barna Ignác. Budapest. Tettey Nándor és Társa bizománya. 1876.

Vagy azt, amit Hyppolitus beszél Euripidesnél:

Gyűlölöm a tanult nőt: sose találjak ilyent hazámban,
Aki többet tud, mint amennyit a nőnek tudnia szükséges,
Minthogy a tudós nőt maga Venus is¹⁴⁶
Jobban kitanította.

Ez szerintem egyáltalán nem ellenvetés arra, amit állítottam; nem azt ajánlottam ugyanis, hogy azért tanítsuk a nőket, hogy kíváncsiságuk kielégülést nyerjen, hanem azért, hogy erkölcsüket és jólétüket fellendítsük. És leginkább arra tanítsuk őket, amit elméletileg és gyakorlatilag tudniok kell: hogy jól gondját viseljék házuk tájának, hogy elősegítsék saját maguk, férjük és családjuk üdvét.

Fordította: Geréb György

Comenius Ámos János nagy oktatástana
(Akadémiai, Budapest, 1953.) 195-196., 399-400. o.

FÉNELON: A LEÁNYOK NEVELÉSE

V. fejezet

187. - A gyermek egészsége

A gyermekkor első éveiben a legfontosabb, hogy vigyázzunk a gyermek egészségére s nyugodt természetűvé neveljük, ezért jól válasszuk meg az ételeit és szoktassuk egyszerű életvitelhez.

188. - A gyermek kíváncsisága

A kíváncsiság a gyermek természetéből fakad, s a tanítás alapjául szolgál; feltétlenül használják ki ezt a tanításban például, ha vidéken egy malmot lát meg a gyermek, és tudni akarja, mi az, meg kell neki mutatni, hogyan készül az élelem, amely az embert táplálja. Ha aratókat vesz észre, el kell neki magyarázni, mit csinálnak, hogyan viszik el a búzát, s az hogyan sokszorozódik meg a földben. Így különösebb tanulmányok nélkül lassanként megismerik, milyen módon készülnek ezek a dolgok, melyeket ők maguk is használnak, és e dolgok helyes értékét, amely a gazdálkodás valódi alapjai. Senkinek nem szabad megvetnie ezeket az ismereteket, hiszen mindenkinek szüksége van rájuk, ha nem akarja, hogy mások becsapják; s főképpen a lányok számára fontosak ezek.

189. - A gyermek fejlődési ütemének tiszteletben tartása

A gyermek agya olyan, mint egy széljárta helyen meggyújtott gyertya lángja: fénye örökké ide-oda libben. A gyermek feltesz egy kérdést, s még mielőtt ön válaszolna rá, tekintete a földemre téved, megszámolja rajta az összes festett alakzatot, vagy az ablakokban minden ablaktáblát; s ha ön vissza akarja őt terelni az első kérdéshez, meg fogja őt zavarni, falak közé fogja szorítani, mintha börtönben tartaná. Válaszoljon gyorsan a kérdésére, és hagyja, hadd tegyen fel kedvére újabbakat. Csak tartsa fenn az érdeklődést, s ültessen el az elméjében minél több ismeretet, s elérkezik az idő, amikor azok majd maguktól összekapcsolódnak... Hagyják

¹⁴⁶ Venus a szerelem és szépség istennője. A mitológia szerint Juppiter és Dione lánya.

tehát játszani a gyereket, és a tanítást kössék össze a játékkal; hogy a bölcsesség csak apró szakaszonként s mosolygós arccal táruljon fel előtte: ne fárasszák ki őt túlzott részletezésekkel. Ha egy gyermekben szomorú és sötét kép alakul ki az erényről, ha a szabadság és a rendszertelenség kellemesnek mutatkoznak számára, minden elveszett, hiábavaló volt a munkájuk...

190. - Vonzó tanítás

Meg kell jegyezni az átlagos nevelés egy nagy hibáját: azt, hogy egy oldalra helyezi az összes örömet, s minden kellemetlent a másikra; az összes kellemetlent a tanuláshoz, az összes örömet a szórakozáshoz kapcsolja... Változtassuk meg ezt a rendszert: tegyük a tanulást kellemessé, hogy az örömtelinek és szabadnak tűnjék; nézzük el, hogy a gyerekek néha apró szórakozásokkal félbeszakítják a tanulást; szükségük van erre a kikapcsolódásra, hogy felfrissítsék szellemüket...

Ha gondoskodunk arról, hogy a komoly foglalatosságot örömmel hintsük be, az nagyban enyhíteni fogja az ifjak hevét, mely veszélyes szórakozásokba sodorhatja őket. Éppen a függés és az uralom kelt türelmetlen vágyat a szórakozásra. Ha egy lány kevésbé unatkozna az édesanyja mellett, nem lenne akkora kedve elmenni mellőle s más, előnytelenebb társaságot keresni magának.

192. - Az érzelmességre való hajlam

Beszélnünk kell még arról a feladatról, mely szerint meg kell óvnunk a lányokat a nemükre jellemző hibáktól. Miután gyengéden és erély nélkül neveljük őket, viselkedésük nem lesz szilárd és fegyelmezett. Kezdetben oly nagy az érzelmesség a megalapozatlan félelmeikben és az oly könnyen kibuggyanó könnyeikben, s ez később szokássá válik: ezen érzelmesség helytelenítése igen hasznos lehet abból a célból, hogy javítsunk rajta, hiszen igen nagy része hiúságból ered.

A lányoknál arra is ügyelni kell, hogy ne alakítsanak ki túlzott kötődéssel barátságokat, ne legyenek féltékenyek, kerüljék a túlzott hízelgést, a bókákat, a lustaságot: mindezek elkényeztetik őket, s hozzászoktatják őket ahhoz, hogy mindent, ami komoly és jelentős, túl száraznak és túl szigorúnak tartsanak. Azt is el kell érünk, hogy törekedjenek a tömör és pontos kifejezőmódra. A képzett elme elkerül minden haszontalan beszédet és kevés szóval is sokat mond, nem úgy, mint a nők többsége, akik sokat beszélnek, de keveset mondanak...

193. - A hiúság: súlyos hiba

Semmi mástól ne tartsanak annyira, mint a lányok hiúságától. A leányokban velük született heves vágy él a tetszésre: számukra zártak azok az utak, amelyek a hatalmat és a dicsőséget hozzák a férfiaknak; ezért a test és a lélek kellemességeivel kárpótolják magukat; innen erednek a negédes és megnyerő beszélgetéseik, innen ered, hogy annyira áhítoznak a szépségre és minden külső bájra, s hogy olyan szenvedélyesen szeretnek öltözködni: egy hajbavaló, egy szalag egy hajfürt lejjebb vagy följebb tűzve, egy szín kiválasztása számukra megannyi fontos dolog.

194. - A „széplelkek” ellen

Hátra van még, hogy leszoktassuk a lányokat a különködésről. Ha erre nem ügyelünk, fondorlatokat fognak szőni (mindenbe beleavatkoznak), mindenről beszélni akarnak, olyan művekről mondanak ítéletet, melyek a legkevésbé sem az ő képességeikhez mértek, s kényeskedésből unatkozást színlelnek... Csak a józan értelem és az erény becsülendő, s velük szemben az ellenszenv és az unalom a beteg szellem gyengeségei.

195. - Önálló nevelési terv fiatal lányoknak

a) Az otthoni nevelés

Melyek egy lány feladatai? Nevelje gyermekeit, a fiúkat egy bizonyos korig, a lányokat addig, amíg férjhez nem mennek vagy apácának állnak; irányítsa a cselédséget és ellenőrizze erkölcsüket és szolgálataikat; kezelje a családi költségvetést, úgy, hogy minden gazdaságosan és tisztességgel folyjon, sőt, rendszerint ő intézi a haszonbérleti ügyeket és ügyel a bevételekre.¹⁴⁷ A nők tudományának, ugyanúgy, mint a férfiakénak, arra kell összpontosulni, hogy feladataiknak megfelelően képezzék magukat; elfoglaltságuk különbözőségéből eredően a tanulmányaiknak is különbözniük kell a férfiakétól. A nők tanítását tehát az előbb felsoroltakra kell leszűkíteni. Egy érdeklődő nő úgy fogja találni, hogy ezek a korlátok nagyon szűkek az ő érdeklődéséhez képest: ő azonban téved, mert nem ismeri azon dolgok fontosságát és kiterjedését, melyeket a képzésére javasoltam.

Micsoda megismerő képesség kell ahhoz, hogy minden gyermekének természetét és tehetségét felismerje, hogy megtalálja azt a magatartást, mely a legmegfelelőbb gyermekei vérmérsékletének, hajlamainak, tehetségének felfedezéséhez; s ahhoz, hogy még csírájukban eloltssa a szélsőséges szenvedélyeket, hogy meggyőzze őket a helyes elvekről és orvosolja tévedéseiket! Milyen okosnak kell lennie ahhoz, hogy elnyerje és megtartsa felettük tekintélyét, anélkül, hogy elveszítené a barátságukat és a bizalmukat!...

A lánynevelésbe iktassák még be a takarékos gazdálkodást. A nők többsége elhanyagolja ezt, mint valami alantas feladatot (itt a felsőbb körök asszonyairól van szó, övelük foglalkozik Fénelon), mely csak parasztokhoz vagy földművesekhez illő, legfeljebb egy hoteltulajdonoshoz vagy valami házvezetőnő-féléhez...

A tisztasággal kapcsolatban ugyanúgy járjanak el, mint a gazdálkodással. Szoktassák hozzá a lányokat, hogy ne irtózzanak semmiféle koszos vagy rendetlen dologtól, hogy észrevegyék a legkisebb rendetlenséget is egy házban. Ők maguk jöjjenek rá, hogy semmi más nem járul hozzá jobban a takarékos gazdálkodáshoz és a tisztasághoz, mint az, hogy minden dolgot egy helyén tartunk. Ez a szabály szinte semmiségnek tűnik, pedig igen messze vezetne, ha pontosan betartanák...

... Létezik annak tudománya, hogyan tegyük hasznossá magunkat, ami nem is olyan egyszerű...

Legjobb, ha ehhez az imént leírt neveléshez korán hozzászoktatják a lányokat. Adjanak nekik valamilyen elintézendő feladatot, azzal a feltétellel, hogy utána beszámolnak róla: ez a bizalom el fogja őket bűvölni, ugyanis a fiatal teremtés hihetetlen örömet érez, amikor elkezdünk bízni benne, s bevezetjük őt néhány komoly ügybe...

b) Az említett tanítás maga

Tanítsák meg a lányoknak a helyes olvasást és írást. Szégyenteljes, bár gyakori azt látni, hogy okos és udvarias nők nem tudják helyesen kimondani azt, amit olvasnak: vagy akadoznak, vagy énekelnek olvasás közben, ott, ahol egyszerű és természetes, de szilárd és egységes hangszínen kell olvasni. Még súlyosabb hiányosságaik vannak a helyesírás területén, vagy a betűk összekötésének illetve megformálásának módját tekintve: legalább szoktassák hozzá őket ahhoz, hogy egyenes vonalban írjanak, s betűik határozottak és olvashatóak legyenek. Egy lánynak ismernie kellene a nyelvtant is; magától értetődő, hogy anyanyelvét szabály-

¹⁴⁷ Ez az elve Xenophonnak is, amikor Kr. e. IV. században Athénban a lányok neveléséről beszél; s később Szent Jeromosnak is.

szerűen kell megtanítani neki, mint ahogyan az iskolások tanulják az osztályban a latint. Szoktassák csak hozzá őket, hogy ne keverjék össze az igeidőket, hogy pontos kifejezésekkel éljenek, világosan magyarázzák el gondolataikat, rendezetten, röviden: így képessé teszik őket arra, hogy egy napon majd különösebb tanulmányok nélkül megtanítsák gyermekeiket a helyes beszédre...

Ezen kívül a számtan négy szabályát is tudniuk kellene; alkalmazzák ezeket, gyakran, végeztessenek velük számításokat. Ez sok ember számára igen kényes foglalatosság; de ha gyermekkortól kezdve szokássá válik, a szabályok segítségével a legkuszább számításokat is könnyedén és gyorsan fogják elvégezni, s ez erősen csökkenteni fogja az iránta érzett ellenszenvet. Elég jól ismert tény, hogy aki pontos a számolásaiban, annak a házában is rend van.

196. - Összefoglalás

Egy fiatal lány nevelésénél figyelembe kell vennünk társadalmi helyzetét, azon helyszíneket, ahol élni fog, és a hivatást, amelyet a körülmények szerint be fog tölteni. Ügyeljenek arra, hogy egy lány ne tápláljon olyan hiú reményeket, melyek a vagyona és helyzete felett valók. Alig van olyan személy, aki ne fizette volna meg az árát annak, hogy túl sokat remélt; mihelyt egy magasabb társadalmi helyzetre tekintünk, minden, ami boldoggá tette, ellenszenvessé válik. Ha egy lánynak vidéken kell élnie, már kora gyermekkorától azon elfoglaltságokra tereljék a figyelmét, amelyeket ott kell végeznie, s ne hagyják, hogy belekóstoljon a városi élet szórakozásaiba, hanem mutassák meg neki az egyszerű és tevékeny élet előnyeit. Ha egy lány a városban, átlagos körülmények között él, ne mutassák meg neki az udvar embereit; ez a találkozás semmi másra nem lenne jó, mint hogy nevetségesnek és alsóbbrendűnek érezze magát; tartsák meg őt a saját helyzetének határain belül, és olyan személyeket állítsanak elé példaként, akiknek ezt sikerült megtartani; s az elméjét azokra a dolgokra tanítsák ki, melyeket egész életében kell majd végeznie.

Fordította: Novák Judit

J. Palmero: Histoires des institutions et des doctrines pédagogiques
(S.U.D.E.L. - Paris, 1958.) 197-201. o.

HOGYAN NEVELJÜK A LÁNYOKAT?

Általános hiba nálunk a gyermeknevelésben, hogy lányainknak csak a személyével törődünk, de elméjüket elhanyagoljuk ...

Nos hát mikor egy lány épségben kinő dajkája szoknyája mellől, még mielőtt az élet bármely dolgáról akárcsak a legegyszerűbb fogalmat is alkothatta volna magának, máris táncmestérének gondjaira bízják; s nyakörvbe fogva a csinos kis vadócot, fantasztikusan komoly viselkedésre oktatják, s különleges fejtartás, kebelduzzasztás, a legkülönfélébb testmozgások elsajátítására szorítják; mindezt pedig oly büntetés fenyegető tudatában, hogy sose lesz férje, ha fonákul lép, néz vagy mozog. A fiatal hölgy képzeletét ez csodálatosan felajzza a tekintetben, hogy mi is fog majd történni közte és férje közt, akiről szakadatlanul duruzsolnak a fülébe, s akinek őt komoly buzgalommal nevelik. Képzelete ekképpen arra sarkallja, hogy minden igyekezetét személyének ékesítésére fordítsa, minthogy ettől függ életének jóra vagy rosszra fordulásra. S miért ne hinné azt, hogy ha elég karcsú s nyulánk, akkor már alkalmas is mindarra, amire nevelése láthatólag szánja. Szüleiknek legfőbb célja, hogy vonzóvá tegyék; e célja minden vagyonuk, e célja minden gondjuk.

Ennek az általános szülői dőreségnek tulajdonítható, hogy annyi a kacér nő mostanában, mint égen a csillag. S e meggondolások zavarba hoznak...

... Az az igazi művészet, ha az elme és a test egymást versengve nemesbíti, s ha a taglejtés követi a gondolatot, nem a gondolat alkalmazkodik a gesztushoz.

Fordította: Mezei Iván

A régi Anglia hétköznapijai (Válogatás a „The Spectator” c. egykori folyóirat anyagából)
66. szám (Válogatta: Hankiss Elemér, Gondolat, Bp. 1968.) 50-51. o.

ROUSSEAU: EMIL

A nőnevelésről

Akár a nem különleges rendeltetését veszem tekintetbe, akár hajlamaikat figyelem, akár kötelességeit veszem számításba, minden egyaránt megmutatja azt a nevelési formát, amely nekik való. A férfit és a nőt egymásnak teremtették, kölcsönös függésük azonban nem egyenlő: a férfiakat vágyaik a nőktől teszik függővé. A nők viszont a férfiaktól függenek nemcsak vágyaik, hanem szükségleteik miatt. Mi hamarabb tudnánk meglenni nélkülük, mint ők minélkülünk. Hogy meglegyen nekik, amire szükségük van, s hogy a hozzájuk illő állapot biztosítva legyen, az kell, hogy ezt mi adjuk meg nekik, hogy akarjuk nekik adni, és hogy méltóknak tartsuk őket erre. Ők a mi érzéseinktől függenek, attól az értéktől, melyet érdemüknek, s a fontosságtól, melyet bájaiknak és erényeiknek tulajdonítunk. Még a természet törvénye értelmében is a nő ki van szolgáltatva a férfiú ítéletének, nemcsak önmagát, hanem gyermekeit illetően. Nem elég tiszteletre méltónak lennie, az is kell, hogy tiszteljék. Nem elég, ha szép, tetszenie is kell. Nem elég, ha okos, az is kell, hogy okosnak ismerjék el. A nő becsülete nemcsak magatartásában rejlik, hanem jó hírnevében is, és lehetetlen dolog, hogy aki belenyugszik abba, hogy becstelennek tartsák, valaha is becsületes legyen. A férfi viszont, amikor jót tesz, csak önmagától függ, és szembeszállhat a közvéleménnyel. A nő azonban, ha jót tesz, feladatának csak egyik felét teljesítette, mert nem csak az a fontos neki, hogy micsoda ő valójában, hanem az is, hogy mit tartanak felőle. Következik ebből, hogy a nőre vonatkozó nevelés rendszere ebben a tekintetben ellenkező kell, hogy legyen a mi nevelésünkkel. A közvélemény az erény sírja a férfiak között, az erény trónusa a nők között.

Az anyák jóakarától függ mindenekelőtt a gyermekeké. A nők gondozásától függ a férfiak korai nevelése, a nőktől függenek ezenkívül erkölcsük, szenvedélyeik, hajlamaik, kedvteléseik, sőt egész boldogságuk. Így tehát a nők egész nevelésének a férfiakhoz kell igazodnia. Nekik tetszeni, hasznukra lenni, megszerettetni magukat és tiszteletüket kivívni, ifjú korukban nevelni őket, felnőtt korukban gondozni, tanácsot adni nekik, vigasztalni őket, kellemessé és édessé tenni az életüket, ez a nők kötelessége minden időben, és erre kell őket megtanítani gyermekkoruktól fogva. Amíg nem térünk vissza ehhez az alapelvhez, eltávolodunk a céltól, és mindazok az elvek, melyekben részesítjük őket, mit sem használnak sem az ő, sem a mi boldogságunk szempontjából.

Fordította: Győry János

Rousseau: Emil vagy A nevelésről
(Tankönyvkiadó, Bp. 1957.) 430-431. o.

MARY WOLLSTONECRAFT: A NŐK JOGAINAK KÖVETELÉSE

(1792)

„A nőt arra nevelik, hogy a férfi játékszere legyen, a csörgője, s a fülébe csilingeljen bármikor, mikor annak úri kedve úgy hozza, hogy szórakoztatásra vágyik. (...)

A nők is tanulmányozhatják a gyógyítás művészetét, s ugyanúgy lehetnek orvosok, mint ápolónők. Tanulhatnak politikát, s bármely fajta szakmát, ha tisztességesebb oktatásban részesülnének. Hány nő kényszerül elfecsérelni életét, aki orvosként praktizálhatott volna, irányíthatott volna gazdaságot, vezethetett volna boltot, s állhatott volna önállósága tudatában büszkén felemelt fejjel, ahelyett, hogy lecsüggeszti?”

Fordította: Török Mária Filoména

Watkins, Susan Alice - Rueda, Maria - Rodriguez, Marta: Nesze neked feminizmus (Ikon, Budapest., 1996.) 16-17. o.

STENDHAL A NŐK TANÍTTATÁSÁRÓL

A jelenlegi nevelési rendszerben a legmulatságosabb, hogy semmi olyanra nem tanítja meg a fiatal lányokat, amit azonnal el ne felejtene, mihelyt férjhez mentek. Hat éven át naponta négy óra szükséges, hogy valaki jól megtanuljon hárfázni; feleannyi idő elégséges a miniatűr vagy akvarell festés elsajátításához. A fiatal lányok többsége még az elviselhető középszerűségig sem viszi; ezért igaz a közmondás, hogy aki műkedvelőt mond, tudatlant mond.

Gondoljunk egy többé-kevésbé tehetséges fiatal lányra -; férjhezmenetele után három évvel már csak havonként egyszer játszik hárfáján vagy nyúl ecseteihez: ezek az eszközök, holott annyi munka emléke tapad hozzájuk, untatják, hacsak a véletlen művészlélekkel nem ajándékozta meg őket, ami rendkívül ritka, s alkalmatlanná tesz a háztartási munkákra. (...)

Mivel a jelenlegi nőnevelés a modern Európának talán legnevetnivalóbb képtelensége, minél kevesebb úgynevezett nevelésben részesült egy nő, annál többet ér.

Fordította: Kolozsvári Grandpierre Emil

Stendhal: A szerelemről (Gondolat, Budapest. 1962.) 228-229. o.

SARAH BERNHARDT: AZ INTERNÁTUSBAN

Egy nap anyám a térdén tartott, és azt mondta:

„Már nagylány vagy, meg kell tanulnod írni-olvasni.” Hét éves voltam akkor, és sem írni-olvasni, sem számolni nem tudtam, mivel 5 évig öreg nevelőnőm gondozott, két évig pedig betegeskedtem.

„Iskolába kell menned”, folytatta anyám, göndör fürtjeimmel játszadozva, „mint a többi nagylánynak.” Én nem tudtam, mit jelent mindez, és megkérdeztem, mi az az iskola.

„Egy olyan hely, ahol sok kislány van”, válaszolta anyám.

„Betegek?” - kérdeztem.

„Ó, nem! Elég jól vannak, mint most te is, és együtt játszanak, és nagyon jókedvűek és boldogok.” (...)

A kocsni megállt Auteuil-ben, a Boileau utca 18. szám előtt. A vaskapun volt egy hosszú, sötét tábla, rajta felirat arany betűkkel. Felnéztem rá, és a mama így szólt:

„Remélem, mielőbb el tudod majd olvasni”. Nagynéném odasúgta nekem:

„Bentlakásos Iskola, Madame Fressard”, és én meg gyorsan mondtam a mamának:

„Az van ott, hogy Bentlakásos Iskola, Madame Fressard.”

A mama, a nénikém és a három férfi szívből nevettek talpraesettséggel, és aztán beléptünk a házba. Madame Fressard élénk jött, és én egyből megszerettem őt. Közepes termetű volt, elég kövér, à la Sévigné-módra begöndörített őszes frizurát viselt. Szép, nagy szemei voltak, George Sand szemeihez hasonlóak, és nagyon fehér fogai, ami azért is feltűnt, mert arcszíne elég világos volt. Egészségesnek látszott, kedvesen beszélt; húsos kezei voltak és hosszú ujjai.

Kezemet kedvesen megfogta, és fél térdre ereszkedve, úgy, hogy arca egy vonalba került az enyémmel, éneklő hangon így szólt:

„Ugye, nem fogsz tőlem félni, kislány?” Én nem válaszoltam, de az arcom úgy elpirult, mint a kakas taréja. Ő komoly kérdéseket tett fel nekem, de én megtagadtam a választ. Mindenki körém állt.

„Beszélj, gyermek - Gyerünk, Sarah, legyél jó kislány - Ó, te kis rosszasság!”

Minden hiába volt. Tökéletesen néma maradtam. A szokásos út következett ezután, a hálósobákba, az étkezőbe, az osztálytermekbe és a szokásos túlzó dicséretes sorozata.

„Milyen szépen tartanak itt mindent! Milyen makulátlanul tiszta minden!” - és száz efféle ostobaság a gyermekek eme börtönéről. Anyám félrevonult Madame Fressard-ral, és én a térdébe kapaszkodtam, hogy ne tudjon menni.

„Ez orvosi előírás” - mondta anyám, és aztán következett egy hosszú lista arról, hogy hogyan kell bánni velem.

Madame Fressard eléggé gúnyosan mosolygott.

„Tudja asszonyom”, - mondta anyámnak „mi nem leszünk képesek így begöndöríteni a haját.”

„És bizonyára arra sem lesznek képesek, hogy kiegyenesítsék” - válaszolt anyám miközben megsimogatta a fejemet kesztyűbe bújtatott kezével.

„Ezek természetes hullámok, és mindig addig kell fésülni, amíg alaposan ki nem kefélték. Máskülönben nem lehet kigubancolni, és nagyon fogják húzni a kislány haját. Mit adnak a gyerekeknek négy órákor?” - kérdezte anyám, témát változtatva.

„Ó, egy szelet kenyeret, és azt, amit a szülők itt hagytak nekik.”

„Hoztunk 12 üveg különböző dzsemet” - mondta anyám, „de a kislánynak egyik nap dzsemet kell ennie, a másik nap csokoládét, mivel nincs jó étvágya, és igényli az ételek változatosságát. Vettem 6 font csokoládét.” Madame Fressard jóindulatúan mosolygott, de elég gúnyos éllel. Kivett egy doboz csokoládét és megnézte készítője nevét.

„Ah! Marquis-tól való! Micsoda egy elkényeztetett kislány ez!” Fehér ujjával megveregette az arcomat, és aztán tekintete egy öblös üvegre esett, amelyet meglepetten vett szemügyre.

„Ez hideg krém”, - mondta anyám. „Én magam készítem, és szeretném, ha a kislányom arcát és kezét minden este bedörzsölnék vele, mielőtt lefekszik.

„De...” - kezdte Madame Fressard.

„Ó, duplán fizetem az ágyneműmosás költségeit” - szakította félbe türelmetlenül anyám. (Jaj, szegény anyám! Elég jól emlékszem, hogy ágyneműmet egy hónapban csak egyszer húzták át, éppúgy, mint a többi diákét.)

Végül elérkezett a búcsú pillanata, és mindenki a mama körül állt, és miután alaposan összecsókolgatott, elvitték őt tőlem, és közben kedves szavakkal vigasztalták: „Itt olyan jó lesz a kislánynak - itt meglesz mindene - olyan lesz majd, mintha kicserélték volna, mire újra látod!” - és így tovább.

A tábornok, aki nagyon kedvelt engem, karjaiba vett, és feldobott a levegőbe.

„Te kis gyerek” - mondta; „kaszárnnyába tesznek téged, és ügyelned kell ám majd a viselkedésedre!”

Megrángattam hosszú bajuszát, és ő így szólt, miközben rám kacsintott és Madame Fressard-ra nézett, akinek szintén volt egy kis bajusza:

„Ezt a hölgynek nem szabad ám csinálnod, tudod-e!”

Nénikém szívből nevetett, anyám pedig elfojtotta nevetését, és az egész csapat a suhogós szoknyák és búcsúzkodások valóságos forgószele közepette távozott, mialatt engem bevittek a kerítés mögé, ahol bebörtönöztek.

Két évet töltöttem el ebben az intézetben. Megtanítottak olvasni, írni és számolni. Új játékok százát is megtanultam. Megtanultam rondeaux-t énekelni és zsebkendőket hímezni anyámnak. Viszonylag boldog voltam itt, mivel csütörtökönként és vasárnaponként mindig kimehettünk valahová, és ez a szabadság érzését adta nekem. Az utca nagy tere számomra meglehetősen különbözött az internátushoz tartozó tágas kert területétől. Ezenkívül Madame Fressard-nál voltak kisebb ünnepségek, melyek rendszerint gyönyörűséggel töltöttek el. Stella Colas kislány, aki akkoriban debütált a Théâtre Français-ben, csütörtökönként néha eljött hozzánk, és verseket szavalt nekünk.

Fordította (angol nyelvből): Kéri Katalin

My double life - Memoirs of Sarah Bernhardt
(William Heinemann, London, 1907.) 6-9. o.

BEBEL A LÁNYNEVELÉSRŐL

A házasságra nevelés

Általában mindenki egyetért azzal, hogy ma a nők átlaga szellemi téren elmarad a férfi mögött. Balzac, aki egyáltalán nem volt nőbarát, azt állítja ugyan, hogy „az a nő, aki a férfiéhoz hasonló képzésben részesült, a legragyogóbb és legtermékenyebb képességekkel rendelkezik a saját maga és férje boldogságának megteremtésére”, és Goethe, aki korának asszonyait és férfait egyaránt jól ismerte, csípősen jegyzi meg „Wilhelm Meister tanulóévei”

(Egy széplélek vallomásai) című művében: „Nevetségessé tették a tudós nőt, és a tanult nőt sem akarták tűrni, alighanem azért, mert udvariatlan dolognak tartották annyi tudatlan férfi megszégyenítését.” Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy szellemi téren a nő általában elmarad a férfi mögött. Ez a különbség szükségszerű is, hiszen a nő csupán olyan, amilyenné ura és parancsolója, a férfi tette. A nő képzését mindenkor elhanyagolták, még jobban mint a proletárét, és a javulás, mely ebből a szempontból mostanában mutatkozik, édeskevés. Olyan időben élünk, amikor széles körben fokozódik az eszmék kicserélése iránti igény, és amikor a nő elhanyagolt szellemi képzése olyan szembetűnő hiányossággént ütközik ki, amely a férfin bosszulja meg magát.

A férfi képzésének célja - legalábbis ezt állítják, jóllehet az alkalmazott eszközökkel nem érik el, s gyakran nem is akarják elérni a célt - az értelem fejlesztése, a gondolkodási képesség élesítése, a tárgyi tudás bővítése, az akaraterő megszilárdítása, egyszóval az értelmi funkciók kibontakoztatása. Ezzel szemben a nők képzése a felsőbb társadalmi osztályokban főleg az érzelmi élet elmélyítésére, a formális művelődésre irányul. E képzés, melynek eszközei a zene, a szépirodalom, a művészet, a költészet, csupán az érzékenységet és a képzelőerőt fokozza. Ez a lehető legvisszásabb dolog. Itt mutatkozik meg, hogy azokat a hatalmakat, amelyek a nő műveltségének mértékéről döntenek, csupán a női természet lényegére és a nő korlátozott élethivatására vonatkozó előítéletek vezetik. A nő érzelmi életét és képzeletét nem szabad még jobban fejleszteni, mert ez csak fokozza idegességre való hajlamát, hanem, akár a férfinál, nála is az értelmet kell kiművelni. A nőt képessé kell tenni arra, hogy a gyakorlati életben jól és biztosan tájékozódjék. Mindkét nemre nézve a legmesszebbmenőig előnyös lenne, ha a nő a gyakran igen kellemetlenül túltengő érzelmek helyett jókora adag éles értelemmel és egzakt gondolkodóképességgel rendelkezne, ha az ideges ingerlékenység, félénkség helyett több jellemereje és fizikai bátorsága lenne, s ha az irodalmi műveltség helyett, amennyiben egyáltalán rendelkezik ilyennel, az életet, az embereket és a természeti erőket ismerné.

Általában eddig a nő érzelmi és lelki életét mértéktelenül felfokozták, értelmi fejlődését ellenben gátolták, súlyosan elhanyagolták és elnyomták. Emiatt a nő a szó szoros értelmében az érzelmi és lelki élet túltengésében szenved, többnyire könnyen hitelt ad mindenféle babonának és csalásnak, hálás közönsége minden vallási és egyéb sarlatánságnak, s engedelmes játékszer mindennemű reakció kezében. A korlátozott férfiak ezt gyakran felpanaszolják, mert szenvednek miatta, de nem változtatnak rajta, hiszen többségükben még maguk is mindenestül előítéletek rabjai.

Mivel a nők általában olyanok, amilyeneknek itt leírtuk őket, s mivel másként látják a világot, mint a férfiak, ez újabb bő forrása a két nem közötti súrlódásoknak.

A közéletben való részvétel ma minden férfinak egyik fontos kötelessége; mit sem változtat a dolgon az, hogy sok férfi ennek még nem ébredt tudatára. De egyre többen ismerik fel, hogy a közintézmények a legszorosabb kapcsolatban vannak az egyén magánérdekeivel, hogy az egyén és a család jó vagy balsorsa sokkal nagyobb mértékben függ a közélet intézményeinek helyzetétől, mint az egyén tulajdonságaitól és cselekedeteitől. Felismerik, hogy az egyén legnagyobb erőfeszítései is hiábavalók az olyan hibákkal szemben, amelyek a dolgok rendjében gyökereznek, és amelyek az egyén helyzetét meghatározzák. Másrészt a létért folytatott küzdelem most sokkal nagyobb erőfeszítéseket követel, mint régebben. Manapság a férfi általában olyan kíváncsalmaknak kénytelen eleget tenni, amelyek egyre nagyobb mértékben veszik igénybe erejét és idejét, míg a tudatlan, közönyös nő értetlenül áll vele szemben. Sőt joggal állíthatjuk azt is, hogy a férfi és a nő közötti szellemi különbségek manapság nagyobbak, mint régebben, amikor az életviszonyok még egyszerűbbek voltak, és a nő

könnyebben át tudta őket tekinteni. Továbbá, ma a közügyekben való részvétel sok férfit annyira igénybe vesz, mint azelőtt soha; ez szélesíti ugyan látókörüket, de a családtól egyre jobban eltávolítja őket. A nő ezért mellőzötteknek érzi magát, és ez az érzés újabb forrásává válik a nézeteltéréseknek. A férfi csak ritkán tudja megértetni magát feleségével, és ritkán tudja őt meggyőzni. Általában az a nézete, hogy a nőnek semmi köze az ő dolgaihoz, úgysem ért hozzájuk. Nem veszi magának a fáradságot arra, hogy felvilágosítsa. „Te ezt nem érted” - ez a visszatérő válasz, mihelyt a nő panaszkodik amiatt, hogy háttérbe szorítják. A nők hozzáértésének hiányát még csak fokozza a legtöbb férfi értetlensége. Kedvezőbb viszony alakul ki a proletár férfi és nő között, ha mindketten felismerik, hogy ugyanazt az igát húzzák és hogy az emberhez méltó jövő megteremtésének csak egy útja van: a gyökeres társadalmi átalakulás, amely minden embernek meghozza a szabadságot. Amilyen mértékben a proletár nők is magukévá teszik ezt a felismerést, olyan mértékben válik házasságuk - a szükség és a nyomor dacára - mind eszményibbé. A házastársak ekkor közös cél felé törekednek, és kiapadhatatlan ösztönző erőt merítenek abból az eszmecsereből, amely közös harcukból táplálkozik. Évről évre több az olyan proletár asszony, aki eljut ehhez a felismeréshez. Olyan mozgalom van kibontakozóban, mely döntő jelentőségű az emberiség jövőjére nézve.

Más házasságokban idővel egyre érezhetőbbé válnak azok a művelődésbeli és felfogásbeli különbségek, amelyek kezdetben, amikor még a szenvedély uralkodik, könnyen rejtve maradnak. De amilyen mértékben kialszik a nemi szenvedély, olyan mértékben kellene pótolnia a szellemi megértésnek. De függetlenül attól, hogy van-e fogalma a férfinak állampolgári kötelességeiről és teljesíti-e őket, már foglalkozásánál és a külvilággal való állandó érintkezésénél fogva is a legkülönbözőbb alkalmakkor, a legkülönbözőbb elemekkel és nézetekkel ismerkedik meg, s ezáltal olyan szellemi légkörbe kerül, amely tágítja látókörét. A férfi - mondhatni - állandóan a szellemi megújulás állapotában van; ellentétben a nővel, akit a háztartás reggeltől késő estig igénybe vesz, s aki, nem lévén ideje a művelődésre, szellemileg beszűkül, elsatnyul.

(...)

S az emberiségnek vissza kell térnie a nemek fesztelen, természetes érintkezéséhez, el kell vetnie az emberre vonatkozóan manapság uralkodó egészségtelen, spiritualista nézeteket, és olyan nevelési módszereket kell kialakítania, amelyek fizikai és szellemi újjászületéshez vezetnek.

Nálunk a nevelésre, kiváltképpen a nők nevelésére vonatkozóan, még igen maradi nézetek uralkodnak. „Nőietlennek”, eretnek elképzelésnek tartják, hogy a nőben is legyen erő, bátorság és határozottság, bár senki sem tagadhatja, hogy sok bajtól és kellemetlenségtől óvhatná meg magát a nő, ha ilyen tulajdonságai volnának.

Ezzel szemben testi fejlődését, éppúgy mint szellemi fejlődését, lehetőleg gátolják, s ebben a helytelen ruházkodásnak is lényeges szerepe van. A ruházat nemcsak megbocskáthatatlanul akadályozza a nő testi fejlődését, hanem gyakran egyenesen tönkreteszi egészségét, s mégis alig akad orvos, aki ez ellen szót emelne. Attól való félelmében, hogy elveszti a páciens kegyeit, a legtöbb orvos hallgat vagy éppenséggel szítja az esztelenségeket. A mai ruházat nagymértékben gátolja a nőt a szabad mozgásban, árt testi fejlődésének, s a tehetetlenség és gyengeség érzését ébreszti benne. De még a környezet egészségére is káros ez a ruházkodás, mert a nők a lakásban, az utcán felverik a port. A nemek szigorú különválasztása az iskolában és a társadalmi érintkezésben, ami teljes egészében megfelel a kereszténység által mélyen belénk oltott spiritualista nézeteknek, ugyancsak fékezően hat a nő fejlődésére.

A nő, aki hajlamait és képességeit nem bontakoztathatja ki, akit a legszűkebb eszmekörben tartanak fogva, és aki úgyszólván csak a saját neméhez tartozókkal érintkezik, képtelen felül-emelkedni a hétköznapi életre. Szellemi látóhatára nem terjed túl a közvetlen környezetében lejátszódó eseményeken, a rokoni kapcsolatokon és az ezzel összefüggő kérdéseken. Ez igen erősen előmozdítja a legjelentéktelenebb semmiségek körül forgó szószátyár társalgást és a pletykaéhséget, hiszen a nőben élő szellemi tulajdonságok működési teret keresnek. S a férj, akit ezek a tulajdonságok sokszor bajba kevernek és a kétségbeesésbe kergetnek, átkozza azokat a tulajdonságokat, amelyeknek kialakulása főként „a teremtés koronájának” a lelki-ismeretét terheli.

Nem tagadhatjuk, hogy manapság józanabb, ésszerűbb életfelfogás kezd tért hódítani, de ez csak a kezdet, amely csak a társadalom keskeny rétegeit érinti.

A nő és a szabad pályák

A bolognai egyetem kollégiuma (például) 1377-ben elrendelte:

„S mivel a nő a bűn kútforrása, az ördög fegyvere, a paradicsomból való kiűzetés oka, a régi törvény megrontója, s mivel ezért a vele való társalgás feltétlenül kerülendő, nyomtatékosan megtiltjuk, hogy valamely nőszemélyt - akár a legtisztelendőbbet is - a nevezett kollégiumba bárki is bevezetni merészeljen. S aki ezt mégis megcselekszi, azt a rektor sújtsa szigorú büntetéssel.”

Az egyetemek kapuinak megnyitása a nők előtt először is azzal az eredménnyel jár, hogy a női konkurrencia nagyon előnyösen hat férfi ifjúságunk tanulási kedvére, amely, mint többen állítják, meglehetősen lanya. Már ez is nagy nyereség. A diákok erkölcsére szintén jó hatást gyakorolna: jóval kevesebb lenne az iszákosság, a kötekedés, a kocszmázás; azokon a helyeken, ahonnan kormányférfiaiink, bíráink, ügyészeink, magasrangú rendőrtisztviselőink, papjaink és népképviselőink stb. kikerülnek, olyan hang honosodna meg, amely sokkal inkább megfelel az egyetem rendeltetésének. Márpedig elfogulatlan hozzáértők egyhangú véleménye szerint erre a javulásra sürgős szükség van.

Az utóbbi évtizedekben gyors ütemben nőtt azoknak az országoknak a száma, amelyek megnyitják a nők előtt az egyetemek és főiskolák kapuit. Ha egy ország igényt tart arra, hogy kultúrállamnak tekinthet, akkor nem zárkozáthat el sokáig e követelés elől. Az élen az Egyesült Államok haladt, utána következett Oroszország, két olyan állam, amely minden vonatkozásban tökéletes ellentéte egymásnak. Az Észak-Amerikai Unió minden államában engedélyezték a nők főiskolai tanulmányait: Utah 1850-ben, Iowa 1860-ban, Kansas 1866-ban, Wisconsin 1868-ban, Minnesota 1869-ben, Kalifornia és Missouri 1870-ben, Ohio, Illinois és Nebraska 1871-ben, majd a többiek is követték a felsoroltak példáját. Ezért az Egyesült Államokban a nők is kivívták azt a társadalmi rangot, amelyre a főiskolai tanulmányok megnyitása nyújtott lehetőséget. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint az Egyesült Államokban 7399 női orvos és sebész, 5989 író, 1041 építész, 3405 női lelkész, 1010 ügyvéd és 327.905 tanítónő működött.

Európában először Svájc nyitotta meg a nők előtt egyetemeinek kapuit. Itt a diákok száma, a rendkívüli hallgatókat és hallgatónőket is beleértve, a következőképpen alakult:

		Ebből nő	A rendkívüli hallgatónőkkel együtt
1896-97	4181	391	728
1900-01	5301	854	1429
1905-06	7676	1502	2757
1906-07	8521	1904	3156

Az egyes karokon az 1906-07. téli szemeszterben a nők száma a következő volt: jogi - 175, orvostudományi - 1181, bölcsészeti - 648. Nemzetiség szerint: svájci 172, külföldi 1732. A Svájcban tanuló német diáklányok száma csökkent, mert a nőket, jóllehet bizonyos korlátozásokkal, már a német egyetemekre is felveszik. 1906-07-ben a szabályszerűen beiratkozott nők száma az összes diákok számának mintegy 30%-a, a rendkívüli hallgatóknál pedig az összes rendes és rendkívüli hallgatók 37%-a volt. Angliában a nők hallgathatnak egyetemi előadásokat, de tudományos fokozatot Oxfordban és Cambridge-ben nem nyerhetnek. Franciaországban 1905-ben 33.168 diák volt, köztük 1922 nő (774 külföldi). Megoszlásuk szakok szerint a következő volt: jog 57, orvostudomány 386, természettudományok 259, irodalom 838, egyéb 382. Azok az államok, amelyekben az egyetemekre nőket is felvesznek, a következők: az Egyesült Államok, Anglia, Hollandia, Belgium, Dánia, Svédország, Norvégia, Oroszország, Németország, Ausztria-Magyarország, Olaszország, Svájc, Franciaország, Törökország és Ausztrália. Nők orvosi gyakorlatot folytathatnak Indiában, Abesszíniában, Perzsiában, Marokkóban, Kínában stb. Különösen a keleti országokban működik egyre több női orvos. Ezekben az országokban, ahol a vallás és az erkölcs a nőket annyira béklyóba szorítja, a női orvosok működése valóságos jótétemény.

Hosszú küzdelmek és hatalmas erőfeszítések után sikerült elérni, hogy végre Németország is, bár bizonytalan léptekkel, de új útra tért. A Bundesrat 1899. április 24-i határozatával lehetővé teszi a nők számára, hogy ugyanolyan feltételek mellett mint a férfiak, orvosi, fogorvosi és gyógyszerészi vizsgát tegyenek. A Bundesratnak egy másik, 1900. július 28-án kelt határozata értelmében a külföldön vizsgázott orvosnők, ha német állampolgárok, orvosi gyakorlatot folytathatnak a Német Birodalomban, az orvostanhallgatóknak pedig a tanulmányi időbe beszámítják a külföldön megkezdett tanulmányaikat. Egyes német egyetemek, például Heidelberg és Göttinga, már 1898 előtt is felvettek nőket. Az 1901-02-es téli szemeszterben az egyetemek már 1270 hallgatót tartottak nyilván. Azonkívül számos német városban alapítottak leánygimnáziumokat és reálgimnáziumokat; ilyenek például Karlsruhe, Stuttgart, Hannover, Königsberg, Hamburg, Majna-Frankfurt, Breslau, Berlin, Schöneberg, Mannheim stb. Csak 1902 tavaszán utasította el ismét a berlini egyetem szenátusa olyan diáklányok felvételi kérelmét, akik német gimnáziumban szereztek érettségi bizonyítványt. Németországban ekkor még voltak olyan befolyásos körök, amelyek a nők tanulásával szemben továbbra is ellenállást fejtettek ki. Így például a porosz kultuszminiszter 1902 márciusában a porosz Landtagban beszédet mondott, amelyben többek közt kifejtette: A leánygimnázium tulajdonképpen olyan kísérlet, amelyet a közoktatási kormánynak el kell vetnie; attól tart, hogy a férfi és nő közti természetadta és a kultúra nyomán kifejlődött különbségek csökkenhetnek a gimnáziumok és egyetemek látogatása folytán. A lehetőségekhez képest meg kell őriznünk a német család számára a német nő sajátosságait. Ez teljesen a régi sablon. A német egyetemi tanárok nagy része továbbra is ellenezte a nők tanulását, jóllehet némelyek elismerték hogy az egyetemre felvett nők közül igen sokan teljes mértékben megfelelnek a velük szemben támasztott követelményeknek, sőt egyesek kitűnően végzik tanulmányaikat. Hogy miképpen gondolkodott a diákság egy része - valószínűleg a nagy többség - a nők egyetemi tanulmányairól, arról tanúskodik a hallei szigorló orvosok 1902 márciusában nyilvánosságra hozott tiltakozása, amelyet a németországi szigorló orvosokhoz intéztek, támogatásuk elnyerése céljából. Ebben leszögezik, hogy tiltakozásukra az az agitáció adott alkalmat, amelyet a berlini „Nőképzés - nőoktatás” egyesület fejtett ki a nőknek az orvoskarra való felvétele érdekében, majd megállapítják: „Miután e lépéssel a kérdés a nyilvánosság fóruma előtt fel van vetve, a hallei szigorló orvosok azokhoz a körökhöz fordulnak, amelyek elsősorban érdekeltek és érintettek e kérdés eldöntésében: a német egyetemek szigorló orvosaihoz, mert ezek vagy saját tapasztalataikból ismerik az említett visszasságokat, vagy pedig el tudják képzelni, hogy a közös klinikai oktatás helyenként milyen kínos és szeméremszértő helyzetekre vezet, olyan

helyzetekre, amelyek túlságosan visszataszítóak ahhoz, semhogy itt pontosabban meghatározhatnánk őket anélkül, hogy ezzel megütközést keltenénk. A hallei egyetem orvostudományi kara az elsők között tett kísérletet a Német Birodalomban arra, hogy a nők előtt az orvostudományi kart megnyissa. E kísérlet azonban teljes kudarcot vallott. A becsületes törekvés csarnokaiba a nőkkel együtt bevonult a cinizmus, s napirenden vannak az olyan jelek, amelyek az előadók és a diákok, valamint a betegek számára egyaránt megbotránkoztatók. Itt a nő emancipációja botránnyá fajul, az erkölcsökkal kerül összeütközésbe, és ezért ezen a téren le kell engedni a sorompót. Kollégák! Ki merne még e tények láttán állást foglalni jogos követeléseinkkel szemben! Követeljük a nők kizárását a klinikai oktatásból, mert arra tanított bennünket a tapasztalat, hogy a férfi és női hallgatók közös klinikai oktatása az alapos orvosi tanulmányok érdekeivel éppoly kevésbé fér össze, mint az illem és az erkölcs alapelveivel. Az általunk felvetett kérdés immár elvesztette helyi jellegét. Felsőbb helyen már hallatszottak olyan hangok, hogy az orvosi kart végleg meg kell nyitni a nők előtt. Ti most mindannyian egyképpen érdekeltek vagytok a mi ügyünkben, és ezért felszólítunk benneteket: foglaljatok állást ebben a kérdésben és csatlakozzatok hozzánk közös tiltakozás céljából.”

Ez a „tiltakozás” csattanós bizonyítéka a szigorló orvosok korlátoltságának, valamint kenyéririgységének, mert hiszen ilyen indítékokra kell visszavezetnünk erkölcsi meggondolásaikat. Ami a legtöbb kultúrállamban helyenként már évtizedek óta megengedett, a diákok erkölcsi és szeméremérzetét egyáltalán nem bántó dolog, az Németországban szerintük veszélyes. A német diákok nem állnak valami rendkívüli erényhősök hírében, és lemondhatnak az ilyen tréfákról.¹⁴⁸ Ha az illemnek és az erkölcsnek nem árt, hogy ápolónők is jelen vannak a férfi és nőbetegeken végzett legkülönbözőbb műtéteknél, sőt, segítséget is nyújtanak, ha illő és erkölcsös dolog, hogy néhány tucat fiatalember tanulmányi célból vajúdó nők ágya mellett vagy női betegek műtétjénél nézőként szerepel, akkor nevetséges dolog a diáklányoktól elvitatni ezt a jogot.

Néhai Bischoff professzor egészen más érveket hozott fel a nők orvosi tanulmányai ellen, mint a hallei szigorló orvosok. Tudniillik a diákok durvaságát! Erről persze neki lehetett a legtisztább képe. De akármilyen is a korlátolt és a konkurenciától féltő férfiak álláspontja a nők egyetemi tanulmányainak kérdésében, a kérdés eldőlt, mégpedig a nők javára. 1908. augusztus 18-án rendelet jelent meg a nők egyetemi tanulmányainak engedélyezéséről Poroszországban is, ahol nők eddig csak rendkívüli hallgatók lehettek. Az ország egyetemlein a diákokra érvényes szabályok a nőkre is vonatkoznak, azzal a megjegyzéssel, hogy belföldi állampolgárok egy bizonyos esetben és külföldi nők minden esetben miniszteri engedéllyel vétetnek fel.¹⁴⁹ Az 1908-09-es téli szemeszterben a német egyetemekre beiratkozott női hallgatók összlétszáma 1077 volt, szemben az 1908. nyári szemeszterben nyilvántartott 377-tel és az 1906. évi 254-gyel. Ebből az 1077 egyetemi hallgatónőből Berlinben 400, Bonnban 69, Breslauban 50, Erlangenben 11, Freiburgban 67, Giessenben 23, Göttingában 71, Greifswaldban 5, Halléban 22, Heidelbergben 109, Jenában 13, Kielben 2, Königsbergben 17, Lipcsében 44, Marburgban 27, Münchenben 134, Tübingában 6, Würzburgban 7 tanult. Csak a strassburgi, rostocki és münsteri egyetem képez kivételt. A rendkívüli hallgatónők száma az 1908. évi nyári szemeszterben 1787, az 1908-09-es téli szemeszterben 1767 volt, mégpedig

¹⁴⁸ Egy statisztika, amelyet Blaschko állított össze, a következő képet nyújtja a nemi betegségeknek az egyes foglalkozási ágakban való elterjedtségéről. Első helyen állnak a titkos prostituáltak 30%-kal, utánuk következnek a diákok 25%-kal, a kereskedők 16%-kal, majd a munkások 9%-kal.

¹⁴⁹ Különleges okokból, a miniszter jóváhagyásával, egyes előadásokon való részvételből a nők kirekeszthetők.

Berlinben 313, Strassburgban 249, Breslauban 168, Münchenben 131, Bonnban 120, Königsbergben 116, Lipcsében 95, Giessenben 93, Göttingában 73, Tübingában 67, Halléban 54, Freiburgban 50 és a többiek 50-nél kevesebb. A beiratkozott 1077 nő közül teológiát tanult 3, jogtudományt 31, orvostudományt 334, bölcsészetet 709.

Az a körülmény, hogy az egyetemeket megnyitották a nők előtt, szükségessé tette a nők középfokú oktatásának átfogó reformját. Az 1899. május 31-i rendelkezések a felsőbb leányiskola tanulmányi idejét kilenc évben, kivételképpen 10 évben szabják meg. Ezzel szemben a fejlődés egyre sürgetőbben követelte egy tizedik osztály beiktatását a felsőbb leányiskola tantervébe. Az 1901. évi statisztika 213 nyilvános felsőbb leányiskola közül 90 kilencosztályos és 54 tízosztályos tart nyilván, 1907 októberére a kilencosztályos iskolák száma 90-ről 69-re csökkent, a tízosztályosoké pedig 54-ről 132-re emelkedett. A magánjogú felsőbb leányiskolák között 1907 októberében 110 kilencosztályos mellett 138 tízosztályos iskola működött. Nem volt mit tenni, a tényleges fejlődésre rá kellett ütni a hivatalos pecsétet, és a lehetőséghez képest meg kellett menteni „a német nő sajátos vonásait”. Az 1908. augusztus 18-i reform a felsőbb leányiskolák tanulmányi idejét már tíz osztályban szabja meg. „A nőnevelésnek a német nők jövőendő élethivatása irányában való kiegészítése céljából” tervbe vették egy két-, illetve egyéves líceum szervezését. És hogy a felsőbb társadalmi rétegekhez tartozó lányoknak lehetővé tegyék az akadémiai pályákra való felkészülést is, olyan leánylíceumot terveznek, amelynek a felsőbb leányiskolával közös vezetése lesz.

Tehát a közoktatási kormányzat most, hat esztendő múltán, a gazdasági fejlődés nyomására országos méretekben megvalósítja azt a kísérletet, amelyet ugyanaz a minisztérium még 1902 márciusában elvetett. Lássuk a hivatalos indokolást:

„Kultúránk gyors fejlődése, valamint a társadalmi, kereseti és művelődési viszonyoknak ebből adódó eltolódása folytán éppen a közép- és felső rétegekhez tartozó lányok közül sokan ellátatlanok maradnak, és sok, a közösség számára értékes női munkaerő parlagon hever. A női lakosságnak a férfi lakossággal szemben mutatkozó számbeli túlsúlya, és a felsőbb rétegekhez tartozó férfiak között egyre általánosabb jelenséggé váló nőtlenység a művelt körök leányainak mind nagyobb részét kényszeríti rá arra, hogy lemondjon a feleség és anya hivatásáról. Ezek előtt meg kell nyitni a nevelésüknek megfelelő pályákra vezető utat, legtöbbjük előtt azért is, hogy megszerezhessék a létfenntartáshoz szükséges anyagi eszközöket, nem csupán a tanári pályán, hanem más olyan, egyetemi tanulmányokhoz kötött pályákon is, amelyek nők számára tekintetbe jöhetnek.” Szinte azt hihetnők, hogy könyvem egy részének kivonatát olvassuk.

Bárhogy van is, a nőket az egyetemekről már nem lehet kiszorítani. Kisebb-nagyobb számban már a világ minden kultúrországában működnek orvosnők, sőt olyan országokban is, amelyek nem számítanak kultúrországnak. Az elhunyt Li Hung-csang azt a kínai orvosnőt nevezte ki házi orvosának, aki szülővárosa női kórházában folytatott orvosi gyakorlatot. Az elhunyt Kovalevszka asszony, a híres matematikus, 1889-től haláláig, 1891-ig a matematika professzora volt Stockholmban. Az Egyesült Államokban igen sok női egyetemi tanár van, s akadnak néhányan Olaszországban, Svájcban, Angliában, Franciaországban is. Franciaországban Marie Curie, a híres fizikus, aki férjével együtt felfedezte a rádiumnak és poloniumnak elnevezett radioaktív elemeket, férje halála után (1906) átvette a tanszék vezetését. A nők, mint orvosok, fogászok, bírák, jogászok, vegyészek, fizikusok, geológusok, botanikusok, tanárok stb., közszolgálatban és magánintézményeknél egyaránt működnek, s kizárólag rajtuk áll, hogy tevékenységükkel bebizonyítsák: ugyanolyan jól és lelkiismeretesen el tudják látni a rájuk bízott feladatokat, mint a férfiak. 1899 nyarán Zürich kanton választóinak többsége arra szavazott, hogy engedélyezzék a nőknek az ügyvédi gyakorlatot. A döntést 21.717 szavazattal

hozták meg 20.046 ellenében. Amerikában 34 államban működnek női ügyvédek, úgyszintén Franciaországban, Hollandiában, Svédországban, Dániában, Finnországban, Oroszországban, Kanadában és Ausztráliában.

Sok férfi, köztük sok tudós is, azért helyteleníti a nők egyetemi tanulmányait, mert a tudomány lealacsonyításától tart, s azt hiszi, hogy a tudomány tekintélye szenvedne csorbát, ha nők is foglalkozhatnának tudománnyal. A tudományos munkát különleges kitüntetésnek tekintik, amelynek csak a férfinemhez tartozó kiválasztottak előtt szabadna megnyílnia.

Egyetemi oktatásunknak, egész közoktatásunkhoz hasonlóan, sajnos még igen sok fogyaté-kossága van. A népiskolákban a gyermek legdrágább idejét rabolják el, amikor olyasmivel tömik tele a fejét, ami sem az értelemmel, sem a tudományos megismeréssel nincs összhangban; rengeteg felesleges ismeretet kell elsajátítania, amelyeknek az életben semmi hasznát nem veszi, s amely inkább gátolja haladásában és fejlődésében. Főiskoláinkon ugyanez a helyzet. Az egyetemekre előkészítő iskolákban a tanulók agyát töméntelen száraz, adatszerű tananyaggal gyömoszlik tele, ami igénybe veszi idejük nagy részét, legértékesebb szellemi erejüket. Az egyetemeken jórészt ugyanebben a szellemben folytatódik az oktatás. A kétségtelenül hasznos és helyes ismereteken kívül igen sok elavult, ósdi és felesleges anyagot tanítanak. A legtöbb tanár évről évre változatlanul ledarálja egyszer már megírt előadásait, sőt gyakran ugyanazokkal az élcekkel fűszerezi. Az egyetemi katedrát sokan közönséges kenyérkereső foglalkozásnak tekintik, és a hallgatóknak nincs szükségük különösebb éleslátásra, hogy ezt észrevegyék. Az egyetemi élet hagyományos felfogása is hozzájárul ahhoz, hogy az ifjúság ne vegye túlságosan komolyan a tanulást; sokakat pedig, akik komolyan vennék, egyes professzorok vaskalapos és élvezhetetlen előadásmódja riaszt el. A tanulási kedv csökkenése egyetemeinken és főiskoláinkon általános jelenség, amely az illetékes körökben is aggodalmat kelt. Mindezzel szoros összefüggésben van a törtetés és a protekció, amely gerinctelen korunkban egyre inkább terjed és főiskoláinkat is mind jobban jellemzi. Nem a tudás és tehetség számít, hanem a jó családi összeköttetés, a politikai „megbízhatóság”; ha valaki „hazafi” - vagyis olyan ember, akinek nincs önálló véleménye, csak buzgón helyesel feletteseinek, aki jól tudja, kinek mekkora befolyása van, aki csúszik-mászik - azt többre becsülik, mint a jellemes, nagy tudású férfiút. Az ilyen törtető, ha elérkezik a vizsga ideje, néhány hét alatt bemagolja azt, ami feltétlenül szükségesnek látszik. Ha aztán szerencsésen átcúsztak a vizsgán és megfelelő hivatali vagy egyéb állásba jutottak, akkor az ilyen emberek legnagyobb részt teljesen mechanikusan és iparszerűen végzik munkájukat, és nagyon rossz néven veszik, ha egy „tanulatlan” ember nem a legnagyobb tisztelettel viseltetik irányukban, és nem kezeli őket felsőbbrendű emberként. Ügyvédeink, bíráink, orvosaink, tanáraink, hivatalnokaink, művészeink stb. jórészt nem egyebek, mint szakmájuk egyszerű mesteremberei, akik örülnek, hogy a húsos fazék mellett ülhetnek. Csak az iparkodó ember veszi észre később, hogy mennyi feleslegeset tanult, hogy gyakran éppen azt nem sajátította el, amire a legnagyobb szüksége volna, s csak akkor lát hozzá komolyan a tanuláshoz. Élete legfogékonyabb éveiben sok felesleges vagy káros dologgal gyötörték; életének második felét arra kell fordítania, hogy elfelejtse azt, ami felesleges és ártalmas, s kora színvonalára emelkedjék, mert csak ezek után válhat a társadalom hasznos tagjává. Sokan nem jutnak túl az első szakaszon sem, mások megrekednek a második szakaszban, s csak kevésnek van annyi ereje, hogy a harmadikba felküzdje magát.

Ám a dekorum megkívánja, hogy ragaszkodjunk a középkori limlomhoz és a felesleges tananyaghoz; ez pedig - mivel a nők már eleve ki voltak és részben ki vannak rekesztve a középiskolákból - kényelmes ürügy arra, hogy bezárjuk előttük az egyetemek kapuit. Lipcsében a hetvenes években egy híres orvosprofesszor őszintén bevallotta egy hölgynek: „A gimnáziumi végzettségre az orvostudomány megértéséhez nincs szükség ugyan, de mégis a felvétel feltételévé kell tenni, nehogy csorba essék a tudomány tekintélyén.”

Lassanként Németországban is erősödik az az irányzat, amely a klasszikus stúdiumokat nem tekinti az orvosképzés előfeltételének. A természettudományok óriási fejlődése és nagy gyakorlati jelentősége szükségessé teszi az ifjúság ez irányú képzését. A gimnáziumi oktatás a klasszikus nyelvet, a görögöt és a latint helyezi előtérbe, a természettudományos oktatást viszont csekélyebb értékűnek tekinti és elhanyagolja, s ez az oka annak, hogy a leendő egyetemi hallgatók gyakran nem rendelkeznek az egyes szakokhoz, például az orvostudományhoz feltétlenül szükséges természettudományi előképzettséggel. Az ilyen egyoldalú képzés ellen végül még a pedagógusok is szót emeltek. Külföldön, például Svájcban, már régóta a természettudományos oktatásra fektetik a fő súlyt, és mindenkit, aki rendelkezik a szükséges természettudományos és matematikai ismeretekkel, felvesznek az orvoskarra klasszikus műveltség nélkül is.

Ugyanígy járnak el Oroszországban, az Egyesült Államokban stb.

Oroszországban, ahol a zsidók üldözése és jogfosztottsága a kormányzat alapelvei közé tartozik, egy 1897. évi cári ukáz előírta, hogy az akkor megnyíló női orvostudományi főiskolába csak 5%-ban vehető fel nem keresztény felekezetű hallgató. Ebből az ötből is csak 3% lehet zsidó, míg 2%-ot a muzulmán hitfelekezet tagjainak kell fenntartani. Ez az Oroszországban napirenden levő reakciós intézkedések tömegében csak egy a sok közül. Pedig az orosz kormánynak annál kevésbé van oka ilyen intézkedésekre, mert egyrészt az óriási birodalomban még nagy az orvoshiány, másrészt az orosz orvosnők, bármilyen vallásúak és származásúak, szakmájukon belül a legnagyobb áldozatkészségről tettek tanúságot. Dr. Erismann professzor, aki hosszú évekig Oroszországban működött, Oltenben, a központi orvosegylet 54. gyűlésén tartott előadásában ezt mondotta: „Igen kedvező tapasztalatokat szereztünk az első években az orvosnők tevékenységéről is. Kezdetől fogva meg tudták nyerni a lakosság bizalmát; sőt, a férfikollégáikkal folytatott nemes versengésben elvitték a pálmát; hamarosan kiderült, hogy a női orvosokra évi átlagban több beteg jutott, mint a férfiakra, jóllehet ez utóbbiak is a legnagyobb odaadással és önfeláldozással végezték munkájukat; különösen a beteg nők fordultak tömegével a női Aesculapokhoz orvosi segítségért.”¹⁵⁰

Másrészt a női konkurenciának, amelytől a férfiak különösen az orvosi gyakorlatban annyira félnek, sehol sem volt káros hatása. Először is - mint megállapítható - az orvosnők betegei leginkább olyan nők köréből kerülnek ki, akik csak ritkán és a legvégső esetben fordultak férfihoz orvosi tanácsért, azonkívül kiderült az is, hogy az orvosnők jó része - amikor később házasságot kötött - vagy egyáltalán nem nyitott rendelőt, vagy hamarosan felhagyott az orvosi gyakorlattal. Ez azt mutatja, hogy a polgári társadalomban a feleségre, főleg ha gyermekei is vannak, oly sok kötelezettség hárul, hogy sok nő képtelen egyszerre két úrnak szolgálni. Az

¹⁵⁰ „Die Organisation der unentgeltlichen polyklinischen Krankenpflege in den grossen Städten Russlands. (St. Petersburg und Moskau.)” (Az ingyenes poliklinikai betegellátás megszervezése Oroszország nagyvárosaiban (Szentpétervár és Moszkva.)) Deutsche Vierteljahrsschrift für öffentliche Gesundheitspflege, Braunschweig.

orvosnőnek ráadásul minden időben, éjjel és nappal egyaránt készenlétben kell állnia, hogy hivatását teljesítse. Erre pedig nem mindenki képes.¹⁵¹

(...) ... a nők közéleti tevékenysége ellen hangoztatott felületes ellenvetések elképzelhetetlenek volnának, ha a két nem között természetes viszony állna fenn, nem pedig mesterségesen kitenyésztett antagonizmus. Hiszen már kora ifjúságukban elkülönítik őket a társadalmi érintkezés és a nevelés terén. Különösen a kereszténység okozta antagonizmus az, amely a nemeket elválasztja, egyiket a másik felől tudatlanságban tartja, gátolja a szabadabb társadalmi érintkezést, a kölcsönös bizalom kialakulását és a jellembeli tulajdonságok kölcsönös kiegészítését.¹⁵²

Az ésszerűen megszervezett társadalom egyik legelső és legfontosabb feladata az lesz, hogy megszüntesse ezt az áldatlan kettősséget, és a természetet visszahelyezze jogaiba. A természetellenes állapot már az iskolában elkezdődik. Az iskola különválasztja a nemeket, s vagy helytelen ismereteket nyújt, vagy semmit sem mond arról, amit az embernek mint nemi lénynak tudnia kell. Igaz ugyan, hogy manapság minden valamirevaló iskolában tanítanak természetrajzot, amelyből a gyermek megtudja, hogy a madár tojást rak és azt kikölti; megtudja azt is, mikor van a párzás ideje, megtudja, hogy ehhez hímre és nőtényre van szükség, hogy mindketten együtt végzik a fészekrakást, a tojások kiköltését és a kicsinyek nevelését. Megtudja továbbá, hogy az emlősállatok elevenszülők; hall a párzási időszakról és a hímeknek a nőtényekért vívott harcáról; azt is megtudja, hogy általában hány kölyket ellik az anyaállat és esetleg azt is, hogy mennyi ideig tart a vemhesség. De az ember keletkezése és fejlődése felől tudatlanságban hagyják, ezt a kérdést homály fedi. Ha aztán a gyermek, természetes tudásvágyától hajtva, különféle kérdéseket intéz szüleihez, elsősorban anyjához - a tanítóhoz nem mer fordulni -, a legbárgyúbb dajkamesékkel hallgattatják el, amelyek nem elégíthetik ki, és amelyek annál károsabban hatnak rá, mert hisz egy napon mégiscsak rájön a titkok nyitjára. Kevés olyan gyermek akad, aki tizenkét éves korára meg ne ismerné ezt a titkot. Hiszen a gyermekek minden kisvárosban, de főleg vidéken, már zsenge korukban közvetlen közlőről megfigyelhetik a baromfiak, háziállatok párosodását az udvaron, az utcán, a legelőn stb. A különféle állatok párzásáról és elléséről a szülők, a cselédek, az idősebb testvérek a gyermek jelenlétében is a legfesztelenebbül és a legrészletesebben tárgyalnak. Mindezek hatására a gyermek kételkedni kezd abban, amit saját születéséről a szülők szájából hallott. Végül mégis megtudja az igazságot, de másként, mint ahogyan azt természetes és értelmes nevelés esetén megtudta volna. A gyermek titka hozzájárul a gyermeknek szüleitől, különösen anyjától való elidegenedéséhez. A szülők okatlan és rövidlátó módszereikkel az ellenkezőjét érik el annak, amit el akartak érni. Aki visszagondol saját magának és gyermekkori pajtásának gyermekkorára, tudja, hogy mindennek gyakran mi a következménye.

¹⁵¹ Arra vonatkozólag, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenie annak a nőnek, akinek családja van és amellet kereső foglalkozást akar vagy kénytelen folytatni, sok érdekes anyagot tartalmaz Adele Gerhard és Helene Simon könyve: „Mutterschaft und geistige Arbeit” (Anyaság és szellemi munka). (Berlin, 1901., Georg Reimer). Írónők, művésznők, énekesnők, színésznők stb. szólnak meg a könyvben és saját tapasztalataik alapján mondják el véleményüket. Ezek a tapasztalatok pedig azt bizonyítják, hogy a társadalomnak előbb alapvetően meg kell változtatnia társadalmi viszonyait ahhoz, hogy a meglevő nagyszámú és érvényesülésre törő női értelmiség teljes értékű tevékenységet fejthessen ki, ami magának a társadalomnak elsőrendű érdeke.

¹⁵² Az Úr 1902. esztendejében a Rajna melletti Neuss község előljárói megtagadták egy nyilvános fürdő anyagi támogatását, mert erkölcsi szempontból nem látták kívánatosnak, hogy fürdőnadragos gyerekek egymás meztelen testét lássák.

Egy amerikai nő¹⁵³ többek között elmondja, hogy nyolcéves fia előtt, aki folytonosan faggatta őt születésének körülményeiről, s akit nem akart dajkamesékkal áztatni, felfedte az igazságot. A gyermek nagy figyelemmel hallgatta, s attól a naptól fogva, hogy megtudta, milyen sok gondot és fájdalmat okozott anyjának, addig ismeretlen gyengédséggel és tisztelettel viseltetett iránta, s ezt az érzést más nőkre is kivetítette. A szerző abból a helyes felfogásból indul ki, hogy csak természetes neveléstől várható lényeges javulás, nevezetesen az, hogy a férfiak a nők iránt nagyobb tiszteletet és önuralmat tanúsítsanak. Aki elfogulatlanul gondolkodik, nem juthat más következtetésre.

(...)

A felsőbb osztályok leányait jórészt cifra bábokká, divatbolondokká és szalondámákká nevelik, akik hajszojják az örömöket, s végül megcsömörlenek tőlük, akiket gyötör az unalom, akiket mindenféle képzelt és valóságos betegség kínoz. Mire megöregszenek, szenteskedők, spiritiszták, babonás vénasszonyok lesznek, akik szemforgatva sopánkodnak a világ romlottságán és aszkézist prédikálnak.

Fordította: Nyilas Vera

Bebel, August: A nő és a szocializmus

(Kossuth, Budapest, 1976.) 123-125., 127., 206-213., 234-235., 335-340. o.

¹⁵³ Isabella Bechner-Hooker: Womanhood, its sanctities and fidelities (Az asszonyiség tisztasága és hűsége). Boston. Lee and Shepard, Publishers. New York, 1874., Lee, Shepard and Dillingham.

MAGÁNÉLET, HÁZASSÁG

HOMÉROSZ: ÍLIÁSZ

Hektór és Andromakhé

„Bárha szeretsz, Helené, ne marasztalj, úgysem ülök le:
mert már kerget a lelkem azért, hogy védjem a népem,
mely nagyonis vágyik már rám, aki távol időzöm:
inkább ezt sürgesd, s igyekezzék ő maga szintén
engem még idebent, bástyáink közt utolérni.
Mert én is hazatérek azért, hogy lássam a házam
népét és szeretett feleségem, csöpp csecsemőmet.
Nem tudom úgyse, vajon megtérek-e még a körükbe,
vagy leigáznak akháj kezek által az istenek immár.”
Szólt a sisakrázó Hektór, és nyomban elindult,
és a saját jólépült házát érte el útján,
csak hogy a hókaru Andromakhét nem lelte meg ottbenn,
mert az a gyermekkel meg a szépövű szolgáléánnyal
már odakint állt és zokogott keseregyve a bástyán.
S Hektór, nem lelvén bent tisztanevű feleségét,
állva maradt küszöbén és szolgálóihoz így szólt;
„Rajta, ti szolgálók, mondjátok igaz szavatokkal,
hókaru Andromakhé hol van, hova tűnt a tereméből?
Ángyaihoz ment, szépövű sógornői körébe,
vagy Pallasz szentélye felé, hol a széphaju többi
trójai nő engeszteli harcias istennőnket?”
Néki a fürge, serény gazdasszony mondta a választ:
„Hektór, halld, miután sürgetsz, hogy mondjak igaz szót:
nem ment szépövű sógornőihez, ángyaihoz sem,
sem Pallasz szentélye felé, hol a széphaju többi
trójai nő engeszteli harcias istennőnket;
Trója magas bástyájához ment, hallva a hírt,
hogy gyötrődnek a trójaiak, s az akhájok erősek;
eddig már el is ért sebesen száguldva a falhoz,
mint aki örvöng; és a fiát vele vitte a dajka.”
Mondta a gazdasszony; s Hektór sietett ki a házból,
s újra a jólépült utcák sorain haladott át.
És a hatalmas városon át Szkaiai kapujához
ért el, ahol kivonulni szokott a csaták mezejére;
s ott sokajándékú felesége futott vele szembe,
Andromakhé, lánysarja a nagyszivű Éetiónnak:
Éetión Plakosz erdős alján lakta a házát,
s ott Thébában volt a kilixeknek fejedelme:
lánya az ércbeborult Hektórhoz ment feleségül;
most meg elébe került, vele tartott szolgáléánya,
ölben hozva fiát, aki zsenge kicsiny csecsemő volt,

egyfia Hektórnak, s gyönyörű, mint csillag az égen
apja eképen hívta Szkamandriosz; Asztüanaxnak
hívta a nép, minthogy Hektór maga védte a várat.
S ő meglátva fiát, csendben mosolyogva figyelte;
Andromakhé pedig ott állt sírva az oldala mellett,
átkulcsolta kezét szorosan, szót szólva kimondta:
„Rettenetes, fölemészt az erőd, nem esik meg a szíved
csöpp fiadon s rajtam, nyomorulton, kit hamar özvegy
sors vár, mert hamar ölnek meg, rádrontva sereggel,
téged az argosziak; de nekem jobb lenne, ha téged
elvesztlek, lekerülni a földbe: hiszen sohasem lesz
már vigaszom többé, miután te betöltöd a sorsod,
csak kínom: sem apám nincs már, sem anyám, a királynő.
(...)

S most, Hektór, te vagy édesapám, te vagy édesanyám is,
és te a fivérem, virulóerejű deli férjem.
Hát rajtam könyörülve maradj mellettem a bástyán;
árvává fiad, özvegyé ne tegyed feleséged.

Fordította: Devecseri Gábor

Homérosz: Íliász
(Magyar Helikon, Budapest, 1974.) 112-114. o.

HOMÉROSZ: ODÜSSZEIA

Odüsszeusz és Pénélopé beszélgetése

A lábmosás

Válaszul így szólt most az okosszívű Pénélopeia:
„Jó idegen, deli termetem és alakom s nemes elmém
elvették a haláltalan istenek, Ílion ellen
hogy kivonultak az argosziak, s Odüsszeusz is, a férjem.
Hogyha megérkeznék s ő óvná életem újra,
akkor a hírem szebb is lenne, nagyobb is ezentúl.
Így csak gyötrődöm, mivel isten bajbaborított.
Mert kit a szomszédos szigetek csak körben uralnak,
Dúlikhion, Számé, s erdőborította Zakünthosz,
és ki csak itt él, messzirelátszó szép Ithakában,
mind megkér, noha nem kívánom, s házam emésztí.
S nincs gondom vendégre, sem arra, ki oltalomért jön
hozzám, sem hírnökre, ki nép dolgában igyekszik:
mert Odüsszeuszra kívánczom, édes szívem emészti.
Nászom sürgetik őket, hanem én csak a cselt bonyolítom.
Mert legelőször leplet szőnöm súgta az isten:
hosszu szövőszéken termemben könnyű, hatalmas
vásznat szőnöm; a kérőkhöz meg a szózatom ez volt:

»Kérőim, nemes ifjak, a hős Odüszeusz odavan már,
mégse siettessétek a nászom, amígcsak e leplet
nem fejezem be, szövött vásznom hogy kárba ne vesszen,
szemfödeléül Láertész hősnek, mikor őt majd
hosszuranyujtó vég veszedelmes sorsa eléri:
megbotránkozván az akháj nők azt ne beszéljék,
hogy ki sokat szerzett, most nem jut leple a sírban.«
Így szóltam nekik én, s hős lelkük hitt a szavamnak.
És napközben a nagy leplet szövögettem is eztán,
éjszaka szétfejtettem azonban a fáklyavilágnál.
Így hitegettem a bajnokokat három kerek évig;
ámde midőn évszak jött, évszak ment negyedizben,
sok hónap sorvadt, s a napok mind sorba beteltek,
ekkor a szolgálók, a szukák, mindent kifecsegetek,
s rajtamütöttek a kérők s szóval megfenyegettek.
Így hát kénytelenül befejeztem, bár nem akartam.
S most már nem tudom én a menyegzőmet kikerülni,
és más cselt se tudok. Sürgetnek már a szülőim,
és fiam is bosszús, amiért vagyonát fölemésztik;
látja, mi történik; hisz felnőtt férfi, a házra
már tud ügyelni: dicsőséget nyujt néki a nagy Zeusz.

Fordította: Devecseri Gábor

Homérosz: Odüsszeia
(Magyar Helikon, Budapest, 1974.) 716-717. o.

MÓZES NEGYESIK KÖNYVE

Az asszonyok fogadalma

2 Azután így beszélt Mózes Izráel fiai törzsfőihez: Ezt parancsolta az ÚR: 3 Ha férfi tesz fogadalmat az ÚRnak, vagy esküt tesz arra, hogy megtartóztatja magát, ne szegje meg a szavát, hanem tegyen meg mindent úgy, ahogyan kimondta. 4 De ha nő tesz fogadalmat az ÚRnak, és önmegtartóztatásra kötelezi magát még leánykorában, apja házában, 5 ha apja hallotta fogadalmát és azt, hogy önmegtartóztatásra kötelezte magát, és nem ellenezte az apja, akkor érvényes minden fogadalma, és érvényes minden elkötelezése, amellyel önmegtartóztatást fogadott. 6 Ha azonban ellene mond neki az apja, amikor hallja őt, akkor nem érvényes semmiféle fogadalma vagy elkötelezése, amellyel önmegtartóztatást fogadott. És az ÚR megbocsát neki, mert az apja mondott neki ellene.

7 Ha pedig úgy megy férjhez, hogy fogadalom terheli, vagy meggondolatlan beszéddel kötelezte el magát, 8 és a férje hallott róla, de amikor hallott róla, nem mondott ellene, akkor érvényesek a fogadalmi, és az az elkötelezés is érvényes, amellyel önmegtartóztatást fogadott. 9 De ha a férje ellentmond neki, amikor hall róla, akkor érvénytelenné teszi az asszony fogadalmát, amely őt terheli, és a meggondolatlan beszédet, amellyel önmegtartóztatásra kötelezte magát. Az ÚR is megbocsát neki. 10 Az özvegynek vagy férjétől elbocsátottnak minden fogadalma érvényes, amellyel önmegtartóztatásra kötelezte magát.

11 Ha már a férje házában tesz fogadalmat egy asszony, vagy esküvel kötelezi magát önmegtartóztatásra, 12 és meghallja a férje, de nem ellenzi, és nem mond neki ellent, akkor érvényes az asszony minden fogadalma, és érvényes minden elkötelezése, amellyel önmegtartóztatást fogadott.

A fordító nincs megjelölve

Mózes negyedik könyve 30: 2-12

Biblia - Ószövetség

(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 167. o.

MALAKIÁS KÖNYVE

A hűtlen nép ellen

13 Továbbá ezt teszitek: könnyel öntöztitek az ÚR oltárát, sírtok és sóhajtoztok, mert nem tekint már az áldozatra, és nem fogadja kegyelmesen töletek. 14 Ezt kérdezitek: Miért nem? - Azért, mert az ÚR tanúja annak, hogy hűtlen lettél ifjúkorodban elvett feleségedhez, pedig ő a társad, feleséged, akivel szövetség köt össze. 15 Egy ember se tesz ilyent, akiben maradt még lélek. De mire is törekszik az ember? Arra, hogy utódot kapjon Istentől. Vigyázzatok azért magatokra, és ne legyetek hűtlenek ifjúkorotokban elvett feleségeitekhez! 16 Gyűlölöm azt, aki elválk feleségétől - mondja az ÚR, Izrael Istene -, mert erőszak tapad ruhájára - mondja a Seregek URa. Vigyázzatok magatokra, ne legyetek hűtlenek!

A fordító nincs megjelölve

Malakiás könyve 2: 13-16

Biblia - Ószövetség

(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 908. o.

PLATÓN A NŐ- ÉS GYERMEKKÖZÖSSÉGRŐL

5. könyv

A nő- és gyermekközösség az öröknél, és ennek előnyei

SZÓKRATÉSZ: ...ezek a nők valamennyi férfi ör közös tulajdonává lesznek, külön egy nő sem élhet együtt egy férfival, a gyerekek is mind közösek, tehát sem a szülő nem ismerheti a maga gyermekét, sem a gyermek a szülőjét.

GLAUKÓN: Nahát, ez sokkal nagyobb hullám az előbbinél, hihetlenebb, akár azt nézzük, lehetséges-e, akár, hogy hasznos-e!

SZÓKRATÉSZ: Úgy vélem, abban aligha kételkedhetünk, hogy a nők és a gyerekek közös birtoklása mindennél jobb, ha ugyan lehetséges. Lehet-e, nem lehet-e - gondolom - ez a kétségek kétsége.

GLAUKÓN: Mindkettő igen kétséges.

SZÓKRATÉSZ: Te a kettőt összekapcsolod; én abban sántikáltam, hogy legalább az egyiket elhagyhatnám, ha te belátnád hasznos voltát, s nekem már csak arra kellene felelnem, lehet-e vagy sem.

GLAUKÓN: Hát alattomban nem sikerült elhagynod. Indokold meg mindkettőt!

SZÓKRATÉSZ: Lakolnom kell! Csak egy szívességre kérlek. Hadd pihenjek még egy kissé, ahogy a lomha eszűek szoktak kedvezni maguknak magános útjukon. Ezek ugyanis, mielőtt kisütnék, mi módon tölthetnék be óhajukat, azzal nem foglalkoznak sokat, hogy óhajuk egyáltalán megvalósítható-e vagy sem; úgy tekintik, mintha már meg is valósult volna, és már boldogan szövögetik: mi mindent csinálnak majd, ha óhajuk teljesül, és már amúgy is lomha lelküket még lomhábbá lanyhítják. Már én is így puhánykodtam: szeretném elhalasztani annak vizsgálatát, lehetséges-e; egyelőre úgy veszem, mintha lehetséges volna, és azt vizsgálom, ha megengeded, mint szervezik meg mindezt a vezetők, s hogyan lesz megvalósulása mindennél hasznosabb az államnak is, az öröknek is. Nos, előbb ezt próbálom veled tisztázni; a lehetőségét, ha megengeded; majd csak utóbb.

GLAUKÓN: Megengedem, hogy azt vizsgáld, amit akarsz.

SZÓKRATÉSZ: Gondolom, ha a vezetők méltóvá lesznek e névre, valamint a segédek is - ezek szívvel-lélekkel végrehajtják a parancsokat, a vezetők meg úgy parancsolnak, hogy részben maguk is a törvény szerint cselekszenek, részben utánozzák, amit rájuk bízunk.

GLAUKÓN: Valószínűleg.

SZÓKRATÉSZ: Tehát te, az ő törvényszerzőjük, kiszemeled öröknek a férfiakat, s éppúgy kiszemeled majd a nőket is, és a lehető leghasonlóbb természetűeket rendeled a férfiak mellé; így aztán közös szállásukon és étkezőhelyükön - saját lakása senkinek se lesz! - folyton együtt élnek, és minthogy a tornacsarnokokban és életük egyéb pillanataiban is folyton közösködnek, gondolom, a bennük lakozó ösztön szükségyszerűen úzi őket egybekelésre, vagy nem hiszed, hogy szükségyszerűen?

GLAUKÓN: Hát nem is a geometria törvényei szerint, de a szerelem kényszerére, amely az előbbieknél is hevesebben bűvöli-vonzza a nagy tömeget.

VIII. SZÓKRATÉSZ: Nagyon is. Ám ezután, Glaukón, a rendetlen, összeviSSza közösülést vagy bármi más üzelmet nem tűri sem a vallás, sem a vezetők a boldogok államában.

GLAUKÓN: Ez nem is volna igazságos.

SZÓKRATÉSZ: Világos, hogy eztán már csak a lehető legszentebb házasságot engedjük meg, a szent házasság pedig a leghasznosabb.

GLAUKÓN: Mindenképpen.

SZÓKRATÉSZ: És hogyan válik a leghasznosabbá? Mondd csak, Glaukón! Házadban látok vadászkutyákat és töménytelen nemesített szárnyast. Zeuszra, vajon figyelemmel kísérted párosodásukat, szaporodásukat?¹⁵⁴

GLAUKÓN: Mire gondolsz?

SZÓKRATÉSZ: Először is, hogy - bár mind nemesítettek - nem születnek-e köztük különösen kitűnők?

GLAUKÓN: De születnek.

SZÓKRATÉSZ: És vajon mindből egyformán tenyésztasz fiakat, vagy lehetőleg csak a kitűnőkből?

GLAUKÓN: A kitűnőkből.

¹⁵⁴ Az ember és az állat között Platón csak fokozati különbséget lát.

SZÓKRATÉSZ: És a legfiatalabbakból tenyésztés vagy a legvénebbekből - avagy a legvirulóbb korúakból?

GLAUKÓN: A legvirulóbb korúakból.

SZÓKRATÉSZ: És ha nem így tenyésztjük őket, mit gondolsz, nem válnék sokkal gyarlóbbá a szárnyasok és a kutyák ivadéka?

GLAUKÓN: De igen.

SZÓKRATÉSZ: És a lovakkal meg a többi állattal más a helyzet?

GLAUKÓN: Ez képtelenség volna.

SZÓKRATÉSZ: Ó, kedves cimborám! Milyen végsőkéig ügyes vezetők kellene nekünk, ha az emberfajnál is így van ez!

GLAUKÓN: Márpedig így van. De miért?

SZÓKRATÉSZ: Mert sokféle gyógyszerrel kényszerülnek élni. Persze, ha a betegnek nincs szüksége semmi gyógyszerre, mert követi az előírt életrendet, akkor, gondolom, gyatrább orvos is megfelel; ha viszont kell a gyógyszer, akkor tudjuk: kiválóbb orvosra van szükség.

GLAUKÓN: De mért mondod ezt?

SZÓKRATÉSZ: Azért, mert a vezetők és vezetettek érdekében hihetőleg sok hazugságra és fortélyra is fanyalodnak. Hiszen mondtuk, hogy az ilyesmi mind igen hasznos gyógyszer lehet.

GLAUKÓN: Helyesen is mondtuk.

SZÓKRATÉSZ: Nos, házasság és utódszerzés dolgában ez a „helyesen” nem épp a legutolsó szempont.

GLAUKÓN: Hogy érted?

SZÓKRATÉSZ: Megegyezésünk szerint a legkülönb férfiakkal és nőkkel minél többször kell egybekelniük, a leggyarlóbb férfiakkal és nőkkel pedig minél kevesebbszer. És a kiválók utódait fel kell nevelnünk; a gyarlókat nem, ha azt akarjuk, hogy a nyáj a legvirulóbb legyen. De e mesterkedésünkről senki se sejtse semmit, csak a vezető, ha azt akarjuk, hogy az örök e nyájában ne támadjon civódás.

GLAUKÓN: Igen helyesen.

SZÓKRATÉSZ: Tehát törvényt hozunk ünnepekről, amelyeken összeboronálják a menyasszonyokat és a vőlegényeket, áldozatokat is mutatunk be; költőink meg költsenek méltó himnuszokat a leendő nászhoz; de a nászok számának engedélyezését a vezetőkre bízuk, hogy ne csökkenjen a férfiak száma - figyelembe véve háborút, betegséget, más mindent, és így az állam lehetőleg se túl nagy, se túl kicsi ne legyen.

GLAUKÓN: Helyes.

SZÓKRATÉSZ: Ügyes sorsolással kell kimódolnunk, hogy párosításkor a gyarlóbb a sorsot okolja, és ne a vezetőket.

GLAUKÓN: Nagyon is.

Fordította: Jánosy István

Platón: Az állam
(Gondolat, Budapest, 1988.) 183-195., 418. o.

EURIPIDÉSZ: MÉDEIA

MÉDEIA:

(...)

Az összes ésszel bíró élőlény közül
legrosszabb sorsuak mi, asszonyok vagyunk.
Előbb férjet kell vásárolnunk rengeteg
kincsért, kit aztán testünk zsarnokul fogad,
fájón tetézve ezzel más bajok sorát;
s a legfőbb kérdés: jót kapunk, vagy rosszat-e?
mert nem szerez jó hírt a nő, ha hitvesét
elhagyja, és nem illik elkergetni sem.
Belépve új szokások s törvények közé,
jósnak kell lenni, hisz hazulról senki nem
tudhatja, párja kedvét hogy találja el.
S ha ezt elértük fáradságosan, s a férj
jól megszokik, s igát nem kényszerből cipel,
irigyelt élet! - ám ha nem, meghalni jobb.
A férfi, hogyha otthon lenni bosszuság,
kimegy, hogy szíve gondját másutt oldja fel
(barátjához fordul, vagy egyivásuhoz);
mi meg saját lelkünkbe nézhetünk csupán.
Azt mondják rólunk: életünk veszélytelen,
hisz otthon élünk - ők dárdával küzdenek;
pedig nem úgy van! Háromszor megállanék
inkább a pajzs mögött, mint szüljek egyszer is.

Fordította: Kerényi Grácia

Euripidész összes drámái
(Európa, Budapest, 1984.) 124-125. o.

EURIPIDÉSZ: ANDROMAKHÉ

ANDROMAKHÉ:

(...)

Férjed ha gyűlöl, nem varázsszerem miatt:
nem tudsz kedvében járni, nem vagy jó neki.
Mert bájital, szép hölgy, ez is: szerelmesünk
nem a kulcsint: jó természetünket élvezi.
Te meg, gyötörjön bármi: Spárta városa
rögtön nagyobb, Szküroszt lenézed, itt szegény
hozzád képest mindenki, Meneleósz dicsőbb
Akhilleusznál... ezért utál a férjurad!

Az asszony dolga még a hitvány férjet is
szeretni, nem vitázni, egyetérteni.
Ha tán hófedte Thrákiában lenne úr
a férjed, hol sok nővel osztja sorra meg
ágyát a férfi, egyre mindig több esik,
kiirtanád a többbit? Azt állítanád,
mind telhetetlen ágyat áhító buják?
Rút volna! Bár mi súlyosabban szenvedünk
e kórtól, mint a férfiak, leplezzük azt.
Ó, drága Hektór! én a kedvedért a lányt
jószívvel néztem, hogyha Küprisz félrevitt,
gyakran nyújtottam fattyaidnak mellem is,
hogy meg ne bántsalak, ne érjen bosszúság.
Így voltam én erényes, ez szerezte meg
férjem szívét; te még az égi harmatot
se tűröd férjed köntösén, úgy félted őt.
Ne úgy szeresd a férjed, asszony, mint anyád,¹⁵⁵
ne lépj a nyomdokába - mert a rossz szülő
példájától szülötte messze fut, ha bölcs.

Fordította: Kerényi Grácia

Euripidész összes drámái
(Európa, Budapest, 1984.) 261-262. o.

ARISZTOPHANÉSZ: LYSISTRATE

KALONIKE

Nehéz ám nőnek a kimozdulás:
Ki a férje körül bajoskodik,
Ki a cselédet költi, gyermekét
Altatja, vagy fürösztli, éteti...

Fordította: Arany János

Arisztophanész: Nőuralom
(Magyar Helikon, Budapest, 1957.) 10., 12., 111-113., 114-116. o.

¹⁵⁵ Célzás Hermioné anyjára, Helenére.

DEMOSTHENÉS: SZÓNOKLAT NEAERA ELLEN

„A szeretőket (hetérákat) a gyönyör miatt tartjuk, az ágyasokat, hogy nap mint nap kiszolgáljanak bennünket, a feleségeket pedig azért, hogy törvényes gyerekeket szüljenek nekünk és hű házvezetőink legyenek.”

Fordította (angol nyelvből): Kéri Katalin

Demosthenes: The Orations V. k.
(London, 1852-63.) 272. o.

PLAUTUS A FÉRFI ÉS NŐ EGYENLŐSÉGÉRŐL

ÖREG:

Üdvözöllek. Jókor jöttem? Miért hivattál? Jól vagy-e?
Mit szomorkodsz? Miért futott ki felfortyanva férjurad?
Tán egy csip-csup csacsкасágon összezőrdültél vele?
Szólj, ki volt a vétkes? Ám ne ontsd a szót, mint holmi szósz!

ASSZONY (Az öreg lánya):

Semmi vétkem sincs: legelsőbb vess el ily gyanút, apám.
Ám e házban semmi pénzért én tovább nem senyvedek!
Vigy magaddal innen!

ÖREG:

Ez meg mit jelentsen?

ASSZONY:

Sérteget, ó, apám!

ÖREG:

Ki?

ASSZONY:

Az, kinek kezére bízta: férjuram.

ÖREG:

Itt a pörpatvar! De hányszor elpapoltam már neked:
jól vigyázz, nehogy panasszal telve hozzám jöjjetek!

ASSZONY:

Ó, apám, miképp vigyázzak erre?

ÖREG:

Tőlem kérdezed?
Hát akard! Mondtam, de hányszor: férjuradnak szót fogadj,
és ne lesd ki, mit művel, mivel mulat vagy merre megy.

ASSZONY:

Ám szerelmes lett a szomszéd szajha lányába.

ÖREG:
Bölcs bizony!
Hát csak öldösd, százszor is szerelmesebb lesz, esküszöm.

ASSZONY:
S iddogál ott...

ÖREG:
És miattad tán gyűszűnyi bort igyék
itt vagy ott, ha kedve tartja? Ejh, ebadta, mily pimasz!
Hogy lakomákra látogasson, tiltsd el attól is legott,
s hogy vendégül lásson itthon ezt vagy azt. Legyen talán
rabszolgád a férfi? Szabd ki munkáját is: üljön ott
gyapjuszálat szöve-fonva szolgálok szoknyái közt!

Fordította: Kárpáty Csilla

A régi Róma napjai - Plautus: Menaechmi. 776-797.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 100-101. o.

SZENT PÁL A HÁZASSÁGRÓL

„22. Az asszonyok, engedelmeskedjenek férjüknek, mint az Úrnak, 23 mert a férfi feje a feleségnek, ahogyan Krisztus is feje az egyháznak, és ő a test üdvözítője is. 24. De amint az egyház engedelmeskedik Krisztusnak, úgy engedelmeskedjenek az asszonyok is a férjüknek mindenben. 25. Férfiak! Úgy szeressétek feleségeteket, ahogyan Krisztus is szerette az egyházat, és önmagát adta érte.”

A fordító nincs megjelölve

Pál levele az Efezusiakhoz 5: 22-25
Biblia - Újszövetség
(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 222. o.

OVIDIUS A SZERELEMRŐL

BRISEIS ACHILLESNEK

Útnak eredsz! S itthagysz, ó, vasszívű, engem, az árvát?
Ám a magányomban drága vigaszt ki is ad?
Nyíljon előbb meg a föld váratlan, s nyeljen el, esdek,
s perzseljen villám rőt tüze, semhogy az árt
nélkülem üssék habkavaró evezői Phthiának,
s lássam - az ottmaradott - menni hajóhadadat!
Ám hazatérni ha vágysz már otthoni isteneidhez,
nem leszek én túl nagy súly a hajók seregén.

Mint a rabod, s nem mint férjét felesége, követlek;
 tudja a gyapjút szép lágyra sodorni kezem.
 Véled az ágyat bár a görög nők leggyönyörűbbje
 ossza meg - ám legyen így! - Aegina és Jupiter
 sarja fiához méltó nő, méltó meny apádhoz,
 - s Nereus is, nagyatyád, lássa örömmel e nászt -,
 majd tesszük mi - szerény szolgálód - azt, mi parancsod,
 munkál fürge kezünk, s fogynak a telt guzsalyok.
 Én csak azért esdek, feleséged meg ne gyötörjön,
 mert kedvelni bizony nem fog, előre tudom.
 És ne viseld el, hogy hajamat megtépje előtted,
 szólva közönnel: „Enyém volt egy időben ez is.”
 Vagy túrd, bánom is én, de csak itt, megvetve, ne hagyjál;
 én nyomorult, remegés rázza a csontjaimat.
 (...)

Van sikerem, ha karom, mint szokta, nyakadra fonódik,
 s újra figyelsz rám, mert már kebelemre figyelsz.
 Állhatatos légy bár, s szilajabb, mint árja anyádnak,
 hatnak rád, ha szavam nincsen, a könnyeim is.
 Most is (Peleus úgy érjen majd tisztos öregkort,
 s küzdjön Pyrrhus majd jósjeleiddel aként)
 nézd, hogyan örlődik Briseis, hősi Achilles,
 téged kérve, soká, vasszivű, őt ne gyötörd!
 Vagy, ha lenézéssé vált régi szerelmed irántam,
 késztesz halni, de ne nélkülöd élni tovább.
 Megteszem én, mit akarsz. Hervad, megsápad a testem,
 csak benned hisz e szív, és e hit élteti csak!
 Hogyha becsapnál, fivérem s férjem befogadnak,
 ámde ha nőt ölsz meg, tettnek aligha dicső!
 Sőt a parancsod sem kell! Kardot ránts te magad rám!
 Üsd át keblemet! Akad vérem a vasnak elég.
 Azzal a karddal, amely Agamemnont szúrja le, hogyha
 túri az istennő, engem szúrj le te most.
 Mégis, védj inkább adományodat, életemet, mit
 győztes, meghagytál - kérlek, tégy velem így.
 Rontsd le azonban előbb neptunusi Pergama várát,
 ellenségedet irtsd, s így lecsitul haragod.
 Végül: akár indulni akarsz is, akár ha maradnál:
 hívj a hajódra, legyél újra, valóban uram.

Fordította: Muraközy Gyula

Publius Ovidius Naso: Hősnők levelei
 (Helikon, Budapest, 1985.) 17., 19. o.

IUVENALIS SZATÍRÁI

Második könyv

Hatodik szatíra

(...) Régi dolog már, Postumusom, mások nyoszolyáját
megrendítve, az ágy szent Őrét semmibe venni.
Minden egyéb bűnünk csak később hozta a vaskor,
ámde a csábítót az ezüstkör látta először.
S itt te e korban még eljegyzést tervezel és nász-
szerződést? Sőt már a hajad bodorítja a legjobb
fodrász, s zálogot is húztál ujja talán már?
Postumus, ép az eszed csakugyan, hogy most feleség kell?
Mondd, mily Tisiphone zaklat viperái hadával?
Asszonyi kormányt tűrsz, noha lelsz te elég kötelet még?
Míg feltárva elég ablak tátong feketén fent?
S Aemilius hídját míg egy-kettőre eléred?
Vagy, ha a végnek e sok neme közt kedvedre való nincs,
még nem lenne-e jobb, mit vélsz, ha fiúval aludnál?
Mert a fiú éjjel nem civódik, s ha lefekszik,
egy kis ajándékért se gyötör, s nem duzzog azért, hogy
kíméled magadat, s nem tudsz kedvére lihegni.

Ursidius csak a „Lex Iulia”-n csüng s édes utódra
vágyik. Rózsahalat s hízott gerlét ezután nem
kap s az örökséghajhász húspiac annyi falatját.
Ursidius nősül! Van-e még ezután lehetetlen,
hogyha a régi buják leghírhedtebbje a férjek
szájkosarát dőren felvette, ki bújva a szekrény
mélyén annyiszor ült, mint - vesztét félve - Latinus?
S ahhoz mit szólnunk, hogy tisztos, régi erényű
nőt keres? Ó, dagadó ereit vágd fel hamar, orvos!

(...)

Hogyha szeretni az eljegyzett s jogosan feleségül
vett nőt úgyse fogod, van-e ok rá, hogy hazavidd, hogy
pénzed lagzira és lakodalmi kalácsra dobáld, mely
végül a telt gyomrú násznépnek jut, s hogy az első
éjért kapjon majd tálat, tele vert aranyakkal,
mikről Dacicus és Germanicus arca sugárzik?
Ámha papucspárton vagy, jámbor férj, s szived egy nőn
csüng, hajtsd csak le fejed, hogy felkészülve igáját
húzd. Egyet se találsz, aki védi az érte rajongót.
Égjen bár maga is, boldog, ha az őt szeretőt csak
gyöttri, kifosztja. Vagyis mennél jobb, mintaszerűbb egy
férj, annál kevesebb örömet nyújt néki az asszony!
Semmi ajándékot, ha a nőd megtiltja, nem adhatsz,
s venni-eladni se fogsz semmit, ha makacs, s bele nem megy.
Hajlamaidnak irányt szab: idősebb régi barátod
számkivetted, noha ifju szakállát látta az ajtód.
Végrendelkezhet, lám, kedve szerint a kerítő,
vívómester s egy gladiátor is élhet e joggal;

s ő örökösnek rád tukmálja nem egy szeretőjét.
 „Fára e szolgálával!” - „Mi a bűne, hogy érte kereszt jár
 szolgálónak? Ki tanú? Hol a vádló? Vedd figyelembe!
 Emberöléssel nem várhat soha senki eléggé!”
 - „Balga! A szolga is ember? Nem vétett - lehet. Én így
 rendelem, így akarom, s a parancsom még nem elég ok?”
 Így hát úr - az urán! De utóbb odahagyja uralmát,
 házat vált, és nászfátylát széttépve kiröppen,
 s újra a régi lenézett férj ágyába visz útja;
 otthagyt fellobogózott házat, dísz minap öltött
 ajtókat s a küszöbre leszórt még friss, üde lombot.
 Így nő egyre a szám, így lesz nyolc férje, amíg öt
 ősz fut el; ez méltán szerepelhet a sírfeliratján.
 Békességről - míg az anyósod is él - sose álmodj!
 Ő kitanítja: vigan hogy fossza csupaszra a férjét,
 és kitanítja, hogyan kell csábító levelekre
 szellemes és finom választ juttatni. Kijátssza
 csellel, pénzzel az őrt. Hozzá - noha nincs baja - hívja
 Archigenest, mondván, hogy nyomja az ágytakaró is.
 Közben a csábító ott vár, elbújva titokban,
 unja a várakozást, hallgat, s maga hűti le vágyát.
 Vagy te olyasmit vársz, hogy más és tisztességes erényt olt
 anyja belé, mi magában sincs meg? Hasznos a züllött
 vénnek egyébként is züllöttre nevelnie lányát!
 Szinte alig van pör, hol a cívódást nem egy asszony kezdte. (...)
 Mindig kölcsönösen cívódás, per van az ágyban,
 hol feleség nyugszik, ritkán van eset, hogy alusznak.
 Akkor már s iszonyúbb fia-vesztett tigrisanyánál,
 hogyha - a titkolt bűn tudatában - nagy ravaszul nyög.
 Ifjúval gyanúsít, elképzelt ágyasodért sír;
 könnye ki nem fogy, kész mindig megeredni, figyelve
 örökdiót és vár, hogy tetszése szerint kiomoljék.
 Ám te a szarvaidat vigan hordozva, szerelmét
 elhiszed, és könnyét csókokkal itatja fel ajkad.
 Titkuk mily levelek s iratok tárnak ki eléd, ha
 féltékeny szajhád szekrénye kinyílna előtted!
 Ám lovagok s szolgák ölelésében hever ő. Mondj,
 mondj rá mentséget, ha találasz, bölcs Quintilianus!
 „Ingadozom. Maga szóljon!” S szól: „Egykor kikötöttük,
 hogy teszed azt, mit akarsz, de magamtól én se vonok meg
 semmit. Hát hordj össze eget-földet, kiabálj, de
 lásd, ember vagyok én is!” A rajtakapott feleségnél
 nincs szilajabb! Haragot meg erélyt maga bűne ad ennek!

Fordította: Muraközy Gyula

PLUTHARKOSZ TIBERIUS GRACCHUS ELJEGYZÉSÉRŐL SZÓLÓ LEÍRÁSA

Alig lépett ki a gyereksorból Tiberius Gracchus, máris olyan hírnév övezte, hogy nem is származása, inkább érdemei miatt juttatták neki az augurok megtisztelő papi méltóságát. Ennek adta nyílt tanújelét Appius Claudius is, az a férfi, aki egykor a consuli és a censori hivatalt viselte, a római senatus rangelső tagja volt, s bölcsességben is messze megelőzte kortársait. Amikor az augurok együtt érkeztek, barátságosan megszólította Tiberiust, és maga kérte meg, vegye el a lányát feleségül. Tiberius boldogan beleegyezett. Ezzel megtörtént az eljegyzés, úgyhogy a hazatérő Appius már az ajtóból fennhangon szólíthatta feleségét a hírrel:

- Antistia, eljegyeztem Claudia lányunkat!

Az asszony csodálkozva kérdezte:

- De hát miért ilyen hirtelen? Mi ez a nagy sietség? Talán bizony Tiberius Gracchust fogadtad meg neki vőlegénynek?!

Fordította: Kapitánffy István

A régi Róma napjai - Plutarchos: Gracchi. 4, 1-3.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 94. o.

PLUTARKHOSZ A HÁZASSÁGI ESKÜRŐL

Miért kell a menyasszonynak azt mondania: „Ahol te Gaius, ott én Gaia”, amikor a férje elé vezetik?

Talán mert azzal, hogy e szavakat kimondják, megosztják és közösen birtokolják minden vagyonukat; a szavak jelentése ugyanis az, hogy „ahol te birtokos, a ház ura vagy, ott én is birtokos, a ház úrnője vagyok”. Egyébként úgy használják ezeket az általánosan elterjedt neveket, ahogy a jogászok példáikban a Gaius Seius¹⁵⁶ és a Lucius Titius nevet, a filozófusok pedig a Diónt és a Theónt. Vagy talán Gaia Caecilia, egy szép és nemeslelkű asszony emlékére, aki Tarquinius¹⁵⁷ egyik fiának volt a felesége, s akinek bronzszobra a Sancum-templomban áll: régen még egy cipő és egy orsó is feküdt a szobor talapzatán, ez háziassága, amaz szorgalma jelképeként.

Fordította: Kapitánffy István

A régi Róma napjai - Plutarchos, Aetia Romana, 30.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 97-98. o.

¹⁵⁶ A következőkkel együtt gyakran előforduló, példákban előszeretettel alkalmazott név.

¹⁵⁷ Róma 5. királya.

PLUTARKHOSZ AZ ESKÜVŐI SZOKÁSOKRÓL

Miért emelik át a küszöbön a menyasszonyt, miért nem hagyják, hogy ő lépje át?

Talán mert először rabolták a feleségüket, s így kellett őket bevinni, maguktól nem mentek be. Vagy azt a látszatot akarják kelteni, hogy kényszerből és nem önként mennek be oda, ahol lányságukat elvesztik. Vagy annak jelképe ez, hogy kifelé sem lépi majd át a küszöböt, nem fogja elhagyni a házat, csak kényszerből, amint kényszerből is ment be oda. Nálunk, Boiótiában¹⁵⁸ is elégetik a szekér tengelyét a kapu előtt, ezzel mutatják, hogy a menyasszonynak ott kell maradnia, mert tönkrement a kocsi, amivel elvihetnék.

Fordította: Kapitánffy István

A régi Róma napjai - Plutarchos, Aetia Romana, 29.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 99. o.

ROGER DE CAEN A HÁZASSÁGRÓL

(11. század)

„Higgy nekem testvérem, minden férj boldogtalan. Az, akinek a házastársa nem nemes, megunja azt, meggyűlöli, ha szép a nő, az a széptevőktől való szörnyű félelmet szül; a szépség és az erkölcs összeférhetetlenek. Az a nő ad férjének gyengéd öleléseket és édes csókokat, aki valamilyen mérget akar eltitkolni a szíve mélyén. A nő semmitől sem fél, azt hiszi, hogy minden megengedett számára.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.
(Fayard, Paris, 1978.) 409. o.

ALICE PERE YORKBAN

(1365)

Templomudvar, York

(Ez az eset információt nyújt a születésről, a keresztelezésről, a keresztszülők szerepéről, a szülés utáni első templombamenetelről (egyházkeletről), a dajkálásról és arról, hogy az asszonyok miként tudták hasznosítani saját szülésük során nyert tapasztalataikat. Anabella Pynder vallomásában egy írást, talán egy imát említ, melyet varázsigeként használtak a gyermekek világrahozatalakor. A dajkák szerepéről kevés írásos emlék maradt fenn egy

¹⁵⁸ Tartomány Közép-Görögországban: Plutarchos szűkebb pátriája.

bizonyos társadalmi rangon alul álló családok esetében, és az itt leírt eset középpontjában álló Rouclif család is ezek közé tartozik. Alice de Rouclifnek Anabilla, Stephen Wasteleyne felesége vallomásában idézett szavai igaznak tűnnek, így ez a vallomás talán az egyedüli írásos emlék arról, hogyan beszélt egy 11-12 év körüli lány abban az időben. A vallomásokat több különálló hártýára írták rá, melyeket összevarrtak, majd összetekercseltek. Mivel csak néhányat láttak el közülük dátummal, és mivel a tekercsben az anyagok nem voltak kronológiailag rendszerezve, nehéz rekonstruálni a vallomások időrendi sorrendjét.)

[A következő öt tanúvallomást 1365. november 1-én tették a kihallgatott személyek.]

Agnes, Gervaus de Rawcliffe cselédje, 24 éves...

Alice életkorára vonatkozóan azt mondja, hogy a következő születésnapján, ami nagyböjtkor, vagyis húsvét előtt két héttel lesz, a 13. évét fogja betölteni, és ezt Alice apjától, Gervase Roucliftól tudta meg, akinek ez a tanú a halálát megelőző két éven át a cselédje volt...

Ellen de Rouclif, Elias de Rouclif özvegye...

... azt mondja, ő tudja, hogy Alice Szenvedés Hetének első vasárnapja előtti szombaton lesz tizenhárom éves, és nem előbb. Azt mondja, ezt onnan tudja, hogy ő tizenhárom éve Gyertyaszentelő Boldogasszony napján adott életet Katherine nevű lányának, és Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét követően, a Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton Ellen, aki akkor Gervase de Rouclif felesége volt, világra hozta a szóban forgó Alice-t. Ő, mint mondja, nem volt jelen a szülésnél, de nem sokkal azelőtt látta Ellent, Alice anyját állapotosan...

Richard Bernard...

[A házassági szerződéssel kapcsolatban nyújt bizonyítékot, mint azt Ellen de Rouclif is teszi vallomásában, ld. később.]

Beatrix de Morland Yorkból...

... azt mondja, úgy hallotta, hogy a szóban forgó személyek közös megegyezéssel léptek házasságra, és, mint mondja, Alice szabad akaratából tette ezt, a szerződésben érdekelték közül senki nem kényszerítette vagy félemlítette meg. A házassági szerződés, miként a tanú állítja, egy éve lépett érvénybe, így szerinte, mint mondja, Alice a házasság megkötésekor tizenegy éves volt, és az ezt követő Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton töltötte be tizenkettedik életévét. Mint mondja, azért emlékszik erre, mert ő akkoriban annak az azóta elhunyt John de Midfordnak volt a felesége, akit az Alice születését követő Úrnapja utáni vasárnap gyilkoltak meg, továbbá még azért emlékszik Alice születésére, mert az Alice születését és John halálát megelőző Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén ez a tanú egy kislánynak adott életet, aki már ugyancsak nincs az élők sorában, és a Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton, amelyről már említést tett, és az ő szülését követően, amelyre szintén utalt már, jött világra Alice. Azt mondja, az előbb említett okokon kívül különösképpen azért emlékszik Alice születésére, mert Alice anyja ezután nem adott több gyereknek életet. Azt mondja, Ellen, Alice anyja, és az apja, Gervase amióta csak Yorkba jöttek, az ő vendégfogadójának istállójában tartották lovaikat, és nála laktak. Azt mondja továbbá, úgy hallotta, hogy az esküvő után Alice teljesítette házastársi kötelességeit, mert együtt hált a férjével, és ma is teljesítené, ha tudná... Nem tud másként vallani, mint ahogy vallott. Mint mondja, szerinte Johnnak kellene megnyernie a pert, nem Alice-nek, mert úgy gondolja, Johnnak van igaza. A népek Rawcliffe falujában és annak szomszédságában sokat tárgyalták és mindmáig tárgyalják ezt a vallomást. A tanú húsz shillingnyi vagyonnal rendelkezik.

Margery, a cliftoni, vagy más néven belli John Gregson felesége, adósságaitól eltekintve, alig öt shilling értékű vagyon tulajdonosa...

Az Alice életkorára vonatkozó kérdésre azt válaszolja, hogy a legutóbbi Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton lett tizenkét éves, és mint mondja, erre azért emlékszik, mert Ellen, Alice anyja akkor volt várandós Alice-szel, amikor a tanú Szt. Lukácsot követő napon életet adott legkisebb fiának, aki ha élne, mára már betöltötte volna tizenkettedik életévét, és belépett volna a tizenharmadik évébe. Azt mondja, az emberek is úgy beszélik a környéken, hogy Alice ennyi idős. Arra a kérdésre, honnan tudja, hogy, mint ahogy vallotta, Ellen akkor volt várandós Alice-szel, amikor ő világra hozta gyermekét, azt válaszolta, onnan, hogy annak idején sokat beszélt barátaival és szomszédaival arról, hogy Gervase felesége kislánynak adott életet, akit Alice-nek neveztek el, így erről a kérdésről nem tud másként nyilatkozni. Mint mondja, őt nem érdekli, melyik fél nyeri meg a pert.

[A következő kilenc tanúvallomást 1365. november 12-én tették a kihallgatott személyek.]

Anabilla, Stephen Wasteleyne felesége, annak a Johnnak az édestestvére, akinek ügyében a tárgyalás folyik...

A peres felek saját vallomása és a szóbeszéd alapján valamint azért, mert három héttel múlt karácsony és egy héttel az esküvő előtt John nála szállásolta el Alice-t, a tanú azt állítja, hogy az első és a második vádpont igaz. Alice, miután a tanúhoz költözött, Szt. Jakab ünnepéig maradt ott, és egy éjjel, nevezetesen a múlt karácsonyt megelőző szombat éjjelén együtt hált Johnnal a tanú kennythorpe-i lakásának egyik szobájában napnyugtától másnap hajnalig. Arra a kérdésre, mindez hogy jutott tudomására, azt felelte, hogy Alice mesélte el neki, és még egy bizonyos Joannak is, aki a tanú lánya. Mint mondja, emlékei szerint két héttel később Alice így szólt hozzá: „Egy titkomat szeretném önnel megosztani, ha meghallgatná”. Majd a tanú kérésére ezt mondta: „Asszonyom, szeretném, ha az ön bátyja oltár elé vezetne engem, és arra kérem önt, hogy beszélje rá erre, majd hozzátette, hogy az édesanyja után ebben a tanúban bízik meg leginkább... Elég idős és érett vagyok ahhoz, hogy a felesége legyek, de ahhoz nem, hogy szeretőként tartson”. Ezután a tanú ezt kérdezte tőle: „Meg akarod ezt beszélni Johnnal, amikor visszajön?” amire Alice ezt válaszolta: „Igen, természetesen, és még másról is akarok vele beszélni, amikor visszajön.” Majd (...) a tanú kennythorpe-i gyümölcskertjében, ahol csak a szóban forgó John, Alice és a tanú volt jelen, Alice megismételte a tanúhoz korábban intézett szavait: „Uram, én nem kívánok többé önnel együtt hálni addig, amíg ön oltár elé nem vezet engem, mert elég érett vagyok már ahhoz, hogy igaz felesége legyek, de ahhoz nem, hogy szeretőként tartson”. John így felelt: „Erről egy szót se halljak többet ezután. Tudod, hogy anyáddal és a többi pártfogóddal megegyeztünk, hogy majd csak valamikor a jövőben foglak feleségül venni, márpedig én nem fogom megszegni az ígéreteket, minthogy nem óhajtok elesni száz márkától vagy száz fonttól” (a tanú nem tudta biztosan megmondani, melyik összegre hivatkozott John, viszont, mint mondja, Alice érthetetlen okból a választ ismételte). A tanú szerint Alice legalább tizenkét esztendő volt múlt húsvétkor. Ezt csak a többi tanúvallomásból tudja, és mint mondja Alice a vele töltött idő alatt bakfis volt, megjelenése alapján tizennégy évesnek látszott. Mint mondja, John Alice-nek ajándékozott egy kést, illetve húsvét előtt egy ruhának, kabátnak és főkötőnek való kék ruhaanyagot. Miután megkapta ez utóbbit, Alice így szólt a tanúhoz: „Asszonyom, tudom, több ruhát már nem kapok az uramtól, amíg nem viseltem a menyasszonyi fátylat.” Elégedetlen volt, mert John nem hozott neki selymeket meg ékszereket londoni útjáról. Mint mondja, Alice egy kendőt meg más apróságokat kapott Johntól ajándékba, mielőtt a tanúhoz költözött...

Alice de Rolleston, az előző tanú, Anabilla lánya, 14 éves múlt...

[Hasonló vallomást tesz, mint az anyja.]

Stephen Wasteleyne...

[Csak hallomásból tud az esküvőről.]

Mint mondja, Szt. András ünnepekor vagy akörül John hozzá és feleségéhez vitte lakni Alice-t, aki náluk maradt Tamás-napig, amikor is erőszakkal elhurcolták. A náluk töltött idő alatt gyakran hallotta Alice-t a házassági szerződést emlegetni, és tudja, hogy elégedetlen volt, amiért John halogatta az esküvővel kapcsolatos ügyek intézését, és így a házasság megkötését is...

Margaret de Rouclif, Alice nagynénje ... 60 éves múlt...

... Alice életkorára vonatkozóan azt mondja, hogy a legközelebbi Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton fogja betölteni a tizenharmadik életévét, és nem előbb. Az okát annak, hogy ezt tudja, abban jelöli meg, hogy Gervase, Alice apja és a tanú édestestvére négy éve Mihály-napkor halt meg, és Alice akkor kilenc éves múlt, a kilencedik születésnapját abban az évben ülte, a tizedik életévét pedig egy évvel később töltötte be, a másik ok pedig az, hogy Alice születésének napján a tanú elment a bátyjához megnézni a csecsemőt, és az azóta eltelt éveknek utána számolva meg tudja mondani Alice életkorát...

Dom William Marrays, a Szűz Mária apátság rendfőnöke Yorkban, miután ismertették vele az ügyet, megeskették, és megkérdezték, az ügy első és a második pontjáról azok alapján, amit az esküvőn résztvevőktől hallott, azt állította, hogy igazak, de a tanú, mint mondta, nem volt jelen az esküvőn. Véleménye szerint a harmadik pont is igaz, ezt bizonyítja Alice külseje, melyet látva bárki számára igazolódhat ez az állítás, valamint az Alice-szel közelebbi kapcsolatban levő tanúknak, illetve azon tanúknak a vallomása, akik biztosan tudják az életkorát. A negyedik ponttal kapcsolatban úgy nyilatkozik, hogy a házassági szerződés megkötése után John és Alice jóváhagyta ezt a házassági és egybekelési szerződést, és együtt haltak. Ezt egyrészt a felek, ti. John és Alice beszámolójából tudja, másrészt egy bizonyos Joan de Rollestontól, aki akkoriban megosztotta Alice-szel az ágyát, és a szobában volt a Szt. Jakab próféta ünnepét követő éjszakán is, amikor John ott elvette Alice ártatlanságát, mint azt Alice maga is elmesélte ennek a tanúnak húsvét után, amikor Grimston mezőin sétáltak, és még máskor is, valamint Joan is elmondta ennek a tanúnak, hogy látta Johnt és Alice-t egy ágyban feküdni, és hogy olyan hangokat hallott, amelyek arra utaltak, hogy szerelmeskednek, Alice pedig eközben kétszer vagy háromszor halkan szóvá tette, hogy John fájdalmat okoz neki...

()

Alice de Belebyt, Richard de Warwyk feleségét, ennek az Alice-nek a keresztanyját egyedül csak Alice életkora felől kérdeztük a társaság beleegyezésével, mely rendelkezésünkre bocsátotta őt, és azt felelte, hogy az ő tudása szerint Alice az utolsó Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombat előtt legalább tizenkét évvel született, és erre Isten előtt is meg mer esküdni. Azon a szombaton keresztelték meg, és vagy aznap vagy pénteken született, magyarázatképpen pedig arra, hogy ezt tudja, nem tud mást felhozni, mint azt, hogy a szívében érzi, és hogy az emlékezetében kutatva is erre megállapításra jutott: Alice a nagy pestisjárvány után három vagy legfeljebb négy évvel született, valamint még ahhoz tudja kapcsolni, hogy fia, aki a Karmelita rend tagja, az Alice születését megelőző évben lépett be a rendbe, és legalább tizennégy év telt el azóta, hogy felvette a szerzetesi csuhát. Hozzáteszi még, hogy abban az időben, amikor fia szerzetes lett, a boldog emlékü William la Zouche volt York érseke, és, mint mondja, úgy hiszi, Alice születésekor William volt az érsek...

Ellen, Gervase de Rouclif özvegye, Alice anyja...

A tanú, mint mondja, egy péntek este, emlékei szerint múlt karácsony előtt két héttel jelen volt Richard Bernard Szűz Mária apátságbeli szobájában, amikor ott az említett Richard összeadta a szóban forgó John Marrayst és Alice-t. Richard utasítására John a következőket mondta Alice-nek: „Alice, én most téged feleségül veszek, és életem végéig kitartok melletted, ezt esküvel fogadom.” Alice ezután előrelépett, és így felelt Johnnak: „John, én mostantól a feleséged leszek, életem végéig kitartok melletted, ezt esküvel fogadom”, és elengedték egymás kezét, majd megcsókolták egymást. Az esküvőn jelen volt ez a tanú, az említett Richard, Adam de Thornton úr, John Fische közjegyző és Robert de Rouclif. Hozzáteszi még, hogy John Marraystól és testvérétől, Anabillától, Stephen Wasceleyne feleségétől értesült róla, hogy John és Alice egy éjszaka együtt háltak, de, mint mondja, azt nem tudja, hogy ez az évnek mely időszakában történt. Mint mondja, Alice kapott néhány kisebb ajándékot Johntól, mintha már a felesége lett volna, így egy prémes köpönyeget, két keszkenőt, három ruhát és még egy köpenyt. Az esküvő után gyakran látta Johnt és Alice-t átölelni és megcsókolni egymást... Az Alice életkorára vonatkozó kérdésre azt válaszolja, hogy az eljövendő Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton Alice legalább tizenhárom éves lesz, ezt pedig onnan tudja, hogy a néhai Gervase de Rouclif, Alice apja és a tanú férje négy éve Mihály-napkor hagyta el porhüvelyét, és Alice akkor nyolc éves múlt, mert azt a bizonyos szombatot meg ezt a Mihály-napot több mint nyolc év választotta el egymástól, és ehhez a nyolc évhez hozzáadva a Gervase de Rouclif halála óta eltelt évek számát láthatjuk, hogy Alice a legközelebbi Szenvedés Hetének első vasárnapjára tizenhárom éves lesz. Mint mondja, ahogy az vallomásában szerepelt is, serdülőkora elérése után Alice apró ajándékokat kapott Johntól, hogy ezzel emlékeztesse az említett házasságra és egybekelésre...

Cecily de Shupton...

... ez a tanú, mint mondja, jelen volt Alice születésénél, és az azóta eltelt éveknek utána-számolva arra az eredményre jutott, hogy az elkövetkező Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton Alice a tizenharmadik életévét fogja betölteni... Alice-ről John gondoskodott, és az ő nővérénél lakott, de a legutóbbi Péter-Pál napot követően Sir Brian de Rouclif elrabolta John nővérétől...

Emmot, a dajka, Hobyból...

Az Alice életkorát illető kérdésre azt válaszolja, hogy a legközelebbi Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton Alice tizenhárom éves lesz. A tanú, mint mondja, ezt onnan tudja, hogy ő maga az azt a szombatot megelőző Mihály-nap előtt egy héttel hozta világra a fiát. A fia, mint mondja, az azt a szombatot megelőző pénteken halt meg, és őt aztán fogadták fel Alice mellé dajkának, és attól kezdve, mint mondja, egy kéthetes időszaktól eltekintve ő dajkálta Alice-t három évig...

[A következő négy tanúvallomást 1365. november 18-án tették a kihallgatott személyek.]

Alice Sharpe Rawcliffe-ből, özvegy, Sir Brian de Rouclif lovag bérlője, negyven shillingnyi vagyon tulajdonosa...

[Alice születéséről keresi elő emlékeit] ... mert egy bizonyos Simon de Folifay volt az, aki újraélesztett egy gyermeket, egy bizonyos Maud de Herthill lányát, aki Bertalan-napkor született...

Alice, a rawcliffe-i William de Tange felesége, Sir Brian de Rouclif bérlője, egy márkányi vagyon tulajdonosa...

[Alice születéséről] ... Arra a kérdésre, honnan tudja, azt feleli, onnan, hogy ő maga a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét megelőző szerdán adott életet fiának Rawcliffe-ben tizenkét éve, Alice pedig a rákövetkező Szenvedés Hetének első vasárnapját megelőző szombaton született...

Agnes Quysteler Rawcliffe-ből, az ugyancsak Rawcliffe-ben lakó Robert Quysteler felesége, kevéske vagyontulajdonosa ... mint mondja, már Alice születése előtt körülbelül tíz évvel a faluban lakott...

[Alice születésének idejét csak a szomszédoktól tudta meg.]

Robert Thewed Rawcliffe-ből, Sir Brian bérlője, Alice-nek sem John által, sem vér szerint nem rokona...

[Alice születéséről] ... mint mondja, azért emlékszik rá, mert van egy fia, aki a következő nagyböjtkor lesz tizenegy éves, valamint azért, mert jelen volt Alice anyjának egyházkelőjén, és Alice apjának elég jó barátja volt ahhoz, hogy tudja, mik történnek vele, így annak idején értesítette őt Alice születéséről és felesége egyházkelőjének időpontjáról is, sőt az egyházkelő alkalmából rendezett ünnepségre meg is hívta. A fia az ezt követő nagyböjtkor született...

[A következő két tanúvallomást 1365. november 27-én tették a kihallgatott személyek.]

Margery, a rawcliffe-i Robert Thewed felesége, Sir Brian de Rouclif lovag bérlője...

[Alice születéséről]... Arra a kérdésre, honnan tudja, azt feleli, hogy abban az időben Sir Brian kertjében szolgált egy bizonyos William de Tange-dzsel együtt, akinek felesége a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét megelőző szerdán fiút szült, aki ma is él, és akit Gervase de Rouclif, Alice apja tartott a keresztség alá, és a következő vasárnapot megelőző szombaton, melyről már tett említést, jött Alice világra apja rawcliffe-i házában...

Margaret de Folifayt...

[Alice születéséről] ... onnan emlékszik rá, hogy egy bizonyos Maud de Thornhill az Alice születését megelőző Szt. Bertalan követő napon adott életet a tanú bátyja, Simon de Folifayt gyermekének, mely gyermek most is él, a tanúval egy házban lakik, és a legutóbbi Szt. Bertalan ünnepet követő napon lett tizenkét éves...

Alice, Adam Porter felesége, Clifton lakosa...

[Alice születéséről]... Arra a kérdésre, hogyan szerzett róla tudomást, azt feleli, úgy, hogy akkoriban Skeltonban lakott, ami egy mérföldre fekszik Alice szülőfalujától, Rawcliffe-től, így ő Alice születéséről a Rawcliffe szomszédságában élőktől hallott, valamint Ellen Grigge-től, aki jelen volt Alice világrajövetelénél, továbbá William de Tange feleségétől és másoktól, akik tudták, Alice pontosan mikor született, továbbá értesült még róla Henry Vaux beszámolójából is, aki Alice apjánál szolgált, amikor Alice anyja őt hordta a szíve alatt... A tanú öt márkányi vagyontulajdonosa, és a Clifton faluhoz tartozó területen bérel földet Sir Briantól. Thomas de Milton kérte őt, hogy jelenjen meg ezen a tárgyaláson tanúként, és tegyen vallomást. Mint mondja, őt nem érdekli, melyik fél fog győzni.

Beatrix, John Milner felesége, Clifton lakosa, ki kilenc márkányi vagyonnal rendelkezik...

[Alice születéséről]... Azért emlékezhet rá, mert Alice születésekor maga is Rawcliffe-ben lakott, és az azt követő pünkösdkor telepedett át Cliftonba, és azóta is ott él. Biztos benne, hogy nincs még tizenkét éve, hogy ez történt, és még a következő pünkösdig sem fog annyi idő eltelni, de egyébként Alice születésének idejéről tudomást szerzett Ellen Grigge-től is, aki látta azt, Henry Vauxtól, aki Alice apját szolgálta, amikor az anyja állapotos volt és más Rawcliffe szomszédságában élőktől, akik tudták Alice életkorát...

Idős Agnes, Clifton lakosa, nem bérlője Sir Brian de Rouclifnek, saját elmondása szerint huszonkét shillingnyi vagyon tulajdonosa...

[Alice születéséről] ... mint mondja, onnan tudja, hogy ő maga pontosan két héttel Alice születése előtt adott életet Rawcliffe-ben egy fiúnak, aki már nem él, de ha élne, csak a következő nagyböjtkor töltené be tizenkettedik életévét...

Eufemia, Elias de Rouclif fiának, Johnnak a felesége, Alice bérlője, Gervase de Rouclif lánya, férjével együtt legalább öt márkányi vagyon tulajdonosa...

[Alice születéséről] ... ő is csak ugyanazt tudja vallani, mint az előző tanúk...

[A következő három tanúvallomás 1365. november 28-án tétetett.]

William de Tange Rawcliffe-ből, Sir Brian de Rouclif bérlője, egy márkányi ingóság tulajdonosa...

[Alice születéséről]... Arra a kérdésre, honnan tudja, azt feleli, onnan, hogy a következő Gyertyaszentelő Boldogasszonyt követő szerdán lesz tizenkét éve, hogy Alice, a tanú felesége fiúnak adott életet Rawcliffe-ben, és ugyanabban az évben, a szenvedés hetét megelőző szombaton született Alice... A tanú annak háznak a közeli szomszédságában lakott, és lakik ma is, amelyben Alice született, és Alice életkorát a saját fiáéhoz tudja viszonyítani, valamint onnan is tudja azt, hogy Gervase, Alice apja, az ő fiának keresztapja volt...

Thomas Broun Rawcliffe-ből...

[Alice születéséről] ... azt mondja, Gervase-nek, Alice apjának halálakor Ellentől, Alice anyjától hallotta, hogy Alice akkor már majdnem betöltötte a nyolcadik életévét...

Henry Vaux Rawcliffe-ből, ottani születésű, Sir Brian de Rawcliffe bérlője, lovag, öt márkányi vagyon gazdája...

[Alice születéséről] ... Arra a kérdésre, honnan tudja, azt feleli, onnan, hogy ő maga tizenkét éve, két héttel keresztelő Szt. János születésének napja előtt jött St James-ből, majd az ünnepkor Gervase de Rouclifnek, Alice apjának szolgálatába lépett, és őt szolgálta Szt. János születésének ünnepétől a rákövetkező Márton-napig, és Ellen, Alice anyja akkor hordozta a szíve alatt Alice-t, az említett Márton-napot követő szenvedés hetének első vasárnapját megelőző szombaton pedig világra hozta őt...

[A következő két tanúvallomás 1365. december 6-án tétetett.]

Agnes de Fritheby, a yorki Bootham lakosa...

[Vallomása szerint Alice a legközelebbi szenvedés hetének első vasárnapját megelőző szombaton lesz tizenhárom éves.]

Arra a kérdésre, honnan tudja, és hogy emlékezhet egy olyan régen történt eseményre, azt feleli, úgy, hogy jelen volt Alice anyjának az Alice születését követő egyházkelőjén, valamint úgy, hogy ő maga is abban az évben, Szt. Lőrinc napján adott életet lányának, aki most tizenkét esztendő, és a legközelebbi Szt. Lőrinc-napkor fogja betölteni tizenharmadik életévét...

Isold, William de Kirkeby felesége, a yorki Bootham lakosa...

[Vallomása szerint Alice a legközelebbi szenvedés hetének első vasárnapját megelőző szombaton lesz tizenhárom éves.]

Arra a kérdésre, hogy tud annyi idő távlatából ilyen pontosan emlékezni, azt feleli, úgy, hogy ő maga tizennégy éve, két héttel Mihály-nap után hozta világra fiát, és rá egy évvel a

szüneted hetének első vasárnapját megelőző szombaton született Alice. Másnap, vasárnap megtartották a keresztelőjét, és ugyanez a tanú azt állítja, hogy ezen ő is jelen volt, és ő vitte a templomba a kendőt és a vizeskancsót, melyeknek segítségével a keresztapa és a keresztanya kezeit megmosták...

John Fische, a szóban forgó Alice féltestvére, 26 éves; a korábban említett kérdések neki is fölvetettek az esketés után. Azt mondja, jelen volt egy este, nevezetesen múlt karácsonyt megelőzően, azaz egy éve vagy egy kicsit hosszabb ideje az esti étkezés ideje előtt a St Mary Abbeyben Richard Bernard szobájában, ahol, és amikor a szóban forgó John és Alice házasságot kötöttek; John először is megfogta Alice jobb kezét, és így szólt hozzá: „Alice, én most feleségül veszek téged, és ezután kitartok melletted, ezt esküvel fogadom”, Alice pedig így válaszolt neki: „John, én most feleségül megyek hozzád, és esküvel fogadom, hogy életem végéig kitartok melletted”, majd elengedték egymás kezét, és megcsókolták egymást. Mindennek tanúja volt Sir Adam de Thornton, Richard Bernard, Robert de Rouclif, Ellen, a tanú anyja, a tanú és mások. Azt mondja, Alice saját akaratból, boldogan kötötte ezt a házasságot, nem pedig erőszakkal kényszerítve vagy félelemből...

[Vallomása szerint Alice nyolc esztendő volt, amikor apja négy éve Mihály-napkor meghalt.]

Azt mondja, Stephen Wasteleyne kennythorpe-i házában töltötte azt a napot pünkösd környékén (mint mondja, nem emlékszik pontosan, melyik nap volt ez), melynek éjszakáján Alice-szel egy szobában aludt, társaság nélkül. Viccelődve megkérdezte Alice-t, a húgát, hogy hozzámenne-e Johnhoz, vagy inkább hajadon maradna, amire Alice, a tanú eskü alatt tett vallomása szerint, azt felelte, hogy sokkal inkább szeretne Johnhoz feleségül menni, mint így hajadonnak maradni...

Fordította: Berecz Mónika

Women in England c. 1275-1525

(ed.: P. J. P. Goldberg, Manchester and New York, M. Univ. Press, 1995.) 58-68.o.

PIERRE DE ROUBAIX, BURGUNDI NEMES A FELESÉG JOGAIRÓL, KÖTELESSÉGEIRŐL

(1393)

„A feleség teljes szerelemmel tartozik az urának, ezért arra kérlek, légy szerelmes és ragaszkodó feleség, akárminő ember legyen is a férjed.

(...)

Férjeddal ne patvarkodjál, hanem légy gyöngéd, szeretetreméltó és alkalmazkodó. Télen ügyelj, hogy a tűz ne füstölögjön a kandallóban, gondoskodjál meleg ágyról, jó takaróról, és babusgasd őt a kebleden. Nyáron legyen gondod, hogy se a szobában, se a nyoszoládban bolhák ne legyenek. Ne engedd, hogy unatkozzék, szolgálj ki, és szolgáltsd ki jól; lásd el mindennel. Ha így cselekszel, mindig megmarad a szeretete irántad. Nem fog kíváncsogni más családok, más asszonyok, és háztartások után.”

Ráth-Végh István: Szerelem, házasság
(Gondolat, Budapest 1963.) 316. o.

AZ ELSŐ ÉJSZAKA JOGÁRÓL SZÓLÓ NORMANDIAI RENDELKEZÉS

(1419)

„... és ha tetszik, a menyasszonnyal hálhatok, *(t. i. a földesúr)* amennyiben a vőlegény vagy valaki más, a törvénynek megfelelően, pénzzel meg nem fizeti.”

Fordította: Havas Lujza

Harksen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 13. o.

ALBERT SCHEURL BOROSZLÓI (WROCLAW) POLGÁR FELESÉGÉNEK LEVELE

(1452)

„Mindenekelőtt (vedd) szíves üdvözlétemet, kedves férjem és hű szívem. Örömmel hallom mindenkor felőled, hogy jó erőben és egészségben vagy. Tudatom veled azt is, hogy Isten kegyelméből én és a fiúk jó erőben vagyunk, adja Isten és a Szűzanya Mária, aki segít bennünket, hogy boldogan viszontláthassuk egymást. Kérlek téged, kedves férjem, ha tudnál rendelni abrosznak való vásznat. És tudd meg, kedves férjem, hogy a király ide fog jönni, és az urakat is ide rendelte. Én, kedves férjem, más különöset nem tudok már neked írni.(...)”

Fordította: Vizkelety András

Harksen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 17. o.

ALBERTI: A CSALÁDRÓL SZÓLÓ KÖNYVEK

A házasságról

(...) Amint a fiatalember ráállt a házasodásra, az öregek és az egész ház segítségével és tanácsával az anyák és a többi idős rokon és barátnő, akik egészen nagyanyjukig fölmenően ismerik a vidék valamennyi szüzét, ki milyen erkölcsökben nevelődött, válasszák ki az összes rendes családból való, jól nevelt leányt, s ezt a lajstromot hozzák a leendő férj tudomására. Ő aztán válassza ki, amelyik jobban tetszik. A család öregei s az idősebbje mind ne utasítsanak el egy menyet sem, legföljebb az olyant, aki botrány vagy szégyen gyanúját viseli magán. Egyébiránt tegyen a saját óhaja szerint az, akinek majd az asszony óhajára kell tennie. Viszont a férfi meg viselkedjék úgy, mint a rendes családapák, amikor vásárolnak: nézzék meg többször is a birtokot, mielőtt bármi szerződést megkötnek. Minden vásárláskor és szerződéskötésnél helyes, ha előbb tudakozódunk, tanácsot kérünk, minél több személynél érdeklődünk, s latba vetjük minden igyekezetünket, nehogy utóbb bánni kelljen a vásárt. De még sokkal

jobban iparkodjék az, aki eltökélte, hogy megházasodik. Azt tanácsolom neki, vizsgálja meg elővigyázattal, több módon, több napon keresztül, milyen az, akinek, amíg él, férje és társa lesz. És legyen neki szándékában a nősülés két okkal: az első, hogy a gyermekek révén kiteljesedjék, a másik, hogy szilárd és állandó társ legyen egész életére. Ezért az ember keressen olyan asszonyt, aki szülésre alkalmas, és szerető hajlandósággal van irányában, amiért örökre hozzákapcsolódott.

Ebből kiindulva az a mondás járja, hogy a házasságban szépségre, befolyásos rokonságra és vagyonra kell tekinteni. Egy harcra termett férfi szépsége szerintem abból áll, hogy föllépésében büszke, teste erőteljes, magatartása minden fárasztó műveletben is rátermett. Egy öreg ember ékessége - gondolom - legyen az okosság, a szeretetreméltóság, beszéde, tanácsa legyen eszes. De bármi mást tartunk is szépnek egy aggastyánban, az bizonyára teljesen másfajta szépség lesz, mint amit egy ifjú gavallér fölmutat. Ugyanígy szerintem a női szépség nemcsak az arc bája, kedvessége szerint ítélandó meg, hanem sokkal inkább jó testi adottságai szerint, hogy alkalmas legyen kihordani és megszülni neked sok gyönyörű magzatot. De amit leginkább megkövetelünk a nőtől, az illendő erkölcsök szépsége. Hiszen egy durva, pazarló, piszkos és iszákos nő is lehet küllemében formás, mégse fogja soha senki szép feleségnek tartani. A nőben elsősorban dicséretes tulajdonság: a szerénység és a tisztaság. Marius, ez a kiváló római polgár mondotta azon a bizonyos első népgyűlésen a római nép előtt: „Az asszonyokhoz a tisztaság, a férfihoz az erőfeszítés illik!” Úgy vélem, ez bizonyára így is van. Nincs, ami úgy megfeküdne a gyomrot, mint a könnyelmű, piszkos asszony. Nincs olyan ostoba ember, aki kétségbe vonná, hogy azt az asszonyt nem lehet illendő magatartásúnak mondani, akinek nem öröm, ha tiszta, csinos külsejű nemcsak testi öltözkézésben, de minden tettében és beszédében. Ki nem tudná, hogy az illetlen magaviseletű asszony ritkán tisztességes? Hogy a tisztességtelen asszony milyen átok a családban, erről másutt gondolkozzunk és beszélgessünk, mert én bizony magamtól meg nem tudnám mondani, mi a nagyobb csapás a családban: a magáramaradottság vagy a tisztességtelen asszony. Jövendőbelinkben tehát először is a kedély szépségét keressük, azaz jó nevelést és erényességet; aztán ami a személyét illeti, ne csak bája, kelleme, csinosága legyen örömünkre, de törődjünk avval is, hogy otthonunkban az asszony legyen jó erőben, alkata legyen a gyermekszülésre alkalmas, hogy fiaink erőteljesek, nagyok legyenek. Régi szólásmondás: „Amilyen fiakat kívánsz, olyan anyát válassz!” Ha a gyermekek szépek, minden jó képességük is fejlettebb. Híres mondása a költőknek: „Szép testben ép az erény!” Helyeslik a természetbölcselek, ha az asszony nem sovány ugyan, de túlzott kövérség sem terheli, mert ezek a nagyon telt asszonyok hideg természetűek, eldugulásra hajlamosak, és nehezen fogannak. De megkívánják még, hogy az asszony vidám természetű, friss, eleven vérű és szellemű legyen (...)

(...) Elmondom tehát: miután te mint új jegyes kiválasztottad és eldöntötted, melyik leányka tetszik neked leginkább, és kikérted valamelyik idősebb családtag tanácsát és engedélyét, miután ez az ifjú leány magaviselete és szépsége miatt nagyon kedves neked és tieidnek, inkább, mint bárki más, akkor következzen az a helyénvaló cselekedet, amiről Xenophónnál olvastunk: mit mondott az a bizonyos derék férj Szókratésznek? Azt, hogy könyörögni kell Istenhez, adja meg új arádnak a kegyelmet, hogy teherbe esvén legyen a ház békéjének és becsületének előmozdítója. Bizony nagyon kell imádkozni Istenhez, nagy hittel, mert ezek a dolgok fölöttébb fontosak az asszonyban; igen nyomorult, akiből hiányoznak, nagyon magasztalando és boldog, akiben megvannak, hiszen Isten adományai. Nincs minden embernek jó felesége, aki azt keres, sem tisztességes asszonya mindenkinek, aki ilyet akar, mint némelyek talán magukról hiszik. Ellenkezőleg, mindig ritka és csakis az isteni jóindulat jele, ha minden tekintetben békés, tisztességes asszonyra akad az ember. Boldog férjnek lehet mondani, aki soha nem ér meg felesége miatt botrányt és szégyent. Boldog az, aki rossz asszony miatt soha

nem búsult. Ezért nagyon kell Istenhez fohászkodni, adja meg az ifjú házasembernek azt a kegyelmet, hogy jó, békés, tisztességes és - mint mondtuk - termékeny asszonyt kapjon. Ismételten csak annyit mondok: soha ne szűnjék meg az ember Istenhez könyörgni azért, hogy házasságában a tisztesség, a békesség és a szeretet megmaradjon.

A fordító nincs megjelölve

Leon Battista Alberti: A családról szóló könyv - A házasságról
(In: Reneszánsz gondolkodók, Szerk.: Szegő Katalin, Polis, Kolozsvár, 1995.)
41-43., 46-47. o.

NAVARRAI MARGIT TÖRTÉNETE A HÜTLEN ASSZONYRÓL

32. történet

Bernage, látva, hogy egy németföldi hölgy mily türelemmel s alázattal viseli azt a különös vezeklést, mit állhatatlanságáért ura rótt reá, kieszközölte, hogy ura a múltat feledve megkönyörüljön rajta; ura visszafogadta magához, s azóta szép gyermekeket nemzett vele.

Történt egyszer, hogy Károly király, e néven nyolcadik, Németföldre küldte Bernage nevű nemes hívét, az Amboise melletti Civray hűbérurát; e nemesúr, hogy tisztét töltsé, éjt nappá téve haladt útján; egy késő este megérkezett egy nemesi udvarházhoz, ahol bebocsáttatást kért; alig akarták beengedni. Hanem amikor a nemesúr megtudta róla, hogy a nagy király híve, maga ment elébe, s kérte, hogy ne nehezteljen rá emberei faragatlanságáért, de úgy áll a dolog, hogy feleségének némely rokonai rosszat forralnak ellene, s ezért zárva kell tartania a házat. Bernage elmondta neki küldetése célját, mire a nemesember felajánlotta segítségét, mondván, hogy mindent megtesz, mi tőle telik, urának, a királynak szolgálatjára, azzal bevezette a házába, elszállásolta s megvendégelte tisztességgel.

Vacsoraidő volt; a nemesember bevezette egy pompás faliszőnyegekkel borított, szép terembe. Miután az ételt az asztalra tették, látja, hogy a függöny mögül kilép egy szép nő, szebbet elképzelni sem lehet, de a haja tövig le van nyírva, a testét német szabású, fekete ruha fedi. Miután a nemesember és Bernage úr megtisztálgodtak, a hölgyhöz vitték a vizet, ő is kezét mosott, leült az asztal végében, de senkihez nem szólt, és hozzá sem szólt senki. Bernage úr merőn nézte, s úgy tetszett, szebb nőt nem látott még soha életében, ámbár az arca nagyon sápadt volt, s a viselkedése igen szomorú. Evett egy keveset, majd inni kért; egy inas hozott neki italt egy különös kupában: koponya volt az, a szemüregei ezüsttel voltak elzárva; ebből ivott kétszer vagy háromszor. A hölgy megvacsorázott, megmosta a kezét, bókolt a nemesúr s a ház ura előtt, s nem szólva senkihez egy szót sem, eltűnt a függöny mögött. Bernage úgy megdöbben e furcsa dolog láttán, hogy egészen elszomorodott, s mélyen elgondolkozott. A nemesember észrevette, s így szólt:

- Látom jól, hogy megdöbbenette, amit ez asztalnál látott. De úgy ítélvén, hogy becsületes emberrel van dolgom, nem akarok titkolózni; ne gondolja rólam, hogy alapos ok nélkül kegyetlenkedem. Ez a hölgy, akit látott, a feleségem, jobban szerettem, mint asszony-személyt férfiember valaha szerethetett, s amikor elvettem feleségül, nem ismertem félelmet, mert úgy szöktettem meg szülei ellenére. Ő is számtalan jelét adta szerelmének, ha tízezer életem van, azt is kockára tettem volna, hogy őt ide hozzam kettőnk boldogságára; egy ideig oly nagy nyugalomban s elégedettségben éltünk itt, hogy úgy véltem, nincsen nálam boldogabb ember a

keresztények között. Ámde egy ízben, hogy útra keltem, mert a becsületem így követelte, annyira megfélemezett tisztességéről, lelkiismeretéről és hozzám való szerelméről, hogy beleszeretett egy ifjú emberbe, akit a házában neveltem; hazatérve már gyanítottam valamit. Ámde oly nagy szerelemmel szerettem, hogy mindaddig nem ingott meg a hozzám való bizodalom, míg a tapasztalás ki nem szúrta a szememet, s meg nem láttam azt, amitől jobban féltem, mint a haláltól. Ennek okán szerelmem dühre és keserűsége fordult, vigyáztam minden lépését, s egy napon úgy tettem, mintha elmennék hazulról, elrejtőztem abban a szobában, ahol most ő lakik; alighogy kívül tudott a kapun, bejött a szobába, s behívta a nemesifjút, ki belépve, oly bizalmasan bánt vele, ahogyan csak nekem lett volna szabad. Midőn pedig láttam, hogy az ágyra akar hágni feleségem mellé, előugrottam, kiragadtam a karjából, és megöltem. S mivel úgy véltem, hogy a feleségem bűne súlyosabb, semmint hogy a halállal megbűnhődött volna érte, olyan vezeklést róttam rá, mely kínosabb számára bármi halálnál: bezártam abba a szobába, ahol a legnagyobb gyönyörűsége készülődött, és pedig azzal csuktam össze, akit nálamnál sokkalta jobban szeretett: barátja csontjait egy szekrénybe zártam, mint ahogy a becses holmit felakasztja az ember a kamrájában. S hogy emléket el ne felejtse, valahányszor eszik és iszik, ennek a gyalázatosnak a koponyáját teszik az asztalra kupa gyanánt; s magammal szembe ültetem, hogy elevenen lássa azt, akit bűnével halálos ellenségévé tett, holtan pedig azt, akinek a barátságát többre becsülte az enyémnél, s aki az ő szerelméért halt meg. S ekképpen ebédén s vacsorán mindig azt a két dolgot látja, mi legkevésbé van ínyére: az élő ellenséget s a holt barátot, s mindkettőt saját bűne folytán. Egyebekben úgy bánok vele, akár jómagammal, csak éppen nyírt fejjel jár, mert dús haj nem illik a házasságtörőhöz, sem fátyol a paráználhoz. Ez okáért kopaszon jár, megmutatva, hogy elvesztette a szűziesség s a tisztaság becsületét. Ha meg akarja látogatni, elvezetem hozzá.

Bernage szívesen elfogadta; lementek a lépcsőn, s az asszonyt egy pompás szobában találták, ahol egyedül ült a tűz előtt. A nemesember elhúzta a függönyt, mely eltakarta a mély szekrényt; egy halott csontjai függtek benne. Bernage szívesen beszélt volna a hölgygel, de tartott az urától, s nem mert hozzá szólani. A nemesember azonban észrevette, s ezt mondta:

- Ha beszélgetni kíván vele, meglátja, milyen nyájasan s okosan beszél.

Bernage nyomban szóba állt vele:

- Asszonyom, kegyelmed béketűrése felér gyötrelmével. Kegyelmed a legszerencsétlenebb nő, kit valaha láttam.

A hölgy szemét elfutotta a könny, s oly nyájasan és alázatosan, hogy annál különbet elgondolni sem lehet, így válaszolt:

- Uram, megvallom, olyan nagy az én vétkem, hogy bármi rosszat tenne is velem e háznak ura (mert nem vagyok méltó, hogy az én uramnak hívjam), mindaz csekélység ama bánathoz képest, mely eltölt, hogy őt megbántottam.

És így szólván, hangosan zokogni kezdett. A nemesember karon fogta Bernage-t, és elvezette onnét. Bernage másnap reggel útra kelt, hogy teljesítse a királytól kapott megbízatását. Mindamellett, amidőn búcsút vett a nemesembertől, nem állta meg, hogy így ne szóljon hozzá:

- Uram, a kegyelmed iránt érzett szeretetem s az a nyájasság és tisztelet, mellyel házában fogadott, bátorít rá, hogy elmondjam vélekedésemet: tekintse szegény felesége nagy bűnbánatát, s legyen hozzá irgalmas szívvel; ezenfelül kegyelmed még fiatal is, és nincsen gyermeke; mily nagy kár volna veszni hagyni e szép házat, s olyanokra hagyni örökül, kik talán nem is szeretik kegyelmedet.

A nemesember, ki eltökélte, hogy soha többé nem szól a feleségéhez, mélyen elgondolkozott Bernage úr szavain; végül ráeszmélt, hogy igazat szólott, s megígérte neki, hogy ha az asszony továbbra is ilyen alázatos marad, olykor jobban bánik vele. Ezután Bernage elment, hogy tisztét tegye. S amikor visszatért urához, a királyhoz, töviről hegyire elmesélte neki a történetet, amelyet a fejedelem fölöttébb érdekesnek talált; s mivel egyebek között a hölgy szépségéről is szólott, a király elküldte udvari festőjét, Jean de Paris-t,¹⁵⁹ hogy fesse meg a képmását. A festő szót fogadott a férj engedelmével, ki a hosszú vezeklés után már nagyon vágyott utódokra, és a szíve is megesett feleségén, ki olyan alázatosan fogadta a büntetést, újra magához vette, s azóta sok szép gyermeket nemzett vele.

Fordította: Antal László

Navarrai Margit: Heptameron
(Európa, Budapest, 1981.) 294-297. o.

LUTHER A JÓ FELESÉGRŐL

„A jámbor és istenfélő asszony ritka kincs, drágább és nemesebb, mint az igazgyöngy. A férfi számíthat rá, rábízhat mindent. Megörvendezteti az urát, jókedvre deríti, nem szomorítja, egész életében csak jót tesz vele, semmi rosszat. Lennel-gyapjával foglalatosskodik, munkás keze örömet gazdagítja a házat, olyan, mint a kalmár hajója, amely sok árut, sok kincset hoz messzi országokból. Korán kel, megeteti cselédeit, megadja a szolgálóknak, ami jár nekik. Tudja, mi a dolga, és szívesen megteszi. Amihez pedig nincs köze, azzal nem törődik. Felövezi ágyékát, kinyújtja a karját, szorgoskodik az ő házában. Ügyel arra, ami jó, megelőzi a bajt. Lámpása éjszaka sem alszik ki. A rokka után nyúl, fogja az orsót, szívesen és szorgalmasan dolgozik. Védőn terjeszti ki karját a szegényekre és rászorulókra.”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban
(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 10. o.

EGY ANGOL MŰ A HÁZASSÁGRÓL

(1600)

„... De hogyan viselkedjék az asszony? Tegyen mindent a maga esze szerint? Nem! Szent Péter ezt a bölcsességet hagyta az asszonyokra: »Az asszony szolgálója legyen az ő férjének!« - ami annyit tesz, hogy ne mondjon neki ellent semmiben, hanem igyekezzék mindenben kedvére tenni. Másik kötelessége az, hogy ne hagyja el férjét a szükségben, és ne gúnyolja ki. A harmadik, hogy férje erkölcsi elveit saját élete törvényes mércéjének tekintse. A negyedik,

¹⁵⁹ Jean Perréal, más néven Jean de Paris, festő és író, VIII. Károly, XII. Lajos, I. Ferenc udvari festője.

hogy öltözetében ne legyen pazar és hivalgó, ne cicomázza magát bodorított tincsekkel, hímzésekkel, drágakövekkel, rikító öltönyökkel, ne hordjon arany ékszereket, mert mindez a házasság előfutárja.

(...)

Az ötödik, hogy ne féltékenykedjék, s ne gyanakodjék, ha férje távol van. A feleség hatodik kötelessége, hogy gondosan lássa el a háztartást, s gyermekeit és szolgáit istenfélelemre nevelje. A hetedik, hogy ne fedje fel férje gyarlóságait és hibáit senki emberfiának. A nyolcadik kötelessége a feleségének az, hogy ne csúfolja és fitymálja a férjét, hanem amíg csak tűrhet, tűrjön neki.”

Kulin Katalin: Utazások a régi Angliában
(Gondolat, Budapest 1964.) 157. o.

GRIFFITH CSALÁDI KALAUZA ANGLIÁBAN

(1633)

„Mivel az Isten-alkotta család alapköve az Istenben való házasság, mondd meg nekem: mi a házasság?

- Isten előtt kötött szerződés, ami által két ember egy testté válik azért, hogy:
- szaporítsák a szent magot
- kerüljék a paráznaságot
- támogassák egymást.

(...)

12. Azért, hogy házasságunk az Úrban köttessék, mit kell elsősorban tennünk, mielőtt megházasodunk?

- Ügyeljünk arra, hogy
- megfelelően válasszunk és
- szent szerződést kössünk.

(...)

15. Mi a szent szerződés?

- Ígéret házasságot óhajtó két személy között a szülők és felek beleegyezésével.

16. Ahhoz, hogy a házasságunk az Úrban való legyen, miféle dolgok kísérik:

- a szülők ajándéka
- a barátok örvendezése
- a pap áldása.”

Kulin Katalin: Utazások a régi Angliában
(Gondolat, Budapest 1964.) 153. o.

KATEKIZMUS FÉRJHEZ ADANDÓ LEÁNYOKNAK

(1715)

„Kérdés: - Hogyan kell a hitvesnek belépni a nász-szobába?

Felelet: - Kipirult arccal, de az önfeláldozás belenyugvásával. Az ifjú asszony levetkőzik, anélkül, hogy észrevenné a férjét, és betartja férjével szemben mindazt az illendőséget, amely kötelességének első beteljesülését hozza magával.”

Darmon, Pierre: *Mythologie de la femme dans l' Ancienne France*
XVI-e-XIX-e s. (Seuil, Paris, 1983.) 124. o.

DIDEROT A HÁZASSÁGI TÖRVÉNYEKRŐL

Egy asszony egybekelhet azzal, akit szeret, anélkül hogy urat adna magának. De még ez utóbbi is kisebb rossz a jelen világban, ahol ahhoz kényszerítik a leányokat, akit egyáltalán nem szeretnek, vagy már nem tudnak többé szeretni - mert a szolgaságban nem lehet többé szeretni. És ha e szolgasorban élő asszony könnyeit letörli egy gyengéd kéz, ez lesz bűnös, s az asszony házasságtörő. De nem bűnösebb-e a törvény - mely jogon rendelkezik ez a női test tulajdonával?

Az a szerződés, melyben mintegy adják-veszik a nőket, nemcsak a természetet sérti meg, hanem a szemérem elleni büntett is. Egy ártatlan szűz, akit máris saját és gyermekei halálával fenyeget a törvény, mely minden gyengébb mozdulat tanújává teszi magát, és a becéző simogatásokat sírja árnyékával sötétíti el.

Egy utazó hajótörést szenved valahol, az Újvilág partjainál; néhány napig minden élelem nélkül bolyong az erdőkben, immár reményét veszti, amikor megtalálja egy vadleány, és kézen fogva elvezeti kicsiny kunyhójához, megosztja vele ágát, és osztozik a férfi balszerencséjében. Eltelik egy kis idő, felfedezi őket egy hajó - és a megmentett szerencsétlen eladja megmentőjét, jótevőjét. És ha ez hozzája kiált, könnyekben tör ki, születendő gyermekük számára könyörögvén kegyelmet, a civilizált férfi azt fogja mondani a hajó kapitányának: Halljátok, állapotos, fizessetek eggyel többért.

De a politikai törvény még ennél is kegyetlenebb, eladja a nőket és méhük gyümölcsét, s a szabadulás reménye nélkül. Mert e vadleány még visszatérhet, ha egy szánó szívre talál. Mindnyájan boldogtalanok vagyunk, és bár mindnyájan kesergünk szerencsétlen sorsunkon, mi, boldogtalan férfiak, semmit sem akarunk uralmunkból elveszíteni, és épp ez az uralom tesz bennünket boldogtalanná.

Senkinek sem lehet a földön parancsolni, mindenféle hatalom törvénytelen; egyik nem sem lehet a másik alávetettje. Formoza szigetén a férfiak veszik fel feleségük nevét, a férj válik az asszony családjának tagjává, míg magában Kínában és Japánban ez fordítva van, az a törvényes feleség, aki számára az uralkodó kijelölt egy urat, (...)

Az igazi szerető egy rabszolgalány, akinek gyermekei viszont csak az első feleséget ismerhetik édesanyjukként. Az ókor némely népe, a szicíliai Pomponius szerint, a hasonlóság alapján határozta meg a házasságokat. Európában a házasság erkölcsi ügy lett, de ez nem

tartozik jelen témánkhoz. Itt mindkét házastárs tulajdonképpen a törvénnyel köt szerződést, elkötelezvéen tulajdonát.

A házasság igazi természete szerint a férfi és a nő szabadon egyesülnek, és egyazon feltételek mellett kötik le birtoklásukat, olyan mértékben, ahogy ez nekik tetszik.

Egy nehézség merül fel; ha feltételezzük a szabad házasság ezen elvét - a gyerekek sorsa.

Nem én töröm szét a társadalom kötelékeit, a társadalom törte szét a természeti kapcsolatokat. Nem újításokat akarok megalapozni, hanem magukat az újításokat lerombolni. Ez újdonságokban én semmi igazságot nem látok, csak kis tévedéseket.

Azt mondtam, hogy a két nem partikuláris, de független szabály szerint kell éljen. Ez a szabály egyáltalán nem a házastársak egymásközi viszonyára vonatkozik, hanem a szülőknek a gyermekekkel való viszonyára, azaz az örökség problémájára.

Azokban az országokban, ahol a házasság felbonthatatlan, a feleségnek szükségszerűen a férjtől függő lényé kell válnia, mivel mindenekelőtt az ő szabadságát korlátozták, és a házasságtöréssel csak ő veszti el minden birtokjogát.

Fordította: Ludassy Mária

A francia felvilágosodás morálfilozófiája

(Szerk.: Ludassy Mária, Gondolat, Budapest, 1975.) 617-619. o.

JOHN STUART MILL A HÁZASSÁGRÓL

„...A társadalom a házasságot tartván a nő kijelölt rendeltetésének - midőn ez a cél, melyre neveltetnek -, a fő tárgy, melyre minden nőnek törekednie kell. (...) azt kellene hinnünk, hogy minden megtörtént, miszerint a nők e helyzetet a lehető legelőnyösebbnek találják, hogy okuk ne legyen azt megbánni, miszerint előttök e világon semmi más választás nincs.

... igazság szerint a nő férjének rabja, és pedig a törvény értelmében kötelezettségénél fogva nem kevésbé, mint a rendes rabszolga. Egész életén keresztül engedelmességre kötelezi magát az oltár előtt és a törvény kényszeríti azon viszonybani megmaradásra. (...) A nő semmit sem tehet férje engedelme és hallgatag beleegyezése nélkül. Vagyont külön maga részére nem szerezhet, s ha a nő arra bár örökség útján szert tehet is, azonnal férjéé lesz.

(...) /A nő/ ha férjét elhagyja, semmit magával nem vihet, sem gyermekeit, sem jogos birtokát. Ha férjének tetszik, törvény és erőszakkal is kényszerítheti a visszatérésre, vagy elveheti szerzeményét vagy a nő rokonai által adott segedelmezést. Csupán a törvény értelmében eszközölt elválás folytán lehető a nőnek jogosultan külön élni és a felbőszült tömlöcztartó őrizete alá vissza nem vitetni, csupán e helyzetben fordíthatja keresményét saját hasznára, anélkül, hogy örökös félelemben kellene lennie férje miatt, ki talán 10-20 év múlva is rátámadhat és mindenét elviheti.

(...) Ha meggondoljuk, hogy minden országban nagy számmal vannak oly férfiak, kik szellemileg alig haladják meg az állatokat, és a körülmény még nem is gátolja őket, hogy a házasság folytán egy áldozatot nyerjenek: valóban megdöbbentő ezen intézménybeli visszaélésből származtatott nyomor nagysága és mélysége.

(...) ...a házaspárnak törvény előtti egyenlősége nem csak hogy az egyedüli mód, mely szerint e különös viszony mindkét fél igazságérzetével megegyező és boldogságát előmozdító legyen, de egyszersmind az egyedüli forrása annak, hogy az emberiség mindennapi élete magasabb értelemben az erkölcsi művelődés termőbástyája lehessen.”

Fordította: Egei József

Mill, John Stuart: A nő alárendeltsége
(Szatmár, 1876.) 54-56., 58-59., 64. o.

BEBEL A HÁZASSÁGRA NEVELÉSRŐL

(...) Azt a házi nyomorúságot, amelyben a mai háziasszonyok zöme él, igen híven írja le a teljesen polgári gondolkodású Gerhard v. Amyntor „Randglossen zum Buche des Lebens („Szeljegyzetek az élet könyvéhez”)¹⁶⁰ című művében. A „Halálos szűnyogcsípések” című fejezetben többek közt ezt mondja:

„A háziasszony üdeségét és erejét nem azok a megrázó események ássák alá, amelyektől senki sem menekülhet - mint például a férj halála, egy szeretett gyermek erkölcsi romlása, egy súlyos betegség, egy régóta táplált remény szertefoszlása -, hanem a kicsiny, állandóan visszatérő, csontot és velőt emésztő napi gondok... Hány millió derék családanya főzi és súrolja el életkedvét, orcáinak pírját és nevető gödröcskéit a házi gondok szolgálatában, mígnem ráncos arcú, kiszáradt, megtört múmia lesz belőle. Az örökké új kérdés: »mit főzzünk ma?«, a söprés, a porolás, a portörlet örökké visszatérő szükségessége az a folyton hulló csöpp, amely a lelket és a testet lassan, de biztosan elrohasztja. A tűzhely mellett vonják meg a bevételek és kiadások szomorú mérlegét, s ott hangzanak el a legnyomasztóbb megállapítások az élelmiszerek folytonos drágulásáról és a szükséges pénz előteremtésének egyre növekvő nehézségeiről. Azon a lángoló oltáron, ahol a leveses fazék rotyog, áldozza fel a nő ifjúságát és elfogulatlanságát, szépségét és jókedvét. Vajon ki ismeri fel az öreg, csipás szemű, hajlott hátú szakácsnőben az egykor viruló, pajkos, szemérmesen kacér mirtuszkoszorús menyasszonyt? - Már a régiek szemében is szent volt a házi tűzhely, mellette állították fel Lareseiket és védőisteneiket - tartsuk hát mi is szentnek a tűzhelyt, amely mellett a kötelességtudó német háziasszony lassú áldozati halált hal a házi kényelem, a terített asztal, a család egészsége érdekében.”

Ilyen vigaszt nyújt hát a polgári társadalom a nőnek, aki a dolgok mai rendje mellett nyomorult módon tönkremegy.

Fordította: Nyilas Vera

Bebel, August: A nő és a szocializmus
(Kossuth, Budapest, 1976.) 125-126. o.

¹⁶⁰ Sam. Lucas, Elberfeld.

MARX-AVELING A HÁZASSÁGRÓL

Mindenki tudja, aki csak nem akar szemet hunyni a tények fölött, hogy Démoszthenész szavai az athéniakról mai angol közép- és felső osztályainkra is állnak. „Azért házasodunk, hogy törvényes gyermekeink legyenek és a házunknak hűséges őrzője; napi szolgálatunkra ágyasokat tartunk szolgaként, de a szerelem gyönyörét a hetéráknál keressük.” A feleség még mindig a gyermekszülő, a ház őrzője. A férj a maga kénye-kedve szerint él és szeret. Talán még azok is, akik egyetértenek ezzel, mellénk fognak állni, amikor rámutatunk a nők egy másik sérelmére, arra a szigorú társadalmi szabályra, amely előírja, hogy a vonzalom első jeleinek kinyilvánítása és a házassági ajánlat csakis a férfitől indulhat ki. Ez a kiegyenlítődés elvén alapszik. A házasságkötés után az ajánlatot általában a nő teszi, és a férfi lehet tartózkodó. Már Shakespeare-ünk megmutatta, hogy ez nem valami természeti törvény. Miranda, a társadalomtól nem korlátozottan felajánlkozik Ferdinándnak: „Leszek, ha kellek, asszonyod; ha nem, Mint szolgálód halok meg;”¹⁶¹ s Heléna, a „Minden jó, ha vége jó”-ban, Bertram iránt érzett szerelmével, amely Rousillonból Párizsba és Firenzébe vezet, Coleridge szerint „Shakespeare legszeretetre méltóbb alakja”.

Azt mondtuk, hogy a házasság kereskedelmi ügyletté vált. Sok esetben csereügylet, s a dolgok mai állásánál az utak és módok kérdése szükségképpen nagy szerepet játszik. A felsőbb osztályokban az üzletet szemérmetlen nyíltsággal bonyolítják le. A „Punch” Sir Gorgius Midas-képei jól mutatják ezt.¹⁶² A folyóirat jellege, amelyben ezek megjelennek, arra emlékeztet bennünket, hogy a leleplezett szörnyűségeket emberi gyengéknek, s nem bűnöknek tekintik. Az alsó középosztályban számos férfi oly sokáig lemond a családi élet örömeiről, hogy aztán már nem is kívánczik utána; sok nő örökre bezárja élete könyvét annak legszebb lapján, a rerum angustarum domi-tól¹⁶³ való félelmében.

Házassági rendszerünk üzleti természetének másik bizonyítéka a házasságkötés időpontjának eltérő volta a társadalom különböző rétegeiben. Az időpontot semmiképpen nem az életkor szabja meg, ahogyan ennek lennie kellene. Kiváltságos helyzetben levők, királyok, hercegek, arisztokraták akkor házasodnak vagy házastíják őket, amikor a Természet ezt helyesnek tartja. A munkásosztályhoz tartozók közül sokan fiatalon házasodnak, azaz a természetes időpontban. Az erényes kapitalista, aki ebben a korban rendszeresen látogatja a prostitúció intézményét, kenetteljesen fecseg a kézműves könnyelműségéről. Aki fiziológiával és gazdaságtannal foglalkozik, érdekes bizonyítékként rögzíti azt aényt, hogy még a szörnyű kapitalista rendszernek sem sikerült szétzúznia egy normális és helyes ösztönt. De abban a társadalmi rétegben, amely a két fentebb említett között helyezkedik el, efféle kapcsolatok általában csak évekkel az ifjúság fénykorának elmúltá után jöhetnek létre, amikor a szenvedély már lecsendesült.

¹⁶¹ Miranda és Ferdinánd Shakespeare „A vihar” c. színművének (1611) szereplői. Az idézet (Babits Mihály fordításában) a színmű III. felv. I. színében található. Shakespeare Összes Drámái. IV. köt. 863. old. Új Magyar Könyvkiadó 1955.

¹⁶² A „Punch” c. angol satirikus folyóiratot - a legjelentősebbet ebben a műfajban - 1840-ben alapította W. M. Thackeray író. Az említett karikatúrákat Sir John Tenniel készítette, John Bull közismert figurájának alkotója.

¹⁶³ az otthoni élet korlátozottságától

Mindez többet mond a nőkről, mint a férfiakról. A férfi számára a társadalom lehetővé teszi, elismeri és törvényesíti a nemi ösztön kielégítésének módjait. De ugyanaz a társadalom kitzasztótnak tekintí azt a férjezetlen nőt, aki nőtlen fiútestvéreinek és táncpartnereinek vagy bolti munkatársainak módjára cselekszik. És még a munkásosztályban is, ahol rendes időben házasodnak, a nő élete a fáradságosabb és terhesebb a mostani rendszerben. Nem csupán valóra váltják a bibliai mondást: „fájdalommal szülsz magzatokat”, hanem ki is terjesztik e mondás érvényét. A nőnek hosszú éveken át kell nevelnie gyermekeit, pihenés nélkül, a remény derűje nélkül, az örökös munka és szomorúság légkörében. A férfi számára, akit elcsigázott a munka, ott van az este, amikor nem kell csinálnia semmit. A nő mindaddig el van foglalva, míg csak eljön a lefekvés ideje. Ha kisgyermekei vannak, munkája gyakran belenyúlik az éjszakába, vagy egész éjszaka tart.

A házasság létrejötté után minden az egyik fél érdekeit szolgálja, s a másik fél hátrányára történik. Vannak, akik csodálkoznak azon, amit John Stuart Mill írt: „A házasság ma a rabszolgaság egyetlen, törvény által elismert formája.”¹⁶⁴ Mi azon csodálkozunk, hogy Mill sohasem tekintette ezt a rabszolgaságot érzelmi kérdés helyett gazdasági kérdésnek, kapitalista rendszerünk eredményének. A házasságkötés után, ahogyan már előtte is, a nő korlátozva van, a férfi nem. A házasságtörés a nő esetében bűn, a férfinál bocsánatos vétek. A férfi ezen az alapon elválhat, a nő nem. A nőnek bizonyítania kell, hogy (fizikai természetű) „kegyetlen bánásmód”-ban van része. Az így létrejött, így megkötött, s ilyen kísérőjelenségekkel és következményekkel járó házasságok a mi szemünkben - megfontolt kifejezéssel élve - rosszabbak a prostitúciónál. Megszenteltnek vagy erkölcsösnek nevezni őket - ez maga a megszenteltetés.

A válás témájával kapcsolatban rámutathatunk az öncsalás egy esetére, nem csupán a társadalom és annak osztályai, hanem az egyének tekintetében is. A papság kész bárkit bárkivel összeházasítani, az érett kort az ifjúsággal, a bűnt az erénnyel, és mint ahogyan azt a hirdetések egy bizonyos fajtájából láthatjuk, „nem tesz fel kérdéseket”. Ugyanakkor a papság a legszigorúbban elítéli a válást. Tiltakozni az ilyen össze nem illő feleket egyesítő házasságok ellen, amilyeneket számos alkalommal szentesítenek, ez „az egyén szabadságának megsértése” lenne. Ám ellenezni bármit, ami megkönnyíti a válást, ez az egyén szabadságának a legkomolyabb megsértése. A válás egész kérdése, amely amúgy is bonyolult, még bonyolultabbá válik azáltal, hogy először a jelenlegi viszonyok között, másodszor a jövő szocialista viszonyai között kell szemlélnünk. Sok haladó gondolkodó emeli fel szavát most a válás megkönnyítéséért. Azt állítják, hogy a válást legalább annyira meg kellene könnyíteni, mint a házasságot; hogy az olyan emberek közötti megállapodást, akiknek nem, vagy alig volt alkalma egymást megismerni, nem kellene visszavonhatatlannak, vagy éppen szigorúan megkötőnek tekinteni; hogy az alkati összeférhetetlenség, a mélyen gyökerező remények megghiúsulása, a fennálló ellenszenv elegendő ok lehessen a váláshoz; végül pedig, s ez a legfontosabb, a válás feltételei legyenek azonosak mindkét nem számára. Mindez kitűnő, s nemcsak kivihető, hanem igazságos is lenne, ha - és ez a ha nyomatékos - a két nem gazdasági helyzete azonos lenne. De nem azonos. Ezért, miközben elméletileg egyetértünk ezekkel az eszmékkel, úgy hisszük, hogy gyakorlati alkalmazásuk a jelen rendszerben, az esetek többségében még több igazságtalanságot jelentene a nők számára. A férfi előnyt húzhatna belőlük, a nő nem, azokat a ritka eseteket kivéve, amikor magántulajdonnal vagy megélhetési forrással rendelkezik. A házasság felbontása a férfi számára szabadságot jelentene, a nőnek és gyermekeinek nyomort.

¹⁶⁴ Vö. J. St. Mill - Harriet Taylor - Helen Taylor: „Die Hörigkeit der Frau”. Majna-Frankfurt 1976.

Megkérdézhetnék, hogy vajon ugyanezek a válási elvek lesznek-e érvényesek a szocialista rendszerben is. Válaszunk az, hogy a férfi és a nő közötti kötelék, amelyről a továbbiakban szólunk, olyan jellegű lesz, hogy teljesen szükségtelenné teszi a válást.

Fordította: Frank Tibor, Sz. Érdi Éva

Eleanor Marx-Aveling - Edward Aveling: A nőkérdés
(Kossuth, Budapest, 1987.) 16-19. o.

II. JÁNOS PÁL PÁPA LEVELE

Szüesség a mennyek országáért

Krisztus tanításában az anyaság kapcsolódik a szüességhez, de különbözik is tőle. Az erre vonatkozó alapvető mondatot Jézus akkor mondta ki, amikor a házasság felbonthatatlanságáról beszélt. Miután tanítványai hallották a farizeusoknak adott válaszát, így szóltak Krisztushoz: „Ha így áll a dolog a férj és feleség között, nem érdemes megházasodni.” (Mt 19, 10) Függetlenül annak értelmétől, hogy az „akkor nem érdemes” kifejezés mit jelentett a tanítványoknak, Krisztus az ő téves felfogásukat felhasználta, hogy szóljon a nőtlenségről (cölibátusról). Különbséget tesz három csoport között: akik képtelenek a házasságra, mert úgy születtek; akit az emberek tettek azzá; és akik „a mennyek országáért” önként mondanak le róla (Mt 19,12). Tehát önkéntes nőtlenségről van szó, amelyet a mennyek országáért választott valaki, tekintettel arra az eszkatologikus meghívásra, amely az Istennel való közösségre szólít. És hozzáteszi: „Aki fel tudja fogni, az fogja fel!” Megismétli azokat a szavakat, amelyeket a nőtlenségről szóló beszédének elején mondott (vö. Mt 19, 11). Ezért a nőtlenség a mennyek országáért nem csupán szabad elhatározás gyümölcse az ember részéről, hanem Isten különleges kegyelme is, aki egy meghatározott személyt házasságon kívüli életre szólít. Ha ez Isten eljövendő országának különleges jele, akkor már a földi életben arra szolgál, hogy minden lelki és testi erőnket Isten végleges országának szolgálatába állítsuk.

Jézus szavai a tanítványok kérdésére adott felelet. Egyenesen a kérdezőknek szólnak: ebben az esetben férfiakhoz. De nem kevésbé érvényes Jézus válasza a férfiakra mint a nőkre. Ilyen összefüggésben rámutat a szüesség evangéliumi eszményére. Olyan eszményre, amely az ószövetségi hagyományhoz képest valami egészen „új”. Ez a hagyomány kapcsolatos valamilyen Izrael várározásával, különösen az izraelita asszonyokéval, hiszen a Messiást várták, akinek jönnie kell, egy „asszony fiaként”. A nőtlenség és a szüesség egy nagyobb Istenközelség érdekében bizonyos zsidó körökben nem volt ugyan teljesen idegen, főként közvetlenül Jézus eljövetelekor A nőtlenség Isten országáért és a szüesség mégis tagadhatatlan újdonság, amely közvetlenül kapcsolódik Isten megtestesüléséhez.

Jézus eljöveteleének pillanatától Isten népének várározása az örök országra irányul, amely eljövendő és amelybe ő maga vezeti be „az új Izraelt”. Egy ilyen fordulathoz és értékrendi megváltozáshoz szükséges valójában egy új hitnek a tudata. Krisztus ezt kétszer is hangsúlyozza: „Aki fel tudja fogni, fogja fel”; „csak az fogja ezt fel, akinek megadatott” (Mt 19, 11, 12). Mária az első személy, akiben ez az új felismerés megnyilatkozott, amikor megkérdezte az angyalt: „Hogyan lehetséges ez, hiszen férfit nem ismerek?” (Lk 1, 34) Bár ő egy József nevű férfiúnak volt a jegyese (vö. Lk 1, 27), határozottan kitarzott fogadott szüessége mellett, és az anyaság, amely benne teljesedett, kizárólag „a Magasságbeli erejéből” jött, a reászállott Szentlélek gyümölcseként (vö. Lk 1, 35). Ez az isteni anyaság teljesen váratlan válasz a nő emberi elvárására Izraelben: Mária úgy kapta, mint magának az Istennek a kegyelmi ajándékát. Ez az ajándék minden ember számára az új várározás kezdete

és ősmintája, az örök szövetség keretében Isten új és végérvényes ígérete lett. Ez az eszkatológiai reménység záloga.

Az evangélium alapján kialakult és elmélyült a szüzesség értelme, mint a nő hivatása, amely méltóságát a názáreti Szűz példája nyomán nyerte. A személyek kiemelkedő megszentelődésének formáját adja az evangélium, amely szerint az Istennek való önátadást hirdeti az evangéliumi tanácsok, a tisztaság, a szegénység és az engedelmisség révén. Ennek legtökéletesebb megtestesítője maga Jézus Krisztus. Aki Őt radikálisan követni akarja, az elkötelezi magát a tanácsok szerinti életre. Ezek különböznek a parancsoktól és a keresztyéneknek radikálisan evangéliumi utat mutatnak. Már kezdettől fogva erre az útra léptek férfiak és nők, nemi megkülönböztetés nélkül, hogy minden ember számára bemutassák ennek az ideális evangéliumi útnak a követhetőségét.

Ebben a tágabb összefüggésben a szüzesség a nő számára is utat nyit, olyan utat, amelyen a nő másként valósítja meg személyiségét, mint a házasságban. Hogy ezt az utat megérthessük, ismét vissza kell térnünk a keresztyén antropológia alaptételéhez és ideáljához. A szabadon választott szüzességben megerősíti önmagát a nő mint személy, azaz mint olyan lény, akit a Teremtő kezdettől fogva önmagáért akart,¹⁶⁵ és aki ugyanakkor megvalósítja az ő női mivoltának személyes értékét, amennyiben őszinte önátadásban egyedül Istené lesz, aki Krisztusban nyilatkoztatta ki önmagát, ajándék Krisztus számára, aki az emberek Megváltója és a lelkek jegyese, tehát jegyesi ajándékká lesz. A jegyesi szeretet nélkül a szüzesség, a nő szűzi megszentelő önátadása, értelmetlen maradna. Mert egy ilyen szeretet által válik a személy mások számára szóló ajándékká.¹⁶⁶ Egyébként így kell értelmezni a férfi megszentelődését a papi vagy szerzetesi cölibátusban is.

A természeténél fogva ilyen beállítottságú személyiség az így értelmezett szüzességben találja meg a választ. A nő, aki kezdettől azt kapta hivatásul, hogy szeressék őt és ő is szeressen, a szüzességre szóló hivatását mindenekelőtt Krisztusban találja meg, aki mint Megváltó „mindvégig szeretve” teljes önmagát adta ajándékkul az embereknek (vö. Jn 13, 1), és ő viszonzozza ezt a szeretetet egész életének „őszinte átadásával”. Önmagát adományozza az égi jegyesnek, és ez a személyes önátadása olyan egységre irányul, mely lényegénél fogva teljes egészében lelki jellegű: a Szentlélek hatására „egy lélek lesz” Krisztussal, a jegyessel (vö. 1 Kor 6, 17).

A szüzességnek ebben az evangéliumi eszményében teljesebbik ki különleges módon a nő hivatása és méltósága. Az így elfogadott szüzességben fejeződik ki az evangélium radikalizmusa: „mindenünket elhagyva követni őt” (vö. Mt 19, 27). Mindez nem hasonlítható ahhoz, hogy valaki hajadon marad vagy nőtlenül, mert a mennyek országáért vállalt szüzesség nem szorítkozik egy egyszerű „nem”-re, hanem egy különösen mélységes „igen” jelent jegyesi szinten: a tökéletes és osztatlan önátadást, szeretetből.

A lélek szerinti anyaság

Az evangélium szellemében való szüzesség lemond a házasságról és vele a testi anyaságról. De az ilyen anyaságról való lemondás, amely a női szívnek nagyon nagy áldozatot is jelenthet, magába foglalja egy másik fajta anyaság tapasztalatát, a „lélek szerint való” anyaságét (vö. Róm 8, 4). A szüzesség nem szünteti meg valójában a nő sajátos tulajdonságait. A lelki anyaságnak sokféle formája van. Az Istennek szentelt nők életében, akik különböző társulatok apostoli jellege, karizmáinak és szabályainak rendje szerint élnek, ez az emberek gondjaihoz, főként a legjobban rászorulóknak igényéhez igazodik: betegekről, hátrányos helyzetűekről,

¹⁶⁵ Vö. II. Vatikáni zsinat, *Gaudium et spes* paszt, konst. az egyházzal a mai világban, 24.

¹⁶⁶ Vö. Szokásos szerdai szózat 1982. ápr. 7. és 21. *Insegnamenti* V, 1, 1982, 1126-1131 és 1175-1179.

kitasztatokról, árvákról, öregekről, gyerekekről, ifjakról, foglyokról és általában az emberi lét peremére szorultakról van szó. Egy szerzetesnő ilyen módon valamennyiben és minden egyesben megtalálja a Jegyest, mindig más szempont szerint, ahogyan Ő maga mondta: „Amit egynek a legkisebb testvéreim közül tettetek, azt nekem tettétek.” (Mt 25, 40) A jegyesi szeretet különös készséget jelent, bárkinak elfogadására, akik az ő környezetében élnek. A házasságban ez a készség, bár nyitott mindenki számára, de különösen a szülők gyermekeik iránti szeretetében nyilvánul meg. A szüzességben ez a készség mindenki számára nyitott, aki Krisztus szeretetébe tartozik.

A jegyesi szeretet, amelynek anyai készsége minden nő szívében ott rejtőzik, a szüzi jegyesében is, Krisztusra, mindenkinek és minden egyes személynek Megváltójára való tekintettel, kész minden egyes ember számára megnyitni. Ezt megerősíti a szerzetesrendek apostoli élete ugyanúgy, mint a szemlélődő vagy klauzúrák rendké. Vannak még más formái is a mennyek országáért vállalt szüzi életnek, mint például az Istennek szentelt világi társulásoké, amelyek mozgalmakban, közösségekben, társulatokban működnek, amelyek mindegyikében ugyanaz a lelki anyaság jut a szüzességben sokféle formában kifejezésre. De nemcsak közösségi, hanem privát formák is vannak. Végül egy nő szüzességi hivatása mindig egy személy hivatása, egy konkrét, meg nem ismételhető személyé. Ezért a legmélyebben személyes jellegű a lelki anyaság, amely ebben a meghívásban nyer kifejezést.

Ezen az alapon különös hasonlóság van a hajadon nő szüzessége és a férjezett nő anyasága között. Ez a közelítés nemcsak az anyaságtól indul a szüzesség felé, amint az imént megállapítottuk, hanem a szüzességtől a házasságig, mint a nő hivatásának formájáig, amelyben ő a méhéből született gyermekek anyja lesz. Ennek a második hasonlatnak kiindulópontja a jegyeség. Valójában a nő el van jegyezve a házasság szentségében, vagy a Krisztussal való lelki jegyeségben. Mindkét esetben az eljegyzettség „őszinte önátadását” jelenti a menyasszonynak a vőlegény számára. Ilyen értelemben a házasság profilja lelkileg megtalálható a szüzességben. És ha a testi anyaságról van szó, nem kell-e ennek egyúttal lelki anyasággá lennie, hogy az emberről szóló teljes igazságnak megfeleljen, hiszen az ember testből és lélekből áll? Tehát sokféle alap található, amely a nő különböző elhivatottságának két különböző útját egy mély, egymást kiegészítő egységbe foglalja a személy legbensőbb lényegében.

„Fiaim, újra a szülés fájdalmait szenvedem értetek”

Az evangélium kinyilatkoztatja az emberi személynek ezt a lehetőségét és be is mutatja. Az evangélium segít minden nőt és minden férfit, hogy így éljen és így valósítsa meg önmagát. A Szentlélek ajándékai és „Isten nagy tettei” között teljes az egyenlőség (vö. ApCsel 2, 11). De nemcsak ez. Pontosan „Isten nagy tetteire” tekintve az apostol szükségesnek érzi, hogy apostoli szolgálatának valóságát olyan dologgal fejezze ki, ami lényegileg a női mivolt sajátja. Pontosan ezt teszi a Tarsusból származó Pál, amikor a következő szavakkal fordul a galatákhöz: „Fiam, újra a szülés fájdalmait szenvedem értetek” (Gal 4, 19). Az első Korinthusi levélben (vö. 7, 38) az apostol a szüzességet a házasságnál magasabb rendűnek tartja, amely az egyháznak állandó tanítása Jézus Máté evangéliumában található szavainak megfelelően (19, 10-12), nem homályosítva el és nem csökkentve ezzel a testi és lelki anyaságot. Az egyház alapvető küldetésének szemléltetésére nem talál talán jobb hasonlatot, mint az anyaságra való hivatkozást.

Ezzel az igazsággal és hasonlattal egybehangzó kijelentést találunk az egyházzal szóló dogmatikus konstitúcióban¹⁶⁷ - hiszen az egyház is joggal mondható anyának és szüznek -, de

¹⁶⁷ Vö. II. Vatikáni zsinat *Lumen gentium* az egyházzal, 63; Szent Ambrus, In Lc II, 7; S. Ch. 45, 74; *De instig. virg.* XIV, 87-89: PL 16, 326-327; Alexandriai Szent Cyrill, *Hom.* 4: PG 77,996; S. Isidorus Hispalensis, *Allegoriae* 139: PL 83, 117.

a Boldogságos Szűz Mária áll az első helyen, mert a szüzesség és anyaság nagyszerű és páratlan példáját adja. „...Olyan Fiút szült, akit Isten elsőszülötté tett a sok testvér (Róm 8, 29), vagyis a hívők közt, és anyai szeretettel működik közre életrehívásukban és felnevelésükben.”¹⁶⁸ „Az egyház, miközben Mária titokzatos szentségét szemléli, szeretettel utánozza és hűségesen teljesíti az Atya akaratát, az Isten igéjének hívő elfogadása által, maga is anya lesz. Az igehirdetéssel és a keresztséggel ugyanis új, halhatatlan életre szüli a Szentlélektől fogant és az Istenből született fiaikat.”¹⁶⁹ Itt az emberi nem fiait és leányait illetően egy lelki anyaságról van szó. Egy ilyen anyaság osztályrésze a nőnek a szüzességben is. „És szűz az egyház is: sértetlenül és tisztán megőrzi a Völegényének adott szavát.”¹⁷⁰ Ez Máriában érte el tökéletes beteljesülését. Az egyház „Urának anyját követve a Szentlélek erejével szüziesen őrzi meg a sértetlen hitet, a szilárd reményt, az őszinte szeretetet.”¹⁷¹

A zsinat megerősítette, hogy az egyház titka, valósága, életereje Isten anyjára való vonatkozás nélkül érthetetlen. Közvetve megtaláljuk itt a Szentírás utalását az „asszony” ősmintájára, amint az a „kezdet” leírásánál (vö. Ter 3, 15) és a teremtés egész folyamán az ősbűntől a megváltásig világosan kirajzolódik. Ezen az úton nyer megerősítést az a mély kapcsolat, amely fennáll az isteni üdvözítő tervének az emberi történelemre vonatkozó elhatározása és maga az emberség között. A Szentírás meggyőz minket arról, hogy megfelelő „női” jellegű hivatás nélkül nincs kielégítő magyarázat sem az emberről, sem arról, ami az emberléthez tartozik. Ugyanez áll az isteni üdvrendre is: ha azt az egész emberi történelemre akarjuk alkalmazni, akkor nem zárhatjuk ki hitünkben az „asszony” titkát, akár szüzességét, anyaságát vagy jegyesi jellegét.

Fordította: Kiss László

II. János Pál pápa: *Mulieris dignitatem* kezdetű Apostoli levele a nő méltóságáról és hivatásáról a Mária-év alkalmából
(Szent István Társulat, Budapest, 1989.) 58-78., 110. o.

¹⁶⁸ II. Vatikáni zsinat *Lumen gentium* dogm. konst. az egyházzól, 63.

¹⁶⁹ II. Vatikáni zsinat *Lumen gentium* dogm. konst. az egyházzól, 64.

¹⁷⁰ II. Vatikáni zsinat *Lumen gentium* dogm. konst. az egyházzól, 64.

¹⁷¹ II. Vatikáni zsinat *Lumen gentium* dogm. konst. az egyházzól, 64. Ami Mária és az egyház viszonyát illeti, az állandó tárgya az egyházatyák elmélkedésének és az egész keresztény hagyománynak, vö. *Redemptoris Mater* enciklika (1987. márc. 25.) 42-44 és a 117-127 jegyzeteket: id. h. 418-422. Vö. továbbá Alexandriai Kelemen, *Paed.* 1, 6: S. Ch. 70, 186 és köv.; Szent Ambrus, in *Lc II*, 7: S. Ch. 45, 74; Szent Ágoston, *Sermo* 192, 2: PL 38, 1012; *Sermo* 195, 2: PL 38, 1018; *Sermo* 25, 8: PL 46, 938; Nagy Szent Leo, *Sermo* 25, 5: PL 54, 211; *Sermo* 26, 2: PL 54, 213; Beda Venerabilis, in *Lc I*. 2: PL 92, 330. Isac de Stella, Szent Bernát tanítványa így ír: „Mindkettő anya, mindkettő szűz; mindkettő ugyanattól a Lélektől... fogant... Ő (Mária) a test fejét szülte; ez (az Egyház) a fej testét adta. Mindkettő Krisztus anyja, az egyikük foganta őt a másik nélkül teljességgel. Ezért... amit szűz és anyaként az Egyházzól általánosan állítunk, jogosan elmondhatjuk Máriáról, a szűzzől és anyáról egyénileg, és amit Máriáról, a szűzzől és anyáról sajátosságosan mondunk, az a szűz és anya Egyházzól általában jogosan értelmezhető, és amit egyről a kettő közül mondunk, az különbség nélkül vonatkozik egyikre vagy a másikra.” *Sermo* 51, 7-8: S. Ch. 339, 202-205.

ANYASÁG

SÁMUEL ELSŐ KÖNYVE

Sámuel születése

1: 1 Volt egy Rámátaim-Cófimból, az Efraim hegyvidékéről való ember, akinek Elkána volt a neve; efráta volt, Jeróhámnak a fia, aki Elihú fia, aki Tóhú fia, aki Cúf fia volt. 2 Két felesége volt; egyiknek a neve Anna, másiknak a neve Peninná volt. Peninnának voltak gyermekei, de Annának nem voltak gyermekei. 3 Ez az ember évenként fölment városából Silóba, hogy imádkozzék és áldozzék a Seregek URának. Ott pedig Éli két fia, Hofni és Fineás volt az ÚR papja. 4 Amikor eljött az a nap, amelyen Elkána áldozni szokott, egy-egy részt adott feleségének, Peninnának, meg mindegyik fiának és lányának. 5 Annának is csak egy részt adott, pedig Annát nagyon szerette, de az ÚR bezárta a méhét. 6 Vetélytársa is sokat bosszantotta őt, hogy felingerelje, mivel az ÚR bezárta a méhét. 7 Így történt ez évről évre, valahányszor fölment az ÚR házába, így bosszantotta őt. Ő meg csak sírt, és nem evett semmit. 8 Akkor ezt mondta neki a férje, Elkána: Anna, miért sírsz, és miért nem eszel? Miért vagy úgy elkeseredve? Nem érek én többet neked tiz fiúnál?

9 Egyszer Anna fölkel, miután ettek és ittak Silóban. Éli pap meg ott ült egy széken az ÚR templomának az ajtófélfájánál. 10 Az asszony lelke mélyéig elkeseredve könyörgött az ÚRhoz, és keservesen sírt. 11 Azután erős fogadalmat tett, és ezt mondta: Seregek URa! Ha részvéttel tekintesz szolgálóleányod nyomorúságára, gondod lesz rám, és nem feledkezel meg szolgálólányodról, hanem fiúgyermeket adsz szolgálólányodnak, akkor egész életére az ÚRnak adom, és nem éri borotva a fejét!

12 Mivel hosszasan imádkozott az ÚR színe előtt, Éli figyelte az asszony száját. 13 Anna magában beszélt, csak ajka mozgott, de hangja nem hallatszott. Ezért Éli azt gondolta, hogy részeg, 14 és ezt mondta neki: Meddig tart még a részegséged? Józanodj ki mámorodból! 15 Anna azonban így válaszolt: Nem uram! Bánatos lelkű asszony vagyok, nem ittam bort vagy szeszes italt, hanem a lelkemet öntöttem ki az ÚR előtt. 16 Ne tartsd szolgálólányodat elvetemült asszonynak, mert nagy bánatom és szomorúságom miatt beszéltem ilyen sokáig. 17 Éli így válaszolt: Menj el békességgel! Izráel Istene teljesítse kérésedet, amit kértél tőle! 18 Ő pedig ezt mondta: Nézz jóindulattal szolgálólányodra! Azután elment az asszony a maga útjára, evett, és nem volt többé szomorú az arca.

19 Másnap reggel fölkeltek, imádkoztak az ÚR előtt, majd visszatértek otthonukba, Rámába. Amikor aztán Elkána a feleségével, Annával hált, az ÚRnak gondja volt rá. 20 Egy idő múlva Anna teherbe esett, fiút szült, és elnevezte Sámuelnek, mert ezt mondta: Az ÚRtól kértem őt.

A fordító nincs megjelölve

Sámuel első könyve 1: 1-20

Biblia - Ószövetség

(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 268. o.

OVIDIUS: HŐSNŐK LEVELEI - CANACE MACAREUSNAK

(i. sz. I. sz.)

Mért szeretett, bátyám, egy bátynál jobban a szíved,
s mért adtam neked azt, mit sosem adhat a hűg?
Égtem, s már akiről hallottam elégszer, egy isten
nem tudom én, melyik, úr lett lobogó szivemen.
Arcom színe fakult, sorvadt csak, fogyva, a testem,
s nagy nehezen bírt szám enni néhány falatot.
Álmom is elnehezült, egy évnek tűnt nekem egy éj,
s kín ha nem is bántott, szálltak a sóhajaim.
Adni ezeknek okát nem tudtam, mert szerelemről
még sose hallottam, bár ez volt a bajom.
Bölcs, vén dajkám vette a bajt legelőször észre,
s mondta először a szót: „Aeolis, ez szerelem!”
Én néztem pirulón és szégyenkezve ölembé,
s most ez a szótlanság biztos „igen” jele volt.
Egyre dagadt közben vétkes testemnek a terhe,
s nyomta a titkos súly kín-teli tagjaimat.
Mennyi füvet, gyógyírt hordott nekem össze a dajkám,
s adta nekem bátor kézzel e gyógyszereket,
hogy, mely a bensőmben (csakis ezt titkoltuk előtted)
egyre nagyobbá nő, elvegye magzatomat.
Szívós volt a kicsiny: túlélte az eszközeinket,
bárhogy ügyeskedtünk, végül is élve maradt.
S járta be útját már Phoebus szép húga kilencszer,
s űzte tizedszer a Hold, hozni a fényt, lovait,
hirtelenül mért törnek rám, nem tudtam, a kínok,
nem szültem soha még, voltam egészen ujonc.
Tört ki belőlem a jaj. „Mért árulod így el a vétked?”
kérdi öreg dajkám, számra tapasztva kezét.
Mit tehetek, nyomorult? Kínom készlet kiabálnom,
ám a szemérem, a félsz tiltja s a dajka is ezt.
Fojtom el így a sóhajt, elnyomva a szót, mi kicsúsznék,
s inni magamnak kell számmal a könnyeimet.
Már a halált láttam. Lucina segíteni nem jött,
s hogyha halok, bűnöm lesz ez a vég maga is!
S hozzám símúltál te zilált hajjal, tunicában,
s így szóltál, sziveden megmelegítve szíved:
„Élj, húgom, te nekem legdrágább, élj, te, hugocskám,
s egy testtel kettőt most a halálba ne küldj.
Adjon erőt a remény. Majd nászt ül véled a bátyád,
és ki anyává tett, annak a hitvese léssz.”
S az, ki halott volt már - hidd el - szavaidra feléledt,
s nem kinozott méhem szégyene, terhe tovább.
Ám ne örülj. Palotájában bent Aeolus ott ül,
s rejteni kell bűnömet, fel ne fedezze atyám.
Téve gyümölcsöt a kis csecsemőre, fehér olaját
gonddal a dajkám és sok, lebegő szalagot,

áldozatot színlel, s imaszót mond. S áldozatának
 ád utat ott a tömeg, s tér ki atyám maga is.
 Lép a küszöbre dadám; sírást neszel Aeolus ekkor,
 így árulta magát el maga kis csecsemőm.
 Kézbe ragadja atyám, hazug áldozatunk kiderülven,
 s zúg palotája, amint feldühödötten üvölt.
 Mint remeg enyhe, szelíd szélről fodrozva a tenger,
 s reszket a hárs, amidőn rázza Notus szeliden,
 sápadt tagjaim így láthattad volna remegni,
 s rezgett ágyam is így, testem amin nyugodott.
 Ront be atyám, bűnöm nagy hangon szertekiáltva,
 s bús arcomnak csak kis hija, hogy nem esett.
 Én e gyalázatban csak könnyeket ontani tudtam,
 és lekötözte fagyos félszem a nyelvemet is.
 S szól a parancsa: vigyék nyílt helyre ma lett unokáját,
 hol vele végeznek majd a kutyák s madarak.
 Sírt a szegény csecsemő - vélnéd: értette parancsát -
 s hangja, ahogy képes, kéri nagyapja kegyét.
 Elképzelheted azt, bátyám, szívem mit is érzett,
 - ezt megmondja neked majd a saját szived is -
 míg vitték ki előttem a húsom-vérem a mélylő
 rengetegekbe, egyék meg hegyi farkasok ott.
 Elment tőlem atyám, s kezddhettem végre a mellem
 verni s a körmömmel tépni az arcomat is.
 S jön komor arccal most egyik szolgája atyámnak,
 s mond üzenetként ily rettenetes szavakat:
 „Küldi e szablyát Aeolus - és ideadta - tenéked,
 s rendeli: kérdezd meg bűnöd, e vas mire jó.”
 Értem. E vad fegyvert bátran használja a jobbom,
 és adományod, atyám, majd kebelembe merül.
 Hát ily ajándékot küldesz nászomra, te, nemzöm?
 Hogy dúsítja, atyám, lányodat ily hozomány?
 Vér folyik itt. Vidd el nászfáklyáid, Hymenaeus!
 Átokverte ez a ház, fuss tova nagy sebesen!
 Gyászos Erynnis-had, fáklyát ma ti hozzatok inkább,
 s gyújtsa fel az, melyen nyugszom, a máglyarakást.
 Nászotokat, boldog hugaim, jobb Párka segítse,
 ám ne feledjétek, mért pusztultam el én!
 Mit vétett a fiú, ki imént jött még a világra?
 Dühre nagyapját hogy bírta, ki most született?
 Hogyha reászolgált a halálra, a sorsa jogos volt,
 csakhogy az én bűnömért nyert lakolást szegény!
 Jaj, fiam, édesanyád fájdalma, dühös vadak étke,
 kit széttépnek, s jaj, már születésnapodon!
 Ó, ki ilyen baljós szerelem bús záloga lettél,
 első volt e napod, s egyben a végnapod is.
 Nem lehetett illőn hullatni a könnyeimet rád,
 és ki a sírodhoz vinni lenyírt hajamat.
 Lopni jeges csókot sem omolhattam terád már,

s tépi mohó vad szét azt, ki belőlem eredt.
Majd követem magam is sebesülten a gyermekem útját,
s nem mondják „anya” rám, sem, hogy „gyászba merült”.
Ám te, kitől nászt várt bús húgod - hasztalan -, esdek,
hogy, ha szegény csecsemőd csontjait összeszeded,
hozd el az anyjához, kettőnknek emelve közös sírt,
s kettőnk rejtse el egy urna, akármi kicsiny.
Élj, engem ne feledj, onts könnyet majd a sebemre,
s látni halott szeretőd - volt szerető, te - ne félj.
Tedd meg, amit nagyon is szeretett húgod szava rád bíz,
s majd, amit atyám rendelt, megteszem én magam azt.

Fordította: Muraközy Gyula

Publius Ovidius Naso: Hősnők levelei
(Helikon, Budapest, 1985.) 61-64. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK

(1672)

Milyen tündér, hogy nem várandós megint; hanem az elvei, azok hajmeresztőek ezzel kapcsolatban. Szépsége túlzásokra ragadja, mert nem veszi semmi hasznát. Azt mondja, nincs ellenére a terhesség: változatosságot hoz. Szép kis érv, édesem: gondoljon arra is, hogy teljesen tönkreteszi magát s az egész életét. Nagyon okos dolog, hogy külön alszanak, ne is térjenek el ettől, s hozza helyre magát egy kicsit, hogy szép legyen, mikor meglátogatom.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei
(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 170. o.

FICHTE AZ ANYASÁGRÓL

A szülők és gyermekek viszonya s az e viszonyból eredő kölcsönös kötelességek

Az apa és a gyermek között semmiféle természetes, szabadon irányított és tudatos viszony nem áll fenn. A nemzés aktusa, amelyre egyes filozófusok jogokat és kötelességeket kívántak alapozni, nem szabad és tudatos aktus, s általa nem jön létre a nemzés eredményének ismerete. Ilyen, tudattal összekapcsolt természetes összefüggés létezik viszont anya és gyermeke között. Az anya méhében érlelődik meg gyümölcse, fennmaradása pedig hozzákapcsolódik gyümölcsének fennmaradásához és egészségéhez; mégpedig tulajdon tudatán keresztül. Az anya tudja, mely tárgynak ajándékozza e fenntartó és mindig visszatérő gondoskodását, s ily módon hozzászokik ahhoz, hogy gyümölcse életét saját élete részének tekintse. A gyermek az anya életének veszélyeztetésével, fájdalmak között születik. Megjelenése az anya számára egyben fájdalmainak végét is jelenti; ez szükségképpen örömteli pillanat. Kettejük állati

egyesülése még eltart bizonyos ideig; és az anyában készül a gyermek tápláléka; s a táplálék átadásának az anya nem kevésbé érzi szükségét, mint elfogadásának a gyermek. Az anya szükséglete, hogy fenntartsa gyermekét, csakúgy, mint az állatoknál.

Az eszes lénynek viszont teljességgel méltósága ellen való, hogy pusztán valamely természeti ösztön mozgassa. Ezt az ösztönt nem lehet és nem kell ugyan kiirtani, ha azonban egyesül az ésszel és a szabadsággal, akkor - éppúgy, mint korábban a nő nemi ösztönének esetében - más alakot ölt. Milyen alak lehet ez? Pusztán a természet berendezkedése révén a gyermek szükséglete az anya fizikai szükséglete volt. Ha tudatos és szabad lényt tételezünk fel, akkor e pusztán természeti ösztön érzemmé és érzéssé alakul; a fizikai szükséglet helyébe a szív azon szükséglete lép, hogy a gyermek fenntartását szabadon tegye saját fenntartásává. Ez az érzés a részvét és a könyörület. Az anyai részvétről éppoly kevésbé mondhatjuk, hogy kötelesség, mint a szerelemről: sokkal inkább szükségképpen jön létre a természeti ösztön és az ész eredeti egyesüléséből; mindkettőről elmondhatjuk azonban, hogy meghatározzák minden moralitás lehetőségét. Arról a nőről, aki nem lenne képes az anyai gyengédségre, kétségtelenül elmondhatnánk, hogy nem emelkedett az állatok szintje fölé. A szabadság, s vele együtt a kötelesség parancsa, csak utólag jelenik meg. Az anyától azt kell kívánnunk, hogy átadja magát ezeknek az érzelmeknek, erősítse őket magában, s elnyomjon mindent, ami gátolhatná kibontakozásukat.

Az apa szeretete gyermeke iránt - leszámítva mindent, amit polgári berendezkedésünk, a vélemény, a képzelőerő stb. eredményez - csak közvetett szeretet: az anya iránti szeretetéből ered. A házastársi gyengédség kötelességévé és örömévé teszi, hogy megossza hitvesével az ő érzelmeit; s így benne is létrejön a szeretet gyermeke iránt, és az ő gondja is lesz a gyermek fenntartása.

Mindkét szülő legelső kötelessége a kapcsolatukban nemzett gyermekekkel szemben az, hogy gondoskodjanak fenntartásáról.

Fordította: Berényi Gábor

Johann Gottlieb Fichte: Az erkölcsstan rendszere
(Gondolat, Budapest, 1976) 440-441. o.

GEORGE SAND VALLOMÁSAI

(19. század)

A következő két évet Nohanban töltöttem. Sokat betegeskedtem, de az anyaság érzése minden egyébnél jobban lefoglalt. A gondviselés úgy rendezte be a nőt, hogy várákozása és remény-sége idején fizikai és érzelmi élet uralja leginkább. Olvasmányok, szellemi foglalkozás lekerüljenek napirendről.

Hosszú, hideg télen keresztül, míg férjem vadászni járt, csecsemőkelengye készíttéssel töltöttem az időt. Soha életemben nem varrtam addig. Nagyanyám nem kívánta és szentül meg voltam győződve róla, hogy nagyon ügyetlen vagyok.

Bezzeg megváltozott minden, mikor arról volt szó, hogy a várva várt kislányt felöltöztessen. Szinte csodálkoztam, hogy milyen könnyen megy minden és hogy a tű és olló forгатásában mennyi leleményességet lehet kifejteni.

Csak úgy röpt az idő, kivéve azt a hat hetet, amelyet Deschartres tanácsára ágyban kellett töltenem. Életemben először voltam az egészségi állapotom rabja. Kissé nehezemre esett a tétlenség, de milyen áldozatot nem hoztam volna meg azért, hogy az anyaság reményét ne veszítsem el?

Fordította: Pogány Elza

George Sand vallomásai
(Hajnal, Budapest, 1937.?) 82. o.

CHARLOTTE PERKINS GILMAN: A NŐ GAZDASÁGI HELYZETE

(1898)

„(...) Anyasága által elveszti-e az emberi anya szelleme és teste feletti uralmát, minden más tevékenységhez a kedvet, tehetséget és ügyességet? Csak a fajfenntartás célját szolgálja az emberiség nőnemű fele, csak annak él egészen, annak szenteli-e magát; lényének minden képességét és erejét kizárólagosan gyermekei javára fordítja-e? Korántsem. Látjuk, hogy az emberi anya egész életén át az igavonó állatnál is többet dolgozik, nem csak a gyermekei szolgálatában, hanem másokéban is.

(...) Az anya első kötelessége olyan gyermekeknek adni életet, akik olyanok vagy jobbak, mint ő; elődeinek tulajdonságait és jellemét a maga életmódjának javításával gyermekeinek tovább kell adnia, az emberi fajt saját rengeteg anyai hatalmával fel kell építenie és javítania, jobb emberiséget kell alkotnia. Ha ezt megtette, az anya, az emberi anya további kötelessége gyermekeit úgy nevelni, hogy beteljesedjék, ami a szüléssel és első gondozással csak kezdődött. Az anya gyermekét kilenc hónapig testében, két évig karjaiban hordja, és egészen élete végéig szívében és gondolataiban őrzi. A nevelés az emberi fajfenntartásnak egyik fő tényezője. Az igazi anyaságnak tökéletesen kellene végeznie ezt a fontos munkát.”

Fordította: Schwimmer Rózsa

Gilman, Charlotte Perkins: A nő gazdasági helyzete
(Budapest, 1906.) 22., 155. o.

ELLEN KEY: A GYERMEK ÉVSZÁZADA

(1900)

A feministák itt a nő anyai funkcióira hivatkoznak, de nem beszélnek arról, hogy egy másik, sokkal pusztítóbb csatamezőn, a nagyiparban ugyanezek az anyai funkciók szintén indokolnak bizonyos privilégiumokat a nők számára.

„Amikor néhány évvel ezelőtt a nőkérdéssel kapcsolatban felléptem, még eléggé naiv voltam ahhoz, hogy az anyaságot tartsam a legtöbb nő lényé középpontjának. Az e kérdésről folytatott vita során azonban rájöttem arra, hogy a nyomor által a nőkre kényszerített munka, az erő felszabadítása által ösztönzött női becsvág és az idők szellemének sok más hatására

megváltozott a nők lelki élete, s egyelőre háttérbe szorult anyai ösztönük. Ez pedig komoly veszélyt jelent. Vannak nők, akiknek az erotikai érzése teljesen elkorcsosult; mások a modern férfi mellett nem találják meg azt a lélekkel teljes és mély erotikus összhangot, amelyet teljes joggal kívánnak; még többen vannak olyanok, akik akarják a szerelmet, de az anyaságot nem, sőt félnek tőle. Az anyaságtól való állandóan éber, izgatott, védekező félelem sok törekvő és alkotó nőt kerített hatalmába.”

„Nekem is meggyőződése, hogy az ember szabadon választhatja meg fejlődése, boldogsága és elmúlása módját. Eszembe sem jut, hogy akár csak egy szót is szóljak azokhoz az asszonyokhoz, akik nem kívánják az anyaságot. Végzetes dolog lenne, ha ezek a nők - akiket sohasem indított meg a gyengédség, amikor egy puha gyermekkezet éreztek kezükben, akik sohasem vágyakoztak arra, hogy egészen átadják magukat egy másik lénynek - anyává lennének! Gyermekük sajnálatra méltóbbak lennének, mint ők maguk!”

Ma sok ilyen nő van, és valószínűleg mind többen lesznek. Némelyikükből azonban nem halt ki az anyai ösztön, hanem csak elvesztette tudatosságát. A testileg és lelkileg kifinomult nőket gyakran visszariasztja a férfitermészet nyersesége, meg nem értése vagy követelőzése. Az erotika soha ki nem nyílt bimbóhoz hasonlóan hervad el ezeknek a nőknek a lényében. És valamilyen feladatért vagy barátnőért való rajongásban találják meg annak az odaadásnak a kifejezését, amelynek a tulajdonképpeni céljait tagadják, vagy nem akarják meglátni; ez azonban gyakran tragikus módon áll bosszút rajtuk. Azonban minden nőnek, aki még nem szűnt meg az anyaságot kívánni, kötelességei vannak a meg nem született nemzedékkel szemben, és ezek alól a kötelességek alól önzés nélkül nem vonhatja ki magát.

Hogyan beszélhetnénk azonban a nő „szabadságáról”, egyéni önrendelkezéséről, amikor sok nő máhás állatként dolgozik, hogy megszerezze azt a létminimumot, amely megmenti az éhhaláltól, olyan viszonyok között, amelyek között a szabad munkavégzés mind a férfi, mind a nő számára csak üres szó. Íme egy példa erre a „szabadság”-ra:

Angliában megvizsgáltak 77 nőt, aki ólomfehér előállításán dolgozott. A vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy abban az időben, amelyre a vizsgálat vonatkozott. 21 nőnek született halva a gyermeke, 90 esetben volt koraszülése, ezenkívül pedig 40 csecsemő halt meg olyan betegségben, amelyet az anya mérgezése váltott ki. A női szervezet leginkább 18 és 23 éves kor között szenvedett ettől a foglalkozástól, amely gyakran bénulást, vakságot és hasonlókat is okozott.

Egy angol orvos úgy nyilatkozott, hogy sok évig tartó, pontos vizsgálatai szerint a gyári negyedekben tapasztalható nagy csecsemőhalandóság oka elsősorban az, hogy a gyermek néhány héttel születése után kikerül az anya gondozásából, amire pedig legalább hat hónapig szüksége lenne. Bizonyos textilgyártó manufaktúrák körzetében, pl. Nottinghamban, ahol csipkét készítenek - és ahol éppen a legjobban panaszkodtak a törvényre azért, mert korlátozta a női munkát -, ezer gyermek közül 200 meghal; a halandóság a gyárvárosokban négyszer-öttször nagyobb, mint vidéken. És a kicsinyek halála viszonylag még a legjobb dolog: még szomorúbb az, hogy az életben maradtak örökre legyengülnek, részben azért, mert zsenge korukban nélkülözni kénytelenek az anyai gondoskodást.

Még a feministáknak is el kell ismerniük, hogy az ő jogterületük véget ér ott, ahol egy másik, a születendő gyermek joga kezdődik. Az olyan nőnek, aki valamely nagy vagy kis motívum miatt örökre lemond a házasságról, teljes joga van ahhoz, hogy munkával tönkretégye magát, feltéve, hogy aztán mint munkaképtelen, nem lesz másoknak a terhére. Annak a nőnek azonban, aki anya kíván lenni, nem szabad korlátlan, önkéntes vagy akarata ellenére rákényszerített munkával feláldoznia a meg nem született nemzedék életét és munkaképességét

azzal, hogy gyenge, beteges, testileg nyomorék, később pedig elhanyagolt gyermekeket hoz a világra.

Az egyenlőség követelése ott, ahol a természet alkotta az egyenlőtlenséget, a gyöngébb fél bántalmazásával egyértelmű! Itt az egyenlőség nem igazságosság, sőt éppen ellenkezőleg: nemritkán a legvéresebb igazságtalansággá válik!

(...)

„...Az egyetlen út, amelyen a nőkérdés a maga egészében megoldható, a szociális átalakulás, amelyben jelentős szerepet játszik a nővédelmi törvényhozás!”

Nem a nő a nép legbecsessebb tulajdona, hanem az anya a nép legértékesebb része; annyira értékes, hogy a társadalom legfőbb javát szolgálja, amikor anyai funkcióit védi. Ezek a funkciók nem zárulnak le a gyermek születésével és táplálásával, hanem megmaradnak az egész nevelés folyamán. „Az új társadalomban, ahol mindenkinek - nőknek és férfiaknak egyaránt - dolgozniuk kell, de a gyermekeknek, betegeknek és aggoknak nem, az anya funkcióit annyira fontosnak tartják majd, hogy bizonyos feltételekkel, ellenőrzés mellett, meghatározott időre és meghatározott számú gyermekre minden anya nevelési hozzájárulást kap a társadalomtól, amely felszabadítja a kenyérkereső munka végzése alól arra az időre, amelyben gyermekének teljes mértékben szüksége van az anyai gondozásra. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy az az anya, aki valamilyen okból nem akarja, vagy nem tudja magát a gyermekek gondozásának és nevelésének szentelni, saját keresőmunkájának a béréből helyettest állíthasson maga helyett gyermekei gondozására. A nők többsége számára azonban a fenti javaslat kétségtelenül sok, jelenleg megoldhatatlannak látszó probléma legszerencsésebb megoldása lenne.”

Nem valószínű, hogy a fejlődés során megmarad az apának, mint családfenntartónak a régi ideálja. Feltehetően mindinkább tért hódít az az új felfogás, hogy minden egyednek magát kell eltartania. Amikor az apa a szó mélyebb értelmében, valóban nevelővé válhat, mert nem nyomja családja eltartásának a gondja. A feleség pedig mint családanya nem függ a férjétől - amit megaláazónak is érez -, ha leánykorában maga kereste meg a kenyerét. Esetleg visszatérhetnének a matriarchátus egy új formájához, amennyiben az új nemzedékről való gondoskodást olyan feladatnak tekintenénk, amelyet az anya a társadalomért végez, és amelynek az ellátása idején a társadalomnak kell megélhetését biztosítania. A házon kívül dolgozó férjes asszonyok többsége számára az egyetlen boldogságot, ha nyugodtan gondozhatná gyermekeit és vezethetné háztartását, de olyan jövedelemmel, amely függetlenítené a férjétől! Az ifjúság elvadulásának okaira vonatkozó pártatlan vizsgálat bizonyára megmutatná, hogy az erőteljesen növekvő ifjúkori bűnözés oka is részben az ifjúság korai kenyérkereső munkája, részben a korai otthontalanság, amely viszont annak a következménye, hogy az anya házon kívül dolgozik. Éppen ezért ma semmire sincs nagyobb szükség, mint olyan kulturális tervek-re, olyan szociális intézkedésekre, amelyek az anyát visszaadják gyermekeinek és otthonának.

Fordította: Szilágyi Pál

Ellen Key: A gyermek évszázada
(Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.) 49-51., 54. o.

II. JÁNOS PÁL PÁPA AZ ANYASÁGRÓL ÉS SZÜZESSÉGRŐL

A nő hivatásának két dimenziója

Most elmélkedésünk során az anyaságra és a szüzességre kell fordítanunk figyelmünket, a nő személyi hivatásának eme két különleges dimenziójára. Mindkettő az evangélium fényénél, Máriában nyerte el jelentésének teljességét, ki szűz létére lett Isten Fiának anyjává. A nő hivatásának ez a két dimenziója benne találkozott és egyedülálló módon kapcsolódott össze úgy, hogy az egyik nem zárta ki a másikat, hanem csodálatos módon kiteljesítette. Az angyali üdvözlét leírása a Lukács-evangéliumban hangsúlyozza, hogy ez a názáreti Szűz szemében lehetetlennek tűnt. Amikor meghallotta a szavakat: „Gyermekeket fogansz és fiút fogsz szülni, kit Jézusnak fogsz hívni”, akkor menten megkérdezte: „Hogyan lehetséges ez, hiszen férfit nem ismerek?” (Lk 1, 31-34) A dolgok általános rendjében az anyaság a férfi és a nő házastársi „megismerésének” eredménye. Mária szüzességének határozott hangsúlyozásával kérdezte az isteni küldöttet és a következő választ kapta: „A Szentlélek száll reád”; „a te anyaságod nem házassági kapcsolat következménye, hanem a Szentlélek műve, és »a Magasságbeli ereje« veti árnyékát a Fiú fogantatásának és születésének titkára.” Mint „a Magasságbelit, Istennek Fiát fogod megkapni, azon a módon, amelyet csak Isten ismer, ajándéku”. Mária tehát megőrizte szüzességét, „Férfit nem ismerek” (vö. Lk 1, 34), de ugyanakkor anyává lett. Benne együtt volt az anyaság és a szüzesség egyszerre; ezek nem zárták ki és nem akadályozták egymást. Igen, az Isten Anyjának személye segít mindenkinek - különösen a nőknek - annak felismerésében, hogy a nő személyének ez kettős hivatása egymást világítsa meg és egészítse ki.

Az anyaság

Ha valaki meg akarja érteni ezt a kérdést, ismételten el kell mélyednie az emberi személy igazságában, amelyre a II. Vatikáni zsinat emlékeztet. Az ember - mind a férfi, mind a nő - az egyedüli teremtmény, amelyet az Isten önmagáért akart: a személy, az alany az, aki önmagáról dönt. De ugyanakkor „teljesen csak akkor találhat önmagára, ha őszintén ajándéku adja önmagát”.¹⁷² Már mondtuk, hogy ez a leírás bizonyos értelemben a személy definíciója a Szentírás alapigazsága szerint, amely elmondja az ember teremtését - a férfiét és a nőét - az Isten képeinek és hasonlatosságának megfelelően. Ez semmi esetre sem elméleti vagy elvont meghatározás, hiszen lényegében az emberi lét értelmét adja, amikor a személy önátadását hangsúlyozza. A személynek ilyen szemlélete tartalmazza lényegében véve azt az „ethoszt”, amely a teremtés igazságával kapcsolatban a kinyilatkoztatás könyveiben, különösen az Evangéliumokban nyer bővebb kifejtést.

A személyről szóló ilyen igazság nyitja meg az utat a nő anyaságának teljes megértéséhez. Az anyaság gyümölcse annak a házastársi egységnek, amely egy férfi és nő között a Szentírás nyelvén „megismerésként” szerepel, amelyről a Teremtés könyve szól: „Ketten egy test lesznek” (vö. Ter 2, 24); ilyen módon valósul meg a nő részéről egy különös önátadás, amely a hitvesi szeretet kifejezője, amelynek révén a hitvestársak oly szorosan kapcsolódnak egybe, hogy „egy testté” lesznek. A bibliai „megismerés” a személy igazságának megfelelően csak akkor valósul meg, ha a kölcsönös önátadás nem azáltal történik, hogy a férfi uralkodik az asszonyon, mert a nőt az ösztönének vágyakozása hajtja („Ő uralkodni fog rajtad” - „Férjed után vágyakozol” Ter 3, 16).

¹⁷² II. Vatikáni zsinat, *Gaudium et spes* paszt. konst. az egyházzal a mai világban, 24.

A személyek kölcsönös önátadása a házasság keretében egy új élet ajándékozására irányul, amely szintén egy személy, szüleihez hasonlóan. Az anyaság kezdettől fogva különös befogadókésztséget jelent az új személy számára: és pontosan a nő „része”. Ebben a fogantatási és szülési készségben „találja meg a nő őszinte odaadása által önmagát”. Egy gyermek fogamzásának és szülésének belső elfogadása olyan adomány, amely a házastársi egységgel kapcsolatos, és ez - amint már mondtuk - a kölcsönös önátadás különös pillanata és jele, a férfi és a nő részéről. A gyermek fogantatását és szülését a Szentírás a következő szavakkal fejezi ki a nő és anya részéről: „Isten segítségével embert hoztam a világra.” (Ter 4, 1) Évának, „minden élők anyjának” ez a kijelentése ismétlődik, valahányszor új ember jön a világra; és ez a kijelentés fejezi ki a nő örömet és öntudatát, mert részesedik az utódok örök szülésében. A hitvestársak hatékonyan részesednek Isten teremtő erejében!

A nő anyaságának az a szakasza, amely a fogantatás és a gyermek megszületése közé esik, olyan biológiai-fiziológiai és pszichológiai folyamat, amelyről manapság többet tudunk, mint hajdan és ez most is tárgya sok mélyreható kutatásnak. A tudományos analízis teljes egészében feltárta, hogy a nő fizikai alkata és szervezete a férfival való házastársi egyesülése folytán hogyan készül fel az anyaság, a fogamzás, a terhesség és a gyermek szülésének természetes követelményeire. Egyidejűleg ez felel meg a nő testi-lelki alakulásának is. Mindaz, amit a tudomány különböző ágai erről mondanak, fontos és hasznos, amennyiben nem szorítkoznak csupán a nő és az ő anyaságának élettani magyarázatára. Egy ilyen „leszűkített” kép ugyanis teljesen az ember és a világ materialista szemléletének felelne meg. Ebben az esetben sajnálatosan elveszne az, ami a dolog lényegéhez tartozik: az anyaság mint tény és jelenség csakis a személyre vonatkozó igazság fényénél értelmezhető egész teljességében. Az anyaság összefügg a női mivolt személyes struktúrájával és az önátadás személyes dimenziójával: „Isten segítségével embert hoztam a világra.” (Ter 4, 1) A Teremtő ajándékozik a szülőknek egy gyermeket. A nő részéről ez különös módon kapcsolódik „önmaga őszinte önátadásával”. Mária szavai az angyali üdvözléskor: „Legyen nekem, ahogyan mondtad”, kifejezik a nő készségét az önátadásra és az új élet elfogadására.

A nő anyaságában, amely a férfi apaságához kötődik, az az örök misztérium tükröződik, amely által valaki szül és szülő lesz, ami megtalálható magában az Istenben, az egy és háromszemélyű Istenben (vö. Ef 3, 14-15). Az emberi nemzés a férfi és a nő közös ügye. És ha szeretettől indítatva a nő azt mondja férjének: „Fiút szültem neked”, ez azt jelenti, hogy „ez a mi gyermekünk.” Valójában mindketten gyermekük szülői, mégis a nő anyasága adja legnagyobb részét ennek a közös szülői mivoltnak: a nagyobb felelősséggel járó részét. A szülői vonatkozás mindkettő sajátja; de valójában sokkal inkább a nőben valósul meg, főként a szülés előtti időben. A nőnek kell közvetlenül fizetnie ezért a közös új élet keletkezéséért, amely szó szerint kimeríti az ő testi és lelki erejét. A férfinak ezért teljesen tudatában kell lennie, hogy ebből a közös szülői feladatból reá hárul a nő iránti különös elkötelezettség. Semmiféle „egyenlőségi” program nem érvényesülhet férfi és nő között, ha ezt a körülményt nem vesszük figyelembe.

Az anyaság különös kapcsolatban áll az élet titkával, amely a nő méhében érlelődik: az anya csodálattal áll ez előtt a titok előtt és egyedülálló intuícióval ragadja meg, mi fejlődik öbén. A „kezdet” világosságával látja az anya a méhében hordott gyereket személynek, és szereti őt. Ez az egyedülálló kapcsolat a formálódó új emberrel olyan magatartást ébreszt benne - nemcsak saját gyermeke iránt, hanem az ember iránt általában -, amely a nő személyiségét a legmélyebben karakterizálja. Általános meggyőződés, hogy a nő sokkal jobban képes egy konkrét személlyel törődni és az anyaság ezt a képességét még erősebben kibontakoztatja. A férfi - a szülői mivolt ellenére - mindig „kívül marad” a terhesség és a gyermek születésének folyamatában és ezért sok dologban az anyától kell megtanulnia saját „apaságát”. Mondhatjuk,

hogy ez hozzátartozik a normális emberi-szülői tevékenységhez (dinamizmushoz), s a gyermek születése utáni további fejlődéshez is, különösen az első időkben. A gyermek nevelése általános értelemben az anya és az apa közös kötelessége. De mégis az anyai nevelés a döntő egy új emberi személyiség alapjainak lerakásában.

Az anya viszonya a szövetséghez

A protoevangéliumban megrajzolt nőről szóló ösképhez ismét visszatérünk. Mint szülő, a nő az ember első nevelője (mert a nevelés a szülők szellemi ráhatása); ez a nő sajátja és ebben megelőzi a férfit. Bár anyasága biológiai értelemben a férfitől függ, az emberi nem új fiai és leányai személylél alakulásának egész folyamatára ő nyomja rá bélyegét. A nő anyasága biológiai értelemben passzivitásnak tűnik, egy új élet keletkezésének folyamata az ő szervezetében zajlik le, de a kettő mégis összefonódik. Személyi és etikai síkon az anyaság nagyon fontos aktív tevékenység, amelytől nagymértékben függ az újonnan keletkező ember természet. Ilyen értelemben is válik a nő anyasága hívássá és kihívássá a férfi számára atyasági minőségében.

A nő szentírási ősmintája tetőpontját és koronáját magának az Isten Anyjának anyaságában éri el, amint azt a protoevangélium szavai is megerősítik; „ellenkezést vetek közted és az asszony között”. Igen, őbenne, az ő anyai „fiat”-jában („teljesedjenek be rajtam szavaid”) Isten új szövetséget kötött az emberiséggel. Ez az örök és végérvényes szövetség Krisztusban, az ő testében és vérében, keresztségében és feltámadásában. És mert ennek a szövetségnek „testben és vérben” kellett megvalósulnia, azért kezdetét az anyában nyerte. A „Magasságbeli Fia” csak az ő szüzi és anyai „Fiat”-jában mondhatja az Atyának: „Embertestet adtál nekem. Igen, jövök Istenem, hogy teljesítem akaratodat” (Zsid 10, 5, 7).

A szövetségnek ebbe a rendjébe, amelyet Isten az emberekkel Jézus Krisztusban kötött, bele van kapcsolva a nő anyasága. Valahányszor a földön, az emberiség története során a nő anyasága ismétlődik, mindig kapcsolatban van azzal a szövetséggel, amelyet Isten az Isten-anya anyasága révén kötött az emberiséggel.

Nem ezt a tényt igazolja talán Jézus válasza, amelyet annak az asszonynak adott, aki a tömegből odakiáltott néki édesanyja anyaságát magasztalva: „Boldog a méh, amely kihordott és az emlő, amelyet szoptál!” Jézus válaszolt: „Hát még azok milyen boldogok, akik hallgatják az Isten szavát és hűségesek is maradnak hozzá!” (Lk 11, 27-28). Jézus megerősíti az anyaság jelentőségét testi értelemben, de menten rávilágít annak mélyebb jelentőségére, amely a Lélek rendjével függ össze: az Istennel való szövetség jele, mert Isten „Lélek” (vö. Jn 4, 24). Ez mindenekelőtt az Istenanya anyaságára vonatkozik. De bármely nő anyasága, az evangélium fényénél értelmezve, nem csupán csak „testből és vérből” van: benne táru fel „az élő Isten szavának hallása” és a készség annak „megtartására”, azé a szóé, amelyben „az örök élet szava” jut kifejezésre (vö. Jn 6, 68). Valójában a földi anyáktól született gyermekek, az emberi nem fiai és leányai azok, akik Isten Fiától hatalmat kaptak hogy „Isten fiaivá legyenek” (Jn 1, 12). Az új szövetség dimenziója Krisztus vérében áthatja az emberi nemzést, és „egy új teremtés” valóságává és kötelékévé teszi (vö. 2 Kor 5, 17). A nő anyasága minden ember történetének szempontjából egyformán az első határ, amelynek átlépése feltételezi „Isten fiainak megnyilvánulását” (vö. Róm 8, 19).

„Az asszony szomorú, aki szül, mert elérkezett az órája. Amikor azonban megszületik a gyermek, azon való örömeben, hogy ember született a világra, nem gondol többé gyötrelmére.” (Jn 16, 21) Krisztus szavai első részben a szülés fájdalmaira vonatkoznak, amely az eredendő bűn öröksége; de egyidejűleg megmutatják az összefüggést, amely a nő anyasága és a húsvéti

misztérium között fennáll. Mert ebben a misztériumban is megmarad az anya szenvedése a kereszt alatt - az anyáé, aki a hitben részt vesz Fia megrázó „kiüresedésének” titkában. „Ez talán a legmélyebb kenosisa a hitnek az emberiség történetében.”¹⁷³

Amikor arra az anyára tekintünk, „akinek lelkét tör járta át” (vö. Lk 2, 35), gondolataink elszállnak a világ minden asszonyához, akik szenvednek, szenvednek fizikai vagy erkölcsi értelemben. Ebben a szenvedésben szerepe van a nő sajátos érzékenységének, akkor is, ha gyakran jobban tudja elviselni a szenvedést, mint a férfi. Szinte lehetetlen mindezeket a szenvedéseket felsorolni, néven nevezni. Gondolhatunk a gyermekekért való anyai aggodásra, különösen, ha betegek vagy ha tévútra jutottak, szeretteink halálára, a felnőtt gyerekektől elfeledett anyák magányosságára, az özvegyek elhagyatottságára, azoknak a nőknek a szenvedésére, akik az élet küzdelmében magukra maradtak, és azokra az asszonyokra, akiket igazságtalanság, bántalom ért, akiket kizsákmányolnak. Végül ott van a lelkiismereti fájdalom amiatt a bűnök miatt, amelyek az emberi vagy anyai méltóságot sértik. A lelkiismeret nehezen gyógyuló sebei. Mindezekkel a szenvedésekkel oda kell állnunk Krisztus keresztyé alá.

De az Evangélium szavai az asszonyról, ki fájdalomtól szenved, amikor elérkezik az órája, hogy gyermeket szüljön, folytatólagosan örömről tanúskodnak. Ez abból ered, hogy ember született a világra. A húsvéti misztériumhoz igazodik ez az öröm, ahhoz a boldogsághoz, amelyet a feltámadás napján éltek át az apostolok: „Ti most szomorkodtok” (ezeket a szavakat Krisztus a szenvedése és halála előtti napon mondta); „de én viszontlátlak benneteket, s akkor majd örül szívetek, és örömtöket nem veheti el tőletek senki.” (Jn 16, 22)

Fordította: Kiss László

II. János Pál pápa: *Mulieris dignitatem* kezdetű Apostoli levele a nő méltóságáról és hivatásáról a Mária-év alkalmából
(Szent István Társulat, Budapest, 1989.) 58-78., 110. o.

¹⁷³ *Redemptoris Mater enc.* (1987. márc. 25.), 18: id. hely, 383.

ERKÖLCS, PROSTITÚCIÓ

EURIPIDÉSZ: ANDROMAKHÉ

PÉLEUSZ:

(...) Mert ha még akarna is,
erényes Spárta egy leánya sem lehet:
hisz elhagyják a fiúkkal együtt otthonuk,
s pucér combokkal, lenge peploszban velük
futnak, birkóznak, versenyeznek - nézni sem
birom. S csodáljátok, ha nem neveltek így
erényes, tisztességtudó feleségeket?
Helenét kell megkérdezni, hűtlen asszonyod,
ki otthonodból megszökött botrányosan,
más földre költözött egy ifju férfival.
S miatta hívtad hadba azt a rengeteg
hellént, s vezetted Ílion bástyáihoz?
El kellett volna őt taszítanod, mikor
megcsalt, nem dárdát fogni! Hagytad volna ott,
fizetél volna érte, hogy többé ne lásd!

Fordította: Kerényi Grácia

Euripidész összes drámái
(Európa, Budapest, 1984.) 274. o.

CORNELIUS NEPOS A RÓMAI ERKÖLCSÖKRŐL

Nem kételkedem benne, Atticusom, hogy sokan akadnak majd, akik lebecsülik és nem tartják méltónak ezt a műfajt a legkiemelkedőbb férfiakhoz, mert előadásomban arról olvasnak, ki oktatta zenére Epaminondast, sőt, Epaminondas kiváló tulajdonságai közt azt is megemlítem, hogy remekül táncolt és mesterien játszott fuvolán. De ezek többnyire olyan emberek lesznek, akik mit sem értenek a görög irodalomhoz, s helytelennek tartják mindazt, ami elüt saját erkölcsi felfogásuktól. Ha ezek megértenék, hogy nem mindenki számára ugyanaz tiszteletre méltó vagy visszataszító, és hogy mindent az ősök szokásaihoz kell mérni, nem csodálkoznánk rajta, hogy a görögök kiváló tulajdonságainak leírásakor az ő hagyományaikhoz igazodunk. Nem vált ugyanis szégyenére Cimonnak, az egyik legtekintélyesebb athéni államférfinak, hogy egy apától való hűgát vette feleségül, hiszen polgártársai maguk is éltek ezzel a lehetőséggel. Márpedig a mi erkölcsünk szerint ez gyalázat. Creta szigetén érdemnek tekintik, ha az ifjaknak minél több fiúszeretőjük van. Nem akad olyan lacedaemoni özvegyasszony, akármilyen előkelő is, hogy meghatározott pénzösszeg fejében el ne látogatna egy nőcsábászhoz. Szinte egész Görögországban nagy becsben áll az, akit olympiai győztesnek hirdetnek ki, s ezek közt a népek közt még az sem vált senkinek gyalázatára, ha

színpadon, a közönség szeme láttára ugrabugrált; nálunk az ilyesmi rossz hírért kelti az embernek, meg aztán lealacsonyító és a tisztességtől távol álló dolognak számít. Sok minden viszont, ami a mi erkölcsünk szerint szép az ő felfogásukban rút. Mert melyik római szégyellné lakomára vinni feleségét, vagy melyik háziasszony ne tartózkodhatna a ház elülső szobáiban, s ne foroghatna nyilvánosan az emberek között? Görög földön ez egészen másképp járja: a nő csak hozzátartozói körében vehet részt lakomán, csak a ház belsejében - ezt gynaecitis-nek hívják - tartózkodhat, ahová a közvetlen rokonokon kívül senki emberfia nem léphet be.

Fordította: Havas László

Cornelius Nepos: Híres férfiak
(Európa, Budapest, 1984.) 7-8. o.

SENECA A VÁLÁSRÓL ÉS A TISZTESSÉGRŐL

Talán szégyenkezik manapság egyetlen asszony is, ha a férje eltaszítja? Most, mikor néhány ismert nevű, előkelő hölgy nem a consulok, hanem a férjeik szerint számítja az éveket? S mikor új házasság kedvéért válnak, válás kedvéért házasodnak?! Bizony csak addig restelkedtek miatta, amíg ritkaságszámba ment; s hogy hovatovább a közlöny egyetlen számából sem hiányoznak a váláshírek, lassan rákaptak arra, hogy olyan gyakran hallották!

Talán szégyenkezik manapság valaki a házasságtörés miatt, mikor odáig süllyedtünk, hogy minden asszonynak csak arra jó a férje, hogy szeretőjét ingerelje? A tisztesség a rútság bizonyítékának számít; hol találsz olyan ágrólszakadt, senkiházi asszonyt, aki beérné egy szeretővel, aki nem osztja meg több között az idejét? S nem is futná egy nap mindegyikre, legfeljebb, ha ezzel kocsikázik, amannál meg az éjszakát tölti! Csak az együgyű és régimódi nő nem tudja, hogy az egy szeretővel való együttélést is házasságnak nevezik...

Fordította: Maróti Egon

A régi Róma napjai - Seneca: De benef. 3, 16, 2-3.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 107. o.

PETRONIUS EGY BORDÉLYHÁZRÓL

... nagy loholva Ascylos nyomába szegődtem. De az útirányra nem ügyeltem elég figyelemmel, és nem is nagyon tudtam, merre van a szállásunk. Így akármerrefelé indultam, mindig ugyanoda érkeztem vissza, míg végre a futástól kimerülve és az izzadtságtól már csuromvizesen egy anyókához léptem, aki főzelékfeleségeket árult, és így szóltam:

- Kérlek, anyó, nem tudod, hol lakom?

Ettől a sületlen szellemességtől felvidulva, ezt mondotta:

- Már hogyan tudnám!

Majd felkelt, és elindult előttem az úton. Isteni jósnőnek véltem, és... Nemsokára, hogy félreesőbb negyedbe értünk, a szolgálatkész anyóka félrehúzta egy bódé függönyét, mondván:

- Biztosan itt laksz!

S miközben mondom, hogy én bizony nem ismerem fel a házamat, látom ám: a cégéres ajtók között meztelen örömlányok járkálnak. Későn, most már végleg elkésve jöttem rá, hogy bordélyba vezettek. Káromkodva az anyóka cselszövése miatt, ruhámat a fejemre borítottam, és iszkolni kezdtem a bordélyon át a szemközti épületszárny felé, mikor egyszerre csak mit látnak szemeim! A bejáratnál karjaimba szalad, éppoly kimerülten és halálra váltan Ascylos. Azt mondhatta volna az ember, őt is ugyanaz az anyóka vezette. Így aztán, hogy nevetve üdvözöltem, mindjárt meg is kérdeztem, mit művel egy ilyen mocskos helyen. Ő, homlokáról kézzel törölve az izzadságot, azt mondja:

- Jaj, ha tudnád, mi minden történt velem!

- Na, ugyan mi újság? - így én.

Ő pedig, bár alig áll a lábán, beszélni kezd:

- Ahogy föl-alá bolyongok az egész városon át, s nem találok a helyet, ahol szállásunkat hagytam, odajött hozzám egy derék családtag, és megígéri nagy emberségesen, hogy megmutatja az utat. Aztán a legsötétebb sikátorokon át erre a helyre vezet, és pénzt dugdosva a markomba, szemérmetlen ajánlatokat tesz. A nőszemély már behajtotta rajta a pénzt a kibérelt bódéért, s a fickó már-már rám vetette a kezét, és ha nem vagyok izmosabb nála, most testem bánná a gyalázatot.

Fordította: Horváth István Károly

A régi Róma napjai - Petronius: Satyricon 6, 3-8, 4.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 54-55. o.

IUVENALIS SZATÍRÁI

Második könyv

Hatodik szatíra

... halld, mit is állt ki

Claudius. Asszonya látva, hogy alszik a férje, nagyobbra merte becsülni a vackot, mint palatinusi ágát.

Éjjeli csuklyát öltött öfelsege, a szajha,

egy szolgától kísérvé szökött ki urától,

s szőke paróka alá rejtette sötét haja fűrtjét.

Egy rongyfüggönyös és fülledt bordélyba nyitott, hol

várt az üres szoba rá, s aranyos mellel, ruha nélkül,

csalva: Lycisca nevén árulta magát, s mutogatta

ott az ölét, fejedelmi Britannicus, életadódat.

Nyájasan fogadott mindenkit, kérte a pénzt is,

s háton nyelte mohón be akárki döféseit ágyán.

Majd, hogy a bordélyos hazaküldte a lányokat, ő is

ment búsan, s ha tehetne, szobáját mint legutolsó
zárta be, lángolt még dagadó ágyéka a vágytól;
ellankadva, de nem kielégülten hazaindult,
és szennytől belepett arccal, mocskosan a lámpa-
füsttől, vitte a bordélybúzt ágyába magával.
Hát a varázsdalt, kanca-ítalt, vagy a mostoha főzte
mérget mondjam? A nő, ha nemének hajtja parancsa,
bármire képes, még legkisebb bűne a kéjvágy.

(...)

Honnan ilyen sok iszony, mégis, hol a kútfeje? - kérded.

Egykor a római nőt tisztán őrizte szegényes
sorsa; a kistetejű házhoz férközni a bűnt nem
hagyta a házi dolog, rövid álom, s hogy keze etruszk
gyapjún kérgesedett; s hogy már Rómát fenyegette
Hannibal, és ura őrt állott Collina-toronynál.

Hosszú béke gyötör most; tobzódás ül - a harcnál
ártóbb - ránk; a világ leveréséért ez a bosszú.

Nincs oly bűn s buja gaztett, mely ne tenyészne, mióta
rég szegénységünk oda. Hét dombunkon eláradt
már Sybaris s idejött Rhodos és Miletos egészen,
és a tivornyázó, borgőzös, hetyke Tarentum.

Elsősorban a pénz - bűn eszköze - hozta a külföld
erkölcsét, a puha gazdagság rontotta meg aljas
fényűzéssel a századokat. Mit néz a boros kéj?

Összezavarja a főt s ágyékot, hogyha hatalmas
osztrigakagylókat szürcsölget az éj közepén már;
míg a falernusiban felhabzik az illatolaj, s nagy
kagylókelyhet ürít, míg csak nem táncol a ház is,
s asztala, kettőzött lámpával, körbe nem ugrál.

Nem hiszed el, levegőt hogy szív szörcsögve, vigyorral
Tullia, és mit mond tejtestvérének, a hírhedt

Maurának, járván a Szemérem temploma mellett!

Éjenként ide áll hordszékük, s erre vizelnek,
és telefecskendik kiadósan az isteni szobrot.

Nyergelik egymást, így fetrengnek a hold sugaránál,
majd mennek. Te pedig nőd tócsáján gyalogolsz át
másnap reggel, amint indulsz a nagyúri baráthoz.

Jönnek a Jó Istennő titkai is, ha a síptól
duzzad az ágyékuk, s bor, kürt egyként szilajítja
őket, a szétlobogó hajjal, vijjogva Priapus
bacchánsnő-hada fut. Hogy marja a testük a hálás
lángja, a kéjvágytól hogy rángnak üvöltve, az óbor
mekkora árja folyik le a combjaikon zuhatagként!

Fordította: Muraközy Gyula

SUETONIUS AUGUSTUS NŐÜGYEIRŐL

Az isteni Augustus

69. Még barátai sem tagadják, hogy férjes asszonyokkal folytatott viszonyt, de azzal mentetik, nem a kéjvágy hajtotta, meggondolásból tette csupán, hogy ellenségei terveit, szándékait ily módon feleségük révén kipuhatolja. M. Antonius nemcsak Liviával elhamarkodottan kötött házasságát veti szemére, hanem azt is, hogy egy consuli rangú férfi feleségét az ebédlőből férje szeme láttára vitte hálósobájába, és mikor ismét az asztalhoz vezette, az asszonynak csak úgy égett a füle, a haja meg zilált volt; továbbá, hogy Scriboniától azért vált el, mert az túl szabadszájúan háborgott, mennyire hatalmában tartja Augustust a szeretője; aztán hogy barátaitól kerítő szolgálatokat követel, és azok kedvéért tisztességes családayát, serdült korú szűz leányokat vetkőztetnek pörére, és vizsgálják meg tetőtől talpig, mint ahogy Toranius rabszolga-kereskedőnél szokták végigmustrálni a vevők a portékát. Mikor még sem idegenkedés, sem ellenséges érzés nem volt köztük, Antonius egy bizalmas levelében így írt neki:

„Mi okozott ekkora változást érzelmeidben, talán hogy a királynővel hálok? De hiszen a feleségem! S még hozzá nem ma kezdtem, hanem jó kilenc évvel ezelőtt. És hát te vajon csak Drusillával hálsz? Oly szerencsés legyen az életed, mint hogy e levél olvasásakor már régen magadévá nem tetted Tertullát vagy Terentillát, Rufillát vagy Salvia Titiseniát vagy mind a többi. És egyáltalán mit számít, hogy hol és ki ajz fel?”

Fordította: Kis Ferencné

Gaius Suetonius Tranquillus: Caesarok élete
(Szépirodalmi, Budapest, 1990.) 76., 84-85., 88-89. o.

GELLIUS AZ ISZÁKOS NŐKRŐL

A római nép életmódjáról és erkölcsi felfogásáról tudósító szerzők azt állítják, hogy a nők Rómában és Latiumban életük végéig „bornemisszák” [abstemiae] voltak, szóval a bor - régi latin nyelven „temetum” - fogyasztásától mindig tartózkodtak; sőt kötelezővé tették, hogy a nők ellenőrzésül csókolják meg a rokonaikat, hogy a borszag elárulhassa, ha ittak. Inni egyébként, úgy mondják, általában csigert, aszút, méhsert és ehhez hasonló édes ízű italokat szoktak.

Ez persze fent említett könyvek révén közhelyszámba megy, Marcus Cato¹⁷⁴ azonban arról is beszámol, hogy a nőket nemcsak megszólták, de még bírói úton is megbüntették, ha bort fogyasztottak, éppen úgy, mintha valami becsstelenséget vagy házasságtörést követtek volna el.

Fordította: Győry Gyula

A régi Róma napjai - Gellius: Attikai éjszakák 10, 23, 1-3.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 179-180. o.

¹⁷⁴ Cato, Marcus Porcius. - Államférfi, a régi erkölcsök híve, a római jellem egyik példaképe (i. e. 234-149); számos műve közül teljes egészében csak a földművelésről szóló De agri cultura maradt ránk.

BARBERINO AZ ERKÖLCSÖS VISELKEDÉSRŐL

„A fiatal leányoknak zavartságot kell mutatniuk, ha meglátnak egy férfi arcot; a társadalomban egy tartózkodó, szerény magatartásformát kell konzerválni; a szemeket találkozáskor a földre kell sütni, mivel a tekintetek gyakorta szerelmi jelek. Az anya soha ne hagyja egyedül leányát, sem éjjel, sem nappal, de legalábbis bízza rá a nevelőnőre, ha nem fél áthárítani a felügyelet gondját. A leányok soha ne bátorkodjanak beszélni, hacsak nem elkerülhetetlen, ekkor pedig törekedjenek arra, hogy finoman és mértékkel fejezzék ki magukat; ne táncoljanak, énekeljenek, ugrándozzanak, legfeljebb csak a saját szobájukban, azon hozzájuk tartozó hölgyek jelenlétében, akik a szolgálók. Amikor vágyakozó ajánlatokkal fordul hozzájuk valaki, úgy kell tenniük, mintha semmit nem hallottak volna.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Rodochani: La femme italienne à l'époque de la Renaissance
(Paris, 1907.) 47. o.

VESPASIANO DA BISTICCI A NŐK HELYES VISELKEDÉSÉRŐL

„A fiatal lányok csak szolgálóikkal beszélgessenek, (...) sohasem intézhetik beszédüket olyan férfiúhoz, aki elmúlt már 7 éves. Hogy ne lopják a napot, szüntelenül el kell foglalni őket valamivel, csak ez lehet menedék.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Rodochani: La femme italienne à l'époque de la Renaissance
(Paris, 1907.) 47. o.

MARIVEAUX A PÁRIZSI POLGÁROK ERKÖLCSEIRŐL

(18. század)

Párizsi polgárok és polgárnők

Őszintén szólva, kezdem már unni ezt a kereskedelemről szóló előadást, változtassunk hát témát, de maradjunk azért a tárgynál. Párizsban az élet minden öröme és minden gyönyöre nagyon könnyen elérhető az, akinek pénze van, úgyannyira, hogy olykor valósággal érzéketlennek kell lennie, ha nem akar visszaélni velük. Bezzeg a gazdag kereskedők minden gyönyört megengednek maguknak. Van a gyönyörnek egy neme, amelyet a dúsgazdag polgár különösen kedvel: az olyan asszony iránti szerelem, aki nem a felesége, s aki mégis annyi jószággal halmozza el, mintha a felesége volna.

Ha már e jóságos asszonyokról van szó, részletezzük egy kissé a jóság különböző fokozatait, amelyek az áldozatkész nő foglalkozásához tartoznak. Párizs, asszonyom, tele van olyan derék jó asszonyokkal, akiknek a jótékonyága nem tesz kivételt senkivel szemben: az effajta asszony jósága a legmagasabb fokú jóság. Aztán vannak másféle asszonyok is, akiknek a könyörületessége már alsóbbrendű; tegyük félre a képes beszédet, és nevezzük őket nevükön: ők a tökéletes kokettek. Ezek nem fitogtatják, hogy úgy mondjuk, kacérságuk szertelenségét, az utcákon sem mutogatják, viszont minden teketória nélkül hajlamosak baráti viszonyba lépni azokkal; akik előtt a véletlen leleplezi őket.

Aztán van még egy másik fajta nő is, s ez az, akinek a polgár szívesen odaadja vagyona fölöslegét. A kacérkodás mesterségében kétségkívül ők a legtiszteletreméltóbbak, és a viselkedésük erkölcsi hibája mit se számít, és senki se pirul miatta.

Egy alkalommal társaságban voltam, s megpillantottam a város legszebb asszonyát; azzal a szándékkal léptem hozzá, hogy elragadtatásom fejezzem ki elbájoló szépségén. Nagyon megtisztelően, ugyanakkor zavart rejtő szórakozottsággal fogadott. Ekkor észrevettem a terem egyik szögletében egy ötven év körüli papi galléros urat; összeráncolt szemöldöke alól dühös pillantásokat vetett felénk, amelyek komisz hangulatáról tanúskodtak.

Akadott ott egy barátom, aki e társaság tagjainak erkölcsi magatartásáról és viselkedéséről jobban volt tájékozódva, mint én. Odajött hozzám, megfogta kabátom ujját, s azon a címen, hogy mondani akar valamit, elragadtott a szép hölgy közeléből, s így szólt:

- Ön nem tudhatja, hogy két embernek okozott nehéz perceket; a hölgynek, akivel társalgott, és annak az úrnak, akit ott lát a sarokban.

- A férje talán? - kérdeztem. - Nem, kétségkívül az apja lehet - fűztem hozzá.

- Sem az egyik, sem a másik - hangzott a válasz -, hanem a barátja, brutális valaki, akire szüksége van a hölgynek. Vagyontalan, és kénytelen elfogadni e férfi udvarlását, mert az a kapott kegyeket méltóképpen jutalmazza.

- Értem - válaszoltam -, cserekereskedést folytat tehát: azt ad, amije van, azért, amije nincs; de hát nem röstell mutatkozni vele ilyen jó társaságban, hiszen, amint látom, viszonyuk senki előtt sem ismeretlen?

- Ne nevetesse ki magát - szólt. - Ha ilyen csekélység miatt szégyenkezni kellene, innen minden nőnek tüstént menekülnie kellene. Manapság jobban kényük-kedvük szerint élnek az emberek. A pénzszüke nagyon sok gátlást feloldott, az erkölcsök ma már nem olyan szigorúak. Egy hasznos barátot tartani okos dolog. A nő jótéteménynek tekinti a szerelmet, amellyel egy gazdag ember viseltetik iránta.

- De hát végül is a becsület? - mondtam.

- Becsület, becsület... - szólt közbe barátom. - A közönség ma már nem botráncokzik meg olyan könnyen ilyesféle szerelmi kapcsolatokon; nincs botrány, nincs kellemetlenség.

Már annyit csevegtem itt összevissza, hogy azt sem tudom, miről beszéltem, a polgárnőkről-e vagy a kereskedőnőkről.

De mondjunk még egyet s mást ez utóbbiakról.

A pult olyan hely, amely veszélyes következményeket tartogat a férj számára, ha felesége szép, és őt ülteti oda; kíváncsiak sóvár pillantásai kísérik minden mozdulatát, az asszony is bátorságra kap, és a szemezgetésből beszélgetés, a beszélgetésből meg cselekvés lesz.

Egy asszony, aki megszokta, hogy ránézzen azokra, akik őt bámulják, szívesen válaszol azoknak, akik hozzá beszélnek. A kereskedőnők Párizsban büntetlenül fogadhatnak a pultnál udvarlókat, viszont kétségeim vannak ártatlanságuk felől...

A polgárnők legerősebb szenvedélye a hiúság; ebből következik minden más apróbb hibájuk is. Ha nem lennének hiúk, nem dinom-dánomoznának, akkor nem szomjúhoznák mindig a gyönyört.

A polgárnők szellemét az az állandó pompa rontja meg, amely szemük elé tárul. Minden fényes fogat láttán a gyalogos nő szívében egyszerre feltámad a fájdalom és az öröm érzése: a fájdalomé, mert ő csak gyalog jár, az öröme, mert rögtön elképzel magának egy hasonló kocsit, s rajta képzeletben máris beszáguldja a várost.

De szíves engedelmével, asszonyom, most változtassunk témát, hagyjuk a polgárokat feleségeikkel együtt, és beszéljünk egy keveset a nemes asszonyokról.

Ez az ön osztálya asszonyom, és boldogok azok, akik - mint ön is - tiszteletre méltóvá tudják tenni a nemesi rendről alkotott illúziót, és kedvességükkel a nem nemes emberrel is az emberek közötti természetes egyenlőség alapján bánnak...

Fordította: Madácsy László

Francia irodalmi szalonok

- Szemelvények a XVIII. század francia irodalmából

(Összeállította: Madácsy László, Gondolat, Budapest, 1963.) 158-161. o.

FICHTE A NŐK ERKÖLCSEIRŐL

A természet sajátos berendezkedése olyan, hogy a nemek közösségében, a nem továbbörökítése céljából csak az egyik nem viselkedik tevékenyen a másik azonban csupán passzívan. (E berendezkedés közelebbi meghatározását, s ennek alapját Természetjogomban találhatjuk.) Ez az egyetlen ok, amiért a leggyengédebb kapcsolatok jönnek létre az emberek között.

Lehetetlen, hogy egy eszes lényben legyen olyan ösztön, amely csak a passzív viselkedésre irányul, arra, hogy hordozója csupán a használat pusztá tárgyaként engedje át magát az idegen befolyásnak. A pusztá szenvedés pontosan az ellentéte az észnek, és megszünteti azt. Amennyiben tehát ész lakozik a nőben, s jelleme kialakulását befolyásolta, nemi ösztöne nem jelenhet meg pusztán a szenvedés ösztöneként, hanem szintén át kell alakulnia a tevékenység ösztönévé. A természet berendezkedését - amelynek eközben mégiscsak fenn kell állnia - érintetlenül hagyva, ez csak olyan ösztön lehet, amely arra irányul, hogy ne magát a nőt, hanem egy férfit elégítsen ki; ne önmaga miatt, hanem a másik kedvéért adja oda magát. Ez az ösztön a szerelem. A szerelem a természet és az ész legősibb egyesülése.

Nem mondhatjuk azt, hogy a nő kötelessége szeretni, mert a szerelemhez olyan természeti ösztön kapcsolódik, amely nem függ a szabadságtól; elmondhatjuk azonban, hogy ahol akár csak bizonyos adottságok találhatók a moralitás iránt, ott a természeti ösztön csak a szerelem alakjában jelenhet meg. A nő nemi ösztöne a maga nyers voltában a legellenszenvesebb és legundorítóbb dolog, ami csak létezik a természetben; s egyben mindenfajta erkölcsiség abszolút hiányáról tanúskodik. A nő szívének szemérmertlensége, ami éppen abban rejlik,

hogy benne közvetlenül nyilvánul meg a nemi ösztön, ha más okokból cselekvésekbe soha nem csap is át, minden bűn alapja; a női tisztaság és szemérem ezzel szemben - ami éppen abban áll, hogy nemi ösztöne sohasem önmagában, hanem csupán a szerelem alakjában mutatkozik - a női lélek minden nemességének és nagyságának forrása. A nő számára a szemérem minden moralitás elve.

Fordította: Berényi Gábor

Johann Gottlieb Fichte: Az erkölcstan rendszere
(Gondolat, Budapest, 1976) 435-436. o.

MARX ÉS ENGELS: A KOMMUNISTA PÁRT KIÁLTVÁNYA

De ti, kommunisták, a nőközösséget akarjátok bevezetni, kiáltja felénk karban az egész burzsoázia.

A burzsoá pusztá termelési szerszámnak tekinti feleségét. Hallja, hogy a termelési szerszámok közösségi kiaknázását követelik, és persze nem tud egyebet gondolni, mint azt, hogy ez a közösségi sors a nőket szintén éri majd.

Nem sejti, hogy éppen arról van szó, hogy megszüntessük a nőknek azt a helyzetét, amelyben pusztá termelési szerszámok.

Egyébként semmi sem nevetségesebb, mint burzsoáink magasztos erkölcsi felháborodása a kommunisták állítólagos hivatalos nőközösségén. A kommunistáknak nem kell a nőközösséget bevezetniük, mert ez majdnem mindig létezett.

Burzsoáink nem elégednek meg azzal, hogy proletárjaik felesége és leányai rendelkezésükre állanak, a hivatalos prostitúcióról nem is beszélve, hanem fő gyönyörűségüket abban lelik, hogy egymás feleségét elcsábítják.

A polgári házasság a valóságban feleségközösség. Legfeljebb azt lehetne a kommunistáknak szemükre vetni, hogy a képmutatóan leplezett nőközösség helyett hivatalos, őszinte nőközösséget akarnak bevezetni. Egyébként magától értetődik, hogy a mostani termelési viszonyok megszűnésével a belőlük fakadó nőközösség, vagyis a hivatalos és nem hivatalos prostitúció is eltűnik majd.

Marx és Engels Művei. 4. kötet
(1847. december - 1848. január, 1959.) 444., 456-457. o.

BEBEL A PROSTITÚCIÓRÓL

A prostitúció és az állam

A Német Birodalomban a prostitúció csak megtűrt, nem pedig, mint Franciaországban, államilag szervezett és ellenőrzött intézmény. A törvény tiltja hivatalos nyilvánosházak létesítését, a kerítésre pedig súlyos büntetést szab ki. Ez azonban nem akadályozza annak, hogy igen sok német városban, többek közt Mainzban, Magdeburgban, Altonában, Kielben, Nürnbergben, Wormsban, a breisgaui Freiburgban, Lipcsében, Regensburgban, Hamburgban,

Augsburgban, Würzburgban stb., ne legyenek most is, akárcsak korábban, a rendőrség által megtűrt nyilvánosházak.¹⁷⁵ Ez az állapot aligha érthető, s államatyáink jól tudják, hogy ellenkezik törvényeikkel. A német büntetőtörvény még arra is büntetést szab ki, aki lakást ad ki prostituálnak. Másrészt azonban a rendőrség kénytelen ezer meg ezer prostituált nőt megtűrni, és nekik foglalkozásuk gyakorlásában védelmet nyújtani, mihelyt mint prostituáltak felvétetik magukat a rendőrségi nyilvántartásba, és alávetik magukat a prostituáltakra vonatkozó szabályoknak - pl. az időszakos orvosi vizsgálatnak stb. Ám ha az állam megtűri, és ezzel foglalkozásuk gyakorlásában támogatja a prostituáltakat, akkor lakást is kell engedélyeznie nekik; sőt a közegészségügy és a közrend érdeke is azt kívánja, hogy legyen olyan lakásuk, amelyben foglalkozásukat gyakorolhatják. Minő ellentmondások! Egyrészt, az állam hivatalosan elismeri: prostitúcióra szükség van, másrészt üldözi és bünteti a prostituáltakat és a kerítést. Ráadásul az államnak ez a magatartása azt bizonyítja, hogy a prostitúció a modern társadalom számára olyan szfinx, amelynek talányát nem tudja megfejteni. Az uralkodó vallás és erkölcs elítéli a prostitúciót, a törvény bünteti elősegítését, s az állam mégis megtűri és védi. Más szóval, erkölcsösségével, vallásosságával, civilizációjával és kultúrájával kérkedő társadalmunknak el kell tűrnie, hogy az erkölcstelenség és korrupció lassú méregként pusztítson szervezetében. De még valami kiviláglik ebből az állapotból. A keresztény állam elismeri a házasság elégtelenségét és azt, hogy a férfinak joga van nemi ösztönének törvénytelen úton való kielégítésére. A nő ugyanezt az államot csak annyiban érdekli, amennyiben hajlandó testét rendelkezésre bocsátani a férfiak illegitim vágyainak kielégítésére - ha tehát prostituálttá lesz. Az az ellenőrzés, amelyet az állami szervek a nyilvántartott prostituáltak felett gyakorolnak, nem érinti a férfit, aki a prostituáltat felkeresi, holott erre magától értetődően szükség volna ahhoz, hogy a rendőrorvosi ellenőrzésnek értelme és valamelyes haszna legyen - s különben is méltánytalanság, ha a törvényt nem alkalmazzák egyenlően mind a két nemre.

Az állam tehát védelmébe veszi a férfit a nővel szemben, s ezzel olyan színezetet ad a dolognak - a természetes viszonyokat fejtetőre állítván -, mintha a férfi volna a gyengébb, és a nő az erősebb nem, mintha a nő volna a csábító, és a szegény, s a gyenge férfi az elcsábított. Ádám és Éva paradicsomi csábítási mítosza tovább él nézeteinkben és törvényeinkben, s igazolja a kereszténységet: „A nő a nagy csábító, a bűnnek edénye.” A férfi nemnek szégyellnie kellene e szomorú és méltatlan szerepét. De jól érzi magát a „gyenge” és „elcsábított” szerepében, mert minél jobban oltalmazza, annál többet vétkezhet.

Ha férfiak valahol nagy számban összegyűlnek, úgy látszik, mintha prostituáltak nélkül nem is tudnának szórakozni. Erre vallanak többek között az 1890 nyarán Berlinben tartott lövészünnepség eseményei, amelyek 2300 asszonyt a német birodalmi főváros főpolgármesteréhez intézett petíciójukban ilyen kifakadásra indítottak: „Kegyeskedjék megengedni, hogy az ez idei, július 6. és 13. közt Pankowban megtartott német szövetségi lövészünnepségről elmondjuk azt, amit a sajtó és más hírforrások útján erről az ünnepélyről a vidék is megtudott. A tudósítások, amelyeket mély megbotrányozással és felháborodással olvastunk, az ünnepség látványosságait a következőképpen ismertetik: »Az első német hírnök, a világ legnagyobb dalosa.« »Száz hölgy, negyven úr.« Emellett kisebb tingli-tanglik és céllövőbódék, amelyekben roppant tolakodó nőszemélyek kínálták fel magukat a férfiaknak. Továbbá »Walpurgisjeji verseny«, ahol igen lenge ruházatú pincérnők a gimnazistát csakúgy mint a családapát, az ifjút csakúgy mint a meglett férfit csábító mosollyal, szemtelenül és nyíltan hívogatták egy kis

¹⁷⁵ Paul Kampffmeyer: Die Prostitution als soziale Klassenerscheinung und sozialpolitische Bekämpfung (A prostitúció mint társadalmi osztályjelenség és szociálpolitikai ellenszér). Berlin, 1905., 41. o.

»lövészpihenőre«... Legalább azt a csaknem pucér »hölgyet«, aki a »Hamburg titkai vagy egy éjszaka St. Pauliban« feliratú bódéba csábítgatta a közönséget, bátran eltávolíthatta volna a rendőrség. És mindehhez járul az a szörnyűség, amelyet egyszerű vidéki polgárok és polgárasszonyok aligha tudtak volna elképzelni az annyit magasztalt birodalmi fővárosról; az a hír, amely szerint az ünnepség rendezősege megengedte, hogy az ajánlkozó pincérek helyett nagyszámú »fiatal nőszemélyt« alkalmazzanak fizetés nélküli felszolgálólánynak... Mi német nők, mint hitvesek, anyák és nővérek ezernyi alkalommal engedjük férjeinket, gyermekeinket, leányainkat és fivéreinket Berlinbe a haza szolgálatára, s ezért teljes bizalommal azzal az alázatos kéréssel fordulunk Méltóságodhoz, hogy nagy befolyásánál fogva, amellyel mint a birodalmi főváros legfőbb hivatalnokai rendelkezik, indítson vizsgálatot e méltatlan események tárgyában, vagy tegyen más, Méltóságod által célszerűnek tartott intézkedéseket annak érdekében, hogy ilyen orgiák megismétlődésétől, nevezetesen a küszöbönálló Sedan-ünnepségek alkalmából, ne kelljen tartanunk...” (!!!)

Minden nagyobb, még úgynevezett nemzeti ünnepen is, ahol férfiak nagy számban összesereglenek, megismétlődnek az ilyen esetek.¹⁷⁶

A német kormányok több ízben megpróbálták megszüntetni azt az ellentmondást, amely a prostitúció kérdésében a végrehajtó hatalom gyakorlata és a büntetőtörvénykönyv közt fennáll. Törvényjavaslatokat nyújtottak be, amelyek például felhatalmazták a rendőrséget arra, hogy a prostituáltaknak meghatározott lakóhelyet jelöljön ki. Elismerték, hogy a prostitúciót nem lehet megszüntetni, és ezért azt tartották a leghelyesebbnek, hogy a prostituáltakat bizonyos helyeken eltűrik és ellenőrzik. Egy ilyen törvény - s ebben mindenki egyetértett - ismét életre hívta volna a bordélyházakat, amelyeket Poroszországban a múlt század negyvenes éveiben hivatalosan megszüntettek. Ezek a törvényhozási kísérletek nagy izgalmat keltettek: sokan tiltakoztak az ellen, hogy az állam a prostitúció védelmezőjeként lépjen fel, és ezzel azt a hitet keltse, mintha a prostitúció nem lenne erkölcstelen dolog és az állam eltűrné mint foglalkozást. E törvényjavaslatokat, amelyek a Reichstag plénumán és megfelelő bizottságában a leghevesebb ellenállásba ütköztek, a mai napig sem fogadták el. De hogy egyáltalában a Reichstag elé kerülhettek, már az is mutatja, milyen fonák helyzetben van az államhatalom.

A prostitúció állami szabályozása és ellenőrzése nemcsak azt a hitet kelti a férfiakban, hogy az állam pártolja a prostitúciót, hanem azt is, hogy az állami ellenőrzés megvédi őket a megbetegedéstől. E hit előmozdítja a prostitúció felhasználását és fokozza a férfiak könnyelműségét. A bordélyházak nem csökkentik a nemi betegségek számát, ellenkezőleg, hozzájárulnak terjedésükhöz, mert a férfiak könnyelműbbé és elővigyázatlanabbá válnak. Hogy a bordélyházak állami védelme milyen nézeteket szül, kiderül abból is, hogy az angliai prostitúció-törvény alapján nyilvántartott prostituáltak tréfásan a királynő hölgyeinek nevezték magukat, mert a királynő által hozott törvény alapján nyerték kiváltságukat.

Fordította: Nyilas Vera

Bebel, August: A nő és a szocializmus
(Kossuth, Bp., 1976.) 150-152. o.

¹⁷⁶ „Ha a Busch-cirkuszban a mezőgazdák szövetsége ülésezik, vagy nagy kongresszust tartanak Berlinben emelkedik... az emberhús ára.” Lásd Satyr: Lebeweltnächte der Friedrichstrasse (A Friedrichstrasse vidám éjszakái). Berlin, 1907., 16. o.

MARX-AVELING A NEMISÉGRŐL

A két utolsó pont fejtegetései esetében, ahol a jövővel foglalkozunk, inkább számítunk ellenséges fogadtatásra, mint minden eddig elhangzottal kapcsolatban. E két pontot már röviden érintettük. Az első a nemi ösztön. Véleményünk szerint az egész mód, ahogyan a társadalom megközelíti ezt a kérdést, alapvetően és végzetesen rossz. Már kezdettől fogva rossz. Gyermekeinket folyton csendre intjük, ha a fogamzásról vagy az utódok születéséről kérdezősködnek. E kérdés azonban éppoly természetes, mintha a szívverésről vagy a légzésről tennének fel kérdéseket. Az egyiket éppoly készségesen és világosan kell megválaszolni, mint a másikat. Lehet talán egy olyan időszak a nagyon fiatal életkorban, amikor bizonyos fiziológiai tények magyarázatát még nem értenék meg, noha nem tudjuk megjelölni ezt az időszakot. De sohasem lehet olyan időszak, amikor nem a valóságnak megfelelő dolgokat taníthatnánk a test bármely funkciójáról. Felnövekvő fiaink és leányaink számára a nemi kapcsolatok egész tárgyköre titokzatosnak és valahogyan szégyenletesnek tűnik. Ez az oka túlzott és egészségtelen kíváncsiságuknak. A gondolkodás a kelleténél jobban erre összpontosul, sokáig kielégítetlen marad, vagy csak hiányosan elégítik ki - s így beteges állapotba jut. Mi úgy látjuk, hogy a szaporodás szerveiről ugyanolyan őszintén és nyíltan kellene beszélnie szülőknek és gyermekeknek, mint az emésztőszervekről. Az ezzel kapcsolatos ellenvetés nem más, mint a fiziológia tanítása iránti közönséges előítélet, s talán leghívebb kifejezésére abban a levélben talált, amelyet egy szülő intézett nemrégiben egy iskola igazgatónőjéhez: „Kérem, ne tanítson a leányomnak semmit a bensejéről. Ez nem tesz jót neki, és durva dolog”. Milyen sokan felpanaszolhatnánk ezzel kapcsolatban a suggestio falsi-t [téves befolyásolást] vagy a suppressio veri-t [tényleges elnyomást] a szülők, tanárok vagy éppen szolgák részéről! Kérdezzük csak meg magunktól becsületesen, hogy kitől, milyen körülmények között tudtuk meg először az igazságot származásunkról. És mégis aligha tévedünk, ha ezt az igazságot szentnek nevezzük, mivelhogy a kisgyermek születésével áll kapcsolatban. Hány esetben tudtuk meg az anyától, akinek a legszentebb joga van tudomásunkra hozni ezt - szenvedéssel szerzett joga?

De azt sem állíthatjuk, hogy ha őszintén beszélünk a gyermekekkel ezekről a dolgokról; akkor fájdalmat okozunk nekik. Hadd idézzük Bebelt, aki viszont Mrs. Isabella Beecher Hookert idézi: „Hogy kielégítse nyolcéves kislánya állandó kíváncsiságát, amellyel a saját eredete felől kérdezősködött, s hogy elkerülje a meséket, amit erkölcsstelennek tartott, elmondta neki a teljes igazságot. A gyermek a legnagyobb figyelemmel hallgatta, és attól a naptól kezdve, amelyen megtudta, hogy milyen fájdalmat és aggodalmat okozott az édesanyjának, egészen újfajta gyengédséggel és tisztelettel ragaszkodott hozzá. Ugyanilyen tisztelettel viseltetett más nők iránt is.” Mi magunk legalább egy olyan nőt ismerünk, aki valamennyi gyermekének elmondta a teljes igazságot. Gyermekei azóta mélyebb és másfajta szeretetet és tiszteletet éreznek iránta.

Azzal a hamis szégyenérzettel és hamis titkolódzással, amely ellen tiltakozunk, együtt jár a nemek egészségtelen elkülönítése, amely akkor kezdődik, amikor a gyermekek elhagyják a gyermekszobát, s csak akkor ér véget, amikor a halott férfiak és nők a közös földbe kerülnek. Az „Egy afrikai farm története”-ben¹⁷⁷ így kiált fel Lyndall: „Egykor egyenlők voltunk, amikor újszülött csecsemőkként, dajkánk térdén feküdtünk. Akkor leszünk újra egyenlők, ha az utolsó álmhoz felkötik állkapcsunkat.” Ez az elkülönítés tapasztalható az iskolákban, s

¹⁷⁷ A „The Story of an African Farm” (Egy afrikai farm története) c. regényt Olive Schreiner írta 1883-ban. Az író műve igen élénk visszhangra lelt a nőemancipáció mozgalmában. Eleanor Marx személyesen is ismerte Olive Schreineret.

még néhány templomban is ez van divatban. A legrosszabb formáját ennek persze azok az embertelen intézmények jelentik, amelyeket kolostoroknak és zárdáknak neveznek. De e rossznak a kevésbé rossz változatai éppúgy embertelenek, ha kisebb mértékben is.

A társadalomban a nemek közötti mindennapi érintkezést gátló korlátozások, akárcsak az iskolás fiúkat sújtó elnyomó intézkedések, sok baj forrásai. Ezek a korlátozások különösen veszélyesek a beszélgetési témák tekintetében. Mindenki látja ennek a következményeit, ha nem is úgy tekint rá, mint következményre, a közép- és felső osztályok dohányzósobáiban folyó beszélgetéseket hallgatva. Csak akkor remélhetjük ennek megoldását, ha a tiszta lelkű vagy legalábbis tisztaságra vágyó férfiak és nők szabad emberi lényként, nyíltan egymás arcába tekintve vitatják meg a szexuális kérdést annak minden vonatkozásában. Ezzel együtt kell járnia - s ezt újból és újból ismételjük - annak a felismerésnek, hogy az egész dolognak gazdasági alapja van. Mary Wollstonecraft „A nők jogainak védelme”¹⁷⁸ című művében többek között a nemeknek ezt az elegyedését tanította az élethossziglani elkülönülés helyett. Azt követelte, hogy a nők kapjanak egyenlő tanulási lehetőségeket, ugyanazokban az iskolákban és egyetemeken tanulhassanak, mint a férfiak, s hogy a gyermekkortól a felnőttkorig a két nemet együtt képezzék. Ez a követelés fájdalmas tövis Mr. J. C. Jeaffreson húzában, legutóbbi munkájának tanúsága szerint.

Fordította: Frank Tibor, Sz. Érdi Éva

Eleanor Marx-Aveling - Edward Aveling: A nőkérdés
(Kossuth, Budapest, 1987.) 19-22. o.

MARX-AVELING A PROSTITÚCIÓRÓL

Mielőtt fejtegetésünk záró részéhez érkezünk, szólni kell egy másik pontról is, amely mai rendszerünk szükségszerű következménye - a prostitúcióról. Ezt - mint már mondtuk - néhány európai országban elismerik és törvényesítik. Itt csupán azt a közhelyet kell ehhez hozzátennünk, hogy ezen intézmény legfőbb támogatója a középosztály. Persze az arisztokrácia sem kivétel, de a förtelmes rendszer talpköve a tiszteletre méltó, tehetős, „fölöttébb erényesnek látszó” kapitalista. Ez nemcsak a nagy vagyon fölhalmozásának és az ebből adódó luxusszokásoknak a következménye. A figyelemre méltó tény az, hogy a tőkére épülő társadalomban, amelynek központja éppen ezért a kapitalista középosztály, a prostitúciót, a társadalom legrosszabb kinövéseinek egyikét elsősorban ez az osztály támogatja. Ez világosan mutatja azt a tanulságot, amelynek levonását ismételten, új formában sürgetjük. Az, amit a „Pall Mall Gazette” nyomán néhány konkrét esetről megtudtunk, általánosan is vonatkoztatható a prostitúcióra. Hogy megszabadulhassunk a prostitúciótól, meg kell szabadulnunk azoktól a szociális viszonyoktól, amelyek azt létrehozták. Hiábavalóak mindazok a jó szándékú kísérletek, amelyek e szörnyű problémával hivatottak megbirkózni, az éjszakai összejövetelek, a nyomorultak menedékhelyei, mint ahogyan ezt a kezdeményezők reménytelenül beismerik. Hiábavalóak is maradnak mindaddig, ameddig fennmarad az a termelési rendszer,

¹⁷⁸ Mary Wollstonecraft „A Vindication of the Rights of Women” (A nők jogainak védelme) c. műve 1792-ben jelent meg és a felvilágosodás szellemében foglalkozik a környezetnek az emberi természetre gyakorolt hatásával. A nevelést olyan eszköznek tekinti, amely által meg lehet változtatni az emberi természetet. Mary Wollstonecraft fellépett a koedukáció mellett.

amelyben a munkásnépesség túltermelése folyik, s ezzel együtt a bűnözők termelése is és a szó szerint és szomorúan „elhagyott” nők is. Szabaduljunk meg a tőkés termelési rendszertől, mondják a szocialisták, és a prostitúció is eltűnik.

Fordította: Frank Tibor, Sz. Érdi Éva

Eleanor Marx-Aveling - Edward Aveling: A nőkérdés
(Kossuth, Budapest, 1987.) 23-24. o.

NŐGYÓGYÁSZAT, EGÉSZSÉG, BETEGSÉG

MÓZES HARMADIK KÖNYVE A SZÜLŐ NŐRŐL

A szülő asszony tisztulási törvénye

12: 1 Azután így beszélt Mózeshez az ÚR: 2 Így szólj Izráel fiaihoz: Ha egy asszony fogan, és fiút szül, tisztátalan lesz hét napig, ugyanolyan tisztátalan, mint a havi tisztulás idején. 3 A nyolcadik napon metéljék körül a fiú szeméremteste bőrét. 4 Még harminchárom napig maradjon otthon az anya, míg megtisztul a vértől. Semmiféle szent dolgot nem érinthet, a szent helyre sem mehet be, míg el nem telnek tisztulásának a napjai. 5 Ha pedig leányt szül, két hétig lesz olyan tisztátalan, mint a havi tisztuláskor, és hatvanhat napig kell otthon maradnia, míg megtisztul a vértől.

6 Amikor eltelnek a fiú vagy leány miatti tisztulásának napjai, akkor vigyen el egy esztendő bárányt égetőáldozatul, egy galambfiókát vagy egy gerlicét pedig vétekáldozatul a kijelentés sátrának bejárata elé, a paphoz. 7 Az pedig mutassa be az ÚR színe előtt, és végezzen engesztelést az asszonyért, akkor tisztává lesz a vérfolyás után. Ez a törvény vonatkozik a fiút vagy leányt szülő asszonyra. 8 De ha nem telik neki báránynak, akkor fogjon két gerlicét vagy két galambfiókát: egyet előáldozatul, egyet vétekáldozatul. A pap pedig végezze el az engesztelést az asszonyért, és az tiszta lesz.

A fordító nincs megjelölve

Mózes harmadik könyve 12: 1-8

Biblia - Ószövetség

(Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1991.) 111-112. o.

HIPPOKRATÉSZ A NŐI TESTRŐL

A szűzi természet sajátosságairól (szüzek betegségeiről)

(De his, quae ad virgines spectant liber)

Ebben az orvosi munkában olyan hatásokról kell beszélnem, amelyeknek a test állandóan ki van téve, mert lehetetlen különben a betegségek létezését megismerni és azt felfedezni, mert művészetünk célja - ha nem is minden esetben, de lehetőleg - az eredendő okokat felismerni, melynek következménye a betegség. Ez vonatkozik mindenek előtt az úgynevezett szent betegségekre, amelyben gutaütésnek, rémképeknek van a beteg kitéve úgy, hogy eszméletét is elveszti és nappal éppúgy, mint éjszaka, vagyis minden időben démonokat vél látni, amelyek számára, mint ellenségek szerepelnek. Sokan ilyen víziók következtében még öngyilkosok is lettek, több a nő, mint a férfi beteg, mert a női természet szégyenlősebb és gyávább.

Hippokratész könyve a női természetről

(De natura muliebri liber)

A női természetről és a betegségekről a következőket adom elő. Az emberek beteges állapotában különös szerepet játszanak a démoni erők is, ezek úgy a női természetben, mint az arc színében is keresendők. A fehérarcú nők nedvesebbek és folyásra hajlamosabbak, ezzel szemben a feketék szárazabbak és szikárabbak. Mindkettő között állanak a bronzszínű (sötétvörös) asszonyok. Ugyanígy van az életkorokkal is; a fiatal nők nedvesebbek és vérbőek, az idősebbek ezzel szemben szikárabbak és vérszegények. Ezen két típus között vannak a középkorú nők. Az, aki mindezekkel helyes módon kíván foglalkozni, kezdenie kell a természetfeletti démoni befolyással és csak ezután az asszony természetével, korával, környezetével és az évszakokkal.

Fordította: Sattler Jenő

Hippokratész könyve a női természetről

(In: Orvostörténeti Könyvtár Közlemények 1965/37. sz.) 143., 145. o.

CARUS A FOGAMZÁSRÓL

Egy férfi csak egy bizonyos nőt tölt be teherrel,
S nő is van, ki csak egy társsal képes fogadásra.
Sok nő bár többször volt férjnél, annakelőtte
Meddő volt, később oly férjet nyert, akitől több
Gyermeke lett, és sok magzattal gazdagította.
S kiknek előbb otthon termőképes felesége
Nem bírt szülni, találtak végül megfelelő lényt,
S istápták aggott korukat gyerekekkel.
Ennyire fontos hát, hogy csak nemzésre fogékony
S alkalmas magvak keveredjenek össze örökké:
Sűrű vegyüljön a híggal, s híg szaporítsa a sűrűt.
Fontos még az is itt, milyen étkeket élvez az ember.
Mert egyiktől megsűrűlnek a testben a magvak,
Másiktól meg meghígulnak, s szinte elaszna.
Szintén nagy szerepet játszik, hogy az élvezetet mily
Módon hajtjuk végre. Sokan hiszik azt ugyanis, hogy
Vad vagy négylábú állat módján közösülve
Könnyebben fog az asszony, mert mellére feküdve
S ágyékát föltartva, a mag hamarabb jut a méhbe.
És sose végezzen buja testmozgást se az asszony,
Mert gátolja a nő a fogamzást, s ellene harcol,
Élénken viszonzva farával férje szerelmét,
S hogyha egész ellágyul, keblével habokat hány.
Mert a barázdából s helyes útjából a csoroszlyát
Igy kihajítja s a maglóvetet kiszorítja helyéből.
Éppen ezért szajhák szokták végezni e mozgást,

Hogy megtelve ne jussanak oly sokszor gyerekágyba,
Meg hogy a férfi is így inkább élvezze szerelmét.
Ám a mi asszonyainknak nincs szüksége ilyenre.
Az sincs isteni kegytől, sem Venus íja nyilától,
Hogy gyakran csunya asszonyok is párjukra találhatnak,
Mert ezt gyakran a nő viszi véghez tettei által,
Szép erkölcei, tisztán tartott külseje révén,
Hogy könnyen megszokd, hogy az életedet vele töltöd,
És azután a szokás meghozza magát a szerelmet.
Mert mire gyöngye ütések hullanak is, de gyakorta,
Apránként meginog, s derekát lassan, de beadja.
Nemde te is láttad, hogy a kösziklára lehulló
Vízcsepp is sok idő múltán átfürj a sziklát?

Fordította: Tóth Béla

Titus Lucretius Carus: A természetéről
(Kossuth, Budapest, 1997.) 17., 139-140., 176. o.

AZ ANGOL „TROTULA”

(13-14. század)

[a] Így megérthetjük, hogy a nők teste kevésbé „tüzes”, mint a férfiaké, a nők testében több a nedvesség, mely kiolthatja az őt kiszárító tüzet; az ő szervezetük vérzés által tisztul meg, és marad egészséges. Ez a tisztulás 12 évestől 50 éves korukig jellemző rájuk. Azon nők esetében, akik fűszeres húst és erős italokat fogyasztanak, és sokat pihennek, ez tovább is elhúzódik. A nők szervezete ilyen módon havonta egyszer tisztul meg, kivéve a viselőöket és azokat, akik szervezete ki van száradva és akik sokat dolgoznak. Az állapotos asszonyokra egyáltalán nem jellemző ez a purgáció, mert a méhükben fejlődő magzat azzal a vérrel táplálkozik, amit egyébként kiürítenének.

[b] Ha nősirom gyökerét juttatják a méhbe, vagy nősirommal füstölnek, az asszony elvetél, mert a nősirom gyökere csípős és száraz, és képes felnyitni, felhevíteni, elsorvasztani és pusztítani. Mert ha egy asszony gyenge, és képtelen világra hozni gyermekét, inkább a magzatot kell megölni, mint hagyni, hogy az anya is meghaljon.

[c] ... és ha egy nő azt kívánja, hogy a fogantatás eredménye fiúgyermek legyen, szárítsa meg egy nyúl méhét és nemi szervét az előbb említett módon, zúzza porrá, a port tegye borba, majd ő is és férje is igyon az így elkészített italból. És ha a nő óhaja egy leánygyermek, akkor szárítsa meg egy nyúl heréit, a ciklusa végén zúzza porrá, igya meg lefekvés előtt, majd férje segítségével gondoskodjon az utód fogantatásáról. Egy másik gyógymód meddő nők számára: vegyük a heréit és a máját egy magányos koca által világra hozott malacnak, zúzzuk porrá, és itassuk meg az asszonnyal, mielőtt együtt hál a férjével.

Fordította: Berecz Mónika

Women in England c. 1275-1525
(ed.: P. J. P. Goldberg, Manchester and New York, M. Univ. Press, 1995.) 57. o.

LAURENT JAUBERT, III. HENRIK TANÁCSADÓJA ÉS ORVOSA A NŐKRŐL

(1578)

„...a férfúi nem derekabb és kiválóbb és tökéletesebb, mint a női. (...) Ha az anyag nem elég tiszta és előnyös egy fiú kifformálásához, akkor lesz belőle egy nőnemű lény, egy tökéletlen megcsonkított férfi. (...)

...a mag különböző, és férfi vagy női testté aszerint alakul, hogy milyen a méh és a menstruációs vér helyzete egymáshoz viszonyítva. (...) A férfi mag, noha alkalmas arra, hogy fiút nemzzen, gyakran elfajul nősténnyé, a méh hidegsége és nedvessége miatt... és a menstruációs vér túl nagy bősége miatt, amely nyers és zavaros.”

Fordította (franciából): Kéri Katalin

Delumeau, Jean: La peur en Occident XIV-XVIII. s.
(Fayard, Paris, 1978.) 428. o.

ANNA, SZÁSZ VÁLASZTÓFEJEDELEMNÉ A SZÜLÉSRŐL

(16. század)

„... sok terhes vagy gyermekágyban fekvő asszony és sok gyerek, gazdag is, szegény is, áldozatul esik a születés idején vagy a szülést követő hat hétben a bábák és segítőtársaik ügyetlenségének, tudatlanságának és sietségének; siralmasan megpocsékolják, tönkreteszik és megnyomorítják őket, mert nincs elég tanult bába ebben az országban”.

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban
(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 23. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK

(1676)

Ma reggel hát belekóstoltam a vízbe, egyetlenem; huh, de fertelmes!

(...)

Az ember hatkor járul a forráshoz: mindenki ott van, iszik, és pokoli módon fintorog; mert képzelje csak: a víz tűzforró, és undok salétromíze van. Az ember téblábol, jár-kel, sétál, misét hallgat, kihányja a vizet, s aztán megbeszéli a barátaival, hogy és mint hányt ki: egészen délig semmi másról nincs szó. Akkor megebédel, s ebéd után elmegy valakihez: ma én voltam ez a valaki. Brissacné hombre-t játszott Saint-Héremmel és Plancyval; én pedig a kanonokkal Ariostót olvastam; neki kisujjában van az olasz, s azt mondja, hogy én is jól

tudok. Jött néhány idevaló kisasszonyka egy flótával: remek bourrée-t¹⁷⁹ jártak. Cigánylányok is illegetik itt magukat; úgy rúgják a port, hogy ahhoz a papoknak is lehetne néhány szavuk; végül aztán ötkor az ember jár egyet a kies környéken, hétkor könnyű vacsorát eszik, és tízkor nyugovóra tér. Így most már ugyanannyit tud a napirendemről, mint jómagam. Ivókúráim elég jól halad; tizenkét pohárral ittam: a víz megpurgált egy kicsit, ez minden, amit várok tőle. Pár nap múlva megkezdem a zuhanyozást.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 291. o.

MADAME SÉVIGNÉNÉ GRIGNANNÉNAK 2.

(1676)

Ma elkezdtem a zuhanykúrát: elég jó ízeltő a purgatóriumból. Az ember ott áll anyaszült meztelenen egy kis föld alatti zugban, s egy asszony valamiféle csövön át a kellő pontra zúdítja azt a bizonyos forró vizet. Ez a helyzet, lévén alig fügefalevélnyi ruha az emberen, elég megalázó. Ragaszkodtam hozzá, hogy két komornám is velem legyen, hadd lássak legalább ismerős arcokat. A függöny mögé odaült valaki, hogy tartsa a lelket a páciensben a kúra fél órája alatt; az én esetemben ez egy ganat-i orvos volt, akit Noailles-né¹⁸⁰ mindig elvitt magával, ha fürdőre ment, akit nagyon szeret, aki nagyon derék fiú, cseppet se sarlatán, és nincs egy mákszemnyi rögeszméje se, s akit most pusztán barátságból és szívésségből átengedett nekem. Én pedig megtartom, ha mindenem rámegy is, mert az itteni doktorok elviselhetetlenek, ez viszont szórakoztat. Semmiben se hasonlít a rossz orvosokhoz, nem hasonlít a chelles-ihez sem: eszes, jóra való ember; ismeri az életet; egyszerűen nagyon kedvemre való. Ő tartott hát szóval, míg a kínkamrában voltam. Gondolja csak el, milyen az, amikor egy forró vízszugár perzseli valamelyik nyomorult testrészét, olyan forró, amelyet csak el tud képzelni. Legelőször is alaposan felpezsdítik az egész testet, hogy minden porcikájában mozgásba jöjjenek a fluidumok; aztán egyenként veszik sorra a beteg ízületeket; de amikor a tarkóhoz érnek, mintha láng csapná meg az embert: meglepődik, nem érti, mi történt; pedig ezen fordul meg az egész. El kell viselni mindent, és az ember el is viseli, és végül is nem ég meg semmije, s aztán befekszik egy meleg ágyba, izzad bőségesen, s ez az, ami meggyógyítja. Orvosomnak itt is nagy hasznát látom; mert ahelyett, hogy átengedném magam az unalomnak, amely elválaszthatatlan a kétórás izzadástól, felolvastatok velem, s ez elszórakoztat. Egy szó, mint száz, így fog eltelni hét vagy nyolc napom: azt hittem, az ivókúrát is folytatom majd, de ezt nem engedik, túl sok lenne egyszerre; ittlétem tehát egy kicsit hosszabbra nyúlik.

Ami nem volt rendben nálam, azt mind rendbe tették, főképp azért is küldtek ide, hogy végképp elbúcsúzzam a bajaimtól, és végső tisztogatást csináljak, s úgy tapasztalom, igazuk volt: mintha valamiképpen megújítottam volna bérletemet az életre és az egészségre; és ha viszontláthatom, drága kicsikém, a gyöngédségtől és örömtől túlárado szívvel ismét megcsókolha-

¹⁷⁹ Auvergne-i népi tánc.

¹⁸⁰ Louise Boyer (1631-1697), Noailles hercegné, jámbor asszony, a későbbi párizsi érsek és bíboros anyja.

tom, talán újra bellissima madré-jának nevezhet, és nem mondok le a szépasszonyanya címről sem, amellyel Coulanges úr tisztelt meg. Egy szó, mint száz, kicsikém, csupáncsak magán múlik, hogy feltámaszt-e e módon avagy sem. Azt viszont nem állítom, hogy a távolléte tett beteggé; épp ellenkezőleg, úgy tetszik, hogy nem sírtam eleget, mert még mindig olyan sok víz van bennem; de annyi bizonyos, hogy nagyon hiányzik, s ez árnyékba borítja és megkeseríti az életemet, s nem tudok beletörődni.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné né levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 293-295. o.

ENGELS AZ ANGOL NŐK EGÉSZSÉGÉRŐL

A nők szervezetére szintén egészen sajátosan hat a gyári munka. A nőknél még sokkal súlyosabbak a hosszú munkaidő okozta eltorzulások; a medence deformálódását - részben a medencecsontok szabálytalan fekvése és fejlődése, részben a hátgerinc alsó részének elferdülése következtében - gyakran a túl hosszú munka okozza. „Bár én még magam nem találkoztam medence-eltorzulással és néhány más rendellenességgel” - mondja jelentésében dr. Loudon [C. 3, 24. old] -, „de olyan jelentések ezek, amelyeket minden orvos a gyermek-kori hosszú munkanap valószínű következményének kénytelen tekinteni; azonkívül igen nagy tekintélyű orvosok is megerősítik ezt.” - Számos baba szülész bizonyítja, hogy a gyári munkásnők nehezebben szülnek, mint más asszonyok, és gyakrabban elvetélik magzatukat; ezt olvassuk pl. dr. Hawkinsnál, jegyzőkönyvek, [D. 3.] 11. és 13. old. Ehhez járul még, hogy a nők, mint az összes gyári munkások, általános gyengeségben szenvednek, s amikor terhesek, a szülés órájáig a gyárban dolgoznak - persze, mert attól tartanak, hogy ha korábban hagyják abba a munkát, más jön a helyükbe, és őket elbocsájtják; azonkívül, ha nem dolgoznak, elvesztik bérüket. Igen gyakran előfordul, hogy asszonyok, akik este még dolgoztak, másnap reggel megszülik gyermeküket, sőt az sem ritka eset, hogy a gyárban, a gépek közt szülnek. S ha a burzsoá urak nem is látnak ebben semmi különöset, de feleségük talán mégiscsak elismeri, hogy kegyetlenség és gyalázatos barbárság, ha egy terhes nőt közvetve arra kényszerítene, hogy a szülés napjáig napi 12-13 óra hosszát (korábban még ennél is tovább) állva, sokat hajolgatva dolgozzék. De ez még nem minden. Az asszonyok örülnek és nagy időnek tartják, ha megengedik nekik, hogy szülés után két hétig ne dolgozzanak. Egyesek már nyolc, sőt három-négy nap után ismét bemennek a gyárba, hogy teljes óraszámban dolgozzanak. - Hallottam egyszer, amint a gyáros megkérdezte felügyelőjét: Még mindig nincs itt ez és ez az asszony? - Nincs. - Mikor szült? - Nyolc nappal ezelőtt. - Akkor már régen bejöhett volna. Amaz ott csak három napig szokott otthon maradni. - Természetesen; az elbocsátástól, a munkanélküliségtől való félelem behajtja őket a gyárba, ha mégoly gyengék is, ha fájdalmaik vannak is; a gyáros érdeke nem tűri, hogy munkásai betegség miatt otthon maradjanak; a munkásoknak nem szabad betegeknek lenniük, a munkásnők nem lehetnek gyermekágyasok - mert akkor a gyáros gépei megállnának, vagy pedig a gyárosnak valamilyen átmeneti változtatáson kellene törnie fenséges fejét; ennek elkerülése végett inkább elbocsátja embereit, ha betegeskedni merészelnek. Hallgassák csak meg (Cowell, jegyzőkönyvek, [I. Rept. D. 1.] 77. old.): „Egy leány nagyon rosszul érzi magát, alig-alig bírja munkáját végezni. - Miért nem kér engedélyt, hogy hazamehessen? - Ó, uram, az »úr« ebben nem ismer tréfát; ha csak negyed napot távol vagyunk, megkockáztatjuk, hogy elküld bennünket.” Vagy (Sir D.

Barry, jegyzőkönyvek, [II. Rept. A. 3,] 44. old.): Thomas MacDurt munkás kissé lázas; „nem maradhat otthon, legalábbis négy napnál tovább nem, különben attól kell tartania, hogy elveszti munkáját”. És így van ez majdnem minden gyárban. - A fejlődésben levő fiatal lányoknál munkájuk még számos más rendellenességet okoz. Egyesek, különösen a jobban tápláltak, a gyárak forró levegőjében a szokottnál gyorsabban fejlődnek, úgyhogy vannak gyári munkáslányok, akik már 12-14 éves korukban teljesen kifejlettek; Robertson, a már említett - mint a gyári jelentés mondja - „kiváló” manchesteri szülész, elbeszéli a „North of England Medical and Surgical Journal”-ben, hogy kezelt egy 11 éves lányt, aki teljesen kifejlett asszony, sőt teherben volt; szerinte Manchesterben egyáltalában nem ritka eset, hogy 15 éves nők szülnek. Ezekben az esetekben éppolyan hatása van a gyárak hőségének, mint a forró tropikus éghajlatnak, és mint a tropikus éghajlati viszonyok között, itt is megbosszulja magát a túl korai érettség: korán megöregednek és elfonnyadnak. - Gyakran azonban visszamarad a nők nemi fejlődése; mellük későn, vagy egyáltalán nem fejlődik ki (amire Cowell jelentésének, [I. Rept. D. 1,] 35. oldalán példákat sorol fel), a menstruáció sok esetben csak tizenhét vagy tizennyolc éves, néha húszéves korukban kezdődik, és gyakran egészen kimarad (dr. Hawkins, jegyzőkönyvek, [II. Rept. D. 3,] 11. old; dr. Loudon, [C. 3,] 14. old. stb.; Sir D. Barry, [A. 3,] 5. old. stb.) Az orvosi jelentések egyöntetű megállapítása szerint nagyon gyakori a szabálytalan menstruáció, amely nagy fájdalommal, rosszulléttel jár együtt, és különösen gyakori a sápkór.

A fordító nincs megjelölve

Marx - Engels - Lenin: A nőkérdésről és a családról
(Kossuth, Budapest, 1974.) 27-29. o.

BEBEL A PROSTITUÁLTAK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁRÓL

(19. század)

(...) A tapasztalatok szerint sem a rendőrileg ellenőrzött prostitúciós intézetek (nyilvános-házak, bordélyházak), sem a rendőrség által elrendelt orvosi vizsgálatok nem nyújtanak biztosítékot a fertőzés ellen.

Dr. Albert Eulenburg titkos orvostanácsos 1898-ban így válaszolt a prostituáltak kaszárnyaszerű elhelyezése ellen fellépő bécsi nőbizottság kérdésére: „A prostituáltak rendőri felügyelet alá helyezésének kérdésében - nem feledkezve meg persze az azonnali megvalósítás gyakorlati nehézségeiről - elvileg teljesen és tökéletesen az Önök petíciójának pártján állok, és a legtöbb országban érvényben levő gyakorlatot igazságtalannak, méltatlannak és ezenkívül a kitűzött cél elérésére teljesen alkalmatlannak tartom.”

1892. július 20-án a berlini orvosegyesület úgy nyilatkozott, hogy sem egészségügyi, sem erkölcsi szempontból nem ajánlatos újból megnyitni a bordélyházakat.

A nemi betegségeknek az a sajátosságuk, hogy gyakran nem ismerhetők fel könnyen és azonnal, és némi bizonyosságot csak napi többszöri vizsgálattal lehetne szerezni. Erre persze, a szóba kerülő nők számát és a költségeket tekintve, nincs lehetőség. Ahol egy óra alatt 30-40 prostituáltat kell „elintézni”, ott a vizsgálat alig több pusztán komédiánál, s a heti egy-két

vizsgálat ugyancsak teljesen elégtelen. Ezért mondja dr. Blaschko:¹⁸¹ „Az a nézet, hogy a prostituáltak ellenőrzése biztosítékot nyújt a fertőzés ellen, sajnos igen elterjedt és végzetes tévedés. Inkább azt mondhatjuk, hogy mindenki, aki prostituálttal vagy könnyelmű leánnyal érintkezik, mindenkor nagy veszélynek teszi ki magát.”

Az ellenőrző intézkedések eredményességét az is csökkenti, hogy a férfiak, akik a betegséget az egyik nőről a másikra átviszik, semmiféle ellenőrzés alatt nem állnak. Az a prostituált, akit a vizsgálat éppen egészségesnek talált, még ugyanabban az órában nemi betegséget kaphat egy férfitől, és a legközelebbi ellenőrzésig, vagy amíg a bajt ő maga észre nem veszi, egy sereg látogatóját megfertőzheti. Ezek a parancsszóra történő vizsgálatok, amelyeket nők helyett férfiorvosok végeznek, azonkívül, hogy teljesen illuzórikusak, mélyen sértik a szeméremérzetet, és hozzájárulnak annak teljes eltűnéséhez. Az ellenőrzést végző orvosok közül igen sokan megerősítik ezt a tényt.¹⁸² Kitűnik ez a berlini rendőr-főkapitányság jelentéséből is: „El kell ismernünk, hogy az érintettek a nyilvántartásbavétel következtében erkölcsileg még mélyebbre süllyednek.”¹⁸³ A prostituáltak meg is tesznek minden tőlük telhetőt, hogy kibújjanak az ellenőrzés alól. Másrészt azonban e rendőri intézkedések roppantul megnehezítik, sőt lehetetlenné teszik a prostituáltaknak, hogy ismét visszatérjenek valamilyen tisztességes foglalkozáshoz. A rendőri ellenőrzés alá került nő elveszett a társadalom számára; többnyire néhány év alatt nyomorult módon tönkremegy. Találóa és igen kimerítően nyilatkozott erről Genfben az erkölcstelenség leküzdésére ötödízben összehívott kongresszus, állást foglalva a prostitúció rendőri szabályozása ellen: „A prostituáltak kötelező orvosi vizsgálata kegyetlen büntetés a nőre nézve, annál is inkább, mert a vizsgálatnak erőszakkal alávetett szerencsétleneket végleg romlásba dönti, minthogy a szeméremérzet utolsó maradványát is, amely pedig még a legelvetemültebbekben is megmaradhatott, kiirtja belőlük. Az állam, amely a prostitúciót rendőrileg akarja szabályozni, megfélemez, hogy mindkét nemet egyenlő védelemben kellene részesítenie, s erkölcsileg lesüllyeszti, lealacsonyítja a nőt. A prostitúció hivatalos szabályozásának mindenféle rendszere rendőri önkényeskedéssel, valamint azoknak a jogi garanciáknak a megsértésével jár, amelyeket az önkényes letartóztatás és elzárás ellen a törvény minden egyénnek egyaránt biztosít, még a legelvetemültebb gonosztevőnek is. Minthogy pedig e jogsértés csak a nő rovására történik, a nő és férfi közötti természetellenes egyenlőtlenség a következménye. A nőt pusztán eszközzé alacsonyítják le és nem bánnak vele úgy, mint jogi személlyel. Törvényen kívül állónak tekintik.”

Hogy a rendőrorvosi ellenőrzésnek milyen kevés haszna van, azt Anglia meggyőzően példázza. Hivatalos jelentés szerint az 1867-ben bevezetett törvényes szabályozás előtt a katonaságnál 91 ezrelék volt a fertőző nemi betegségek aránya. Ez a szám 1886-ban, tehát az ellenőrzés fennállásának 19. évében 110 ezreléket, de 1892-ben, hat évvel a szabályozás megszüntetése után csak 79 ezreléket ért el. A szifilitikus megbetegedések száma a polgári

¹⁸¹ Handbuch. der Hygiene. Herausgegeben von Dr. med. Th. Weyl. 10. Band. „Hygiene der Prostitution und venerischen Krankheiten.” Bearbeitet von Dr. A. Blaschko. Berlin. (A higiéné kézikönyve. Kiadta dr. med. Th. Weyl 10. köt. „A prostitúció és a venereás betegségek higiénéje.” Feldolgozta dr. A. Blaschko, Berlin.) Jena, 1901., 111. o.

¹⁸² „A valóság az, hogy a szabályozás jelenlegi rendszere nem képes a venereás betegségek eredményes leküzdésére, de még számottevő csökkentésére sem. A férfiakat a látszatbiztonság elővigyázatlaná teszi; a kölcsönös kapcsolatok szaporodása legalább annyira növeli a fertőzés veszélyét, mint amennyire néhány súlyos betegnek az orvos által való kikapcsolása csökkenti.” Lásd August Forel: Die sexuelle Frage (A nemi kérdés). München, 1907., 338-339. o.

¹⁸³ A berlini királyi rendőr-főkapitányság második jelentése az 1881-1890. évekre vonatkozóan. 351-359. o.

lakosság körében az 1879-1882 közötti - tehát a szabályozás alatti - 10 ezrelékről, 1885-1889 között, tehát a szabályozás megszüntetése után, 8,1 ezrelékre csökkent.

A vizsgálatnak alávetett prostituáltakra azonban a vonatkozó törvény egészen másként hatott, mint a katonaságra, 1866-ban 1000 prostituált 121 megbetegedés jutott, 1868-ban, a törvény kihirdetése után két évvel, 202; ez a szám azután lassanként csökkent, de 1874-ben még mindig 16-tal több volt, mint 1866-ban. A prostituáltak közt előforduló halálesetek száma is ijesztően emelkedett a törvény életbelépését követően. 1865-ben 1000 prostituált közül 9,8, 1874-ben viszont 23 halt meg. Amikor a hatvanas évek vége felé az angol kormány az orvosi ellenőrzést az összes angol városokra ki akarta terjeszteni, az angol nőkől a felháborodás vihara tört ki. A törvényt a női nem egészére nézve sértőnek tekintették. A nőkre vonatkozólag hatályon kívül akarják helyezni - mondták - a habeas corpus, azt az alaptörvényt, amely az angol polgárt védi a rendőrség túlkapásaival szemben; minden durva, bosszúvágyó vagy már alantas indulatoktól hajtott rendőrtisztviselőnek megengedik, hogy megtámadja akár a legtisztességesebb nőt is, prostitúcióval gyanúsítva őt, ezzel szemben a férfiak féltelenségét a törvény nem bünteti, ellenkezőleg, védi és előmozdítja.

Az angol nők - noha egyes korlátolt férfiak félremagyarázták és megvető megjegyzésekkel kísérték a női nem söpredéke érdekében való fellépésüket - Josephine Butler vezetésével erőlesen harcoltak e törvény életbeléptetése ellen. Újságcikkekben és röpiratokban tárgyalták a pro és contra érveket, s meggátolták a vizsgálat kiterjesztését, 1886-ban pedig sikerült magát a törvényt is hatályon kívül helyeztetniük.¹⁸⁴

A német rendőrségnek is megvan az a hatalma, melyet az angol nők nem akartak tűrni. A Berlinben, Lipcsében, Kölnben, Hannoverben és másutt történt és nyilvánosságra jutott esetek bizonyítják, hogy e hatalom gyakorlása során gyakoriak a visszaélések vagy „félreértések”, am nálunk nemigen hallani e túlkapások elleni erőyes tiltakozásokról.¹⁸⁵ Még a kispolgári Norvégiában is betiltották 1884-ben a bordélyházakat, 1888-ban pedig Krisztiániában, a fővárosban eltörölték a prostituáltak kényszer-nyilvántartását és az ezzel kapcsolatos orvosi vizsgálatot. 1893. januárjában e rendelet hatályát kiterjesztették az egész országra. Igen helyesen mondja Guillaume-Schack asszony a férfiak érdekében hozott állami „óvintézkedésekről”: „Minek tanítjuk fiainkat az erény és az erkölcs tiszteletére, ha az állam az erkölcstelenséget szükséges bajnak nyilvánítja, és a fiatalembernek, mielőtt egyáltalán elérte volna a szellemi érettséget, odadobja szenvedélyeinek játékszeréül a hatóságilag áruvá bélyegzett nőt?”

¹⁸⁴ A nők legmegbízhatóbb segítőitársai az angol munkások voltak. „Elhatároztuk - írja Josephine Butler „Personal Reminiscences of a Great Crusade” (Személyes emlékek egy nagy keresztes hadjáratról) című híres munkájában -, hogy felhívással fordulunk a nemzethez. Már 1869 őszén levelet intéztünk a parlament mindkét házának tagjaihoz és a világi és egyházi pártok sok más vezetőjéhez. A válaszlevelek között volt néhány, amelynek írója teljes mértékben egyetértett velünk... Minthogy azoktól a köröktől, amelyeknek megnyerésében elsősorban reménykedtünk, igen kevés bátorítást kaptunk, az ország munkásaihoz fordultunk. Ezek egészen másként fogadtak bennünket. Tudatában vagyok annak, hogy a dolgozó osztályoknak is vannak hibáik, és éppen úgy nem mentesek az önzéstől, mint más néprétegek; de rendíthetetlenül szilárd az a meggyőződés, hogy a nép, mihelyt az igazság nevében fordulnak hozzá, csaknem mindenkor lojális és megbízható érzelmekről tesz tanúbizonyságot.” Idézi P. Kampffmeyer: Id. mű, 69. o.

¹⁸⁵ 1901-ben Bécsben a csöcselék ordítószása közepette Neuhofer rendőrbiztos egy francia nőt bántalmazott, majd börtönbe zárattott a prostituáltak közé és erőszakos orvosi vizsgálatnak vetette alá. Az eset nyomán öt interpelláció hangzott el a Birodalmi Tanácsban. 1902-ben Hamburgban és Kielben letartóztattak, és részben durván bántalmaztak prostitúcióval gyanúsított hölgyeket. Ezen esetek után szeptember 8-án óriási tüntető gyűlést tartottak Hamburgban, amelyen az összes pártok tagjai részt vettek.” P. Kampffmeyer: Id. mű, 66. o.

Egy nemi beteg férfi féktelenségében akárhányat megfertőzhet e szerencsétlen teremtesek közül, akik vagy csábítás, vagy pedig a szörnyű nyomor következtében üzik e szégyenletes mesterséget, s a férfinak a hajaszála sem görbül meg, de jaj a beteg prostituálnak, ha nem fordul azonnal orvoshoz. A helyőrségi városok, az egyetemi városok, a kikötők stb., ahol sok erős, egészséges férfi gyűlik össze, valóságos melegágyai a prostitúciónak és az ezzel járó veszélyes betegségeknek, amelyeket innen az ország legtávolabbi zugaiba széthordoznak, mindenütt terjesztve a romlást. Diákjaink jelentős hányadának erkölcsi színvonaláról így nyilatkozik a „Korrespondenzblatt zur Bekämpfung der öffentlichen Sittenlosigkeit” (Tudósítások a közérkölcsök védelmében),¹⁸⁶ „A diákság igen széles rétegeiben manapság ijesztően alantas, sőt egyenesen romlott nézeteket vallanak az erkölcsi kérdésekről.” És éppen ezekből a körökből, amelyek németiségükkel és „német erkölcsükkel” kérkednek, kerülnek ki közhivatalnokaink, államügyészeink és bíráink.

A diákság körében minden bizonnyal különösen súlyos a helyzet, amint ez abból is kiderül, hogy 1901 őszén számos egyetemi tanár és orvos, köztük több elsőrendű szaktekintély, felhívással fordult a német diáksághoz, nyomatékosan felhívta a figyelmet a nemi kicsapongások szomorú következményeire, és óva intett a túlzott alkoholfogyasztástól is, amely oly sok esetben előmozdítja a nemi kicsapongást. Végre kezdik megérteni, hogy ezekről a kérdésekről nem lehet tovább hallgatni, hogy a dolgokat nevükön kell nevezni, ha némileg elejét akarjuk venni a legnagyobb bajoknak. Más rétegeknek is fel kellene figyelniük ezekre az intelmekre.

„És bűneidért lakolni fogsz utódaidban harmad- és negyedízigen.” Ez a bibliai mondás a szó szoros értelmében vonatkozik a kicsapongó nemi beteg férfira, és sajnós, ártatlan feleségére is. „Fiatal férfiakat és nőket érő szélhűdés, gerincsorvadás és agylágyulás, az idegbajok számos különféle formája, látási zavarok, csontszú és bélbajok, meddőség és sorvadás oka többnyire nem más, mint régi, fel nem ismert, vagy érthető okokból elhallgatott szifilisz... A dolgok mai állása mellett viruló leányainkból a tudatlanság és a könnyelműség beteg, hervadt teremteseket csinál, akik krónikus medencegyulladásal kénytelenek lakolni férjük házasság előtti és házasságon kívüli kicsapongásaiért.”¹⁸⁷ Dr. A. Blaschko többek közt ezt mondja: „A lakosság rémei az olyan járványok, mint például a kolera és a himlő, a diftéria és a tífusz, amelyeknek hatása mindenki előtt azonnal és közvetlenül nyilvánvaló, jóllehet veszélyesség tekintetében alig, elterjedtség tekintetében pedig egyáltalán nem mérhetők össze a szifilisszel... Mégis a szifiliszt úgyszólván ijesztő közönnyel kezeli a társadalom.”¹⁸⁸ Ennek az oka, hogy az ilyen kérdések nyílt megbeszélése „illetlen” dolognak számít. Hiszen még a német Reichstag sem tudta magát rászánni arra, hogy törvényben kötelezze a betegpénztárakat a nemi betegeknek más betegekhez hasonló ellátására.¹⁸⁹

¹⁸⁶ 1893. augusztus 15. Berlin.

¹⁸⁷ Dr. Oskar Lassar: Die gesundheitsschädliche Tragweite der Prostitution (A prostitúció káros kihatása az egészségre). Berlin, 1892., August Hirschwald.

¹⁸⁸ Die Behandlung der Geschlechtskrankheiten in Krankenkassen und Heilanstalten (A nemi betegségek kezelése betegpénztárakban és gyógyintézetekben). Berlin, 1890., Fischers Medizinische Buchhandlung.

¹⁸⁹ A betegbiztosítási törvénynek ezt a rendelkezését (6a §), amely lehetővé tette a községek számára az olyan intézkedést, hogy nemi kicsapongásból származó megbetegedés esetén a táppénz egyáltalán nem vagy csak részben fizetendő ki, az 1903. május 25-én elfogadott és 1904. január elsején életbe lépett kiegészítő rendelkezés hatályon kívül helyezte.

Hatását tekintve a szifilisz a legszívósabb és a legnehezebben kiirtható kór. Sok évvel a betegség lezajlása után, amikor a felgyógyult beteg már úgy véli, hogy a baj teljesen megszűnt, gyakran jelentkeznek a betegség következményei a feleségen vagy az újszülött gyermekeken. A feleség és a gyermek számos betegsége a férj, illetve a szülők nemi betegségéből ered. Az Ifjúságvédő Egylet 1899 őszén petíciót terjesztett a Reichstag elé, amely szerint gonorrhéa (tripperes) fertőzés következtében Németországban mintegy 30.000 gyermek született vakon, és a gyermektelen asszonyok 50%-ánál ugyanez okozta a meddőséget.¹⁹⁰ A gyermektelen házasságok száma valóban ijesztően nagy, s továbbra is emelkedik. Gyengeelméjű gyermekek nyomorúságát gyakran ugyanezen okoknak lehet betudni, és hogy egyetlen csöpp szifilitikus vér milyen szörnyű bajt okozhat a himlőoltásnál, arról szomorú példák tanúskodnak.

A nemi betegségek nagyarányú elterjedtségének hatására többször kezdeményezték egy olyan birodalmi törvény kibocsátását, amely elrendeli a nemi betegek orvosi kezelését. De az illetékesek mindeddig nem tudták rászánni magukat erre a lépésre: valószínűleg attól félnek, hogy akkor kiderülne a baj nagysága. A szakértők általában arra a meggyőződésre jutottak, hogy a korábban veszélytelennek tartott gonorrhéa a legveszélyesebb megbetegedések egyike. Még a látszólagos gyógyulás után is tovább hat az emberi szervezetben. Amint dr. Blaschko 1898. február 20-án Berlinben tartott előadásában megállapította, a berlini erkölcsrendészeti vizsgálatok során a gonorrhéával fertőzött prostituáltaknak egynegyed vagy legfeljebb egyharmad részénél ismerhető fel ez a betegség. A valóságban a prostituáltak túlnyomó része gonorrhéa, jóllehet az ellenőrzés csak egy kis töredéküknél állapítja meg ezt a betegséget. S minthogy ezeknek is csak elenyésző részét gyógyítják ki betegségéből, a társadalomnak olyan fekélye ez, melyet egyelőre nem tud orvosolni, s amely a lakosság női részét súlyos veszedelemmel fenyegeti.

Fordította: Nyilas Vera

Bebel, August: A nő és a szocializmus
(Kossuth, Bp., 1976.) 152-156. o.

MARX-AVELING A NŐI BETEGSÉGEKRŐL

A nemek megkülönböztetésének két végletes formája, mint arra. Bebel rámutat, amely ebből az elkülönítésből következik, a nőies férfi és a férfias nő. Két olyan típus ez, amelytől még az átlagember is visszahököl a természetellenestől való teljesen természetes viszolygással. Már többször említett okoknál fogva az előbbi kevésbé gyakori, mint az utóbbi. De ez a két típus nem meríti ki a beteges formák sorát, amely a nemek közötti kapcsolatok természetellenes kezelésére vezethető vissza. Ide tartozik a beteges szüzesség, amelyet már említettünk. A negyedik az elmebaj. Az ötödik az öngyilkosság. E két utóbbit illetően lássunk néhány adatot az egyikre, s egy figyelmeztetést a másikra vonatkozóan. Először a figyelmeztetés: a legtöbb nő 16 és 21 éves kora között követ el öngyilkosságot. Ezek közül sok természetesen terhesség miatt, amelyet a mi társadalmi rendszerünk a bűn szintjén kezel. Más esetekben viszont az

¹⁹⁰ A vakok intézeteinek lakói közül Berlinben 21,3, Bécsben 31, Breslauban 35,1, Budapesten 47,9, Münchenben 73,8% a születéskor történt fertőzés következtében vakult meg. Th. Weyl: Soziale Hygiene. Jena, 1904., 62. o.

öngyilkosság a kielégítetlen nemi ösztönök következménye, amelyet a „szerelmi csalódás” eufémizmusával szoktak elleplezni. Íme néhány számadat az elmebajra vonatkozóan Bebel műve angol fordításának 47. oldaláról. Hannoverben 1 elmebeteg jut 457 nem házásra, 1 elmebeteg 1316 házias lakosra (összesen 188); Szászországban 260 nem házias elmebeteg jut egymillió nem házias egészséges nőre, 125 házias elmebeteg egymillió házias egészségesre. Poroszországban 1882-ben minden 10.000 lakosra 32,2 nőtlen férfi elmebeteg, 9,5 nős férfi elmebeteg, 29,3 férjezetlen női elmebeteg és 9,5 férjezett női elmebeteg esik.

Férfiak és nők számára itt az ideje annak a felismerésnek, hogy a nemiség elfojtásának mindig végzetes következményei vannak. A túlzott szenvedély beteges. De az ellenkező véglet, amely az egészséges természetes ösztönök feláldozásával jár, éppolyan beteges. „Akik akár egyiket, akár másikat túlzásba viszik, szörnyeteg lelkek” - ez éppoly igaz ebben a vonatkozásban, mint a melankólia és a túlradó öröm esetében, amelyekre Rosalinda panaszkodott az ardeni erdőben.¹⁹¹ És mégis a nők ezrei vonulnak csak általuk ismert pokoltüzeken keresztül társadalmi rendszerünk Molochjához,¹⁹² nők ezreit fosztják meg hónapról hónapra, évről évre „vissza-nem-térő tavaszuktól”. Ezért mi - s e kérdésben egyetért velünk nyilván a legtöbb szocialista - azt állítjuk, hogy a szüzesség egészségtelen és szentségtelen. Ha a szüzességen a gyermekek fogantatásával kapcsolatos minden ösztön teljes elnyomását értjük, a szüzességet bűnnek tartjuk. Mint minden bűn esetében, a bűnöző nem a szenvedő egyén, hanem a társadalom, amely bűnözésre és szenvedésre szorítja. Itt egyetértünk Shelleyvel. A „Mab királynő”-höz fűzött jegyzeteiben ezt írja: „A szüzesség szerzetesek és bibliai próféták babonája, nagyobb ellensége a természetes mértéktartásnak, mint a nem-szellemi érzékiség; mert minden családi boldogság gyökeréig hatol, és az emberi fajnak nagyobb felét nyomorúságra kárhoztatja azért, hogy a kevesek kisajátíthassák leigázásuk törvény biztosította előjogát.”¹⁹³ Végül e legfontosabb ponton emlékeztetünk az összegyűjtött orvosi bizonyító anyagra, amely szerint a nők jobban szenvednek e megszorításoktól, mint a férfiak.

Fordította: Frank Tibor, Sz. Érdi Éva

Eleanor Marx-Aveling - Edward Aveling: A nőkérdés
(Kossuth, Budapest, 1987.) 22-23. o.

¹⁹¹ Shakespeare „Ahogy tetszik” c. vígjátékának egyik szereplője, Rosalinda, a IV felv. 1. színében mondja ezeket a szavakat (Szabó Lőrinc fordításában). Shakespeare Összes Drámái. II. köt. 757. old. Új Magyar Könyvkiadó 1955.

¹⁹² Moloch - ókori föníciai napisten, akinek emberáldozatokat hoztak.

¹⁹³ P. B. Shelley „Queen Mab; a Philosophical Poem” (Mab királynő; filozófiai költemény) c. műve 1813-ban jelent meg; egyik lényeges mondanivalója, hogy az emberek eredendően jók, a rossz csak intézményeikben van. Az emberiség boldogulásának útja a papok és királyok elpusztításán át vezet egy olyan jövő felé, amely megrövidíti a munkaidőt, értelmet ad a munkának, felszabadítja és egyenjogúvá teszi a nőket.

NŐI MUNKA

HOMÉROSZ: ODÜSSZEIA

Odüsszeusz megérkezik a Phaiákokhoz

„Nauszikaá, mért szült az anyád ily lusta leánynak?
Elhanyagolva hever tündöklő drága ruhád mind,
és közeleg lakodalmad, azon szép tiszta ruhát kell
öltened és adnod majd, kik hazavisznek, azoknak:
mert hiszen ebből kél a leány jóhíre a nép közt,
apja is ennek örül, s vele örvend anyja, az úrnő.
Hát csak eredjünk mosni, amint fölfénylik a hajnal:
s én nyomodon sietek versengeni, hogy hamarabb légy
készzen véle, hiszen nem léssz te soká hajadon már:
mert hisz a községből megkérnek a legderekabbak
minden phaiák közt, honnét a te törzsed is indul.
Hát kora hajnalban buzdítsd neves édesapádat,
hogy szekeret s öszvéreket adjon fölszereléssel:
fussanak öltönyeiddel, övekkel, szép takarókkal.
És magad is helyesebb, ha ekép mégy, nem gyalog indulsz,
mert a mosógödrök még innen messze fekszenek.”

(...)

S jött is a széptrónszékű Hajnal, s drágaruhájú
Nauszikaát fölverte: csodálta a lányka az álmot,
s termeken át indult, a szülőinek is hirüladni:
jó apjának s anyjának; bent lelte meg őket.
Anyja a tűzhelynél szolgálólányai közt ült
s tengeri-bíbor szállal szőtt; apját pedig akkor
érte, mikor kifelé ment épp, a neves fejedelmek
gyűlésébe, hová fényes phaiákjai hívták.
Hát odaállt szeretett apjához a lányka s ekép szólt:
„Édes apus, szekeret nem akarnál adni ma nékem,
jókerekűt, magasat, hogy drága ruháim a vízhez
mosni vigyem, hisz mind szennyes halmokba hevernek?
Hozzád is, mikor ott a tanácsban döntesz a legfőbb
embereiddel, az illik, hogy csupa tiszta ruhát hordj.
Öt kedves fiad is van még palotádnak ölében,
kettő már házasságban, de a többi legény a javából,
s mindig tiszta mosott köpenyegben akar valamennyi
menni a táncba: s mindevvel gondolni nekem kell.”
Így szólt, mert szégyelt viruló nászt mondani édes
apja előtt. De az értett mindent, s válaszul így szólt:
„Nem tagadom meg tőled az öszvért s mást se, szülöttem.
Hát csak eredj: majd fölszerelik szekerünket a szolgák,
jókerekűt, magasat, kast is tesznek tetejébe.”
Mondta, parancsot adott, s megtették nyomban a szolgák.
Jókerekű szekerét ellátták fölszereléssel,

két öszvért hoztak s a szekérnek elébe befogták;
fénylő köntöseit terméből hozta a lány is.
És a ruhát fölrakta gyalult sima szép szekerekére;
majd ládába rakott üdítő eleséget az anyja,
sokfélét, húst tett bele, bort öntött be a kecske-
tömlőbe; s fölszállt ezalatt a leány a szekérre.
S még szinarany korsót is adott neki síkos olajjal,
szolgaleányaival hogy a parton megkenekedjék.
Az megfogta a Fényes gyeplőt, fogta az ostort,
s indított vele: két öszvér dobogása dübörgött.
Csörtettek szakadatlan, vitték őt s a ruhákat;
nem maga ment csak, a szolgaleányok is útnakeredtek.
És amidőn a folyó gyönyörű sodrához elértek,
sűrű mosógödrökhöz, ahol szép víz elegendő
ömlik elő s ki, nagyon szennyest is mosni fehérre,
akkor a két öszvért a szekérből nyomba kifogták,
s forгатagoshullámu folyó partjára terelték,
rágjanak édes jó füveket. Maguk ott a szekérről
két kézzel hordták a ruhákat az éjszinü vízbe,
és sebesen vetekedve taposták lent a gödörben.
És az egész szennyest hogy tiszta fehérre kimosták,
végül a tengerparton sorban szétteregették
ott, hol a parti kavics legtisztább lett a haboktól.

Fordította: Devecseri Gábor

Homérosz: Odüsszeia
(Magyar Helikon, Budapest, 1974.) 526-528. o.

HÉSIODOS: MUNKÁK ÉS NAPOK

Asszonyt hozz házadhoz először s szántani ökröt,
(nem hitvest: rabnőt, ki az ökröt hajtani tudja,)

Fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre

Hésiodos: Munkák és napok
(Akadémiai, Budapest, 1955.) 59. o.

PÉLDABESZÉDEK KÖNYVE

A derék asszony dicsérete

10 Derék asszonyt kicsoda találhat?
Értéke sokkal drágább az igazgyöngynél.
11 Ura szívből bízik benne,
vagyonja el nem fogy.

12 Egész életen át
javát munkálja urának, nem kárát.
13 Szerez gyapjút és lent,
és jókedvűen dolgozik kezével.
14 Hasonló a kereskedők hajóihoz:
távolból is hoz eledelt.
15 Fölkel még éjjel,
ételt ad háza népének,
és rendelkezést szolgálóinak.
16 Ha az a szándéka, mezőt vásárol,
keze munkájával szőlőt telepít.
17 Megkeményíti derekát,
megfeszíti karjait.
18 Érzi, milyen hasznos tevékenysége,
éjjel sem alszik el mécsese.
19 Ügyesen kezeli a guzsalyt,
tenyerében tartja az orsót.
20 Tenyere nyitva van a nyomorult előtt,
kezét nyújtja a szegénynek.
21 Nem félti háza népét a hőeséskor sem,
mert egész háza népe
meleg ruhába öltözött.
22 Színes szőtteseket készít magának,
lenvászon és bíbor az öltözete.
23 Férjét jól ismerik a városkapukban,
ahol az ország véneivel ül együtt.
24 Finom inget készít, és eladja,
övet is ad el a kalmárnak.
25 Erő és méltóság árad róla,
és nevetve néz a holnap elé.
26 Szája bölcsességre nyílik,
és nyelve szeretetre tanít.
27 Ügyel háza népe dolgaira,
nem kenyere a semmittevés.
28 Fölkelnek előtte fiai,
és boldognak mondják,
ura pedig így dicséri:
29 Sok nő végez derék munkát,
de te felülmúlod mindegyiket!
30 Csalóka a báj, mulandó a szépség,
de az URat félő asszony
dicséretre méltó.
31 Hadd élvezze munkája gyümölcsét,
dicsérvék tetteiért minden helyen!

A fordító nincs megjelölve

PLATÓN A NŐI MUNKÁRÓL

5. könyv

Ellenérv: a nő természete különbözik a férfiétól

IV. SZÓKRATÉSZ: Először is nem abban kellene egyezsége jutnunk: egyáltalán megvalósítható-e mindez vagy sem, s vajon ne adjunk-e teret a kételynek - akár mókából, akár komolyan kételkedik valaki -, vajon a női természet egyáltalán képes-e a férfival közös szolgálatra minden pályán, vagy egyetlenem sem - vagy pedig az egyik pályán igen, a másikon nem; és a hadi szolgálatot hová soroljuk? Nem valószínű, hogy e legszebb kiindulásból érünk célhoz a legszebben?

GLAUKÓN: Nagyon is.

SZÓKRATÉSZ: Akarod, hogy mások helyett magunkkal kezdjünk vitát, nehogy úgy ostromoljuk az ellenfél nézetét, hogy azt senki sem védi?

GLAUKÓN: Nincs akadálya.

SZÓKRATÉSZ: Mondjuk ki hát az ő nevükben: Ó, Szókratész és Glaukón! Mi szükségtek van ellenvéleményre? Hiszen államalapítástok kezdetén magatok mondtátok ki egyetértőleg: természete szerint csak egyféle munkát végezzen mindenki: a magáét!

GLAUKÓN: Gondolom, ebben egyetértettünk. Miért ne?

SZÓKRATÉSZ: Hát nem a lehető legkülönbözőbb-e a nő és a férfi természete?

GLAUKÓN: De igen.

SZÓKRATÉSZ: Tehát más-más munkát illik adni nekik természetük szerint?

GLAUKÓN: Miért ne?

SZÓKRATÉSZ: Hát akkor mégis tévedtek és ellentmondtok magatoknak, amikor azt állítjátok, hogy férfiak, nők csak végezzék ugyanazt a munkát, noha a természetük a lehető legkülönbözőbb? Mit tudsz felhozni védelmedre?

GLAUKÓN: Így hamarjában semmit, sőt rád szorulok, és kérlek, tolmácsold helyettem álláspontunkat, bármi legyen az.

SZÓKRATÉSZ: Épp ez az, Glaukón, és még sok más ilyesmi, amit én rég előre láttam, és ezért szabódtam hozzákezdeni a nők és gyermekek szerzésére és ellátására vonatkozó törvény kifejtéséhez.

GLAUKÓN: Zeuszra! Ez nem gyerekjáték!

SZÓKRATÉSZ: Nem ám! Csakhogy a helyzet az, hogy akár egy csöpp medencébe pottyannunk bele, akár az óceán közepébe, mindenképp úsznunk kell!

GLAUKÓN: Nagyon is.

SZÓKRATÉSZ: Úsznunk kell hát nekünk is, és meg kell próbálnunk kikászálódni ebből a vitából, bizakodjunk akár egy delfinben, hogy majd a hátára vesz,¹⁹⁴ akár valami más csodás menekülésben.

GLAUKÓN: Úgy látszik.

¹⁹⁴ A rablók által a tengerbe vetett Arión lantost a delfinek mentették ki úgy, hogy a hátukra vették.

A férfi és nő képességei közt nincs alapvető különbség, csak fokozati

SZÓKRATÉSZ: Lássunk neki, lelünk-e valahol kiutat? Abban egyeztünk meg, hogy más-más természetű ember más-más munkát végezzen; a nő természete más, mint a férfié; most meg azt mondjuk, más-más természet végezze ugyanazt a munkát. Ugye ezzel vádoltak meg?

GLAUKÓN: Pontosan ezzel.

SZÓKRATÉSZ: Ó, Glaukón! Mily nemes hatalma van az ellentmondás művészetének!¹⁹⁵

GLAUKÓN: Hogyan?

SZÓKRATÉSZ: Úgy, hogy szerintem sokan önkéntelenül ugyanabba a verembe esnek: azt hiszik, hogy nem nyuzakodnak, hanem komoly vitát folytatnak; igen, mert képtelenek a vita tárgyát fajfogalmakra bontva vizsgálni, helyette a pusztá szavakon nyargalnak, az állításnak mindenáron ellene mondanak, és így csak nyuzakodnak és nem vitatkoznak.

GLAUKÓN: Ez bizony sokakkal megesik. Csak nem jártunk mi is így egy pillanatra?

SZÓKRATÉSZ: Mindenképpen. Félek, önkéntelenül mi is csak ilyen üres ellentmondásba kapaszkodunk.

GLAUKÓN: Hogyan?

SZÓKRATÉSZ: Úgy, hogy azt az állításunkat, hogy más és más természetűek nem űzhetik ugyanazt a szakmát, túl vitézül, szinte feleselgetve, szavakon nyargalva erősítgetjük; azt számba se véve, milyen szempontból és mihez viszonyítva határoztuk meg a „más” és az „ugyanazon” természetet, mikor a „más”-nak más, „ugyanannak” pedig ugyanazt a szakmát adtuk.

GLAUKÓN: Ezt bizony nem vettük számításba.

SZÓKRATÉSZ: Így aztán kérdezzük meg csak önmagunktól, vajon ugyanolyan-e a természete a kopasznak, mint a dús hajúnak, vagy épp az ellenkezője; és ha egyetértünk már, hogy tényleg ellenkező, akkor ha a kopasz véletlenül cipészkedik, a dús hajút nem engedjük cipészkedni, ha meg a dús hajú a cipész, eltiltjuk attól a kopaszt.

GLAUKÓN: Nahát, ez mulatságos volna!

SZÓKRATÉSZ: És nem éppen azért volna mulatságos, mert akkor nem általánosságban használtuk az ugyanazon és más természet kifejezést, hanem csak a különбözés és a hasonlóság szempontjára ügyeltünk, ami magukra a szakmákra vonatkozik. Azt mondtunk, hogy az orvostesterségnek és az orvosi léleknek megegyező a természete. Nem gondolod?

GLAUKÓN: De igen.

SZÓKRATÉSZ: De az orvostehetség más, mint az áctehetség?

GLAUKÓN: Mindenképpen.

V. SZÓKRATÉSZ: Nemde, ha a férfi és a női nem valami mesterségre vagy szakmára nézve mutatkoznék elütőnek, akkor kimondhatnánk, hogy az egyiknek ezt, a másiknak azt a szakmát adjuk; de ha csak abban különböznek, hogy a nő szül, a férfi nemz, ebből szerintünk még nem következik, hogy a nő az általunk felvetett szempontból üt el a férfitől, hanem továbbra is úgy véljük, hogy az örök és asszonyaik csak hadd végezzék ugyanazt a munkát.

¹⁹⁵ Platón a szofisták vitamódszerére utal; ezek szertelenül alkalmazták a fogós álkövetkeztetéseket, kérdéseikkel megzavarták vitapartnerüket, s ezáltal hamis következtetésekre szorították őket.

GLAUKÓN: Helyes.

SZÓKRATÉS: Ezután felszólítjuk ellenlábasainkat: oktassanak ki minket, vajon melyik államfenntartó mesterség vagy szakma szempontjából nem ugyanaz, hanem más a nő meg a férfi természete.

GLAUKÓN: Szólítsuk fel őket.

SZÓKRATÉS: De erről is hirtelen azt mondhatná valaki, amit nemrégén még te is, hogy így hamarjában nem könnyű kielégítően megfelelni, ám alapos vizsgálat után nem nehéz.

GLAUKÓN: Valóban mondhatná.

SZÓKRATÉS: Szeretnéd, hogy megkérjük ellenfelünket, kövessen minket, hátha valahogy bebizonyítjuk neki, hogy az állam szempontjából nincs kizárólag csak nőknek való szakma?

GLAUKÓN: Szeretném.

SZÓKRATÉS: Gyere, mondjuk neki: Válaszolj kérdésünkre! Azt, hogy valamire az egyik ember alkalmas, a másik meg nem, úgy értetted, hogy az egyik könnyen megért valamit, a másik nem? És az egyik alig tanul, máris igen találékony abban, amit megértett, a másik viszont sok-sok tanulás-gyakorlás után se tudja megjegyezni azt se, amit megértett. És hogy az egyiknél a test kielégítően szolgálja az értelmet, a másiknál meg ellene támad? Nem eszerint határoztad meg, hogy ki mire alkalmas, mire nem?

GLAUKÓN: Ki mondhatna mást?

SZÓKRATÉS: Tudsz-e olyan emberi foglalatosságot, melynél a férfiak nem volnának különbek a nőknél? Vagy szaporítsuk a szót, és említsük meg a szövést, a sütemény- és főzelékkészítést, amihez a női nem ugyancsak ért, úgyhogy mulatságos volna, ha még ebben is lefőznék a férfiak?

GLAUKÓN: Igazad van. A férfinem szinte mindenben különb a női nemnél. De azért akad sok nő, aki tútesz sok férfin; nagyjából azonban igazad van.

SZÓKRATÉS: Tehát, barátom, nincs olyan foglalkozás az államban, amelyre kizárólag csak nők volnának alkalmasak, mert nők, vagy csak férfiak, mert férfiak, hanem a természetes alkalmasság egyformán osztódott szét mindkét nemben, és a nő - természete szerint - üzheti mindama szakmát, amit a férfi, csak a nő minden téren gyöngébb.

GLAUKÓN: Nagyon is így van.

SZÓKRATÉS: Akkor hát minden munkát a férfinak osztunk, a nőnek semmit?

GLAUKÓN: Hogyan is!

SZÓKRATÉS: Úgy vélem, azt méltán állíthatjuk, hogy természete szerint az egyik nő kiváló orvostehetség, a másik nem; ez meg zenei tehetség, a másik botfűlű.

GLAUKÓN: Miért ne?

SZÓKRATÉS: És ezáltal alkalmas az egyik a tornára és a harcra, míg a másik nem harcias és nem szereti a tornát.

GLAUKÓN: Gondolom, hogy így van.

SZÓKRATÉS: Ez szereti a bölcsességet, az gyűlöli; ez bátor, az félénk.

GLAUKÓN: Így van.

SZÓKRATÉSZ: Hát akkor akad örnek termett nő is! Avagy a férfiak közül is nem a bátrakat szemeltük ki öröknek?

GLAUKÓN: De igen.

SZÓKRATÉSZ: Tehát férfi és nő természete az állam őrzésére egyaránt alkalmas, csak a nő gyengébb, a férfi erősebb.

GLAUKÓN: Úgy látszik.

A férfiak és a nők egyforma alkalmazásának előnyei

VI. SZÓKRATÉSZ: Tehát ilyen nőket kell kiszemelnünk az ilyen férfiak mellé, együtt lakásra és együtt örködésre, ha alkalmasak és ha természetük rokon a férfiakéval.

GLAUKÓN: Nagyon is.

SZÓKRATÉSZ: Nemde az azonos természetűeket azonos szakmára kell rendelnünk?

GLAUKÓN: Igen.

SZÓKRATÉSZ: Kerülővel ismét rábukkantunk előbbi tételünkre, és egyetértünk, hogy a női öröket nem természetük ellenére kényszerítjük zenére és tornára.

GLAUKÓN: Semmiképp.

SZÓKRATÉSZ: Tehát nem volt képtelenség vagy vágyalom az általunk hozott törvény, hiszen összhangban van a természettel; szerintem inkább az természetellenes, ami manapság ennek ellenére megy végbe.

GLAUKÓN: Úgy látszik.

SZÓKRATÉSZ: Nemde azt kutattuk: mindez lehetséges-e, és a legjobb-e.

GLAUKÓN: Azt.

SZÓKRATÉSZ: Abban már egyetértettünk, hogy lehetséges?

GLAUKÓN: Egyetértettünk.

SZÓKRATÉSZ: Most abban kell egységre jutnunk, vajon a legjobb-e?

GLAUKÓN: Világos.

SZÓKRATÉSZ: Most a nők örökké nevelése szempontjából vizsgáljuk meg: vajon másképp kell nevelnünk a nőket, másképp a férfiakat, noha különben egyező a természetük?

GLAUKÓN: Miért másképp?

SZÓKRATÉSZ: És mi a véleményed a következőkről?

GLAUKÓN: Mikről?

SZÓKRATÉSZ: Arról, hogy az egyik embert értékesebbnek becsülöd, a másikat silányabbnak, vagy szerinted mind egyforma?

GLAUKÓN: Semmiképp.

SZÓKRATÉSZ: És mit gondolsz, az általunk alapított államban, az előbb vázolt neveléssel, őrünk különb emberekké lesznek, mint a cipészneveléssel a cipészek?

GLAUKÓN: Nevetséges kérdés!

SZÓKRATÉSZ: Értem. És a többi polgár között is ők a legkülönbek?

GLAUKÓN: Sokkal különbek.

SZÓKRATÉSZ: No és a nők között nem az örök lesznek a legkülönbek?

GLAUKÓN: Messze a legkülönbek.

SZÓKRATÉSZ: És van-e nagyobb haszna az államnak, mint ha a lehető legkülönb nőket és férfiakat neveli?

GLAUKÓN: Nincs.

SZÓKRATÉSZ: Ez pedig csak az általunk felvázolt zenével és tornával érhető el?

GLAUKÓN: Igen.

SZÓKRATÉSZ: Tehát ez a mi államtörvényünk nemcsak lehetséges, de a legjobb is.

GLAUKÓN: A legjobb.

SZÓKRATÉSZ: Nos, csak bújjanak ki köntösükből a női örök, hiszen köntös helyett felöltik majd az erényt, és csak vegyenek részt harcban és más állami őrszolgálatban, más dolguk ne is legyen; mindebből azonban övék legyen a könnyebb rész, ne a férfiaké, hisz ők a gyöngébb nemhez tartoznak. És ha valamelyik férfi mulat a nők csupaszságán, mikor a legnemesebb célból gyakorlatoznak, csipkelődéseivel „nevetséges bölcsességének” éretlen gyümölcsét¹⁹⁶ aratja, hiszen - úgy tetszik - azt sem tudja, min nevet és mit csinál; pedig a legszebb közmondás a következő: ami hasznos, szép is; ami káros, az csúf.

GLAUKÓN: Mindenképpen így van.

VII. SZÓKRATÉSZ: Ez volt hát az első hullám, amin, a női törvényről szólván sikerült átevickélnünk, nem is merített alá egészen az a tételünk, hogy a férfi és a női öröknek minden munkát együtt kell csinálniuk, sőt valahogy épp maga ez a tétel igazolta, hogy ez lehetséges, sőt hasznos is.

GLAUKÓN: Nem is volt kis hullám, amin átevickéltél!

Fordította: Jánosy István

Platón: Az állam

(Gondolat, Budapest, 1988.) 185-189. és 190-192. o.

XENOPHÓN A HÁZTARTÁSRÓL

„... Amit pedig mellesleg kérdezesz tőlem, Sokrates, (arra az a válaszom, hogy) csakugyan nem igen tartózkodom otthon; hiszen - tette hozzá - feleségem egymagában is ellát mindent a házamban”. „Azonban - mondám én - nagyon szívesen tudakolnám meg tőled, Ischomachos, azt is, vajon te magad oktattad-e ki feleségedet, hogy olyan legyen, aminőnek lennie kell, vagy akkor, amikor átvetted apjától és anyjától, már kellően ismerte-e teendőit, melyek őhozzá tartoznak?” „De ugyan, kedves Sokrates - mondá ő - mit is tudhatott volna akkor, amikor elvettem? Hiszen amikor házamba jött, nem is volt még 15 éves; azelőtt pedig szigorú felügyelet alatt élt, csakhogy mentől kevesebbet lásson, mentől kevesebbet halljon és mentől

¹⁹⁶ Pindarosz-töredék (Bergk. 209).

kevesebbet kérdezzen. Ne gondold, hogy már az is elég volt, hogy idejöttékor tudta, miképpen kell elbánni a gyapjúval, miképpen kell belőle ruhát készíteni s miképpen kell a fonással járó teendőket felosztani a szolgáló leányok közt? Ami a mértékletességet illeti, Sokrates - tevé hozzá - mely úgy tetszik nekem, mind a férfiak, mind az asszonyok nevelésének egyik legfontosabb része, rendkívül jól nevelve jött hozzám...” „Az istenek szerelmére, Ischomachos, beszéld el hát - így szóltam - mi volt az, amire őt először megtanítottad; mert nagyobb örömet fogok érezni, ha meghallom tőled ezt az elbeszélést, mint ha a legszebb testgyakorlati vagy lovasjátékot beszélnéd el nekem.” „Legyen hát, Sokrates” - válaszolt Ischomachos. „Mikor már olyan kezes volt és annyira megszelídült, hogy lehetett vele beszélgetni, ilyenforma kérdést intéztem hozzá: ‘Mondd meg nekem, feleségem, gondolkoztál-e valaha arról, hogy milyen szándékkal vettek el én és milyen célból adtak hozzám szüleid?... Jelenleg ez a mi közös háztartásunk: én mindent, amim van, közös birtoknak nyilvánítok s te is mindent a közös célra tettél le, amit magaddal hoztál. S most már nem azt kell nézni, hogy mennyiség dolgában melyik hozott össze többet, hanem azt kell jól megjegyezni, hogy amelyik közülünk a jobb élettárs, annak a hozománya lesz többet érő’. Erre feleségem azt felelte nekem, óh Sokrates: ‘Vajon miben lehetnék neked - mondá - segítségedre? Mit is tehetnék én? Hiszen minden a te kezében van; anyám is azt mondta, hogy az én dolgom a józanság és szerénység’. ‘Bizony isten, feleség - mondám - apám is ugyanezt mondta nekem. De épen a józan embereknek, úgy a férfinak, mint a nőnek a feladata úgy cselekedni, hogy ami van, lehető legjobb állapotba jusson s hogy a vagyon - tisztességes és becsületes úton - lehetőleg gyarapodjék is’. ‘S mit gondolsz - mondá az asszony - mi az, amivel én a házat gyarápíthatnám?’ ‘Istenemre - mondám - nem éppen kicsinylendő dolog, ha ugyan a méhrajt vezető anyakirályné hivatását csekély fontosságúnak nem tartjuk. Nézetem szerint az istenek nagyon okosan kapcsolták egy kötelékbe azt, amit férfi- és nőnemnek nevezünk, és pedig avégből, hogy egyik a másiknak a lehető legnagyobb hasznára lehessen. Először is gyermeknemzés okából egyesül egymással egy-egy pár, hogy az élő lények fajai ki ne vesszenek; azután meg, ami az embereket illeti, az ily egyesülésből az a haszon is ered, hogy öreg korukban van, aki gondjukat viseli. Mert hiszen világos, hogy az emberek életmódja nem olyan, mint a vadállatoké; nem a szabad ég alatt tanyáznak, hanem házakra szorulnak. Már most azoknak az embereknek, akik akarnak valamit házukba hordani, szükségük van olyanokra is, kik a szabad ég alatt végbemenő munkát elvégzik. Az ugarolás, vetés, plántálás, legeltetés mind ilyen szabad ég alatt végbemenő munkák, melyek megadják azt, ami szükséges. Ha már most mindezt tető alá hozták, szükség van olyanra, aki megőrzi, úgyszintén olyanra, aki elvégzi a vele járó házi munkát. Hajlékra van szükség az újonnan született gyermek ápolásánál is; hajlékra akkor is, amikor a termésből eledelt készítenek; úgyszintén, mikor a gyapjút ruhának dolgozzák fel. S mivel mindkettőben, a házon belüli és a házon kívüli dolgokban munkára és gondoskodásra van szükség, úgy hiszem, helyesen alkotta meg az isten a nőnek a természetét a házon belül való munkára és foglalkozásokra, a férfit pedig a házon kívüli munkákra és foglalkozásokra. A férfi testét és lelkét olyanná tette, hogy jobban tűri a hideget és meleget, a gyaloglást és a hadviselést s ezért a külső dolgokat bízta rá; viszont, mivel a nőnek a teste természetétől fogva kevésbé képes az ilyenek elviselésére, az isten, úgy látszik nekem, a ház belsejét bízta rá. S miután azt is tudta az isten, hogy a nőbe oltotta és a nőre bízta az újonnan született gyermekek ápolásának gondját, ezért az újszülött csecsemők iránt való nagyobb szeretetet is osztott ki a nőnek, mint a férfinak. S miután továbbá az isten a nőre bízta azt is, hogy őrizze meg, amit a házba hoztak, ezért (tudva, hogy a félénk lelkület épen javára van az őrizetnek), a félelem nagyobbik részét a nőnek s nem a férfinak osztotta ki; s mivel azt is jól tudta az isten, hogy a házon kívül munkálkodónak kell a védelmet elvállalnia támadások ellen, ezért a férfinak osztotta ki a bátorságnak nagyobbik részét. Minthogy pedig mindkét félnek tiszte adni és venni, mindkettőjük közt egyenlő mértékben osztotta meg az emlékezetet és a

figyelmet; olyannyira, hogy nem lehetne megkülönböztetni, melyik fél kapott belőle többet, a férfi vagy a nő? Ugyancsak egyenlően adta meg mindkettőjüknek a szükségesekben való mértékletességet s megengedte, hogy aki ezen erényben előljár, akár férfi, akár nő, az kapja meg a belőle eredő jónak a nagyobbik részét is. S mivelhogy mindkét félnek a természete minden dologra nézve egyenlően jól nincsen megalkotva, azért egymásra jobban is szorulnak s az a házaspár használ egymásnak legtöbbet, amelyiknek egyik része kipótolni képes azt, ami a másikban hiányzik. Mindezt tudva, arra kell törekednünk, feleségem, hogy amit az isten mindegyikünkre bízott, azt mint kötelességünket lehető legjobban elvégezzük. A törvény is mellettünk szól, amikor a férfit és nőt egybekapcsolta. S valamint az isten őket gyermekeik közös szülőivé tette, úgy a törvény a ház közös részeseinek nyilvánította. S ugyancsak a törvény mondja helyesnek mindazt, amire az isten mindkét félt alkalmasabbá tette. A nőnek szebb otthon maradni, mint künn időzni; a férfinak nem illik a házban maradni, hanem neki kell a külső dolgokat ellátnia. Ha pedig valaki az isten rendelése ellen cselekszik, bizonyára nem kerül el e rendbontásával az istenek figyelmét, sőt bűnhődni kell, mert a maga dolgait elhanyagolja, vagy azt végzi, ami a nő dolga. Úgy látszik nekem, hogy a méhek királynéja is az istentől rendelt ilyenemű teendőket végez'. 'S vajon minők a méhkirálynő teendői - mondá ő - s mennyiben hasonlítanak azokhoz, amelyeket nekem kell végezniem?' 'Ő az - mondám én - aki a kasban maradván, nem engedi, hogy a méhek restek legyenek; aki azokat a méheket, melyeknek künn van dolguk, munkára kiküldi; ő az, aki mindazt, amit a méhek egyenként behordanak, tudja, átveszi és megőrzi mindaddig, amíg használatba kell venni. S amikor azután a használat ideje megjön, mindegyiknek kiosztja a magáét. Odabenn ő szokott ügyelni a sejtek összerakására, hogy szépen és gyorsan építsék meg őket. Ő gondoskodik róla, hogy a megszületett magzat felneveltesse; és ha fel vannak nevelve és tudnak már dolgozni a fiatalok, kitelepíti őket az utódok közül választott vezérükkel egyetemben'. 'Tehát nekem is ezeket kell majd tennem?' mondá a nő. 'Csakugyan neked is kell majd - mondám én - otthon maradnod és a háznépéből azokat, kiknek kifelé van dolguk, kiküldened; azokra pedig, akiknek a házban kell munkát végezniök, magadnak ügyelned. Amit behordanak, át kell vened s amit belőle fel kell használni, ki kell osztanod; aminek pedig fölöslegül kell maradnia, azt előrelátással el kell tenned, hogy az egész évre való tartalék egy hó alatt el ne fogyjon. És ha gyapjút hoznak a házba, neked kell gondoskodnod, hogy ruhát kapjanak belőle azok, akiknek szükségök van rá. És ha gabonaműt hoznak; a te gondod ügyelni, hogy ehetővé tétessék. Mindazonáltal a téged megillető teendők közt lesz egy - tettem hozzá - mely talán kevésbé kellemesnek fog feltűnni; az, hogy ha cselédeid közül valamelyik megbetegszik, neked kell gondoskodnod, hogy ápolásban részesüljön'. 'Sőt, bizony isten - mondá feleségem - nagyon szívesen teszem, feltéve, hogy azok, kiket ápoltam, hálások lesznek érte és jobban fognak hozzám ragaszkodni, mint annak előtte'. Én pedig - mondá Ischomachos - csodálkozva hallottam válaszát s azt mondtam: 'Ugyebár, édes feleségem, a méhek is a kasban levő királynőnek hasonló gondoskodása folytán annyira ragaszkodnak hozzá, hogy amikor a királyné távozik, a méhek közül egyetlenegy sem akar visszamaradni, hanem valamennyien követik őt?' S az asszony azt felelte nekem erre: 'Valóban csodálnám, ha az anyakirályné szerepe nem téged illelne inkább, mint engem. Mert hiszen az én örökösöm és elosztó szerepem a házban, úgy gondolom, tisztára nevetséges volna, ha te nem gondoskodnál arról, hogy kívülről hozzanak is valamit a házba'. 'De viszont - mondám én - épp oly nevetségesnek tűnnék fel az én bevitelem, ha nem volna, aki a behordott javakat megőrizné. Vagy nem tudod talán, hogy azok, kik a közmondás szerint lyukas hordóba töltik a vizet, mily szánalomra méltók, mert hiszen nyilván egészen hiába fáradoznak?' 'Bizony isten - mondá az asszony - csakugyan szerencsétlenek, ha ilyent tesznek'. 'Lesznek azonban neked - mondám én - más különleges teendőid, melyekben kedvedet fogod lelteni: így, mikor fonásban járatlan cselédet fogadsz és őt a munkában kioktatod, úgy hogy ezután még egyszer annyit fog érni; vagy

amikor a gazdaságban és kiszolgálásban járatlan cselédet értelmes, megbízható, ügyes és ennél fogva nagyon értékes cseléddé neveled ki, vagy amikor a józan és házadnak sok hasznot hajtó cselédeidet módodban van minden jóval ellátni, ellenben megbüntetni azt, aki haszontalannak látszik; de a legkedvesebb dolog az lesz, ha nálamnál is jobban látszol, ha engem is szolgálóddá teszel, ha nem kell attól tartanod, hogy korod haladtával kevesebb tiszteletnek örvendsz a házban, hanem ha biztos lehetsz afelől, hogy amennyivel jobb élettársam vagy nekem és mennyivel jobb házőrzője vagy gyermekeidnek, annyival tiszteltebb léssz a házban életkorod öregedésével is.”

(...)

„És mi volt az eredmény, Ischomachos?” - mondtam én. „Vajon feleséged csakugyan hallgatni látszott arra, amire te oly buzgón oktattad?” „Hogyne?! Meg is ígérte, hogy gondja lesz rá, sőt látni lehetett rajta, mennyire megörült, hogy tanácstalan helyzetéből megtalálta a kivezető utat; fel is kért mindjárt, hogy csak gyorsan rendezzek el mindent, úgy ahogyan mondtam.” „És hát hogyan rendezted be neki a házat, Ischomachos?” „Mit tehettem volna egyebet, mint hogy legelőször is a háznak a terjedelmét mutattam meg neki? Cifraság és dísz úgy sincsen rajta, Sokrates! A helyiségek abból a célból épültek, hogy lehető legalkalmasabb módon fogadják be azokat a tárgyakat, melyek majdan ide fognak kerülni; szinte maguktól kínálkoznak minden egyes tárgy alkalmas elhelyezésére. A belső szoba - mely biztos helyen fekszik - a legbecsesebb szőnyegek és eszközök befogadására való; a ház száraz helyiségei a gabona-féléknek valók; a hűvös helyiségekben bort kell tartani; a világos helyiségek azoknak a munkáknak és eszközöknek céljaira szolgálnak, amelyeknek világosság kell. Megmutattam neki továbbá az emberek tartózkodására szolgáló, díszesebb termeket, melyek nyáron hűvösek, télen melegek. S megmutattam neki, hogy az egész ház dél felé fekszik, úgy hogy télen a nap melege éri, nyáron pedig jó árnyékot kap... S miután mindezeket végigmentünk, csoportonként külön választottunk minden ingóságot. Azon kezdtük, hogy egybegyűjtöttünk mindent, ami áldozati célokra szolgál. Azután külön raktuk az ünnepekre való női díszruhákat, úgyszint az ünnepi és a hadi célokra szolgáló férfiruhát; külön helyeztük az ágyneműt a női lakosztályba és külön a férfilakosztályba, külön a női és külön a férficipőket. Külön raktuk a fegyvereket is, külön a fonásra, külön a gabonaörlésre, külön a főzésre szolgáló eszközöket; külön tettük a fürdőkészülékeket, külön a kenyérsütésre való tárgyakat, külön az asztalneműt. Mindezeket elkülönítettük aszerint, amint állandó használatban vannak vagy vendégség céljára valók. Külön raktuk továbbá mindazt, amit egy hó leforgása alatt használunk fel, s megint külön tettük, aminek egy egész évig kell eltartania; így aztán kevésbé kerül ki figyelmünket, mikor van fogyatékán az élelmiszer. És miután csoportonként külön választottuk egész ingóságunkat, minden egyes dolgot a megfelelő helyére vittünk. Mikor ez megvolt, mindazokat a tárgyakat, melyeket a cselédség nap-nap után használ, tehát az örléshez, főzéshez és fonáshoz való eszközöket és más efféléket megmutattuk azoknak, kik használatba veszik; megmondtuk, hová kell tenniök s azután átadtuk azzal, hogy tartsák jó karban; amiket pedig ünnepnapokra, vendégségre vagy csak nagyobb időközökben használunk, a gazdasszonynak adtuk át, s miután megmutattuk a tárgyak helyét s mindent elészámláltunk és jegyzékbe vettünk, megmondtuk neki, hogy egyenként adja ki a tárgyakat annak, akinek szüksége van rájuk s tartsa észbe, kinek mit adott s ha a tárgyat visszakapja, tegye ismét oda, ahonnan vette. Gazdasszonynak kellő megfontolás után azt fogadtuk el, akit ételben, borban, alvásban és nemi életben legmértékletesebbnek tartottunk s akinek ezenfelül a legjobb emlékező tehetsége van s aki vigyáz, hogy hazugságával neheztelésünket magára ne vonja és arra is néz, hogy kedvünkbe járva becsülésünket kiérdemlje. Megtanítottuk, hogy rokonszenves érzelmekkel fogadja örömlésünket, melynek őt is részesévé tettük s amikor valami baj ért, őt is bevontuk; ráneveltük arra, hogy vágyva vágyják házuk javát a maga részéről is gyarapítani,

amennyiben őt mindenbe beavattuk és jómódunkból neki is juttatunk valamit. Felköltöttük benne az igazságérzetet, amennyiben nagyobb tiszteletet tanúsítottunk a becsületes embernek, mint a becstelen emberek iránt s bebizonyítottuk neki, hogy a becsületesek gazdagabb és nemesebb életet élnek a becsteleneknél. Erre a polcra helyeztük őt. De mindezekon felül megmondtam feleségemnek, hogy hiába minden, ha ő maga nem ügyel fel, hogy meg is maradjon mindennek a megállapított rendje. Figyelmeztettem arra, hogy a jól rendezett államokban sem érik be a polgárok az írásba foglalt szép törvényekkel, hanem törvényöröket is választanak, akik felügyelnek s azt, aki a törvény szerint cselekszik, megdicsérik, a törvény ellen cselekvő embert pedig megbüntetik. Mondtam feleségemnek, hogy magát is tekintse a házban a törvény örének; vizsgálja meg, amikor jónak látja, a berendezés állapotát, mint ahogy az őrpáncsnok megvizsgálja az őrszemeket; bírálja meg, vajon minden rendben van-e, mint ahogy a tanács a lovakat és a lovagokat megbírálja; s hatásköréhez képest, mint valami királyné, dicsérje és becsülje meg az érdemes embert s korholja és büntesse meg azt, aki erre rászolgál. Továbbá megmagyaráztam neki, hogy nincsen joga neheztelni, ha a vagyonkezelésben nagyobb terhet róvok ő reá, mint a cselédekre, mert hiszen a cselédeknek épen csak annyi közük van urok vagyonához, hogy szabad gondozniok és őrizniök, de élvezni belőle csak annak szabad, akinek megengedi a gazdája; míg a gazda tetszése szerint felhasználhatja akár az egészséget. Kimutattam, hogy akinek legtöbb haszna van a vagyon épségben maradásából és legtöbb kára a vagyon pusztulásából, annak a kötelességéhez tartozik egyszersmind a felügyelet legnagyobb részét magára vállalni.” „S mikor a feleséged, Ischomachos - mondám én - mindezeket hallotta, miképpen fogadta szavad?” „Miképpen? Azt mondta nekem, Sokrates, hogy én őt nagyon rosszul ismerem, ha azt hiszem, hogy terhet raktam rá akkor, amikor vagyonunk gondozására megtanítottam...”

Fináczy Ernő: Az ókori nevelés története
(Hornyánszky Viktor, Budapest, 1922.) 103-110. o.

STRABÓN: GEÓGRAPHIKA

Harmadik könyv

IV.

A nők (*t. i. az ibérek*) művelik a földet, s ha szülésre kerül a sor, a férfiakat fektetik le maguk helyett s kiszolgálják őket; ha munka közben történik a szülés, gyakran ők maguk mossák meg és pólyálják be (a csecsemőt) valami pataknál. Poseidónios említi, hogy Liguriában egyik barátja, a massaliai Kharmoléon beszélt el neki, hogy egyszer vegyest fogadott fel ásásra férfiakat és nőket, s amikor az egyik asszonyra rájött a vajúdás, egy kissé eltávolodott a munkahelyétől, a szülés után pedig ismét visszatért munkahelyére, hogy el ne veszítse a napszámot, mikor pedig ő észrevette, hogy a nőnek nehezére esik a munka, előbb ugyan nem tudta az okát, de később megtudva, megadta neki a napszámot s elbocsátotta, az asszony pedig gyermekét kivitte egy forráshoz, megmosta és bepólyálta abba, ami éppen nála volt, s épségben hazavitte.

Fordította: Földy József

Strabón: Geógraphika
(Gondolat, Budapest, 1977.) 192-193., 314-315., 537-538. o.

CARUS A NŐI MUNKÁRÓL

Ötödik könyv

(...) Összefűzött köntös hamarabb volt, szőtt ruha később.
Ez csak a vassal jött, mert vas kellett a szövéshez,
Mert nem tudtak volna egyébképpen sima orsót,
S lábitót készíteni és hars hangu vetélőt.
S férfiakat hamarabb vitt rá a fonásra a hajlam,
Mint nőket, mert minden mesterségre a nőknél
Sokkal rátermettebbek s ügyesebbek azoknál.
Később ezt a szemükre vetette a földművelő nép,
Igy hát átengedték női kezeknek e dolgot,
Ők meg a durvább munkákat látták el ezentúl,
Tagjaikat, kezüket kérgessé téve aközben. (...)

Fordította: Tóth Béla

Titus Lucretius Carus: A természetről
(Kossuth, Budapest, 1997.) 17., 139-140., 176. o.

CHRÉTIEN DE TROYES: YVAIN VAGY AZ OROSZLÁNOS LOVAG

(1170 körül)

A szövőlányok panasza

Mindig csak szőjük a selymet,
De ettől nem lesz új ruhánk,
Mindig szegénység vár reánk,
És csak éhség, és szomjúság;
S hogy jobb ételt lásson szánk,
Sose lesz annyi fizetségünk.
S a kenyereinkre hiába nézünk,
Reggel kevés lesz, este kevesebb;
Mert munkánkból nem futja többre,
Csak kevéske élelemre,
Mit negyed frankért mérnek,
És nem kerül húusra belőle,
S nem jut selyemszövetre.
Mert annak, ki egy hét alatt
Húsz sou-t keres, bánata van csak,
S gondolják meg mindannyian,
Van közöttünk bizony olyan,
Ki 20 sou-t se keres meg,
Belőle gazdagszik a herceg.
S mi nagy nyomorban vagyunk,
De gazdagodik bérünkből
Az, akinek dolgozunk.

Éjszakánként is virrasztunk,
Nappal is neki fáradunk,
S fenyegetnek szüntelenül,
Hogy megütnek, ha pihenünk,
Így még pihenni sem merünk.

Fordította: Kéri Katalin

Le grief des femmes I. - anthologie de textes féministes du moyen âge a 1848
(Ed.: Hier & Demain, Paris, 1978.) 11-12. o.

FRANCISCA, KÖZÉPKORI SEBÉSZNŐ ENGEDÉLYE

(1321)

Károly, calabriai herceg oklevele, melyben engedélyezte a salernói
Matteo de Romano feleségének, Franciscának, hogy sebészorvosként működjön

„...Így hát Francisca... ezennel személyesen bizonyosságát adta a királyi kancelláriában, hogy a lényeges dolgokat illetően (...) a sebészet gyakorlásához elegendő tudással rendelkezőnek tekintendő. (...) Miután most... világosan kitűnt, hogy nevezett Francisca hűséges alattvalónk, hív nemzetségből származik, és chirurgusai levizsgáztatván szintén úgy találták, hogy laikus létére a seborvoslás művészetében elegendő ismerettel rendelkezik, jóllehet asszonyi személyeknek nem illendő férfiak összejövetelén részt venniük, nehogy túllépják a hitvesi erkölcs határait, és elsőként vegyék magukra a tiltott kilengések vétkét. Mivel azonban a törvény kimondja, hogy a gyógyítás művészetének gyakorlása megengedett, és végezetül magunk is meggondoltuk, hogy női betegségek kezelésére, az erkölcsök megóvása érdekében, alkalmasabbak az asszonyok a férfiaknál, a magunk részéről megadjuk számára az engedélyt a gyógyítás mesterségének gyakorlására.”

Fordította: Havas Lujza

Harsen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 28. o.

ANGLIAI RENDELET A NŐK MUNKAVÉGZÉSÉRŐL

(1363)

„A királynak és tanácsának az a szándéka, hogy az asszonyok, vagyis a serfőzőnők, pékek, gyapjúkártolók- és fonónők, valamint gyapjú-, len- és selyemszövőnők, tilolónők és mindenfajta más mesterséget űzők továbbra is szabadon dolgozhatnak, amint azelőtt tették.”

Fordította: Havas Lujza

Harsen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 24. o.

FITZHERBERT EGY ANGOL GAZDASSZONY TEENDŐIRŐL

„... a gabonarostálás, malátakészítés, mosás és csavarás, szénavágás, aratás, s ha a szükség úgy hozza magával, segítsenek férjüknek megrakni trágyával a ganajos szekeret, szántani, szénát, gabonát rakodni, és így tovább... gyalog vagy szekéren vigyenek a piacra eladni vaját, sajtot, tejet, tojást, csirkét, kappant, tyúkot, malacot, libát és gabonaféléket... vezessenek férjük számára hű számadást minden kiadásáról és bevételéről.”

Kulin Katalin: Utazások a régi Angliában
(Gondolat, Budapest 1964.) 161. o.

AZ „ANGLIA TÜKÖRE” (SPECULUM BRITANNIAE) A NŐI MUNKÁRÓL

(1593)

„... az asszony kétszer vagy háromszor hetente Londonba visz eladásra tejet, vaját, sajtot, almát, körtét, gyümölcsöt, tyúkot, csirkét, tojást, sonkát és ezerféle, háztartáshoz szükséges holmit, amit csak egy ügyes háziasszony ki tud találni, hogy néhány pennyhez jusson.”

Kulin Katalin: Utazások a régi Angliában
(Gondolat, Budapest 1964.) 79. o.

LADY HOBY, ANGOL NEMESASSZONY NAPI MUNKÁI

(1599-1605)

„Csöndes imádság után bekötöttem egy ember lábát, utána néztem a házban a szükséges dolgoknak, azután ebédig dolgoztam.

Nekifogtam a lepárlásnak; agua vitae pároltam. Reggeli után gyapjúfestéssel foglalkoztam... Fonalt szőttem... Az olajkészítés körül serénykedtem... Vásároltam egy kis rokkát és hozzávaló orsót. Ebéd után gyapjút mértem majdnem egészen estig. - viaszgyertyákkal bajlódtam. - majdnem egész délután a gyertyaöntés körül foglalkoztam. ...a méhek és a méz után néztem. Mr. Hobbyval bejártuk a várost, hogy kikeressük a legjobb helyeket, ahol béreseknak való házakat lehetne építeni. Egy kis testmozgás céljából tekéztem. Meglátogatott egy nőrokonom, aki eleinte kissé terhemre volt, pedig hát, ha megmondom, hálával kellene az embernek fogadnia a rámért keresztet. Vacsora után hosszasan elbeszélgettem Mr. Hobbyval a gazdaság és a háztartás dolgairól.”

Kulin Katalin: Utazások a régi Angliában
(Gondolat, Budapest 1964.) 86. o.

BEBEL A NŐI MUNKÁRÓL

A nő és a szabad pályák

A nőknek szellemi téren is fel kell venniük a versenyt a férfival; nem szabad megvárniuk, amíg a férfinak kedve támad fejleszteni a nő agyfunkcióit és megnyitni előtte az utat. E mozgalom teljes erővel beindult. A nők már sok akadályt elhárítottak és kiléptek a szellemi küzdőtérre - néhány országban különösen nagy eredménnyel. Az a mozgalom, amely a nők egyetemi és főiskolai felvételéért és a felsőfokú tanulmányoknak megfelelő pályákra való bocsátásáért egyre erősebben folyik, viszonyaink természeténél fogva a polgári nők körére korlátozódik. A proletárnők ebben közvetlenül nem érdekeltek, mert ezek a tanulmányok és az általuk elérhető pályák egyelőre zárva vannak előttük. E mozgalom sikere mégis mindenkinek érdeke. - Először is elvi követelésről van szó, amely általában vonatkozik arra, hogy a nő milyen helyzetet foglal el a férfival szemben, másodszor azt kell bizonyítani, hogy mire képesek a nők már most, amikor fejlődésük szempontjából egészen véve roppant kedvezőtlen a helyzetük. Továbbá vannak bizonyos női érdekek, például az, hogy betegség esetén, ha szükségesnek tartják, női orvosokkal kezeltessék magukat, akik kevésbé veszélyeztik őket, mint a férfiak. A nők nagy része számára a női orvos jótétemény, mert az a körülmény, hogy betegség esetén, és különféle, a nemi funkcióval összefüggő testi zavarok esetén, férfihoz kell fordulniuk, sok nőt visszatart attól, hogy a kellő időben vagy egyáltalán orvosi segítséget vegyen igénybe. Ebből aztán sok kellemetlenség és baj származik, nemcsak a nőre, hanem a férfira nézve is. Alig van orvos, aki ne panaszkodhatna a nőknek eme úgyszólván bűnös tartózkodása, betegségük gyakori elhallgatása miatt. Ez érthető is. Épp ezért oktan dolog, hogy a férfiak, köztük orvosok, nem akarják belátni, mennyire indokolt és szükséges már csak azért is, hogy a nők előtt is szabadabbá tegyék az orvosi tanulmányokat.

A női orvos nem új jelenség. A legtöbb régi népnél, például a régi germánoknál is, a gyógyítás női hivatás volt. A IX. és X. században az arab birodalomban nagynevű orvosnők és sebész-nők működtek, különösen az arab (mór) uralom alatt álló Spanyolországban, ahol a cordobai egyetemen tanultak. A mór befolyásnak volt köszönhető az is, hogy itáliai egyetemeken is tanulhattak nők, nevezetesen Bolognában és Palermóban. Amikor később megszűnt Itáliában a „pogány” befolyás, betiltották ezeket a tanulmányokat. (...)

A nő és a szabad pályák

(...) Angliában,¹⁹⁷ valamint az Egyesült Államokban és Franciaországban egy idő óta nőket is alkalmaznak iparfelügyelőnek, s erre annál is inkább szükség volt, mert a munkásnők száma, mint kimutattuk, évről évre nő, s egyre több az olyan üzem, ahol kizárólag vagy túlnyomórészt nőket foglalkoztatnak. Ezért a fent említett példát több német állam is követte. Baden, Bajorország, Hessen, a szász királyság, Weimar, Württemberg stb. az iparfelügyelők mellett női segéderőket alkalmaztak, s ezek közül néhányan máris nagy megbecsülést szereztek tevékenységükkel. A poroszországi iparfelügyeletnek Berlinben három, Düsseldorfban, Breslauban, Wiesbadenben pedig egy-egy női tisztviselő áll a rendelkezésére. E tény azt bizonyítja, hogy Poroszország ebben a tekintetben is messze elmarad más országok mögött. Hiszen egyetlen női segéderő sincs olyan kerületekben, mint Potsdam (itt a munkásnők száma 32.229), Odera-Frankfurt (31.971 munkásnő) és Liegnitz (31.798) stb., pedig okvetlenül szükség volna rájuk. Ezen a téren is kitűnik, hogy a munkásnők sokkal több bizalommal

¹⁹⁷ A legutóbbi, 1908-as jelentés szerint Angliában 16 női iparfelügyelő van, köztük Miss A. M. Anderson, mint vezető, és 15 beosztott.

vannak nőkhöz, a női felügyelők sok mindenről tájékozva vannak, ami férfikollégáiknak nem jut tudomására. Az intézmény fogyatékosága egyelőre még az, hogy e női tisztviselőknek nem mindenütt van meg a munkájukhoz szükséges önállóságuk, a fizetésük is kevés. A legtöbb kormány csak tapogatózva és félénken alkalmazta az új intézményt.¹⁹⁸

Németországban a nőknek közszolgálatba lépésével kapcsolatban különösen erős a bizalmatlanság és a kenyéririgység, mert évente olyan sok szolgálaton kívüli katonatiszt vagy kiszolgált altiszt pályázik állami és községi állásokra, hogy másféle munkaerő számára alig van elhelyezkedési lehetőség. De ha mégis alkalmaznak nőket, akkor is jóval alacsonyabb bérért, s ezért a féltékeny férfiak eleve csekélyebb értékűnek, vagy bérletöröknek tekintik őket.

A nő sokoldalúságáról különösen az 1893-as chicagói világkiállítás tanúskodott. A női iparművészeti kiállítás pompás pavilonját női építészek tervezték; a kiállított tárgyak, amelyeket kizárólag nők készítettek, művészi kivitelükkel, ötletességükkel általános sikert arattak. A nők már a találmányok területén is jelentékeny eredményekre hivatkozhatnak, s bizonyos, hogy a jövőben még többre lesznek képesek. Egy amerikai szaklap felsorolta a nőktől származó találmányokat, amelyek közt ilyenek szerepelnek: tökéletesített fonógép, rotációs szövőszék (rotary loom), amelynek háromszor akkora a teljesítőképessége, mint a közönséges gépé; láncelevátor, csavargőzősökhöz való forgattyú, mentőkészülék tűzvész esetére, gyapjúmérleg, mely egyike az eddig feltalált legérzékenyebb gépeknek, és amely felbecsülhetetlen érték a gyapjúipar számára, hordozható víztartály tűzoltáshoz, olyan eljárás, amellyel a gőzgépek fa és szén helyett petróleummal fűthetők, javított szikrafogó mozdonyokhoz, vasúti jelzőkészülék útkeresztezésekhez; tűz nélküli vagonfűtési rendszer, olajozó nemez (lubricating felt) a súrlódás csökkentésére (vasútnál), írógépfajta, tengerészeti jelzőrakéta, tenger alatti teleszkóp, magasvasutakra felszerelhető hangtompító készülék, füstemésztő, papírzacskó-hajtogató gép stb. Különösen varrógépeken hajtottak végre a nők sok tökéletesítést, például alkalmassá tették vitorlák és vastag posztók varrására, feltaláltak egy befűző-készüléket, egy bőrvarró gépet stb. Az utóbbi találmány olyan nő nevéhez fűződik, akinek New Yorkban évek óta szíjgyártó műhelye van. A tenger alatti teleszkóp, melyet Mather asszony talált fel és leánya tökéletesített, igen nagyfontosságú találmány, mert lehetővé teszi a legnagyobb hajók gerincének vizsgálatát is, anélkül, hogy a hajót szárazdokkba kellene vontatni. Segítségével a hajó fedélzetéről meg lehet vizsgálni elsüllyedt hajóroncsokat, meg lehet látni hajózási akadályokat, torpedókat stb.

Rendkívül bonyolult szerkezetével és zseniális konstrukciójával Amerikában és Európában egyaránt feltűnést keltett egy papírzacskó-készítő gép. Sok férfi, köztük számos kitűnő mechanikus, mindeddig sikertelenül törekedett ilyen gép előállítására. Feltalálója - Miss Maggie Knight - azóta még egy gépet konstruált a papírzacskók hajtogatására, amely harminc személy munkáját végzi el; a gépet maga a tervező állította fel Amherstban (Massachusetts állam).

Fordította: Nyilas Vera

Bebel, August: A nő és a szocializmus
(Kossuth, Budapest, 1976.) 206., 213-214. o.

¹⁹⁸ 1897-től kezdve, amikor Bajorországban kinevezték az első női gyárfelügyelőt, 1909-ig 26-ra emelkedett a női tisztviselők száma. Tizennégy szövetségi államban még egyáltalán nincs női gyárfelügyelő.

CHARLOTTE PERKINS GILMAN A NŐI MUNKÁRÓL

(1898)

„(...) A gépek, melyek a nők otthon végzett legtöbb munkáját magukhoz ragadták, egy időre megfosztották a nőket a gazdasági tényezők fontosságától; de a nő csakhamar felocsudott és követte a tőle elragadott rokkát és szövőszéket új helyére, a gyárba. Ma alig létezik már ipar, amelyben a nők nem dolgoznak a férfiak mellett. Amerika területén millió meg millió nő az ingyen végzett házi munkán kívül kenyérkereseti munkát is végez.”

Fordította: Schwimmer Rózsa

Gilman, Charlotte Perkins: A nő gazdasági helyzete
(Budapest, 1906.) 127. o.

ELLEN KEY A NŐI MUNKAVÉGZÉSÉRŐL

(1900)

A feministák a női munkát illetően az individualizmus elavult álláspontját képviselik. Nem érdekli őket a szociális szolidaritási érzés, amely pedig az új idők jelszava. Szerencse, hogy a nővédelmi törvényhozás nem a feministáktól függ! Ezt a törvényhozást a munkásmozgalom fogja végül is megvalósítani.

A normális munkanapért küzdő mozgalom legelőször a gyermekek és a serdülők munkáját tartotta szem előtt. „A gyári munkának a nők és a tőlük született gyermekek egészségére gyakorolt hatása vezetett oda, hogy először Angliában, majd más európai országokban is kezdték belátni, hogy a nők számára is be kell vezetni a normális munkaidőt. A követelés régebben is, ma is háromszoros: maximális munkaidő meghatározása a nő számára; a nők éjszakai munkájának a korlátozása vagy még inkább megszüntetése, néha a bányákban és más, az egészségre ártalmas munkahelyeken való munkájuk korlátozása; végül a gyermekágyas nők védelme.”

Minden amellett szól, hogy a nők maximális munkaideje még inkább 8 órás legyen, mint a férfiaké. A nő számára a nyolcórás munkanap nemcsak azt a lehetőséget jelenti, hogy megóvja egészségét, és idejét nemes szórakozásokkal töltsse. A férjes nő számára ez a munkaidő elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy otthonában rendet és kényelmet teremtsen, gyermekeit ápolhassa és bizonyos mértékig nevelhesse is. A nőre nehezedik a háztartási munka is. Az éjszakai munka és a bányában végzett munka veszélyei mind egészségi, mind erkölcsi szempontból annyira nyilvánvalóak, hogy nincs is szükség egyéb érvre a nővédelmi törvényhozás mellett.

A szocialisták és a feministák egyaránt felvetik, hogy a nővédelmi törvény még több nőt fog munkanélkülivé tenni, ezek pedig többnyire kénytelenek lesznek a prostitúció karjaiba menekülni, hogy fenntarthassák magukat. Akik így érvelnek, elfelejtik azt, hogy mindez az alacsonyabb munkabérek következménye. Az alacsonyabb bérek viszont a női munkaerő

bőséges kínálatából következnek! Éppen ezért a jelenlegi viszonyok között nem a nővédelmi törvények ellen kell harcolni, mert ezek végső fokon jobb munkafeltételekhez fognak vezetni!

Ha a nőket megakadályozzuk abban - mondják mások -, hogy a gyárakban dolgozhassanak, vissza kell térni a háziiparhoz. Ha az ilyen munkához megfelelő feltételeket teremtünk, jó megoldás arra, hogy a férjes asszony kenyérkereső munkáját otthonába helyezzük át.

Ha a nővédelmi törvényekkel megakadályozzuk a nőket abban, hogy dolgozzanak - hangzik továbbá -, nem tudják ellátni gyermekeiket, mert azok mennek helyettük a gyárba. Ebben az utóbbi esetben rendkívül egyszerű a segítség: teljesen meg kell tiltani a 15 éven aluli gyermekek foglalkoztatását! Ha a nővédelmi törvényekkel megakadályozzuk a nőket abban, hogy valamilyen foglalkozási ág valamennyi követelménynek eleget tehessenek, akkor - vetik ellen mások - ennek az lesz a következménye, hogy „nem a nőket védjük meg a foglalkozásukban, hanem a foglalkozást védjük meg a nőktől”. Ezen már nehezebb segíteni, de bizonyára nem lehetetlen, ha annak az erőnek, amelyet most a nő „szabad” munkajogainak a propagálására fordítunk, csak tizedrészét arra használjuk fel, hogy a nőket kiképezzük olyan munkaterületek ellátására, amelyekre alkalmasak. De ha nem így történik is, a nővédelmi törvényhozás magával hozza saját korrektúráját.

A csálhatatlan eszköz, amellyel megakadályozható, hogy a nők munkanélkülivé váljanak, a nővédelmi törvények következtében, a munkásmozgalmi programok ama követelésében rejlik, amely szerint jogot kell adni a munkához a munkanélkülieknek, és minden munkáért bizonyos minimális bért kell fizetni. Ez, valamint a normális munkanap, az éjszakai és a vasárnapi pihenőidő, továbbá a baleseti és az öregségi biztosítás a nők és a férfiak számára egyaránt, a munkáskérdés végleges megoldásának útja. Mindaddig, amíg ezek meg nem valósulnak, a férfiakra és a nőkre egyaránt érvényes Ruskinnak a modern industrializmusról mondott ítélete, amely szerint ez az industrializmus megöli az emberben azt, ami benne valóban emberi.

„A munkásosztályhoz tartozó nőknek azonban a férfiakhoz hasonlóan továbbra is el kell szenvedniük azokat a szenvedéseket, el kell viselniük azokat a veszélyeket, alá kell vetniük magukat annak a kényszernek, amelyet a szolidaritás hoz magával a nagy harcban. A nők és a férfiak csak így emelkedhetnek fel egyrészt saját összefogásuk által, másrészt annak a mindinkább elismert alapelvnek a kiterjesztése útján, hogy a társadalomnak törvényhozási úton kell meghatároznia tagjainak munkakörülményeit; ez utóbbinak az a célja, hogy az emberhez méltó munka- és életkörülmények révén egészségesebb, erősebb és szebb nemzedék jöhessen a világra.”

„A szervezetlen, középszerű és ezért rosszul fizetett női munka csökkenti a férfiak munkabérét és munkaalkalmait; a gyári munka alkalmatlanná teszi a nőt arra, hogy háztartást vezessen, alkalmatlanná teszi anyai kötelességeinek teljesítésére. A gyári zajban, hőségben és hajszoiságban felőrlődnek a nő idegei és velük együtt finomabb érzései is. A nő nemcsak kezét veszíti el a családi élet számára, hanem szívét is. Mivel így a nők nem alkalmasak a házasságra, a férfiak nehezebben házasodhatnak. A nőtlen élet pedig megnöveli halandóságukat. Az alacsony munkabérek - vagy a munkanélküliség időszakai - rossz lakást és ruházkodást, rossz táplálkozást engednek csak. A kizsákmányolt és tönkretett nő nem képes arra, hogy jót készítsen abból a csekélységből, amit férje esetleg keres. Mindebből pedig iszákosság és betegség fakad. Mindezen és más okok, az elmondottakkal együtt, elkorcsosítják a gyári vidékek népességét, a svájci köztársaságban nem kevésbé, mint az abszolutista Oroszországban!”

„Az természetesen valószínű, hogy a munkavállalás korlátozása bizonyos esetekben nagyon érzékenyen érintheti mind az egyedülálló nőt, mind pedig a családot. Kezdetben még a gyermekmunka korlátozása is kellemetlen lehet. Mindez azonban csak átmeneti baj, amelynek orvosságát meg lehet találni, mielőtt világosan látjuk, hogy merre tart az egész társadalom. Ez a haladás rendszerint cikkcakk vonalban megy végbe. Azt, hogy a szabadság időleges korlátozása elősegíti-e a haladást vagy sem, az dönti el, hogy tekintetünket az egyénekről vagy kis csoportokról a nagy egészre fordítjuk - a nagy egész nyer-e ezáltal, hogy a jövőben emelkedni fog-e ennek az átmeneti szabadságkorlátozásnak a hatására mindenkinek a szabadsága és boldogsága!”

A gyermeknek joga van arra, hogy ne kelljen szenvednie szülei hibái és tévedései miatt. Az, hogy a házasságban fellepő egyenetlenségek alkalmával hogyan kerül el ezt a szenvedést, az egyének magánügye. A házasságkötés módjával, a házasságkötési életkorral és motívumokkal kapcsolatos szokások megváltozása lesz a gyermekek számára a legbiztosabb védelem. Ha majd a nő komolyabban fogja fel saját magának, mint nemi lénynek a feladatait, bűncselekménynek tekinti majd azt is, ha saját akaratából teszi tönkre magát azzal, hogy túlhajtottan tanul vagy sportol, dohányzik vagy más izgatószeret élvez, éjszakázik vagy túlságosan sokat dolgozik, és esetleg más helyrehozhatatlan dolgot követ el, vét a természet szándékai ellen, amely egyszer azután véglegesen elveszti iránta a türelmét!

„Meg kell követelnünk, hogy a társadalmi törvények megakadályozzák azt, hogy a védtelen nők akaratlanul vétkezessenek saját női természetük ellen. Ez a nők felszabadításának nagy munkája, amely mellett viszonylag minden más jelentéktelen!”

(...)

Mindaz, amit a jótékonykodás végez azért, hogy jóvátegye a nagyipar bomlasztó folyamata által okozott károkat, nagyjából és egészéből elfecsérelt erő. A bölcsődék, az óvodák, a gyermekétkeztetések, a gyermekkórházak, a szünidei telepek minden szép törekvésükkel csak századrészt tudják pótolni annak az életerőnek, amelyet a nők házon kívül végzett munkája közvetve vagy közvetlenül elrabol az új nemzedéktől.

Vannak ugyan, akik azt várják, hogy az otthoni életet kollektív gyermekgondozási, étkeztetési és egyéb intézmények fogják felváltani. Én magam is azt hiszem, hogy amiként a sörfőzés, a kenyérsütés, az állatvágás vagy a ruhavarrás mindinkább elkerül otthonról, sok olyan tevékenység, amely ma még jobbra házimunka - mint pl. a főzés, mosás, ruhajavítás, takarítás stb. -, a villamosság és a gépek segítségével végül szintén kollektív munkává válik. „Remélem viszont, hogy az embernek az egyéniesedésre való hajlama győzedelmeskedni fog a személytelen, egyforma tömeghatásra való törekvésen mindazokon a területeken, amelyek mélyebben érintik a legbensőbb életviszonyokat; hogy a gazdag családi életet továbbra is az életöröm és a személyes fejlődés alapfeltételének fogják tekinteni. Még ha meg is szabadulnak a mai háztartás barbár csökevényeitől - a bevásárlókosártól, a konyhai tűzhelytől, a súrolókefétől -, és mindenütt az elektromosság fogja a meleget és a fényt szolgáltatni, mégis kénytelenek lesznek bizonyos mennyiségű olyan munkát elvégezni, amelyet a legtökéletesebb készülékek és kooperációs módszerek ellenére sem lehet nélkülözni, ha nem akarjuk, hogy az otthon kaszárnnyává változzék. Mivel valószínűleg hamarosan megszűnik a háztartási alkalmazott tartásának a szokása is - mert ilyet valószínűleg nem lehet majd kapni -, minden nő kénytelen lesz háztartási munkát végezni...”

Végül számításba kell vennünk azt a nemzetgazdasági veszteséget is, amely azért következik be, mert a nők 5-10 éves kiképzés után a házasságuk miatt megszakítják munkájukat vagy tanulmányaikat. Így kénytelenek vagyunk belátni, hogy a modern női munka olyan következ-

ményekkel jár, amelyekkel hamarosan szembe kell néznünk! A nő, a gyermekek, a férfiak és a termelés szempontjából egyaránt tisztába kell jönnünk azzal, hogy a társadalom vagy megváltoztatja a nő munkafeltételeit, vagy pedig az otthoni élet fokozódó felbomlását kell megélnie; a társadalomnak vagy meg kell változtatnia mindenkinek a munkafeltételeit és életfeltételeit, vagy pedig bekövetkezik az emberi nem degenerálódása!

Minden emberbaráti érzés - és ez egyetlen korban sem volt nagyobb, mint ma - csupán illatos tömjénfüst egy szennyecsatorna torkolatánál. A füstáldozat az arra járók számára elviselhetőbbé teszi a levegőt, de a szennyecsatorna fertőző anyagait nem akadályozza meg abban, hogy hatásukat kifejtsék.

Végül is az önzés, az önfenntartási ösztön talán rákényszeríti a társadalom vezetőit, hogy cselekvéseiket szociális szempontok irányítsák, és belátják, hogy az igazságosság nem abban áll, hogyha a nő olyan feltételek között dolgozhat, amely őt és egész nemzedékét testileg tönkreteszi, hanem abban, hogy egyebekben megvan a lehetősége arra, hogy éljen a választási szabadságával, és megtanuljon jól élni vele. Az igazságosság abban rejlik, hogy megvédelmezzünk számtalan olyan nőt, akik nem tudják magukat megvédeni a kapitalizmus visszaéléseivel szemben.

A nő csak az egész társadalom átalakításával összefüggésben érheti el jogainak teljességét anélkül, hogy ezzel másoknak a jogait sértené. Évszázadunk, amely a nő számára új munkaterületeket nyitott meg, nagyon meg is nehezítette életét azáltal, hogy belekényszerítette a konkurenciaharcba. Mint hitves, mint házasságban vagy házasságon kívül élő anya, vagy mint elvált asszony - esetleg mint özvegy - a nő gyakran nemcsak saját terhét viseli, hanem a családfenntartás terheit is. A nőnek esetleg beteg vagy iszákos férjére, gyermekeire, testvéreire vagy öreg szüleire is dolgoznia kell. Az ilyen nő - akár szellemi, akár kézi munkával keresi is kenyerét - részben létfenntartásáért, részben az otthoni elintéznivalókkal gyötri magát. A férj bizonyos mértékig kipihenten megy el hazulról dolgozni; a feleség gyakran már fáradtan indul el, és talán csak azért jön haza, hogy otthon még éjjel is dolgozzék. Napnál is világosabb, hogy így elveszíti mind testi épségét, mind lelki egyensúlyát, pedig ezekre gyermekeinek is szükségük lenne. Megdöbbentő, hogy ennek ellenére mégis milyen sok dolgozó nőnek van ereje ahhoz, hogy olvasással és gondolkodással segítse elő szellemi felszabadulását. Ezek a nők hamarosan belátják, hogy a foglalkozás gyakran nem azonos a felszabadulással, hanem a legjobb esetben is csak eszköze lehet annak.

A feministák is kifogásolják, hogy a női munkát nagyon rosszul fizetik. Azt azonban nem látják be, hogy ők maguk is hozzájárultak ehhez a bajhoz, amikor a nőket arra vették rá, hogy minden elképzelhető munkaterületre igyekezzenek bejutni; végső soron viszont ennek a következménye az alacsony munkabér. A normális munkabérekre pedig nagyobb szükség van, mint arra, hogy a nők számára új munkaterületeket nyissunk meg. Csak ezáltal kerülhetjük el, hogy életerejük tönkremenjen, hogy idő előtt elveszítsék fiatalkori üdeségüket és bájukat, emberi, női és anyai fejlődésük és boldogulásuk lehetőségeit!

A fejlődés olyan új társadalom felé mutat, amelyben mindenkinek dolgoznia kell, egyben mindenki talál munkát, ahol megerőltetés nélkül, egészséges körülmények között és megfelelő bérért dolgozhat. Ebben a társadalomban a hajadon vagy a férjezett nő nem fogja kenyérkereső munkában elvesztegetni azokat az erőit, amelyekre az anyaságban van szüksége. Ha pedig anya lesz, a legtöbb esetben örömmel üdvözli majd a lehetőséget, amelyet a társadalom nyújt számára: azt, hogy mint anya és mint nevelő dolgozzék a társadalomért.

Mi még nagyon távol vagyunk ettől a társadalomtól. De most is minden szociális intézkedést abból a szempontból kell vizsgálni, hogy eltávolít vagy közelebb visz-e az új társadalomhoz, és mennyiben felel meg annak az eszmének, hogy a termelés van az emberért, nem pedig - mint most - az ember a termelésért; a munka van a szabadságért, nem pedig a szabadság a munkáért!

„A Missbrauchte Frauenkraft (A meggyalázott női erő) című munkám... tézise a következő volt: kulturális terveinkben abból kell kiindulnunk, hogy az anyaság lényeges tényezője a női természetnek, és a társadalom számára értéket jelent az a mód, ahogyan a nő ezt a hivatását betölti. Ezért meg kell változtatnunk azokat a viszonyokat, amelyek a nőt mindinkább megfosztják az anyai boldogságtól, a gyermeket pedig az anyai gondoskodástól.”

„Én a nő igazi szabadságát akarom, vagyis azt, hogy a nő követhesse a saját természetét, akár kivételes nő, akár egyszerű asszony...” Egyetlen egyedülálló nőt sem kívánok megakadályozni abban, hogy szabadon járja a maga útját. „Azt akarom - a nő, a gyermek és a társadalom érdekében -, hogy a nők és a férfiak komolyan gondolják végig a dolgok jelenlegi állását, és lássák be, hogy hamarosan két dolog között kell választaniuk: vagy úgy kell átalakítani a mostani társadalom gondolkodásmódját és munkamódszerét, hogy a nők legnagyobb részét vissza lehessen adni az anyaságnak, vagy pedig felbomlanak az otthonok, és közintézmények lépnek a helyükbe. Harmadik eset nincs.”

Fordította: Szilágyi Pál

Ellen Key: A gyermek évszázada
(Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.) 51-57. o.

SZABADIDŐ

HOMÉROSZ: ODÜSSZEIA

Odüsszeusz megérkezik a Phaiákokhoz

Megfürdöttek, a fényes olajjal megkenekedtek,
és a folyó partján lakomához láttak utána;
nap sugarán hagyták száradni a tiszta ruhákat.
Élvezvén az ebédet a szolgálók s a királylány,
fátylukat eldobták s labdával játszva mulattak:
hókaru Nauszikaá vezetett, táncolva daloltak.
Mint nyilas Artemisz úrnő jár a hegyek meredélyén,
járja a hosszugerincű Téügetoszt s Erümanthoszt,
hol vadkanra, szökő szarvasra vadászik örömmel,
s véle a pajzsos Zeusz lánysarjai, völgybeli nimfák
játszadózón járnak, s Létó örvend a szívében:
mert mindannyi közül feje, homloka úgy kimagaslik,
s könnyen ráismerni, pedig gyönyörű valamennyi:
szolgái között így tűnt ki a szép hajadonlány.

Fordította: Devecseri Gábor

Homérosz: Odüsszeia
(Magyar Helikon, Budapest, 1974.) 528-529. o.

A RÓMAI „SPORTLADY”

Tyrusi¹⁹⁹ sportköpenyűk ki ne ismerné, meg a vívónők
kenetét? Edző-cölöpük sebeit ki ne látta
volna? Kivájjá sűrűn dárdázva, ijesztgeti pajzzsal
ezt, az ütést gyakorolva, a hős matróna. Ki méltóbb,
hogyan fellépjen, Flóra,²⁰⁰ nagy ünnepeden, ha ugyan nincs
vágya nagyobb, s nem kész igazán a porondra kiállni?
Hol lehet egy sisakos némben női erény még?
Megveti már a nemét, s csak a harcot imádja. De férfi
mégsem lenne, hiszen sokkal kicsinyebb a mi kékünk.
Mekkora választék, ha az asszony elárverez egy s más!
Ott a sisakforgó, karvédő, kardheveder meg
ballábvédő és - ha egyéb vívásnemet űz - hát,
férje örülj annak, hogy nőd lábvértet is árul!

¹⁹⁹ Azaz bíbor. A föníciai Tyrus városában nagyszerű bíborszöveteket készítettek.

²⁰⁰ A tavasz, a virágok, a vegetáció istennője.

Ők-e azok, kiknek patyolatban is izzad a testük,
s kényes bőrük még a selyemrongy is süti szinte?
Nézd, mit a vivásból tud, hogy gyakorolja lihegve,
és a sisakja milyen súllyal görnyesztí! Milyen nagy
s mily vastag háncsból pólyált kötelék ül a térdén!
És hahotázz, gereblyét eldobva ha éjjeliért nyúl!

Fordította: Muraközy Gyula

A régi Róma napjai - Iuvenalis, 6, 246-264.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 102-103. o.

SUETONIUS A RÓMAI SZÓRAKOZÁSOKRÓL

Az isteni Augustus

44. A látványosságok zűrzavaros, laza szabályaiban rendet teremtett; felbőszítette ugyanis az a sérelem, mely Puteoliban egy senatort ért, hogy a színházban, a zsúfolásig megtelt nézőtérén senki sem akart neki helyet adni. Senatusi határozatot hozatott, hogy az első sort minden nyilvános előadáson a senatoroknak kell fenntartani; a szabad és szövetséges nemzetek követeinak pedig megtiltotta, hogy Rómában az orchestrában helyet foglaljanak, mert tudomására jutott, hogy nemegyszer felszabadított rabszolgákat is elküldenek követnek. Elkülönítette továbbá a néptől a katonaságot is. Külön helyet rendelt az alsó néposztályhoz tartozó házasembereknek, külön oszlopba ültette a fiúkat, s közvetlenül melléjük nevelőiket; azt is elrendelte, hogy a nézőtér közepén piszkos ruhában senki se ülhessen. A nőknek még a gladiator játékokat sem engedte a férfiak között ülve nézni, holott erre azelőtt engedélyt kaphattak; most a nők csak a legfelső sorokból nézhették magukban a játékokat. A színházban csak a Vesta-szüzeknek adott külön helyet, mégpedig szemben a praetor székével. Az atlétaversenyektől távol tartotta az egész női nemet; úgyhogy egyszer a főpapi játékokon a követelt ökölvívópárt a következő nap reggelére halasztotta, és kihirdette:

„Elrendelem: tizenegy óra előtt asszony a színházba lábát be ne tegye!”

Fordította: Kis Ferencné

Gaius Suetonius Tranquillus: Caesarok élete

(Szépirodalmi, Budapest, 1990.) 76., 84-85., 88-89. o.

JEAN BOUCHET A NŐK SZABADIDEJÉRŐL

(16. század)

„Egyesek szokatlannak tartják, hogy valamely hölgy szellemét azzal foglalkoztatja, hogy könyveket talál ki; könnyelmű az ítéletük, mert számot kell vetni azzal, hogy milyen családból származnak ezek a hölgyek, szegények-e vagy gazdagok, hiszen ez nagy különbség. Én akképek vélekedem, hogy az egyszerű származású asszonyokat, akiknek elegendő, ha a háztartásukat ellátják, ne terheljük a művészetekkel, ez ugyanis ellentmondana a józan észnek. De a királyi

asszonyok, hercegnők, más olyan hölgyek, akiknek nem kell minden erejüket a háztartásra fordítaniuk, jól teszik, ha elméjüket a művészetnek szentelik, idejüket az erényes tudományoknak áldozzák, nemes dolgokkal foglalatostkodnak, illedelemre és tökéletesedésre törekszenek, és nem táncra, mulatozásra, dínomdánomra pazarolják a napot.”(...)

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban

(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 36. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE BUSSY RABUTIN GRÓFNAK

(1675)

Azt kérdezi, hol vagyok, hogy szolgál az egészségem, és mivel töltöm az időmet. Nos, Párizsban vagyok, egészségem jó, és apróságokkal töltöm időmet. Ez a stílus azonban túl szűkszavú, hadd bővítek rajta.

(...)

Ami az életemet illeti, arról is tud már mindent. Öt-hat barátnő tölti be, akikkel szívesen vagyok együtt, meg ezerféle kötelesség, amitől nem lehet szabadulni, és ez nem kis dolog; a legjobban mégis az bánt, hogy bár az ember nem csinál semmit, a napok egyre telnek-múlnak, és nyomorú életünk ezekből a napokból áll, és megöregszünk és meghalunk. Ezt igen-igen helytelennek találom. Túl rövidnek találom az életet: alig maradt mögöttünk a fiatalság, máris benne vagyunk az öregkorban. Azt szeretném, ha száz évünk biztos volna, és a többi bizonytalan. Nem szeretné maga is ezt? De hát mit tehetünk? Unokahúgom igazat fog adni nekem, aszerint, hogy boldog vagy boldogtalan lesz a házassága. Majd beszámol nekünk, vagy nem számol be. Akárhogy legyen is, az bizonyos, hogy nincs az az öröm, boldogság és gyönyörűség, amit ne kívánnék neki ehhez a nagy változáshoz. Néha beszélgetünk erről apáca unokahúgommal;²⁰¹ nagyon kellemes teremtésnek tartom, és a szellemessége hihetetlenül emlékeztet magára. Szerintem ez a legnagyobb elismerés, amit csak mondhatok.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 247-248. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 1.

(1675)

A vénasszonyok nyara még tart, és a sétáim igen hosszúvá nyúlnak: mivel egy nagy karosszékkal nem tudnék mit kezdeni, fáradt testemet a fasorokat róva pihentetem. Az egész napot kint töltöm egy inassal, és csak akkor jövök vissza, amikor már egészen beesteledik, s a tűz és a mécsek barátságossá teszik szobámat. Félek az alkonyattól, ha nincs kívül csevegнем, és jobban megvagyok az erdőben, mint a szobámban egyes-egyedül: erre mondják, hogy beugrik a vízbe, mert nem akar megázni; és könnyebben elviselem a magányt, mint a karosszék

²⁰¹ Bussy második leánya, aki a Faubourg Saint-Antoine-beli Sainte-Marie-zárdában élt.

unalmát. A harmattól ne féljen, kicsikém, egy csepp sincs ezekben a régi fasorokban, fedett folyosók ezek; csak a szakadó esőtől féljen, mert az hazaver, és semmi olyat nem tudok csinálni, ami ne ártana a szemem világának. Épp azért megyek ki a harmatba, mint maga mondja, hogy kíméljem a szemem; a legkevésbé se aggódjék az egészségem miatt, jobb nem is lehetne.

Köszönöm, hogy kedvét leli Josephusban:²⁰² nincs ennél szebb história, igaz? Rippert-rel elküldöm magának az Erkölcsei tanulmányok²⁰³ harmadik részét, szerintem remek: maga persze azt fogja mondani, hogy ez a második rész, de a másodiknak A fejedelem nevelteséről-t tartják, s így ez a harmadik. Van egy értekezés Az önismeretről, ami nagyon fog tetszeni magának; és van egy arról: Hogyan fordíthatjuk hasznunkra a rossz prédikációkat, aminek bizonyára örült volna Mindenszentek napján. Nagyon igaza van, kicsikém, hogy nem akarja elfelejteni az olaszt: szégyen is volna; én ugyanúgy teszek, mint maga, mindig olvasok olaszul egy keveset.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 277-278. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 2.

(1676)

Versailles-ban mégis vidoran folyik az élet; minden napra jut valami mulatság, színelőadás, muzsika, vacsora a vízen. Mindennap kártyáznak a király lakosztályában, ott van a királyné, az összes hölgy és az udvar összes tagja; most a reversi a divat. A király Montespannéval játszik együtt, a királyné Soubise-néval, ő veszi át a lapokat, amikor őfelsége imádkozik; két garast kap százból; és velük tart még Créquy úr és neje, Dangeau és bankárai, Langlée és társai, s nap nap után két-háromezer arany cserél gazdát.

Montespanné barátnője²⁰⁴ hallatlanul megszilárdította helyzetét; soha ennyi kegy nem sugárzott rá; így forog a világ. A mi kis barátnőnk, a kis Coulanges-né, mégse buzgólkodik jobban.

Nevers-né²⁰⁵ ragyogóan szép, és rengeteg hódolója van, de ezért nem haragszanak rá. Thianges²⁰⁶ kisasszony alaposan megnőtt; most már minden tekintetben nagylány.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 308-309. o.

²⁰² Josephus Flavius (i. e. I. sz.). A zsidó háború című könyvéről van szó.

²⁰³ Nicole műve.

²⁰⁴ Maintenonné, a volt Scarronné, a király Montespannéól született gyermekeinek nevelője.

²⁰⁵ Montespanné unokahúga

²⁰⁶ Montespanné unokahúga

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 3.

(1690)

Ami mármost a maga olvasmányait illeti: túl sokat kell beszélnie és töprengenie, semhogy maradna ideje az olvasásra. Mi itt nyugodtabban élünk, s ezt hasznunkra is fordítjuk. Olyasmiket is újraolvasok a fiammal, amiket Párizsban csak átfutottam: most egész újnak tetszik mind. Újra elolvassuk, ha a temérdek könyv közt a kezünkbe kerülnek, még a gyászbeszédet, is, sorra vettük például Bossuet, Fléchier abbé, Mascaron és Bourdaloue urak szép megemlékezéseit: újra elsirattuk Turenne urat, Montausier urat, Condé urat, a boldogult Madame-ot és az angol királynét; megcsodáljuk a Cromwell-portrét: csupa remekműve ez az ékesszólásnak, mely elbűvöli szellemünket. Nem szabad azt mondani: „Ó, régi dolgok!”, nem régiek, isteniek. Pauline-t is bevonnánk az olvasásba, bizonyára örülne; de mindez csak Les Rochers-ban helyénvaló. Nem is tudom, milyen könyvet ajánljak most Pauline-nak. Davila szép olaszul, olvastuk; Guicciardini²⁰⁷ nagyon hosszú; a Medici-anekdotákat²⁰⁸ melyek az előbbi rövidebb formája, meglehetősen élveztem, de nem olaszul vannak; Bentivogliót²⁰⁹ meg se merem említeni. Maradjon csak meg a költészetnél; én nem szeretem a prózát, kislányom; ott van Tasso, az Aminta,²¹⁰ a Pastor fido,²¹¹ a Filli in Sciro;²¹² Ariostót már nem merem ajánlani, mert vannak benne kényesebb helyek; aztán meg olvasson történelmi munkákat: jó lenne, ha rákapna ezekre, mert remek ellenszerei a tétlenségnek; különben is félő, hogy ha mellőzi az ilyen könyveket, már nem is lesz mit olvasnia. Kezdje a Nagy Theodosius életén,²¹³ és írja meg nekem, hogy tetszett. Lám, gyermekem, ismét összehordok hetet-havat: vannak napok, amiket a csevegésnek szentel az ember, persze csak úgy, hogy a komoly dolgokat ne érje sérelem; erre mindig ügyelni kell. Ég áldja, egyetlenem, sok boldogságot kívánok magának erre az évre.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 448-449. o.

²⁰⁷ Francesco Guicciardini (1483-1540), híres olasz államférfi és történetíró. Főműve: Itália története.

²⁰⁸ Varillas: Firenzei anekdoták vagy a Medici-ház titkos története (1685)

²⁰⁹ Guido Bentivoglio (1579-1644), bíboros, történetíró, VIII. Orbán pápa kedveltje és nunciusa Franciaországban. Műve: A flandriai polgárháborúk története.

²¹⁰ Torquato Tasso (1544-1595) műve.

²¹¹ Giambattista Guarini (1538-1611) ferrarai költő műve.

²¹² Guidobaldo Bonarelli (1563-1608) pásztorköltő műve, aki a két előzőt utánozta.

²¹³ Espirit Fléchier (1632-1710), Nîmes püspökének műve.

DIVAT

RUHAVISELET

ARISZTOPHANÉSZ: LYSISTRATE

Kalonike:

Ugyan mi telnék asszonytól okos
Avagy dicső, ki felvirágozottan
Bársonyban, és kifestve üldögél
Kimber-szoknyásan, a lábán czipő?

Fordította: Arany János

Arisztophanész: Nőuralom
(Magyar Helikon, Budapest, 1957.)

PLAUTUS A NŐI RUHÁKRÓL

EPIDICUS (szolga):

Künn a kapuban várt fiadra...

PERIPHANES (öreg):

No lám, a boszorkányfajzatot!

EPIDICUS:

Cifra ruhában, arany cicomában - ugyan takaros, divatos, csinos!

PERIPHANES:

S mit viselt? Királyka- vagy kolduska-köntöst jelmezül?

EPIDICUS:

Zsákruhát - ily öltözőkük ők e néven tisztelik.

PERIPHANES:

Szóval akkor: zsákszabásút?

EPIDICUS:

És mit ámulsz? Hisz nem egy
kész vagyont aggat magára, utcahosszat úgy lohol.
Ám a férfinép adózni, azt meséli, képtelen,
s pelyvaként a nőkre szórni képes, ó, mi pénzeket!
És ezek meg öltözetüknek új nevet adnak untalan:
ritkaszövésű, sűrűszövésű tunica, rojtos keszkenő,
bidres-bodros rokolya, sáfránysárga, rezedaszín szövet,
nyers len és veres vagy lenge kelme, királyi, külhoni,
mézszínű meg mézgaszínű, libavirágszín - mily libák!
S elcsenték az eb nevét is...

PERIPHANES:
Micsoda?!
EPIDICUS:
Hát a csau-szövet...!

Fordította: Kárpáty Csilla

A régi Róma napjai - Plautus: Epidicus, 221-234.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 145. o.

OVIDIUS A „MODERN” SZÉPSÉGIDEÁLRÓL

Hajdan, amíg Tatius Titus²¹⁴ országlott, a szabin nők
nem maguk ápták, ámde az ősi röögöt.
És a pirosposzsgás anya fenn a magas padon ülve
fonta hüvelykujjal folyton a nyers fonalat.
És mit a lánya terelt, maga zárta a nyáját akolba,
s ő maga rakta hasáb fákkal a rőzsetüzet.
Ám titeket kényes lánykáknak szült az anyátok:
fedjen aranszövetű kelme, a vágyatok az,
s jószagu fűrtjeitek hogy más-más mód fodorítsák,
s villantson kezetek ritka nagy ékköveket,
s függjön igazgyöngysor, Keleten vett kincs, nyakatokban,
és fületekben iker kő - hogy a súlya teher!
Ámde nem illetlen, ha olyannyira tetszeni vágytok,
mert hisz e században szépek a férfiak is.
Asszonyi csin rendjén csiszolódnak a férjek: alig lel
hitvesük új cicomát, felcicomázni magát.

Fordította: Kárpáty Csilla

A régi Róma napjai - Ovidius: De medic. fac. 11-26.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 140. o.

STRABÓN: GEÓGRAPHIKA

Harmadik könyv

Barbár jelenségnek tekinthetjük némely asszonyok (*t.i. ibérek*) divatját is, amelyet Artemidóros említ. Ő ugyanis elmondja, hogy ezek néhol vas nyakkötőket hordanak a fejük fölött visszahajló és homlokuk előtt jól kinyúló horgokkal, e horgokra aztán, ha nekik úgy tetszik, lebecsátják fátyolukat, úgy hogy az kifeszítve árnyékot vet az arcukra, s ezt ők dísznek

²¹⁴ A szabinok királya. A szabinok a rómaiak egyesülése után Romulus társuralkodója.

tartják; másutt féldob alakú főkötőt viselnek, amely körülveszi nyakszirtjüket, s egészen fülcimpájukig fogja fejüket s magasabban és szélességben kissé visszahajlik. Némelyek fejük elő részén annyira kitépik a hajukat, hogy még homlokuk is jobban fénylik, mások egy lábnyi oszlopocskát tesznek a fejükre, s azt hajukkal körül fogják, azután beborítják fekete fátyollal.

Fordította: Földy József

Strabón: Geographika

(Gondolat, Budapest, 1977.) 192-193., 314-315., 537-538. o.

SENECA AZ ÉKSZEREKRŐL ÉS RUHÁKRÓL

Látni óriás gyöngyöket, egy-egy fülcimpájukra nem is egyesével vásárolják! De hát az ő fülük már edzett az ilyen terhekhez: összekapcsolnak két gyöngyszemet, s minden pár tetejébe még egy másik párt is illesztenek! Nem elég, hogy a nők tékozlása amúgy is felülmúlja a férfiakét, nekik két-három birtok árát kell a fülükre aggatni!

Látni selyemruhákat, bár kérdés, ruhának nevezhetők-e, ha semmivel sem védik a testet, vagy legalább a szemérmet: bizony, ha felölti valaki és megesküszik, hogy nem meztelen, ugyancsak zavarba jönnének! S ezeket hatalmas összegekért szerzik be, kereskedőinknek is ismeretlen népektől, hogy matrónáink a hálószobában se mutathassanak többet szeretőiknek, mint a nyilvánosság előtt!

Fordította: Maróti Egon

A régi Róma napjai - Seneca: De benef. 7, 9, 4-5.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 147. o.

APULEIUS A BÁLI ÖLTÖZÉKRŐL

Százszínű finom fátyolból szőtt ruhája hol fényes-fehéren tündökölt, hol rózsás-vörösen lángolt. Már messzi-messziről vakította szememet fekete fényben villódzó éjsötét köpenye, amely testén körös-körül tekergődzött, jobb karja alól a bal vállára kúszott és csomóra kötött, hátravetett csücskéig száz ráncba redőzötten omlott alá, alul a szegélyén pedig rojtjainak csomócskáival együtt hullámosan lengedezett. Beszegett szélén s egész felületén tündöklő csillagokkal volt telehintve, amelyeknek kellős közepén a telihold árasztotta lángoló fényét.

Fordította: Révay József

A régi Róma napjai - Apuleius: Átváltozások 11, 3, 6-4, 1.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 146. o.

NŐI RUHAVISELET A RÉGI RÓMÁBAN A DIGESTA SZERINT

Női ékszer az, amivel a nők ékesítik magukat, mint a fülönfüggők, karkötők, karperecek, gyűrűk - a pecsétgyűrű kivételével -, és mindaz, ami nem szolgál más célra, csak a test ékesítésére. Ezek sorába tartoznak még az arany, a gyöngyök és a drágakövek, mert önmagukban véve semmi más hasznuk nincs.

Női szépségápoló szer az, amivel a nők ápolják magukat. Ide tartoznak a tükör, mosdókészlet, kenetek, tégelyek, s a többi hasonló jellegű tárgy, mint a fürdőkád, pipereládikó.

Női díszholmi a homlokszalag, főkötő, párta, fátyol, az asszonyok körében szokásos ékköves tű, hajhálók, sáfrányköntös. Lehet egy nő ápolat anélkül, hogy fel lenne ékesítve, mint pl. azok, akik a fürdőben megtisztálkodnak, de semmi cicoma nincs rajtuk. S ellenkezőleg: lehet valaki nyomban ébredés után felékesített és mégsem jól ápolat.

Gyöngyszemeket, ha nem különálló darabok, s egyéb drágaköveket, amennyiben hordhatók, ugyancsak az ékszerek körébe kell sorolni. De ha a gyöngysort azért bontják fel, hogy ismét felfűzzék, akkor még a különálló gyöngyszemek is ékszernek minősülnek.

Fordította: Maróti Egon

A régi Róma napjai - Digesta. 34, 25, 10-11.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 139-140. o.

MENYASSZONYI ÖV A RÉGI RÓMÁBAN

Övvel kötötték át a menyasszony derekát, s ezt férje a nászágyon bontotta ki. Juh gyapjából készült az öv, annak jeléül, hogy az asszony úgy van férjével összekötve-összekapcsolva, mint ahogyan az egymással összecsomózott gyapjúsálak is egybefonódnak. Az övet Hercules csomójával bogozzák meg, melyet a férj csomóz ki, annak az óhajának szent nyilvánításaként, hogy ő is olyan gazdag gyerekáldásban részesüljön, mint Hercules, aki hetven gyermeket hagyott hátra.

Fordította: Boronkai Iván

A régi Róma napjai - Festus: De sign. verb., s. v. cingillum.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 96. o.

THANGMAR LEÍRÁSA THEOPHANU HERCEGNŐ RUHÁJÁRÓL

(10. század)

(Thangmar leírása II. Ottó feleségének,
a bizánci Theophanu hercegnőnek ruhájáról)

„Mivel sok felesleges és túl pompás asszonyi ékességet elsőként hoztam magammal Görögországból, ami ott szokásos, de Németországban és Franciaországban mindeddig ismeretlen volt, és nagyobb mértékben vettem magam körül velük, mintsem az az emberi természetnek

megfelelne. Káros szokásommal más asszonyokat is elcsábítottam, és bűnösökké tettem, mert maguk is ilyesmire áhítoztak.”

Fordította: Havas Lujza

Harksen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 18-19. o.

HARTMAN VON ANE A DIVATRÓL

(1200. körül)

„Fehér selyeminget (*t. i. kapott az Erec című mű szereplője, Eneite Ginevra királynőjétől*), föléje zöld bársonyból való ruhát, francia divat szerint sem túl bőre, sem túl szűkre szabva, arasznnyi széles szegéllyel, kétoldalt hosszú aranyzsinórozással. Derekat ír bőrv fogta körül. Mellén tenyérynyi melltűt viselt, rubinkővel. Pompás, sigelatonból készült köpenyében hermelinből volt a bélés, és cobolyprém szegélyezte. Haját kereszt alakban pánttal fogta össze.”

Fordította: Havas Lujza

Harksen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 21. o.

NÜRNBERGI RENDELET

(13-14. század fordulója)

„Ne hordjon se férfi, se asszony semmiféle díszítést, se karkötőt, se gombot a ruhája ujján, csak a könyökéig, és aki ezt megszegi, azon a napon fizessen 1 fontnyi fillért.”

Fordította: Vizkelety András

Harksen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 22. o.

IV. HENRIK ANGOL KIRÁLY RENDELETE

(1403)

„Ha valamelyik földesúr felesége nem nemesi rangú, nem viselhet hermelin szőrmét, sem barna vagy szürke mokusprémet. Ez alól csak London, Warwick és más szabad városok polgármestereinek asszonyai képeznek kivételt, valamint a királynő kíséretének tagjai és a hercegnők, királyi hercegnők vagy a grófnők első udvarhölgyei.”

Fordította: Havas Lujza

Harksen, Sibylle: A nő a középkorban
(Corvina, Budapest, 1976.) 22. o.

CATERINA STROZZI KELENGYÉJE - MARCO PARENTE NAPLÓJA ALAPJÁN

(15. század)

„Egy hosszú felsőruha bő fehér damaszt ujjal, nyestprémmel szegélyezve; egy felsőruha bő, rendkívül fehér selyemujjal, hímezve, nyestprémmel szegélyezve; egy fehér posztó felsőruha szűk zöld bársonyujjal; egy sötétkék ruha zöld bársonyujjal; egy sötétkék ruha alessandriai bársonyujjal; tizenhat rőf luccai vörös posztó; tizenhét hímzett ing; tíz keszkenő; harminc zsebkendő; harminc gyerekzsebkendő; egy rőf fehér damaszt; két nagykendő; egy medence és egy ruhásszekrény (microba?) szélrózsával és a Strozziak meg a magam címerével; egy imakönyv; egy nagy korall-lánc; két kis kés ezüst tokban; egy ezüsttel kivert szürke öv; hat selyemsipka; három tűtok.”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban
(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 21. o.

ALESSANDRO PICCOLOMINI A DIVATRÓL

(16. század)

„A fiatal hölgyek óvakodjanak attól, hogy túl sok szín legyen a ruhájukban, legkivált pedig olyan színeket ne használjanak egymás mellett, amelyek nem illenek össze, például zöldet és sárgát, vöröset és világoskéket, meg a zászlókban megtalálható különféle színösszeállításokat; ezek a színösszeállítások ugyanis egyáltalán nem finomak.”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban
(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 31. o.

MENYASSZONYI RUHA ANGLIÁBAN

(17. század)

„A menyasszony rőt gyapjúposztóból készült köpenyt, aranyos fejéket, finom háziszöttes szoknyát viselt, sajátságos módon fésült és befont aranyszőke haja a hátára omlott alá. Két kedves fiúcska fogta közre, s kísérte a templomba: selyem ruhaujjait széles csipke s rozmaring díszítette. Előtte szép aranyozott ezüst menyasszonyi kelyhet vittek, benne egy jókora, szépen bearanyozott rozmaringszál, teleaggatva mindenféle színű selyemszalagokkal, nyomában zenészek, majd leányok csapata haladt: egyesek hatalmas lakodalmi tortákat, mások csinosan bearanyozott búzakoszorúkat vittek;”

Kulin Katalin: Utazások a régi Angliában
(Gondolat, Budapest 1964.) 152. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 3.

(1676)

Szombaton Versailles-ban voltam Villars-ékkal: íme, hogy folyik ott az élet.

(...)

Montespanné Bourbonról beszélt, és kérte, meséljem el, hogy milyen Vichy, s használt-e nekem; azt mondta Bourbon neki, ahelyett hogy meggyógyította volna az egyik térdét, megfájdította mind a kettőt. Felettébb soványnak találtam a hátát, ahogy ezt La Mailleraye marsallné mondta; de komolyan, egész lenyűgöző valami az ő szépsége, és a dereka fele olyan vastag sincs már, mint amilyen volt, anélkül, hogy akár az arcbőre, akár a szeme, akár az ajka megsínylette volna a fogyást. Tetőtől talpig francia csipkébe volt öltözve; haja ezer csigában; halántékáról a fürt mélyen lecsüngött az orcájába; fején fekete szalagok, l'Hospital marsallné-féle²¹⁵ gyöngyök, csatokkal és gyönyörű drágaköves függőkkel ékítve, három-négy hajtű, de főkötő nem volt rajta, mindent összevetve egy diadalmas szépség, akit bízvást lehet ragyogtatni a nagykövetek előtt. Az volt a panasz ellene, hogy elrejtí az ország előtt a királyt, s ez a fülébe jutott; visszaadta hát, mint látja, drágám, s el nem hinné, hogy mennyire örül ennek mindenki, és milyen széppé teszi ez az udvart.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 312-313. o.

GEORGE SAND VALLOMÁSAI

(19. század)

Anyámon gyönyörűen állott a spanyol viselet. Fekete selyemruha, bokáig érő rojtokkal, fekete krepp mantilla, széles bársonyszegéllyel. Nem hiszem, hogy lett volna valaha finomabb kreolbőrű, bársonyosabb szemű, kisebb lábú, formásabb termetű spanyol nő.

Fordította: Pogány Elza

George Sand vallomásai

(Hajnal, Budapest, 1937.?) 23. o.

²¹⁵ Claudine Mignot grenoble-i fehérnemű-varrónő, aki házasságaival egyre gazdagabb és gazdagabb lett. Gyémántjai túltettek a királyné ékszerein is.

HAJVISELET

OVIDIUS A NŐI HAJVISELETRŐL

(i. sz. 1. század)

Hajviselet nem is egy van; ezért ki-ki jól tegye latra,
hogy melyik illik: előbb nézze ki tükre előtt.
Hosszudad archoz a választék, nem a hajtorony illő:
így fésülte, haránt, Laodamia²¹⁶ haját.
Am kerek orcához jól illik a fej tetejére
feltűzött kicsi konty, mely kitakarja fülét.
Másnak a két vállán repdessen a fürtje; ilyen vagy,
mig lanton követed, Phoebusom, énekedet.
Más meg kösse csak össze; Diána,²¹⁷ ruhád felövezve
így kötöd össze hajad, hajtva riadt vadakat.
Ehhez az illik jól, ha sörénye lazán, lobogón leng;
fonjon más ehelyett hajfonatot, feszeset.
Ezt csinosan cicomázza a Cylléné-beli fésű;²¹⁸
tűzze le hajtűvel kunkori tincseit az.

Fordította: Kárpáty Csilla

A régi Róma napjai - Ovidius: A szerelem művészete 3, 135-148.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 142. o.

MENYASSZONYI HAJVISELET A RÉGI RÓMÁBAN

A menyasszony hajába úgynevezett „szűz”-lándzsát fontak, mégpedig olyat, amelyik már benne volt egy leterített és halálra sebzett gladiátor testében, annak jeléül, hogy amiként a lándzsát magába zárta a gladiátor teste, olyan szoros legyen a kapocs férj és feleség között is. Az is lehetett a szokás alapja, hogy az asszonyok Iuno Curitis²¹⁹ védelme alatt álltak, akit épp azért neveztek így, mert lándzsát hord, ennek pedig curis a szabin neve. Lehetséges továbbá, hogy azt gondolták, így majd vitéz fiakat fognak szülni; de jelképezheti azt is, hogy a házassági jog szerint az asszony alávetettik férje hatalmának, hiszen a lándzsa a legtekintélyesebb fegyver és a fő hatalom jelképe. Ezért is kapják kitüntetésül a bátrak, s ugyanezért „lándzsa alatt” viszik rabszolgapiacra a foglyokat is, akiket a görögök „lándzsával fogottak”-nak vagy „lándzsával szereztek”-nek neveznek.

Fordította: Boronkai Iván

A régi Róma napjai - Festus: De sign. verb., s. v. caelibaris hasta.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 97. o.

²¹⁶ A trójai háborúban elesett első görög hős, Phylaké királyának felesége.

²¹⁷ Phoebus Apolló húga, a vadászat istennője.

²¹⁸ Hegy Dél-Görögországban; monda szerint a gyermek Hermész itt készített először teknőchéből lantot.

²¹⁹ Iuppiter felesége, a házasság isteni védője.

SEBASTIAN BRANDT A HAJÁPOLÁSRÓL

(1494)

„Majomfaggyúval kenegetik magukat, kénnel és gyantával pacsmagolják a hajukat, tojás-fehérjét öntenek rá, úgy igazítják formára; aztán kidugják a fejüket az ablakon, hogy a napfény szárítsa meg a hajukat.”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban

(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 29. o.

CASOLA MILÁNÓI PAP NAPLÓBEJEGYZÉSE A HAJVISELETRŐL

(1494)

„Ami pedig a hajviseletüket illeti, olyan mértékben bodorítják a homlokukba lógó fürtjeiket, hogy első látásra inkább férfiaknak, mint nőknek nézné őket az ember.”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban

(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 33. o.

VECELLIO A HAJÁPOLÁSRÓL

(16. század)

„A velencei nők ugyanannyi időt töltenek a háztetőn, mint a hálósobájukban, ha ugyan nem többet; hogy szőke legyen a hajuk, egész nap süttetik a fejüket a nappal. Akkor üldögélnek ott, amikor a legforróbb a nap, egy vessző végére tűzött szivacsot ütögetnek valami vízbe, amit vesznek vagy maguk kotyvasztanak, azzal nedvesítik a hajukat. Ha a hajuk megszáradt a napon, újra meg újra megnedvesítik, ettől olyan szőkék, amilyenek ismerjük őket. A fejükön solana van, olyan kalap, amelyiknek nincsen teteje csak széles szalmakarimája, ez védi meg az arcukat a naptól, és ezen a karimán tudják szépen szétteregetni a hajukat.”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban

(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 28-29. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 1.

(1671)

Egyik nap meglátogattam Ventadour hercegnét; olyan szép volt, mint egy angyal. Megjelent nála Nevers-né is, de valami egész lehetetlen frizurával: nem túlzok, elhiheti, hisz tudja, mennyire barátja vagyok a divatnak. Martinné²²⁰ úgy össze-vissza nyirbálta, csak úgy szórákosából, mint valami divatbábot. Alaposan meg volt kurtítva a haja, és csavarópapírral száz csigába göndörítve, ami nyilván kínszenvedéssé tette az egész éjszakáját. Mindettől kicsiny, kerek lett a fej, valóságos káposztafej, oldalt semmi sincs: csupasz és göndör az egész. Szóval soha furább látványt, kislányom: főköti nem is volt rajta; de ő még hagyján, ő legalább csinos és fiatal; hanem most már az összes nő Saint-Germainben, és La Mothe-né is, mind Martinnével frizíroztatja magát. Olyannyira, hogy a király és a hölgyek majd megszakadnak a nevetéstől: ők még mindig annál a szép frizuránál tartanak, amit Montgobert²²¹ olyan remekül megcsinál: csak fel kell tűzni a szép fűrtöket, és kész; mulatnak rajta, milyen hóbertos túlzásokba fullad ez a divat.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 100. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE GRIGNANNÉNAK 2.

(1671)

Múltkor már beszámoltam magának Nevers-né frizurájáról és arról, milyen túlzásokba vitte Martinné ezt a divatot; van azonban egy mérsékeltebb forma, amely elbűvölt, s amelyet meg kell tanulnia, drágám, hogy most már ne halmozza a fülére azt a temérdek kis csigát, amely egy pillanat alatt szétkócolódik, nem is előnyös, és semmivel se divatosabb mostanság, mint Medici Katalin királynénk²²² frizurája. Tegnap találkoztam Sully hercegnével²²³ és Guiche grófnival:²²⁴ elragadó a fejük, úgyhogy megadtam magam. Az új frizura pontosan az, amit a maga arca kíván; olyan lesz vele, mint egy angyal, és egy szempillantás alatt megvan. Egyvalami aggaszt még csak: az, hogy az ember feje lágya takaratlan marad, s ez árthat a fogaknak. Most pedig Trochanire-ral,²²⁵ aki az imént jött meg Saint-Germainből, megpróbáljuk elmagyarázni magának, miről is van szó. Képzelsen el egy szőke fejet, a töltelékajtól két-két ujjnyira simán elválasztva: a haját kétoldalt lépcsősen levágják, és nagy, laza csigákba

²²⁰ Divatos fodrásznő.

²²¹ Grignanné társalkodónője.

²²² Medici Katalin (1519-1589) Lorenzo de Medici leánya, II. Henrik francia király felesége; majd fiai, II. Ferenc és IX. Károly kiskorúsága alatt régens. A Szent Bertalan-éji mézszárlás egyik előkészítője.

²²³ Abel Servien leánya.

²²⁴ Sully herceg nővére, férje Antoine de Gramont marsall, fia: Armand de Gramont.

²²⁵ La Troche-né.

szedik, amelyek alig egyujjnyival érnek csak lejjebb a fülnél; mindez roppant megkapó és fiatalos, mintha egy-egy dús hajcsokor függne jobbról is, balról is. A haját nem szabad túl rövidre vágni, mert a göndörítésnél sokat fölvesznek belőle, s az a néhány hölgy, aki nem számolt ezzel, intő például szolgálhat a többieknek. A szalagokat ugyanúgy rendezik el, mint eddig, s a töltelék haj és a frizura közé egy dús fűt kerül, amely néha lecsüng egészen a nyakba. Nem tudom, elég világos-e ez a magyarázat; majd megfrizírozatok egy babát, és elküldöm magának; csak attól reszketek, hogy restelni fog ennyi fáradságot, s felrak egy sárga főkötőt, mint a kényeskedők. Mert az egyszer biztos, hogy a Montgobert-féle frizura immár elviselhetetlen. Épp azért próbáljon megalkudni a restségével és a fogaival; és én hadd reméljem, hogy majd ugyanolyan frizurával látom viszont, amelyet a többi is hord. Mert látom most is, itt áll előttem, s ezt a frizurát egyenest magának találták ki; de milyen nevetséges vele némelyik hölgy, akinek korával vagy szépségével nem fér össze!

Fordította: Somogyi Pál László

Sévigné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 111. o.

LA TROCHE-NÉ LEVELE MADAME SÉVIGNÉNEK

Sévigné asszony ragaszkodott hozzá, hogy ő mutathassa be magának az új frizurát; de aki az egésznet tollba mondta neki, az én voltam, kedvesem. Meglátja, elragadó lesz így; egyedül attól félek, hogy nem akarja majd feláldozni a haját. Bátorításul elmondom, hogy a királyné is, s valamennyi lány és asszony, aki csak frizurát hord Saint-Germainben, már mind levágatta, az utolsókat tegnap nyírta meg La Vienne;²²⁶ mert ezt a nagy hóhérmunkát ők ketten végezték el La Borde kisasszonnyal. Crussolné²²⁷ hétfőn már az újmódi frizurával jelent meg Saint-Germainben; ott volt a királyné coucher-ján,²²⁸ és megjegyezte: „Ah, hát felséges asszonyom is átvette a frizuránkat? - A maguk frizuráját, asszonyom? - így a királyné. - Biztosíthatom, hogy eszem ágában sincs átvenni a maguk frizuráját; egyszerűen csak levágattam a hajamat, mert a királynak így jobban tetszik; de ezzel nem vettem át a maguk frizuráját.” A királyné válasza és főképp a hangja mindenkit meglepett egy kicsit. De ha megnézi egy kicsit, szívem, kiktől kellett volna átvenni a frizuráját, rájön, hogy Montespannétól, Nevers-nétől és a kis Thianges-tól²²⁹ meg az udvar két-három más csillagától, akik elsőnek vállalták az új divat kockázatait. Maga, ha jól láttam, hússzor is nagyon közel járt hozzá; épp azért, azt hiszem, minden nehézség nélkül meg fogja érteni, amit magyarázunk. Soubise-né,²³⁰ aki aggódik a fogaiért, mert a parasztfrizurák korában egyszer már megjárta, nem vágatja le a haját; La Borde kisasszony olyan frizurát csinált neki, amely oldalt semmivel se hosszabb, mint másoké; csak felül nem divatos, nem lehet látni a hajgyökereket. Egyszóval, drága asszonyom,

²²⁶ Divatos fodrász, később XIV. Lajos belső inasa.

²²⁷ Montausier herceg és Julie d'Angennes leánya.

²²⁸ Esti, lefekvés előtti fogadás.

²²⁹ Montespanné unokahúga, később Sforza herceg felesége.

²³⁰ Rohan-Chabot herceg leánya, aki a király titkos szeretője volt.

egyébről se beszélnek most Saint-Germainben; és engem, mivel amúgy sem akarom leváгатni a hajam, ez a sok fecsegés halálosan untat.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévignéné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 112. o.

MADAME SÉVIGNÉ LEVELE

Egyébként nem akarjuk rábeszélni, hogy levágassa azt a gyönyörű haját; kinek a kedvéért is tenné, édes Istenem! Az új divat nem lesz hosszú életű; a fogakra is nagyon káros. Elég, ha nagy csigákba rakatja a haját, ahogy már viselte néhányszor; mert az apró csigák, amiket Montgobert gondosan elrendez, immár szörnyen őskorinak hatnak.

Fordította: Somogyi Pál László

Sévignéné levelei

(Magyar Helikon, Budapest, 1975.) 113. o.

SZÉPSÉGÁPOLÁS

PLAUTUS A SZÉPÍTKEZÉSRŐL

ADELPHASium (széplány):

Ki hordozni óhajt a vállán sereg bajt,
e kettőt: vitorlást meg egy nőt szerezzen;
egyéb sincs, mi több bajt okoz, mint e kettő,
ha szépítgetésükre szántad fejed tán.
Határt már sosem szabsz e szépítgetésnek,
s maguk sem sokallják, ha szépítéd őket.
Mit így elsoroltam, tanyámon tanultam,
e házban, hiszen pirkadattól e percig -
ha egyszer kipirkadt, szemernyit se késünk -,
serényen, te és én, szemernyit sem késvén
mosakszunk, töröljük, súroljuk, simítjuk
magunkat, s a képünk kikenjük-kifenyjük.
S mi több még: fejenként e két-két fehérnép,
ki fürdet, ki mosdat, köröttünk sűrög csak,
s a forráshabot hordva két férfi fárads.
A nőssel - no hagyd el! - van ám baj, csak egyyel!
De kettő, tudom jól, fölös szám szerezhet
teendő, akármily nagy emberseregnek!
Hisz éjnap mosakszunk mi szünös-szüntelen,
súroljuk, s kikenjük-kifenyjük magunkat.

Egyszóval: semmi mértéket nem ismerünk,
hisz a fürdőzésnek, a kenceficének vége-hossza nincs; s akárhogy
mosdj, ha magad nem kenceficéled: mosdatlannak tetszik a képed!

Fordította: Kárpáty Csilla

A régi Róma napjai - Plautus: Poenulus. 210-232.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 140-141. o.

OVIDIUS „KOZMETIKAI TANÁCSAI”

Int e tanács: tunyaság fogatok nehogy elfeketítse,
s reggel mossza ki friss vízhab a szátokat is.
Értitek arcotokat behavazni a kréta porával,
s vér mit nem pirosít, megpirosítja a rúzs.
Ritka szemöldökötök rajzát kerekítse ki szénrúd,
s orcátok, ha csupasz, fedje csipetnyi tapasz.
Nem szégyen, hamu vagy sáfrány sem a szemre, szemernyi,
mely, Cydnus,²³¹ ragyogó partjaidon viruló.

Fordította: Kárpáty Csilla

A régi Róma napjai - Ovidius: A szerelem művészete 3, 197-204.
(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 141-142. o.

ALESSANDRO PICCOLOMINI A SZÉPSÉGÁPOLÁSRÓL

(1539)

„Színezüstöt zergebőrön átnyomott higannyal keverjük össze, mozsárban törjük porrá,
mindig egy irányban keverve, olykor-olykor egy kis finom cukrot adva hozzá; aztán kivesszük
az egészet a mozsárból, szétdörzsöltetjük, porfírlapon képlékennyé tett ezüstöt és gyöngyöket
keverünk hozzá, aztán megint szétdörzsöltetjük a porfírlapon. Utána visszarakjuk a mozsárba,
és másnap reggel, éhgyomorral megrágott mézgát és egy kis édes mandulaolajat adunk hozzá.
Amikor már cseppfolyós, egy napig keverjük, aztán üvegbe rakjuk, körisgyökérvízzel össze-
öntjük és forró vízfürdőben felforraljuk. Négyyszer kell felforralni, mindig tiszta friss vízzel.
Az ötödik vizet megtartjuk, a keveréket az üvegből egy kőedénybe öntjük, leülepítjük. A
folyadékot óvatosan leöntjük róla, és az edény alján ott marad a szublimátum, amelyhez már
csak anyatejet kell kevernünk, és másuszt meg ámrát, hogy illatos legyen.”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban
(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 29. o.

²³¹ Kisázsiai folyó.

EMILIA PIA LEVELE ISABELLA D'ESTÉHEZ

(16. század)

„... arról a fajtáról, amit a nápolyi királynék használtak, és amit a következőképp kell használni nekünk is: ha a fogunk tiszta, egy kevés szájvizet a szájunkba veszünk, amennyit éppen jónak tartunk, csak az a fontos, hogy ne legyen hideg. Mivel csak keveset küldhettem, talán az lenne a legjobb, ha kegyelmességed egy kis vattát megnedvesítene vele, és aztán a vattával kengetné a fogát és az ínyét, ahányszor csak akarja...”

Fordította: Katona Tamás

Hannelore Sachs: A nő a reneszánszban

(Edition Leipzig - Corvina, Lipcse - Budapest, 1970.) 28. o.

NŐKÉRDÉS

EGY „EMANCIPÁLT NŐ” AZ ÓKORI RÓMÁBAN

Ezek között²³² volt Sempronia, aki már sokszor követett el férfi merészségű tetteket. Ez az asszony származására, szépségére, férjével, gyermekeivel eléggé szerencsés volt; jártas a görög és a latin irodalomban; citerázni és táncolni ékebben tudott, mint ahogyan tisztességes nőhöz illik, és sok mást is, ami a bujaság kelepcéje. De előtte mindig minden egyéb kedvesebb volt, mint a becsület s szemérem. Pénzét vagy hírért kímélte-e kevésbé, nem könnyű eldönteni. Az érzékiség annyira fellobbantotta, hogy gyakrabban kezdett ki ő a férfiakkal, mint azok vele. De már azelőtt is sokszor megszegte adott szavát, elesküdt adósságát, gyilkosságokba volt beavatva, fényűzés és nyomor sodorták a vesztébe. Ám a tehetsége nem mindennapi volt: verseket faragott, tréfákat eszelt ki, társalgása hol szerény, hol behízelt volt, hol pajzán. Egyszóval, sok szellem és sok báj volt meg benne.

Fordította: Kurcz Ágnes

A régi Róma napjai - Sallustius: Coni. Cat. 25.

(Gondolat, Budapest, 1968.) (Összeállította: Szepessy Tibor) 103-104. o.

CHODERLOS DE LACLOS A NŐKRŐL

(1783)

A nők neveléséről

Ó, asszonyok, gyertek közelebb és hallgassatok meg. Hogy kíváncsiságotokat egyszer hasznos dolgok keltsék fel, szemléljétek azokat a kiváltságokat, melyekkel a természet ruházott fel benneteket, és amelyeket a társadalom elrabolt tőletek. Hallgassátok hát meg, hogyan lett belőletek, kik a férfi társaként születtetek, a férfi rabszolgája, és hogyan jutottatok el odáig, hogy ebben az alávaló szerepben jól érezzétek magatokat és természetes állapototoknak tekintsétek. Végül pedig hallgassátok, hogyan alkudtatok meg - megtörve a rabszolgaság hosszú évei alatt - és fogadtátok el egy lealacsonyító, bűnös de kényelmes életet a szabad ember tiszteletreméltó de fáradságosan kivívható élete helyett. Ha ez a tárgyilagosan elétek tárt kép hidegen hagy benneteket s ha érzelemmentesen szemlélitek, akkor térjete vissza haszontalan foglalatosságaitokhoz. A rosszra nincs gyógyír, a bűnök erényekké lettek. Ám ha az elszenvedett szerencsétlenségek és veszteségek miatt a szégyen pírja ég arcotokon, ha a felháborodás könnyei szöknek szemetekbe, ha az a nemes vágy hajt benneteket, hogy előnyeiteket újra visszaszerezzétek és újra teljessé tegyétek lényeteket; ne higgyetek többé a csalárd ígéreteknek, ne várjatok segítséget a férfiatól - minden bajotok okozóitól - sem akaratuk, sem hatalmuk nincs ahhoz, hogy ennek az állapotnak véget vessenek és hogyan is akarhatnának olyan nőket nevelni, akik előtt szégyenkezniük kellene? Tudjátok meg, hogy csak egy forradalom vethet véget rabszolgaságotoknak. Lehetséges ez a forradalom? Erre a

²³² A Catilina-összeesküvés tagjai közt.

kérdésre csak ti válaszolhattok, hiszen ez csak a ti bátorságotoktól függ. Valószínű, hogy bekövetkezik? Erre a kérdésre nem felelhetek, de amíg ez a forradalom el nem jön és a férfiak szabályozzák életeteket, kijelentem és könnyedén be is bizonyíthatom, hogy semmilyen eszközzel sem tökéletesíthetjük a nők oktatását.

Fordította: Gaál Ágnes - Furka Elemér

La grief des femmes I.

(Ed: Maïté Albistur - Daniel Armogathe, Hier & Demain, Paris, 1978.) 129-130. o.

FEMINISTA NYILATKOZAT A 17. SZÁZADI ANGLIÁBAN

„... ugyanúgy szabadnak születünk, mint a férfiak, szabad akarattal és szabad szellemmel rendelkezünk, minket is ugyanazokból a részekből alkottak, s ugyanolyan szabadsággal élhetünk szabadságunkkal.”

A fordító nincs megjelölve

Kulin Katalin: Utazás a régi Angliában

(Gondolat, Budapest, 1964.) 159. o.

OLYMPE DE GOUGES: NŐI JOGOK NYILATKOZATA

(1791)

„Ébredjetek, asszonyok! Az egész világmindenségen felharsant a józan ész riadója: fedezzétek fel jogaitokat! A természet hatalmas birodalmát már nem veszik körül az előítéletek, a fanatizmus, a babonák és hazugságok. A józan ész erejét bátran szegezze szembe a felsőbbrendűség üres kérkedésével. Egyesüljetek! (...)

Oh, asszonyok, mozgósítsátok személyiségetek minden energiáját, s hamarosan meglátjátok ezeket a fennhéjázó férfiakat. Nem a lábatok előtt csúszni-mászni, mint alázatos imádókat, hanem büszkén megosztani veletek a Legfőbb Lény minden kincsét!”

Fordította: Török Mária Filoména

Watkins, Susan Alice - Rueda, Maria - Rodriguez, Marta:

Nesze neked feminizmus (Ikon, Budapest, 1996.) 24. o.

BEBEL A NŐKÉRDÉSRŐL

A nő szellemi képességei

A nők mind jobban előretörnek, bár teljesen világos célkitűzései egyelőre csak egy kisebbségnek, sőt csupán e kisebbség egy részének vannak. Nemcsak a kereső foglalkozásokban, az ipar terén akarják összemérni erejüket a férfiakkal, nemcsak a családban kívánnak szabadabb, önállóbb helyzetet elfoglalni, hanem arra is törekszenek, hogy a magasabb rendű hivatásokban és a közéletben érvényesíthessék szellemi képességeiket. Szívesen hoznak fel ezzel szemben olyan ellenérvet, hogy a nő erre nem képes, mert nincsenek meg a megfelelő természetes

adottságai. A magasabb rendű hivatások gyakorlásának kérdése a mai társadalomban csak kevés nőt érint közvetlenül, mégis elvi jelentőségű kérdés. A férfiak nagy többsége csakugyan meg van győződve arról, hogy a nőnek a férfival szemben örökös szellemi alárendeltségben kell maradnia, és nincs joga az egyenlőségre - éppen ezért a leghatározottabban ellenzi az effajta törekvéseket.

Ugyanazok a férfiak, akiknek semmi ellenvetésük nincs, ha a nőket olyan munkákra alkalmazzzák, amelyek közül nem egy rendkívül megerőltető, gyakran veszélyes is, amelyek női mivoltukat veszélyeztetik és a legnyilvánvalóbb módon meggátolják őket anyai kötelességeik teljesítésében - nos, ezek a férfiak ki akarják rekeszteni a nőt azokból a foglalkozásokból, amelyekben ezek az akadályok és veszélyek sokkal kevésbé vannak meg, s amelyek a nő testi adottságainak sokkal jobban megfelelnek.

Németországban élénk agitáció indult a nőknek az egyetemekre való felvétele érdekében, ám ez az agitáció heves ellenállásba ütközött - például Pochhammer, Fehling, S. Binder, Hegar és mások részéről - nevezetesen abban a kérdésben, hogy a nők számára tegyék szabaddá az orvosi pályát. Bärenbach főként azzal véli bizonyítani a nő alkalmatlanságát a tudományos munkára, hogy a nők között eddig egyetlen zseni sem akadt, s hogy a nő nyilvánvalóan képtelen filozófiai tanulmányokra. Ha a világnak elegendő férfi filozófusa van, akkor bátran lemondhat a női filozófusokról. Az az érv, mely szerint a nők még egyetlen zsenit sem adtak a világnak, szintén nem állja meg a helyét, és nem bizonyít semmit. A zseni nem az égből pottyan: szüksége van arra, hogy képezhesse magát és alkalma legyen fejlődni, márpedig a nőnek ez a lehetősége mindeddig nem volt meg, mert évezredek át elnyomták, s egyáltalán nem, vagy alig nyújtottak számára módot és alkalmat szellemi erőinek kibontakoztatására. Aki azt mondja, hogy a nők közt nem lehet lángész, és aki a meglehetősen nagyszámú jelentékeny nőalak közül egyetlenegy sem tart lángésznek, az éppolyan ferdén látja a dolgot, mint az, aki szerint a férfiak közt csak az volt zseni, akit zseninek tekintenek. Pedig minden falusi tanító tudja, hogy tanulói közül hány tehetség elkallódik, mert nincs lehetősége a kibontakozásra. Vagy talán nem találkoztunk-e már mindannyian olyan emberekkel, akikről az volt a véleményünk, hogy ha szerencsésebb körülmények közt élnek és képességeiket kifejleszthetik, a társadalom büszkeségeivé, zsenikké válhattak volna. A tehetségek, a lángelmék száma a férfiak közt is jóval nagyobb, mint hinnők. Ugyanez a helyzet a nőkkel is, akiket évezredek át szellemi téren még inkább elnyomtak, megnyomorítottak, mint a férfiakat. Nincs olyan mércénk, amelynek segítségével pontosan megítélhetnénk a szellemi erőknek és képességeknek azt a gazdagságát, amely férfiak és nők körében egyaránt kibontakozhatna, mihelyt meglennének hozzá a természetes feltételek. (...)

Nőknél a társadalmi helyzetet általában nehezebb a külső alapján megítélni, mint férfiaknál. A nők igen könnyen alkalmazkodnak új viszonyokhoz és hamar elsajátítják az új szokásokat, az új modort stb. Alkalmazkodási képességük nagyobb, mint a nehézkes férfié.

Ami a növény számára a jó termőtalaj, a levegő, és a fény, az ember számára az egészséges társadalmi környezet, amely lehetővé teszi testi és szellemi adottságainak, képességeinek kibontakoztatását. Az ismert német mondás: „der Mensch ist, was er ißt” (az ember az, amit eszik), kissé egyoldalúan bár, de ugyanezt a gondolatot fejezi ki. Nemcsak arról van szó, mit eszik az ember, hanem egész életmódjáról, arról a szociális miliőről, amelyben mozog, amely testi és szellemi fejlődését gátolja vagy elősegíti, érzelmeit, gondolkodását, cselekedeteit jó vagy rossz irányban befolyásolja. Nap mint nap tapasztaljuk, hogy az ember jó anyagi viszonyok közt is szellemi és erkölcsi romlásba juthat, ha családi vagy személyi kapcsolatainak szűk körén túl kedvezőtlen szociális hatások érik, s ha e hatások olyan erősek, hogy rossz útra terelik. A környezet, az általános helyzet, amelyben az ember él, gyakran sokkal inkább hat rá, mint a család. Ám ha a társadalmi fejlődés feltételei mindkét nemre nézve egyenlőek, ha

nincsenek akadályok és ha a társadalom szociális viszonyai egészségesek, akkor a nő is felemelkedik lényé teljességének arra a fokára, amelyet ma még elképzelni is alig tudunk, hiszen az emberiség fejlődéstörténete során ilyen viszonyok eddig még nem alakultak ki. Ha csak némelyik jelentős nőalakra gondolunk, jogos a legnagyobb várakozás is, mert e nők éppúgy kimagaslottak a nők nagy tömegéből, mint a férfi lángelmék a többi férfi közül. Sőt, ha mondjuk a fejedelmekre alkalmazott mértékkel mérünk, akkor kiderül, hogy a nők átlagban több tehetséget mutattak a kormányzásra, mint a férfiak. Példaként említsük meg Kasztíliai Izabellát és Blankát, a magyar Erzsébet királynét, Sforza Katalint, Milánó és Imola hercegnőjét, Angliai Erzsébetet, Katalin cárnőt, Mária Teréziát stb. Abból kiindulva, hogy még a legféltelenebb, vad hordák közt is a világ minden népénél és minden földrészen akadtak nők, akik kiváló uralkodók voltak, Burbach megjegyzi, hogy a nők valószínűleg alkalmasabbak volnának a politikára, mint a férfiak.²³³ Amikor Viktória angol királynő 1901-ben meghalt, az egyik tekintélyes angol lap azt indítványozta, hogy vezessék be Angliában a kizárólagos női trónöröklést, mivel, az angol történelem tanúsága szerint, a királynők jobb uralkodók, mint a királyok.

Nem egy nagy ember alakja összezsugorodna az utókor szemében, ha tudnánk róla, mit köszönhet magának, s mit másoknak. A német történetírók, például Sybel, a francia forradalom egyik legzseniálisabb alakjának tekintik Mirabeau grófot. De a kutatás kiderítette, hogy csaknem minden beszédének fogalmazványát néhány tudós készséges segítségével állította össze, akik titokban az ő részére dolgoztak, és akiket ügyesen kihasznált. Másrészt viszont olyan nőalakok, mint Sappho vagy Szókratész korában Diotima, Alexandriai Hypátia, Madame Roland, Marie Wollstonecraft, Olympe de Gouges, Madame de Staël, George Sand és mások, a legnagyobb tiszteletet érdemlik; nem egy férficsillag elhalványul mellettük. Ugyancsak közismert, hogy milyen érdemeket szerzett sok kiváló férfi szülőanyja. A nők megtették, ami a roppant kedvezőtlen körülmények között egyáltalán lehetséges volt, s ez a jövőt illetően a legszebb reményekre jogosít bennünket. Valójában csak a XIX. század második felétől nyílt lehetőség arra, hogy a nők nagyobb számban vegyék fel a versenyt a férfiakkal a legkülönbözőbb területeken. Az elért eredmények nagyon megnyugtatóak.

De tegyük fel, hogy a nők átlagban nem annyira fejlődőképesek, mint a férfiak, s hogy nincsenek köztük lángelmék és nagy bölcselők; vajon a férfiakra nézve irányadó volt-e ez a körülmény, amikor őket a törvény a „lángelmékkel” és a „bölcselőkkel” egyenrangúnak nyilvánította? Ugyanazok a tudósok, akik tagadják a nő magasabbrendű képességeit, hajlamosak ugyanígy kezelni a kézművest és a munkást is. Ha a nemesség az ereiben folyó „kék” vérré és családfájára hivatkozik; gúnyosan mosolyognak és vállukat vonogatják; de az alacsonyabb társadalmi helyzetben levő férfiakhoz képest arisztokratáknak tartják magukat, olyanoknak, akik nem a kedvező életfeltételeknek, hanem egyes-egyedül különleges tehetségüknek köszönhetik, hogy azzá lettek, amik. E férfiak bizonyos területeken az elfogulatlanság leg-harsányabb szószólói, s nem sokra becsülik azokat, akik nem olyan szabadgondolkodók mint ők, más területen viszont, ahol társadalmi és osztályérdekeik forognak kockán, vagy pedig hiúságuk és önzésük van érintve, ostobán korlátoltak és szinte fanatikusan ellenségesek. A felsőbb rétegekhez tartozó férfi rendszerint lenézi az alsóbb rétegekhez tartozókat, és csaknem valamennyi férfi lenézi a nőket. A férfiak többsége a nőben csak szükségletei és élvezetei kielégítésének eszközét látja, s előítéletei miatt képtelen arra, hogy a nőt egyenjogúnak tekintse. A nő legyen alázatos és szerény, szorítkozzék a háztartásra, s minden más területet engedjen át a „teremtés urának”. Szorítsa korlátok közé gondolatait és hajlamait, és várja meg, mit határoz róla földi gondviselője: az apja vagy a férje. Minél inkább megfelel eme

²³³ Dr. Havelock Ellis: Mann und Weib (Férfi és nő). Dr. Hans Kurella kiadásában, Lipcse, 1894., 201. o.

követelményeknek, annál „okosabbnak, erkölcsösebbnek és erényesebbnek” mondják, még ha belepusztul is a kényszerhelyzetéből fakadó testi és lelki szenvedésbe. De ha minden ember egyenlőségéről beszélünk, akkor képtelenség, hogy ebből az egyenlőségből az emberiség felét ki akarjuk rekeszteni.

(...)

Bárhonnan induljunk is ki, viszonyaink bírálatából végül mindig ugyanarra a dologra lyukadunk ki: társadalmi viszonyaink alapos átalakítására és ennek révén a nemek helyzetének alapos megváltoztatására van szükség. A nőnek, hogy gyorsabban célt érjen, szövetségeseket kell keresnie, s ezeket természetesen a proletármozgalomban fogja megtalálni. Az osztályöntudatos proletariátus már jó ideje megindította az ostromot az osztályállam ellen, amely fenntartja az egyik nemnek a másik nem feletti uralmát. Az osztályállam várát minden oldalról futóárkokkal kell körülvenni, és a legkülönbözőbb kaliberű ágyúkkal megadásra kell kényszeríteni. Az ostromló hadsereg mindenütt talál tiszteket és alkalmas fegyverzetet. A társadalomtudomány és a természettudományok, a történelem-tudomány, a pedagógia, a közegészségügy és a statisztika szolgáltatják a mozgalomnak a löszert és a fegyvereket. A filozófia sem marad el mögöttük, és Mainländer „Philosophie der Erlösung” (A megváltás filozófiája) című művében az „eszmenyi állam” közeli megvalósulását hirdeti.

Az osztályállam meghódítását és átalakítását megkönnyíti a védők soraiban támadt szakadás. Ezek - bár a közös ellenséggel szembeni közös érdekeik összekapcsolják őket - a zsákmányért való harcban egymás ellen fordulnak. Az egyik réteg érdeke szemben áll a másikéval. Hasznunkra van továbbá az ellenség soraiban napról napra fokozódó pártütés, hiszen az ellenség harcosainak egy része hús a húsunkból, vér a vérünkben, akik csupán helyzetüket félreismerve s félrevezetve harcolnak ellenünk és önmagunk ellen, de egyre inkább felismerik a való helyzetet és csatlakoznak hozzánk. Segítségünkre van továbbá az is, hogy az eddig velünk ellenségesen szembenálló gondolkodók közül számos becsületes, jobb belátásra jutott tudós elhagyja az ellenség sorait, tudásától, ismereteitől hajtva alant az osztályérdekei fölé emelkedik, s az igazság iránti nemes törekvésért, őszinte igazságvágyát követve csatlakozik a szabadságra vágyó tömegekhez.

De mert sokan nem ismerték még fel, hogy az állam és a társadalom a bomlás állapotában van, ezért ezt a folyamatot is be kell mutatnunk.

Fordította: Nyilas Vera

August Bebel: A nő és a szocializmus
(Kossuth, Budapest, 1976.) 235-236. o.

MARX-AVELING: A NŐKÉRDÉS

August Bebel „A nő - múlt, jelen és jövő” című művének kiadása²³⁴ és az angol fordítás megjelenése időszerűvé tesz minden olyan kísérletet, amely a szocialisták álláspontjának

²³⁴ A. Bebel „Die Frau und der Sozialismus” (A nő és a szocializmus) c. könyve első ízben 1879 februárjában, jelent meg Lipcsében. Még ugyanazon esztendő március 24-én betiltották az 1878 októberében a német szociáldemokrácia ellen hozott kivételes törvény alapján. A következő kiadásoknál (egészen a 9.-ig) Bebel kénytelen volt a címet megváltoztatni, s a könyvet így közreadni: „Die Frau in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft” (A nő a múltban, a jelenben és a jövőben). Az első angol nyelvű kiadás is e cím alatt látott napvilágot.

megvilágítására irányul a nők kérdésben. E mű németországi és angliai fogadtatása parancsolóan szükségessé teszi ezt, hacsak nem akarjuk, hogy ellenfeleink félreértsenek bennünket, és mi passzívak akarunk maradni a félreértés közepette. E cikk szerzői úgy gondolták, hogy az angol közönség különleges előjogának mondott pártatlanságával meg fogja hallgatni a magukat szocialistáknak vallók nézeteit, érveit és következtetéseit. Így bármiként vélekedjék is az angol közönség a következtetéseket illetően, véleményét mindenestre ismeretekre fogja alapozni. A szerzők továbbá azt is tekintetbe vették, hogy egy ilyen kérdést úgy lehet a legjobban kifejteni, ha egy férfi és egy nő együttesen gondolkodik és munkálkodik rajta. A következőkben remélik, hogy az olvasók megértik: két szocialista egyéni véleményének kívánt itt hangot adni. Noha úgy hiszik, hogy véleményüket az azonos gondolkodásúak és az azonos ügyért harcolók többsége osztja Angliában, a kontinensen és Amerikában, semmiképpen sem szeretnék, ha bárki azt gondolná, hogy pártjukat is el akarják kötelezni valamennyi vagy egyik-másik általuk előterjesztett javaslat mellett.

Mindenekelőtt néhány szót arról a műről, amely e tanulmány kiindulópontjául szolgál. Bebel munkás, szocialista és képviselő a Reichstagban. „A nő”²³⁵ című könyvét betiltották Németországban. Ez egyszerre megnövelte a könyv megszerzésének nehézségeit és egyszersmind azoknak a számát is, akik megszerezték. A német sajtó szinte minden orgánuma elítélte s minden lehető és lehetetlen bűnnel megvádolta szerzőjét. A munka hatását és e támadások jelentőségét meg fogják érteni mindazok, akik ismerik Bebel helyzetét és egyéniségét. Bebelt, aki egyike a szocialista párt megalapítóinak Németországban,²³⁶ egyike Karl Marx gazdaságtana legkiválóbb hirdetőinek, s talán hazájának legkiválóbb szónoka, ezt a Bebelt szereti és bizalmával tünteti ki a proletariátus, és gyűlölik és félik a kapitalisták és az arisztokraták. Ő nem csupán a legnépszerűbb ember Németországban. Őt mindenki tiszteli aki ismeri, ellenség és barát egyaránt. Sokszor rágalmazták persze, de habozás nélkül állíthatjuk, hogy e vádaskodások éppoly hamisak voltak, mint amilyen rosszindulatúak.

Legutóbbi munkájának angol fordítását bizonyos körökben szidalmakkal fogadták. Ezeknek az ingerült bírálóknak a dühe helyénvaló lenne, ha az angol változat kiadóinak egészen példátlan hanyagságára irányulna. Ez a hanyagság annál is feltűnőbb és megbocsáthatatlanabb, mert a Zürichben kinyomtatott német kiadás kivételesen hibátlan. Részben talán felmenthetjük vádjaink alól a fordítót, dr. Harriet B. Adams Walthert. Mindent egybevetve elég jól végezte munkáját, ha a közgazdaságtani szavakban és kifejezésekben való észrevehető járatlansága itt-ott kétértelműséghez vezetett is, és fölöttébb érthetetlen módon vonakodott a többes szám használatától. A könyv azonban hemzseg a hibáktól, a szedéstől a helyesíráson át a központosításig. Egy mindössze 264 oldalas könyvben legkevesebb 170 hiba igazán túl sok.

Nem kívánunk foglalkozni a munka első vagy történeti részével. Bármennyire érdekes is ez, át kell lapoznunk rajta, hiszen annyi mindent kell elmondanunk férfi és nő jelenkori kapcsolatairól és a szerintünk küszöbönálló változásokról. Azonkívül a történeti rész nem a legjobb a könyvben. Néhol vannak benne tévedések. A nők kérdésnek erről a speciális ágáról a legmegbízhatóbb könyv Friedrich Engelsé, „A család, a magántulajdon és az állam eredete”. Forduljunk tehát inkább a mai társadalom és a mai nő kérdéséhez.

²³⁵ A szerzők itt és az alábbiakban gyakorta használt rövidített címén: „Die Frau” (A nő), említi Bebel könyvét.

²³⁶ Az 1869-ben Eisenachban megalakított Németországi Szociáldemokrata Munkáspártról van szó, amely 1875-ben, a gothai egyesülési kongresszus után a Szocialista Munkáspárt nevet vette fel.

Bebel, és bátran mondhatjuk, a szocialisták nézete szerint általában a társadalom a nyugtalanság, az erjedés állapotában van. A nyugtalanság voltaképpen rothadás, az erjedés pedig bomlás. A szó mindkét értelmében közel van a felbomlás. Véleményünk szerint a kapitalista termelési mód és következésképpen az arra épülő társadalom halála inkább években mint évszázadokban mérhető távolságra van. És ez a halál a társadalom újrafelbomlását jelenti, egyszerűbb formák, sőt elemek létrejöttét, és az új kombinációk a dolgok új és jobb rendjét hívják életre. A társadalom erkölcsileg csődbe jutott, és ez a szörnyű erkölcsi csőd semmiképpen sem nyilvánul meg kegyetlenebb világossággal, mint a férfi és a nő kapcsolatában. Fantáziálással halogatni az összeomlást hiábavaló igyekezet. Szembe kell nézni a tényekkel.

Az átlagos férfi vagy nő e kapcsolatok vizsgálatakor soha nem nézett szembe nyíltan a legfontosabb tények egyikével. Még azok az átlagon felüli férfiak és nők sem értették meg, akik a nők nagyobb szabadságáért való küzdelmet életük céljának tekintették. Ez az alapvető tény az, hogy a nőkérdés gazdasági kérdés. A nő helyzete, mint minden a mi összetett modern társadalmunkban, gazdasági alapokon nyugszik. Ha Bebel nem tett volna mást, mint hogy erre rámutatott, munkája már akkor is értékes lenne. A nőkérdés egyike a társadalom egészének szervezetére vonatkozó kérdéseknek. Azok számára, akik nem értették meg ezt az összefüggést, Bacont idézhetjük „A tudás fejlődése” (Advancement of Learning) című munkájának első könyvéből. „Egy másik hiba (...) az, hogy a művészeti ágak és tudományok elkülönülése után az emberek lemondtak az egyetemességről (...) ami elkerülhetetlenül megállított és megszüntetett minden haladást. (...) Nem lehet felfedezni valamely tudomány távolabbi és mélyebb részeit, ha az ember ugyanazon tudomány alapszintjén áll és nem törekszik egy magasabb felé.” Valóban, ez a hiba, hogy „férfiak (és nők) lemondtak az egyetemességről”, valamivel több mint „peccant humour”.²³⁷ Ez betegség. Vagy, hogy egy olyan szemléletes példát használjunk, amelyet az imént idézett bekezdés és kifejezés sugall: akik úgy támadják a nőkérdés jelenlegi kezelését, hogy az okokat nem a mi mai társadalmunkban keresik, hasonlatosak azokhoz az orvosokhoz, akik valamely helyi bántalmat az általános testi egészségi állapot megvizsgálása nélkül kezelnek.

Ez a bírálat nem csupán arra a közönséges emberre vonatkozik, aki tréfát űz minden vitából, amelyben a nemi kérdésről esik szó. Azokra a magasabb erkölcsi szinten álló, sok esetben komoly és gondolkodó emberekre is vonatkozik, akik látják, hogy a nők szörnyű helyzetben vannak és ezért arra törekszenek, hogy tegyenek valamit sorsuk megjavításáért. Ők azok a kiváló és keményen dolgozó emberek, akik a nők szavazati jogának teljesen igazságos céljáért küzdenek;²³⁸ vagy a „kontaktfertőzésekről” szóló törvénynek, annak a szörnyűségnek a visszavonásáért, amely a férfiak gyávaságának és brutalitásának köszönheti létét;²³⁹ vagy a

²³⁷ Szójáték az angolban: „peccant humours” egyrészt káros, ártalmas, nedve(ke)t jelent a régi orvoslás terminológiájában az emberi test négy alapvető nedve közül, másrészt a „peccant” vétkes, hibás, bűnös, rossz cselekvés stb. jelzője is lehet, így pl. „rossz kedélyállapot”.

²³⁸ A szerzők J. St. Millnek arra a beszédére utalnak, amelyet 1867. máj. 20-án mondott el az angol alsóházban a nők választójogáról. E beszéd különlenyomatként is megjelent 1867-ben. J. St. Mill kb. 1830 óta foglalkozott Harriet Taylor ösztönzésére a nő szociális és politikai helyzetével. Közös írott legfontosabb művük, a „A nők elnyomása” (Subject of Women) 1869-ben jelent meg. Mill alsóházi beszéde azokon a gondolatokon alapszik, amelyeket később a könyvében kifejtett.

²³⁹ 1864-ben törvényjavaslatot terjesztettek be a hadseregben előforduló fertőző betegségek elhárítása érdekében. E törvényjavaslat elsősorban a prostituáltak kötelező orvosi vizsgálatával foglalkozott. 1869-ben a törvényjavaslat törvényerőre emelkedett (Contagious Diseases Acts).

nők felsőfokú oktatásáért,²⁴⁰ hogy megnyíljanak előttük az egyetemek kapui, a tanult hivatások és mindenfajta foglalkozás a tanárétól az ügynökéig. Ebben a munkában, bármilyen hasznos legyen is, három dolog különösen megjegyzésre méltó. Először is az, hogy azok, akik ezzel foglalkoznak, rendszerint a tehetős osztályok tagjaiból kerülnek ki. Az egyedüli és csupán részleges kivételt a kontaktfertőzésekről szóló törvény elleni agitáció képezi, egyébként az e különféle mozgalmakban prominens részt vállaló nők közül alig valaki tartozik a munkásosztályhoz. Felkészültünk arra a megjegyzésre, hogy valami nagyon hasonlót lehet - angol vonatkozásban - elmondani arról a nagyobb mozgalomról is, amelyhez erőfeszítéseink kapcsolódnak. Igaz, hogy a szocializmus jelenleg ebben az országban alig több mint egy irodalmi mozgalom.²⁴¹ A munkások csupán szegélyezik a határait. De e kritikára azt felelhetjük, hogy Németországban nem ez a helyzet, és hogy a szocializmus már itt is kezd terjedni a munkások között.

A második megjegyzés az, hogy a mi „haladó” nőinknek mindezek az eszméi a tulajdonon, netán érzelmi vagy a hivatásszerű munkával kapcsolatos kérdéseken alapulnak. Egyetlen egy sem hatol le ezeken keresztül a gazdasági alap sziklaágyáig, amely nemcsak e háromnak talapzata, hanem magának a társadalomnak is. Ez a tény nem meglepő azok számára, akik ismerik a gazdaságban való járatlanságát a női szavazati jogért munkálkodók legtöbbszörének.²⁴² A nők szószólói többségük írásai és beszédei után ítélve nem fordítottak figyelmet a társadalmi fejlődés tanulmányozására. Még az ortodox politikai gazdaságtan sem látszik általánosan ismertnek, a maga - úgy hisszük - félrevezető megállapításaival és pontatlan következtetéseivel.

A harmadik pont a másodikból következik. Az az iskola, amelyről beszélünk, nem sugall semmi olyasmit, ami a mai társadalom határain kívül esne. Ezért munkájuknak a mi szempontunkból kevés értéke van. Támogatni fogunk minden nőt, nemcsak a tulajdonnal bírót, a szavazati jog megszerzésében; azt akarjuk, hogy vonják vissza a „kontaktfertőzésekről” szóló törvényt, s minden hivatás nyíljon meg mindkét nem tagjai előtt. De mindez nem fogja alapvetően érinteni a nők tényleges helyzetét a férfiak viszonylatában. (Most nem foglalkozunk a fokozódó verseny eredményeivel és a létért folyó egyre elkeseredettebb küzdelemmel.) Mert mindezen kérdések közül egyik sem érinti őket nemi kapcsolataik terén, kivéve, közvetett módon, a kontaktfertőzésekről szóló törvényt. Nem tagadhatjuk azt sem, hogy a harc megnyerése mindezen pontokon megkönnyítené a hatalmas változások kivívását. De alapvetően fontos szem előtt tartani, hogy végleges változás csak akkor következik be, ha az a még sokkal hatalmasabb társadalmi változás, amelynek ez kiegészítője, már végbement. Enélkül a nagyobb társadalmi változás nélkül a nők sohasem lesznek szabadok.

Az igazság, amelyet még a nőkért küzdeni készek sem ismernek el teljes mértékben, az, hogy a nő, akárcsak a munkásosztály, elnyomott helyzetben van; hogy helyzete, akárcsak a munkásosztályé, kegyetlen lealacsonyítás. A nők a férfiak szervezett zsarnokságának teremtményei,

²⁴⁰ Angliában 1869 óta álltak fenn bennlakásos női kollégiumok, főként Oxfordban és Cambridge-ben. Mindkét egyetemen az 1880-as évektől fogva engedélyezték, hogy nők is tehessenek magasabb fokú záróvizsgákat; Londonban már 1878-tól fogva. Nagy-Britanniában 1881-től a századfordulóig 4000 nő folytatott magasabb tanulmányokat.

²⁴¹ Feltehetőleg az 1880-as évek elején a H. M. Hyndman vezetésével megalakult Demokrata Szövetségről van szó, mely elsősorban értelmiségi erőket tömörített. (1884-től: Szociáldemokrata Szövetség.)

²⁴² A Fábíanus Társaság (Fabian Society) híveiről van szó, akik mint pl. G. B. Shaw is, a nőkérdés szószólói voltak, anélkül hogy annak gazdasági-társadalmi vonatkozásaival tisztában lettek volna.

mint ahogyan a munkások a semmittévők szervezett zsarnokságának teremtményei. Még ahol ezt legalább megértik, ott sem mondhatunk le annak hangsúlyozásáról, hogy a társadalom jelenlegi helyzetében nem képzelhető el a nők - és éppígy a munkásosztály - nehézségeinek és problémáinak megoldása. Mindaz, ami történik, bármilyen nagy csinnadrattával hirdetik is, pusztán tüneti kezelés, nem pedig gyógyítás. Mindkét elnyomott osztály, a nőké és a közvetlen termelőké, meg kell hogy értse, hogy emancipációjukat csak maguktól várhatják. A nők szövetségesekre fognak találni a jobb érzésű férfiakban, mint ahogyan a munkások szövetségesekre találnak a filozófusok, a művészek és a költők között. De a nők semmit sem remélhetnek általában a férfiktól, amiként a munkások sem remélhetnek semmit általában a középosztálytól.²⁴³

Mielőtt áttérnénk e tény igaz voltának bizonyítására a nők helyzetének vizsgálata által, egy figyelmeztető szót kell szólnunk. Sokak számára mindaz, amit a jelenről mondunk, túlzottnak, amit a jövőről mondunk, látomásnak és talán mindaz, amit mondtunk, veszélyesnek fog tűnni. A művelt emberek számára a közvélemény még mindig egyedül a férfi véleménye, és a megszokott a helyes. A többség még mindig a nők helyenkénti, nemükből fakadó tehetetlenségét hangsúlyozza, mint a férfikkal való egyenlőségük akadályát. Még mindig a női nem „természetes hivatásáról” áradoznak. Ami az előbbit illeti, az emberek elfelejtik, hogy ezt a passzivitást nagymértékben fokozzák modern életünk egészségtelen körülményei, ha éppen nem ezek a felelősek érte teljes mértékben. Ésszerű körülmények között ez nagyrészt, ha nem épp egészen, el is tűnne. Arról szintén megfeledkeznek, hogy mindazt, amiről oly sokat fecsegnek, amikor a nők szabadságáról vitatkoznak, kényelmesen figyelmen kívül hagyják, amikor a nők rabszolgaságáról esik szó. Megfeledkeznek arról, hogy a nőknek ezt a nemükből fakadó nagy tehetetlenségét a kapitalista munkáltató csak az általános bérszint csökkentése érdekében veszi figyelembe. A nőnek éppígy nincsen „természetes hivatása”, mint amennyire nincsen „természetes” törvénye a kapitalista termelésnek vagy „természetes” határa annak a termékmennyiségnek, amelyet a munkás létfenntartására kap. Ha az első esetben a nő „hivatása” csupán a gyermekek gondozására, a háztartás ellátására és az ura iránti általános engedelmességre szorítkozik; a második esetben az értéktöbblet termelése a tőke termelésének szükséges feltétele; a harmadik esetben az a mennyiség, amelyet a munkás létének fenntartására kap, pusztán arra elegendő, hogy életben tartsa: akkor ezek nem természeti törvények abban az értelemben, ahogyan a mozgás törvényei azok. Ezek csupán a társadalom bizonyos időleges konvenciói, mint ahogyan konvenció az is, hogy a diplomácia nyelve a francia.²⁴⁴

A nő jelenkori helyzetét részleteiben elemezni annyit jelent, hogy elismétlünk egy ezerszer mondott mesét. Mégis, célunk érdekében ismét hangsúlyoznunk kell néhány ismerős pontot, és talán meg kell említenünk egy vagy két kevésbé ismertet. Először is egy általános gondolat, amely minden nőre vonatkozik. A nő élete nem esik egybe a férfiével. Ha életük nem keresztezi egymást, vagy nem kapcsolódik szorosan egymáshoz, a faj élete elsatnyul. Kant szerint „férfi és nő csak együtt alkot egész és teljes embert; az egyik nem kiegészíti a másikat”.²⁴⁵ De ha mindegyik nem tökéletlen, s ha az egyik a legszánalomraméltóbban tökéletlen,

²⁴³ Középosztályon itt burzsoázia értendő.

²⁴⁴ A diplomácia nyelve a középkorban a latin volt; XIV. Lajos francia király uralkodása idején a francia nyelv foglalta el ezt a helyet, s uralmát egészen a XX. század elejéig meg is tartotta a diplomáciai érintkezésben.

²⁴⁵ A szövegben található idézet értelemszerűen összevethető I. Kant „Anthropologie in pragmatischer Hinsicht”, Lipcse 1943. 270. és skk. old.

s ha általában egyik sem kerül kapcsolatba, méghozzá valódi, teljes, szokásszerű, szabad kapcsolatba, lélektől lélekig a másikkal, létük se nem egész, se nem teljes.

Másodszor egy olyan gondolat, amely nagy-, bár korlátozott számú nőre vonatkozik. Mindenki ismeri bizonyos hivatások vagy szokások hatását a fizikumra és az arcra. A lovast, a zsokét, az iszákost meg lehet ismerni járásáról, arcvonásairól. Hányan gondolkodtunk el valaha is, vagy mertünk elgondolkodni azon a komoly tényen, hogy az utcán és középületekben vagy baráti körben egy pillanat alatt megállapíthatjuk egy nőről, hogy nincs férjnél, ha túl van egy bizonyos koron, amelyet jószemű írók sajátosan finom iróniájukkal „bizonytalannak” neveznek? Nem tudunk ellenben megkülönböztetni egy nős férfit egy nőtlentől. Mielőtt felteszik a kérdést, amely e tényből következik, hadd emlékeztessünk a férjezetlen nők riasztóan magas arányára. Angliában például 1870-ben a nők 42%-a nem volt férjnél. A kérdés, amely mindebből következik, egyszerű, jogosult és csupán a reá adandó válasz miatt kellemtelen. Hogyan lehet az, hogy nővéreink homlokukon viselik elvesztett ösztöneik, elfojtott érzelmeik, a részben megölt természet bélyegét? Hogyan lehetséges az, hogy „szerencsésebb fivéreik” nem viselnek ilyen bélyeget? Itt bizonyára nem létezik „természeti törvény”. A férfinak ez a szabadsága, számtalan nemes és szent kötelék létrejöttének ez az elmaradása, amely nem érinti a férfit, de súlyosan illeti a nőt, gazdasági rendszerünk elháríthatatlan következménye. Házasságaink, amiként erkölcsünk is, a kommercializmuson alapulnak. Ha valaki nem tudja betartani üzleti kötelezettségeit, nagyobb bünt követ el, mint ha megrágalmazza a barátját, és házasságaink kereskedelmi ügyletek.

(...)

Ezzel elérkeztünk utolsó pontunkhoz. Mit akarunk mi, szocialisták elérni? Mi az, amire számítunk? Mi az, aminek az eljövételét éppannyira bizonyosra vesszük, mint a holnap reggeli napfelkeltét? Melyek azok a változások a társadalomban, amelyek szerintünk már küszöbönállnak? És hogyan változik meg szerintünk mindennek következményeként a nők helyzete? Nem próféciát akarunk mondani. Az, aki a megfigyelt jelenségeket sorra veszi, anélkül, hogy próféta lenne, tisztában van ezek elkerülhetetlen eredményével is. Az embernek éppúgy nincs joga próféciákat mondani, mint fogadást kötni arra, amiről teljesen bizonyos. Számunkra világos, hogy amiképpen Angliában a germán társadalom; amelynek alapja a szabad földbirtokos volt, átadta helyét a feudális rendszernek, ez pedig a kapitalistának, így ez utóbbi, amely semmivel sem inkább örökéletű, mint elődei, utat enged a szocialista rendszernek; ahogyan a rabszolgaság átalakult jobbágysággá, és a jobbágyság a mai bérabszolgasággá, ugyanígy ez utóbbi át fog alakulni olyan rendszerré, amelyben a termelőeszközök nem a rabszolgatartónak vagy a jobbágy urának, vagy a bérabszolga gazdájának tulajdonát fogják képezni, hanem az egész közösségét. Megkockáztatva a szokásos mosolyt és gúnyolódást, bevalljuk, hogy éppoly kevésbé vagyunk felkészülve arra, hogy választ adjunk a társadalom szocialista működésének minden részletkérdésére, mint amilyen kevésbé az első kapitalisták voltak az általuk alapított rendszer részletkérdéseinek megmagyarázására. Semmi sem gyakoribb, semmi sem igazságtalanabb, semmi sem mutatja jobban a hiányos megértést, mint olyanfajta pontos részletek közönséges követelése, amelyek azt a társadalmi rendszert jellemzik majd, mely felé szerintünk a világ halad. Semmilyen nagy új igazság hirdetője vagy annak bármely követője sem remélheti, hogy a teljes igazságot a legvégső, legaprólékosabb részletekig kidolgozhatja. Mit gondoltak volna azokról, akik tagadták volna Newton felfedezését a gravitációról, mert annak alkalmazásával nem találta meg a Neptunuszt? Vagy azokról, akik elutasítanák a természetes kiválogatódás darwini elméletét, mert az ösztön némely nehézségeket támasztott? Márpedig éppen ez az, amit a szocializmus átlagos ellenfelei tesznek; töprengés nélkül, nyugodtan ignorálva azt aényt, hogy a termelőeszközök társadalmasítá-

sából adódó mindennemű nehézséghez vagy nyomorúsághoz képest legalább egy tucat sokkal rosszabb létezik a mai rothadó társadalomban.

Mi az, amiben bizonyosak vagyunk, hogy el fog jönni? Oly messzire eltávolodtunk Bebelától a saját gondolataink mentén, amelyekhez az ő szuggesztív munkája adott ösztönzést, hogy a kérdésre adandó válaszáért hálásan és szívesen térünk vissza hozzá; „Az a társadalom, amelyben minden termelőeszköz a közösség tulajdonában van, az a társadalom, amely mindenki teljes egyenlőségét ismeri el nemre való tekintet nélkül, amely mindenfajta technikai vagy tudományos találmányt vagy felfedezést hasznosít; amely munkát ad mindazoknak, akik most nem termelnek vagy akiknek tevékenysége kártékony, mint a henyélőké és a heréké, és amely, miközben a minimumra csökkenti a fenntartásához szükséges munka időszakát, minden tagjának szellemi és fizikai állapotát az elérhető legmagasabb fokra emeli.”

Sem magunk, sem ellenfeleink előtt nem titkoljuk, hogy az ehhez vezető első lépés minden magántulajdon kisajátítása, a földé és minden más termelőeszközé. Ezzel együtt jár az állam megszüntetése is annak mai formájában. Nincs céljainkat illetően elterjedtebb tévhit, mint amikor zavarosan gondolkodó emberek azt képzelik, hogy a maihoz hasonló államrendben megvalósíthatóak azok a változások, amelyeket szeretnénk, és az ezekre épülő új viszonyok. Az állam ma a jelenlegi tulajdonviszonyok és társadalmi rend fenntartására hivatott erőszakszervezet. Néhány olyan közép- és felső osztálybeli férfiú képviseli, akik versenyeznek a rendkívül magas fizetéseket hozó állásokért. Az állam a szocializmusban, ha egy hozzá hasonló gyűlöletes történelmi jelentéssel terhelt szó egyáltalán fennmarad, a munkások közösségének szervezett kapacitása lesz. Alkalmazottai nem lesznek se jobban, se rosszabbul fizetve, mint polgártársaik. Eltűnik majd a szakadék a művészet és a munka, az ellentét a szellemi és a testi munka között, amely a művészek szívét elszomorítja, anélkül, hogy a legtöbb esetben ismernék szomorúságuk gazdasági okát.

És most érünk ahhoz a kérdéshez, hogy vajon mindez hogyan érinti a nő, és így az emberi faj jövőbeli helyzetét. Egy-két dolog bizonyosra vehető. Másokat csak a társadalmi fejlődés dönt majd el véglegesen, noha mindannyiunknak lehetnek saját elképzelései valamennyi ponttal kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy mindenki egyenlő lesz, nemre való tekintet nélkül. Így a nők függetlenek lesznek: tanulási és minden más lehetőségük azonos lesz a férfiakéval. A férfihoz hasonlóan a nő, ha lélekben és testben egészséges (s hogy megnő majd az ilyen nők száma!), egy-, két- vagy háromórányi társadalmi munkát végez a közösség s így saját maga szükségleteinek kielégítésére. Azután szabadon foglalkozhat művészettel vagy tudománnyal, tanítással vagy írással, vagy bármiféle időtöltéssel. A prostitúció eltűnik azokkal a gazdasági viszonyokkal együtt, amelyek eddig az időpontig szükségessé tették és még jelenleg is szükségessé teszik.

Hogy a szocialista államban a monogámia vagy a poligámia lesz-e az uralkodó, az olyan kérdés, amelyről csak egyéni véleményünket mondhatjuk el. A kérdés túl átfogó ahhoz, hogy a kapitalista rendszer ködei és miazmái között megoldjuk. Személy szerint úgy hisszük, hogy a monogámia lesz a győztes. Körülbelül egyenlő számú férfi és nő él, és a legmagasabb eszmény a teljes, harmonikus és tartós kapcsolat két emberi élet között. Ehhez a ma még elérhetetlen eszményhez legalább négy dolog szükséges: szerelem, tisztelet, intellektuális hasonlóság és az élethez szükséges kellékek birtoklása. Ezek mindegyike sokkal inkább lehetővé válik abban a rendszerben, amelynek megvalósítására törekszünk, mint abban, amelyikben most „fenntartjuk létünket”. A legutolsó feltételt mindenki számára biztosítani kell: Ibsen drámájában ezt mondja Helmer Nórának: „Valami kényszeredett, valami csúnya

lopakodik az otthonba, amely kölcsönre-adósságra épül.”²⁴⁶ Ha azonban az ember egy közösség tagja, és nem elszigetelten küzd, akkor kölcsön és adósság nem köszönt be. Intellektuális hasonlóság: a férfiak és nők azonos oktatása, egymás mellett történő felnevelésük, míg végül kezet nyújtanak egymásnak, nagyobb mértékben biztosítja majd ezt. Tennyson „In Memoriam”-jának fiatal nőalakja, a kapitalizmusnak ez az ellenszenves terméke, aki így szól: „Nem értem, hanem szeretem” - mítosszá változik. Mindenki meg fogja tanulni, hogy nem létezhet szerelem megértés nélkül. És a ma hiányzó vagy elveszett szerelem és tisztelet - amelyek a társadalom kommercializmusának termékei, a bűnök és hiányosságok miatt nem léteznek - sokkal könnyebben születnek meg majd és szinte soha nem tűnnek el. A férfi és nő közötti szerződés tisztán magánjellegű lesz, minden hivatalos közreműködés nélkül. A nő nem lesz többé a férfi rabszolgája, hanem egyenrangú lesz vele. Nem lesz szükség válásra.

Hogy pedig igazunk van-e vagy sem akkor, amikor a monogámiát tekintjük a férfi-nő kapcsolat legjobb formájának, abban mindenképpen bizonyosak lehetünk, hogy a legjobb formát fogják választani, a mienknél érettebb és gazdagabb megfontolás alapján. Abban is bizonyosak lehetünk, hogy nem a mi szomorú korunk „üzleti” házasságkötését fogják választani, egyoldalú poligámiájával. Mindenekfölött pedig bizonyosak lehetünk benne, hogy eltűnik majd az a két átok, amely egyebek között rombolja a férfi és nő közötti kapcsolatot. E két átok a férfi és nő különböző lényként történő kezelése és az igazság hiánya. Nem lesz többé külön törvény a nők, és külön a férfiak számára. Ha az eljövendő társadalom, a mai európai társadalomhoz hasonlóan elismeri a férfi jogát nemcsak a feleségére, hanem szeretőkre is, akkor biztosak lehetünk benne, hogy hasonló szabadságot élveznek majd a nők is. Megszűnik majd a gyűlöletes leplezés, a folytonos hazudozás, amely szervezett képmutatássá változtatja szinte valamennyi angol otthonunk családi életét. Amit a közösség érett és megfontolt véleménye a legjobbnak talál, az valósul meg tisztán, nyíltan. A férj és a feleség megteheti majd, amit most csak kevesen - egymás szemén át tisztán egymás szívébe tekinthet. A magunk részéről azt gondoljuk, hogy egy férfi ragaszkodása egy nőhöz mindenkinek a legjobb lesz, s hogy ezek majd azt lelik meg egymás szívében, ami a szemeikben tükröződik: saját képmásukat.

Fordította: Frank Tibor, Sz. Érdi Éva

Eleanor Marx-Aveling - Edward Aveling: A nőkérdés
(Kossuth, Budapest, 1987.) 9-15. és 24-27. o.

ELLEN KEY A NŐKÉRDÉSRŐL

(1900)

„Életünknek kevés olyan momentuma van, amelyben az elmélet, valamint a gyakorlat kettőssége erősebb és öntudatlanabb lenne, mint a nőkérdés. Előharcosai közül sokan felháborodottan tiltakoznak az ellen a gondolat ellen, mintha részük lenne a személyiség felszabadításában. Fogalmuk sincs arról, hogy a nőemancipáció a valóságban a 19. század legönzőbb mozgalmaként. A nő erőinek és személyiségének a felszabadítását egy ideális egyenjogúsági küzdelemben elért nemes győzelemnek tekintik.

²⁴⁶ H. Ibsen: „Nóra”. I. felv. (Németh László fordítása.) Henrik Ibsen válogatott drámái. A világ-irodalom klasszikusai. Európa Könyvkiadó 1957. 9. old.

Az eredetileg mélységesen komoly nőemancipáció az idők folyamán azonban új nevet kapott: nőkérdés lett belőle. A mozgalom „valódi emancipációs mozgalmából - vagyis a nő elnyomott erőinek, fékezett személyiségének a felszabadításából - egy »kérdés« mozgalma lett, vagyis olyan társadalmi intézmény, amelynek megvannak a maga hivatalnoknői és dogmái, megvan a maga teológiája”. Amióta a nőkérdés „kérdéssé” vált, öncélú is lett, hívei pedig mindinkább elvesztették azt az érzéküket, hogy meglássák összefüggését a többi nagy korkérdéssel. A polgári jogok és a női munkaterületek kiszélesítése vált a mozgalom önmagában és önmagáért jogos céljává. Ezért mindinkább szembekerült a nő személyiségének azzal a jogával, hogy saját gondolatait gondolja, saját útját járja még akkor is, ha ezek a gondolatok és utak másfelé vezetnek, mint a feministáké.²⁴⁷

A nőemancipáció a valóságban többé már nem szívet-lelket vidító felszabadítás; ma már egészen hivatalosan, üzletszerűen, dogmatikusan folyik, és nincs érzéke az élet lüktető sokfélesége iránt; önző öncéllá vált. „Ez az oka annak, hogy én - nemzedékem más tagjaihoz és a most fiatal nemzedék még több tagjához hasonlóan - hamarosan eltávolodtam a nőkérdéstől, ámbár valamennyien hevesen kívánjuk a nő felszabadítását.”

A nők felszabadítása nem függetleníthető a társadalom szociális problémáitól. Nagyon jellemző volt ebből a szempontból a londoni nőkongresszus (1899). A feminista dogmákat legtípikusabban a finn Alexandra Gripenbergnek a nővédelmi törvényhozás elleni kirohanásai képviselték. Ezt a törvényhozást ama régi tétel csökevényének nevezte, amely szerint a nőknek privilégiumokat, nem pedig jogokat kell adni; a nőket meg kell védelmezni. Hangsúlyozta, hogy a felnőtt nőnek ugyanazokkal a jogokkal kell rendelkeznie, mint a felnőtt férfinak, hogy megvédhesse magát. A női nem privilégiumai csak megakadályozták azt, hogy a nő a törvény előtt a férfival egyenjogú lehessen.

Az egész érvelés alapja az a téves gondolat, hogy a nőt ki lehet szabadítani a természet vonta korlátok közül. Alapjául szolgál egy másik szofisztikus gondolat is, az, amellyel a kapitalista törvényhozás mindenféle védelmi törvényhozásra irányuló követelést elutasít, akár férfiakról, akár nőkről vagy gyermekekről van szó. Eszerint az ilyen törvény beavatkozás lenne az egyén önrendelkezési jogába!

„Minden szociálisan gondolkodó ember belátja azonban, hogy a nagyiparra épülő társadalomban az egyénnek ez az »önrendelkezési joga« csak üres frázis, és kétszeresen üres, ha a nőről van szó!”

„Még sohasem hallottam, hogy egy nő azt követelte volna, hogy a férfiakkal való polgári jogegyenlőség alapján katonai szolgálatot teljesíthessen. Pedig ez logikus következménye lenne annak a fentebb idézett érveknek, amely szerint a nőnek neme alapján semmiféle privilégiumot sem szabad kapnia. A legnagyobb privilégium, amely egy modern társadalomban elképzelhető, éppen az, ha valakit megkímélnék a katonai kiképzés kellemetlenségeitől és időpocsékolásától, a háború veszedelmeitől és borzalmaitól!”

Fordította: Szilágyi Pál

Ellen Key: A gyermek évszázada
(Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.) 48-49. o.

-&-

²⁴⁷ A feminizmus a nők egyenjogúságáért küzdő polgári mozgalom.